

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

2013 [VI] 1

Erzincan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ISSN 1308-6510

C. VI Mayıs 2013

Sahibi
Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK

Sorumlu Müdür
Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ

Editörler
Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ
Yrd. Doç. Dr. Şaban ÇELİKOĞLU

Hakemli bir dergi olan Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yılda iki kez yayımlanmaktadır. Akademik usullere uygun atıf yapılmak suretiyle Dergide yayımlanan çalışmalardan alıntı yapılabilir.

Dergive yapılacak atıflarda EÜSBED kısaltmasının kullanılması tavsiye olunur.

Çalışmaların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimizde yayımlanan tüm makaleler ASOS indekste ful text (tam metin) olarak yayımlanmaktadır.

İletişim Bilgileri

eusosbe_dergi@erzincan.edu.tr

Adres: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Eğitim Fakültesi Binası, Kat: 2,

Yalnızbağ Yerleşkesi - ERZİNCAN

Tlf.: +90 446 224 29 00

Faks: +90 446 224 29 01

Baskı: Ermat Ofset Erzincan

Vali Recep Yazıcıoğlu Caddesi No: 57

0 446 224 24 25

ERZİNCAN

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

YAYIN KURULU

- Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU** (*Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fak.*)
Prof. Dr. Murat NİŞANCI (*Erzincan Üniversitesi İİB. Fakültesi*)
Prof. Dr. Cem BAYGIN (*Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi*)
Doç Dr. Selçuk ÇIKLA (*Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*)
Doç. Dr. H. Hüsnü BAHAR (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan ULUDAĞ (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ** (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (*Balıkesir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mukim SAĞIR (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Enver Alper GÜVEL (*Çukurova Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hasan ŞAHİN (*Erciyes Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hikmet Yıldırım CELKAN (*Gaziantep Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet AKAD (*Kadir Has Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nihat EDİZDOĞAN (*Uludağ Üniversitesi*)
Prof. Dr. Vehbi Selim ATAERGİN (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nuray KARANCI (*Orta Doğu Teknik Üniversitesi*)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK (Çukurova Üniversitesi);
Prof. Dr. Hidayet IŞIK (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi);
Prof. Dr. Mehmet KAVUKÇU (Atatürk Üniversitesi);
Prof. Dr. Erdal AKPINAR (Erzincan Üniversitesi);
Doç. Dr. Yakup GÖKTAŞ (Atatürk Üniversitesi);
Doç. Dr. Bener GÜNGÖR (Atatürk Üniversitesi);
Doç. Dr. Yüksel TERZİ (19 Mayıs Üniversitesi);
Doç. Dr. Salim GÖKÇEN (Erzincan Üniversitesi);
Doç. Dr. Suat YILDIRIM (Erzincan Üniversitesi);
Doç. Dr. Abdulkadir GÜL (Erzincan Üniversitesi);
Doç. Dr. Erol KAYA (Erzincan Üniversitesi);
Doç. Dr. Selçuk ÇIKLA (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Naci MURAT (19 Mayıs Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Fikret USLUCAN (Giresun Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Ümit KILIÇ (Atatürk Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Özkan DAŞDEMİR (Erzincan Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Nurettin BİROL (Erzincan Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Osman TAŞTEKİN (Erzincan Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Şaban ÇELİKOĞLU (Erzincan Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR (Erzincan Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Özlem Bektaş ÖZTAŞKIN (Erzincan Üniversitesi);

İÇİNDEKİLER

- Emre DÜNDER/Mehmet Ali CENGİZ/Haydar KOÇ/Nurettin SAVAŞ**
Bayesci Ağlarda Risk Analizi: Bankacılık Sektörü Üzerine
Bir Uygulama.....1
Risk Analysis in Bayesian Networks: An Application
on Banking Sector
- Mustafa ÖNDER /Hüseyin BULUT**
Temel Dinî Değerler ve Değerler Eğitimi.....15
Basic Religious Values and Value Education
- Orhan TAŞKESEN**
Güzel Sanatlar ve Spor Liselerinin Resim Bölümleri ile
Genel Lise Öğrencilerinin Sanat Eğitimi Alma Durumlarına Göre
Saldırganlık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma.....33
The Effects of Visual Arts Education on Students' Levels of
Aggression in Fine Arts and Sports High Schools' Painting
Departments And General High Schools
- Abdulkadir GÜL**
Erzincan Kazasının Yerleşme Özellikleri
(XVI-XX Yüzyıllar Arası).....57
Settling Characteristics of Erzincan Town
(Between the Centuries XVI-XX)
- Mustafa KARAGEÇİ**
Akyaka'da Bazı Demirçağı Yerleşmeleri.....95
Some Iron Age Settlements in Akyaka
- Akın BİNGÖL**
Hurri'lerin Siyasi Organizasyonları.....115
Hurrian are Political Organizations

Mustafa ALICI

Katolik - Yahudi Diyalogu: Tarihçe ve Ana Konular.....135

Catholic- Jewish Dialogues: History And Main Subjects

İbrahim Caner TÜRK

Osmanlı Devleti'nde Polisin Mesleki Terbiyesine Müteallik

Bir Talimat-ı Mahsusa.....157

*A Specific Guidance Concerning the Professional Training
of The Police in Ottoman Empire*

Hatem TÜRK

Suat Engüllü'nün "Gelin Zambakları" Adlı Öyküsüne

Göstergebilimsel Bir Yaklaşım.....177

*A Semiotic Approach to Suat Engullu's Storycalled
"Gelin Zambakları" (Bride Lilies)*

Abdulkadir ALBEZ

Çevre Maliyet Raporu: Aşkale Çimento.....189

Environmental Cost Report: Aşkale Çimento

Necdet TOZLU

Kültürümüzde Çerçi Esnaflığının Son Örneklerinden

"Tespah Çerçiliği".....209

*One of the Last Samples of Peddlery Tradesmanship in Our Culture :
Rosary Peddlery*

Yayın İlkeleri.....245

BAYESCI AĞLARDA RİSK ANALİZİ: BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

RISK ANALYSIS IN BAYESIAN NETWORKS: AN APPLICATION ON BANKING SECTOR

*Emre DÜNDER**

*Mehmet Ali CENGİZ***

*Haydar KOÇ****

*Nurettin SAVAŞ*****

ÖZET

Bayesci ağlar çok değişkenli bir veri seti içindeki belirsiz ilişkisel yapıları grafiksel modeller ile betimleyen matematiksel nesnelere dir. Bayesci ağlar çıkarsama açısından elverişli olduğu için birçok farklı alanda yaygın biçimde kullanılmaktadır. Özellikle son yıllarda sigortacılık, risk yönetimi ve suiistimal tespiti konularında Bayesci ağlar uygulanmaktadır. Bir Bayesci ağı oluşturmak için yapı öğrenme ve parametre öğrenme algoritmaları kullanılmaktadır. Bu çalışmada risk analizi üzerine bir veri seti kullanılarak oluşturulan Bayesci ağ yapılarının performansı karşılaştırılmıştır. Bayesci ağ yapısı oluşturulduktan sonra koşullu olasılık değerleri hesaplanmış ve bu değerlere göre kredi risk durumu ve diğer değişkenlere ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Uygulamalar GeNIe programı ve R programı içerisinde bulunan bnlearn paketi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Risk analizi, Bayesci ağlar, yapı öğrenme, parametre öğrenme

ABSTRACT

Bayesian Networks are the mathematical objects that represent uncertain relational structures in a multivariate dataset. Bayesian networks are widely used in many fields for being suitable in terms of inference. Especially in recent years Bayesian Networks are implemented such as in insurance, risk management and fraud detec-

* Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniv., Fen Ed. Fak. İstatistik Böl., emre.dunder@omu.edu.tr

** Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniv., Fen Ed. Fak. İstatistik Böl., macengiz@omu.edu.tr

*** Arş. Gör. . Ondokuz Mayıs Üniv., Fen Ed. Fak. İstatistik Böl., haydarkoc@omu.edu.tr

**** Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Böl. nuretins24@hotmail.com

tion. To construct a Bayesian network, structure and parameter learning algorithms are employed. In this study the performance of constructed Bayesian networks structures are compared using a dataset on risk analysis. After constructing the Bayesian network structure the conditional probability values are calculated and according to these values, the assessments are made about credit risk position and the other variables. The applications are performed using GenIe and bnlearn package existing in R programme.

Keywords: Risk analysis, Bayesian networks, structure learning, parameter learning

1.GİRİŞ

Bayesci ağlar belirsiz ilişkileri ortaya çıkarmak üzere matematiksel bir model sunar. (Gemela, 2001). Bayesci ağlar değişkenler arası ilişkileri belirlemek için grafiksel modellerden yararlanmaktadır. Bayesci ağlar günümüzde tıp, biyoloji, psikoloji gibi birçok farklı alanda kullanılmaktadır. Özellikle risk analizi alanında risk değerlerini tahmin etmek üzere Bayesci ağlar etkin bir biçimde kullanılmaktadır (Oliva ve ark., 2009; Fenton ve Neil, 2012). Bankacılık alanında kredi risk durumuna ilişkin bir veri seti içerisinde bulunan değişkenler kullanılarak, risk düzeyini etkileyen nedensel faktörlerin belirlenmesi ve risk değerlerinin hesaplanmasına yönelik Bayesci ağ yapıları oluşturulmuş ve alternatif bir model oluşturulacaktır.

2.BAYESCİ AĞLAR

Bayesci ağlar, çok değişkenli bir veri kümesi için değişkenler arası nedensellik ve koşullu bağımsızlık ilişkilerini grafiksel olarak betimleyen grafiksel modellerdir. Bir Bayesci ağı oluşturan üç temel bileşen vardır:

1. $X = \{ X_1, X_2, \dots, X_n \}$ şeklindeki rastlantı değişkenleri kümesi
2. $G = (V, E)$ biçiminde ifade edilen yönlü döngüsel olmayan bir grafik (Y.D.G) .
3. P ile gösterilen, yerel olasılık dağılımlarının çarpımsal biçimiyle ifade edilen bir ortak olasılık dağılımı.

Bayesci ağlarda olasılık teorisinden ortak olasılık dağılımını oluşturma ve koşullu olasılıkların elde edilmesinde yararlanır. Ebeveynleri belirlenmiş olan değişkenler için koşullu olasılık tabloları oluşturulur. Bayesci ağlarda değişkenlerin yerel olasılık dağılımlarından yola çıkarak bir ortak olasılık dağılımı kurulur. Bağımlılık yapılarının görsel olarak gösteriminde grafiksel modeller kullanılır. Grafiksel modeller aracılığı ile değişkenler arası ilişkiler ve koşullu bağımsızlık durumları hakkında çıkarımlar yapılabilir. Bayesci ağ yapısının meydana getirilmesi sürecinde çeşitli paket programlar kullanılır. Özellikle öğrenme algoritmalarının yazılımında programlama dillerinden

etkin bir şekilde yararlanılmaktadır. İstatistik teorisi Bayesci ağların oluşturulmasında çok önemli bir konuma sahiptir. Bayesci ağ yapısının içinde bulunan mevcut değişkenler arası ilişkilerin belirlenmesi sürecinde çeşitli istatistiksel testler uygulanır. Ayrıca parametrelerin öğrenilmesi aşamasında koşullu olasılık ve Bayesci yöntemlerden faydalanılır.

2.1. Bayesci Ağlarda Öğrenme Algoritmaları

Yapı öğrenme algoritmaları, Bayesci ağın grafiksel yapısını kendiliğinden oluşturmak üzere kullanılan yöntemlerdir. Yapı öğrenme algoritmaları konusunda ilk çalışma (Verma ve Pearl, 1991) tümevarımsal nedensellik algoritması üzerinde durulmuştur. Bu algoritma koşullu bağımsızlık testlerini kullanarak Bayesci ağların yapısını öğrenmek için bir altyapı sağlamaktadır (Scutari, 2011). Kısıtlama tabanlı algoritmalar için Spirtes ve ark. (2000), tümevarımsal nedensellik algoritmasını pratik bir şekilde uygulayabilmeyi sağlayan PC algoritmasını geliştirmişlerdir. Markov örtülerinin elde edilmesine dayalı olarak çeşitli kısıtlama tabanlı algoritmalar geliştirilmiştir. Margaritis (2003), değişkenlerin ilk olarak Markov örtülerine dayalı Büyüme-Daralma isimli bir algoritma önermiştir. Tsamardinos ve ark. (2003) iki aşamadan oluşan Artımsal İlişki Markov Örtüsü ve Aralıklı Artımsal İlişki Markov Örtüsü algoritmalarını geliştirmiştir. Yaramakala ve ark. (2005) koşullu bağımsızlı ilişkilerini G^2 test istatistiğini kullanarak test eden Hızlı Artımsal İlişki Markov Örtüsü algoritmasını tanıtmıştır. Tsamardinos ve ark. (2003) aday ebeveyn ve çocuklar adını verdikleri bir kümeden yararlanarak, iki aşamadan oluşan En Çok-En Az-Ebeveynler ve Çocuklar algoritmasını tanıtmıştır.

Bir Bayesci ağı oluştururken yapı ve parametre olmak üzere iki temel kısım elde edilmelidir. Bayesci ağın yönlü döngüsüz grafiği yapı, koşullu olasılık değerleri parametre olarak adlandırılır (Neapolitan, 2003). Bir Bayesci ağı oluşturma sürecine öğrenme denir. Bayesci ağlarda öğrenme yapı ve parametre öğrenme olmak üzere ikiye ayrılır. Yapı öğrenme, çok değişkenli bir veri setinden yararlanılarak değişkenler arası ilişkileri gösteren yönlü döngüsüz grafik (Y.D.G) oluşturma işlemidir. Parametre öğrenme, ebeveynleri bilinen değişkenlerin koşullu olasılık değerlerinin tahmin edilmesidir.

Kısıtlama tabanlı algoritmalar koşullu bağımsızlık testlerinden yararlanarak düğümler arası ilişkileri en iyi şekilde temsil edebilecek bir yapı oluşturmayı amaçlar. Skor tabanlı algoritmalar çok değişkenli bir veri seti için nedensellik yapısının doğruluğunu gösteren skor fonksiyonunu maksimize edecek şekilde bir Bayesci ağ oluşturur. Karma algoritmalar kısıtlama tabanlı algoritmalarda kullanılan koşullu bağımsızlık testlerinden ve skor tabanlı algoritmaların skor ölçütlerinden yararlanarak Bayesci ağ yapısını oluşturmakta-

dır. Bu algoritmaların temelindeki mantık kısıtlama tabanlı algoritmalarından yararlanarak bir yönsüz grafik oluşturmak ve ardından skor tabanlı algoritmaları uygulayarak kenarların yönlerini belirlemektir.

3.UYGULAMA

Bu çalışmada özel bir bankanın müşterilerinin kredi risklerini incelemek üzere kayıt altına aldığı bir veri seti kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler şunlardır:

- Kredi durumu
- Hesap Dengesi
- Kredinin Amacı
- Tasarruflar
- Yaş
- Medeni durum
- Cinsiyet
- Daire tipi

Bu çalışmada skor tabanlı algoritmalar ve karma algoritmalar kullanılarak en uygun Bayesci ağ yapısı belirlenmiştir. Öğrenilen yapıyı kullanarak, parametre öğrenme işlemi uygulanmıştır. Parametre tahminleri, en çok olasılık tahmini yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan yapı öğrenme algoritmaları şunlardır:

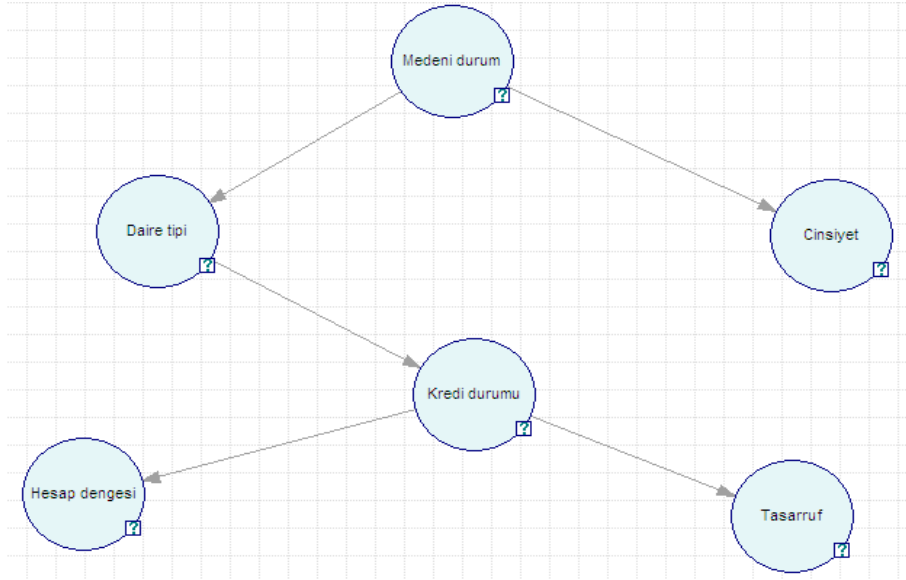
- Büyüme-daralma (GS)
- Artımsal ilişki (IAMB)
- Hızlı artımsal ilişki (FIAMB)
- Aralıklı artımsal ilişki (INTIAMB)
- En az en çok ebeveynler ve çocuklar (MMPC)
- Tepe tırmanma (HC)
- Tabu araştırma (TABU)

Yukarıda gösterilen yapı öğrenme algoritmaları kullanılarak karma yöntemler de uygulanmıştır. Elde edilen Bayesci ağların kalitesini ölçmek üzere Bayesci Bilgi Kriteri (BIC) skorları hesaplanmıştır.

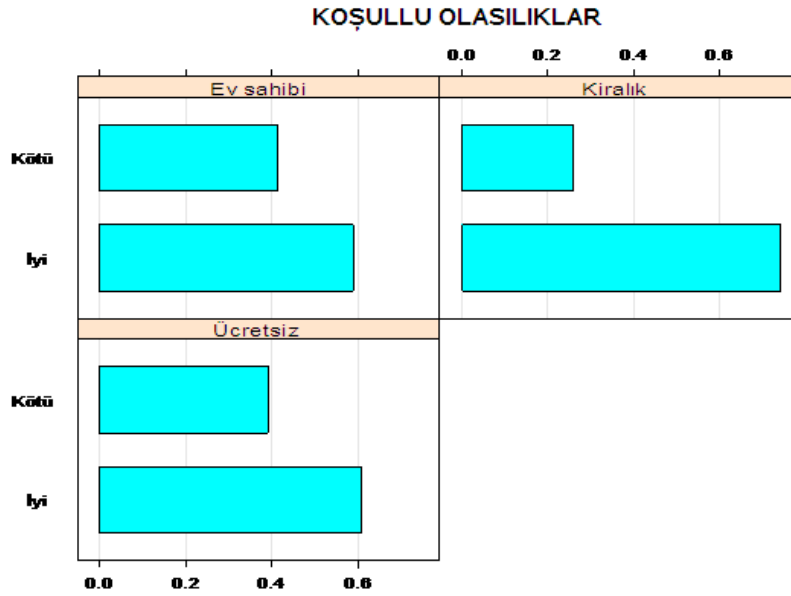
Tablo 1: Yapı öğrenme algoritmaları ile oluşturulan Bayesci ağların BIC skorları

ALGORİTMA	BIC SKORU
HC+GS	-8026,502
HC+IAMB	-7999,105
HC+INTER. IAMB	-7999,105
HC+FAST. IAMB	-8020,830
HC+MMPC	-7999,105
HC+GS	-8026,502
HC+IAMB	-7999,105
HC+INTER. IAMB	-7999,105
HC+FAST. IAMB	-8020,830
HC+MMPC	-7999,105
HC	-7996,949
TABU	-7996,949

Yukarıdaki tabloda kredi riski veri seti için oluşturulan Bayesci ağ yapılarının BIC skor değerleri gösterilmektedir. HC ve TABU skor tabanlı algoritmalar olup diğerleri karma algoritmalarıdır. Buna göre HC ve TABU algoritmaları ile oluşturulan yapılar daha yüksek skor değeri verdiği için, skor tabanlı algoritmaların karma algoritmalara göre daha yüksek performansa sahip oldukları sonucuna varılmaktadır. Tepe tırmanma ve tabu araştırma algoritmaları en iyi skor değerlerini verdiği için skor tabanlı algoritmalar kullanılarak Bayesci ağ yapısı oluşturulmuştur. Her iki algoritma da aynı skor değerine sahip olduğu için aynı Bayesci ağ yapılarına sahiptir. Koşullu olasılıkların hesaplanması için en çok olabilirlik metodu kullanılmıştır. Şekil 1’ de Bayesci ağ yapısına ilişkin grafik gösterilmektedir.

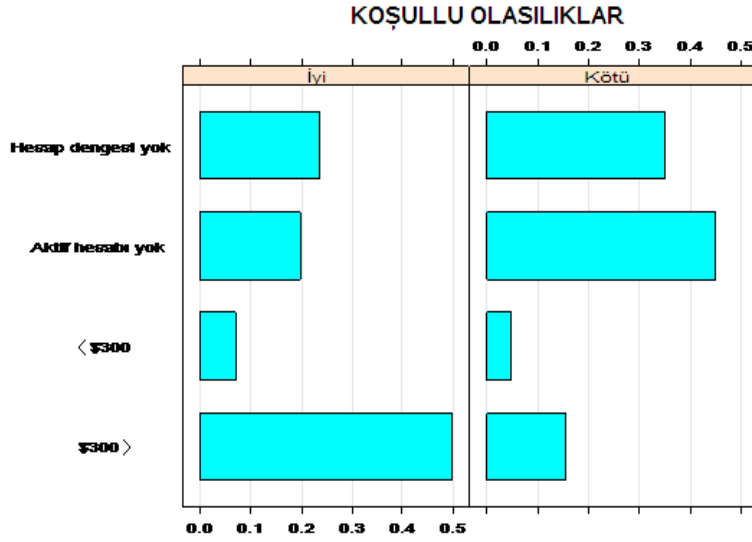

Şekil 1. Skor tabanlı algoritmalarla oluşturulan Bayesci ağ yapısı

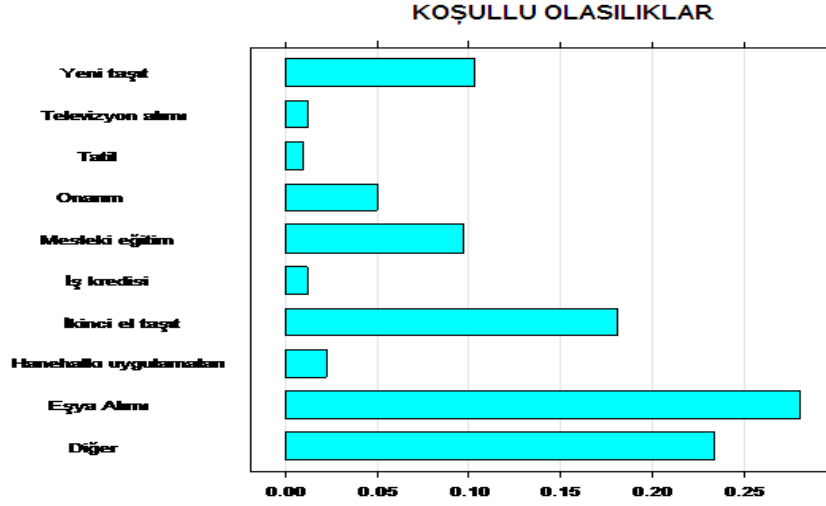
Şekil 2. Kredi durumu için koşullu olasılık grafiği

Kredi durumuna ilişkin mülkiyet durumu açısından tüm bireylerin kredi durumunun iyi düzeyde olduğu görülmektedir. Kiralık evde oturan bireylerin kredi durumu, diğer mülkiyet tiplerine sahip bireylere göre daha elverişlidir.

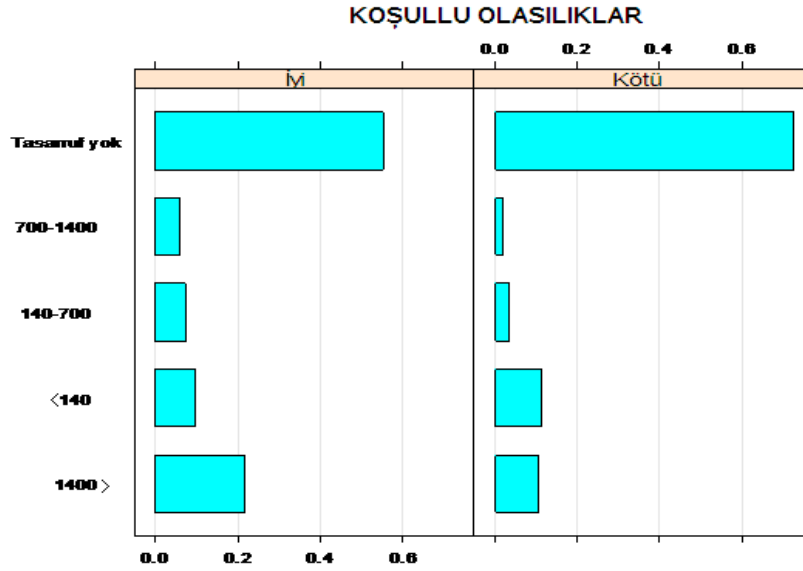
Şekil 3. Hesap dengesi için koşullu olasılık grafiği

Hesap dengesine göre 300 dolar ve üzeri aktif hesaba sahip olan bireylerin kredi durumunun iyi olduğu görülmektedir. Aktif hesabı olmayan bireylerin ise kredi durumu kötüdür.

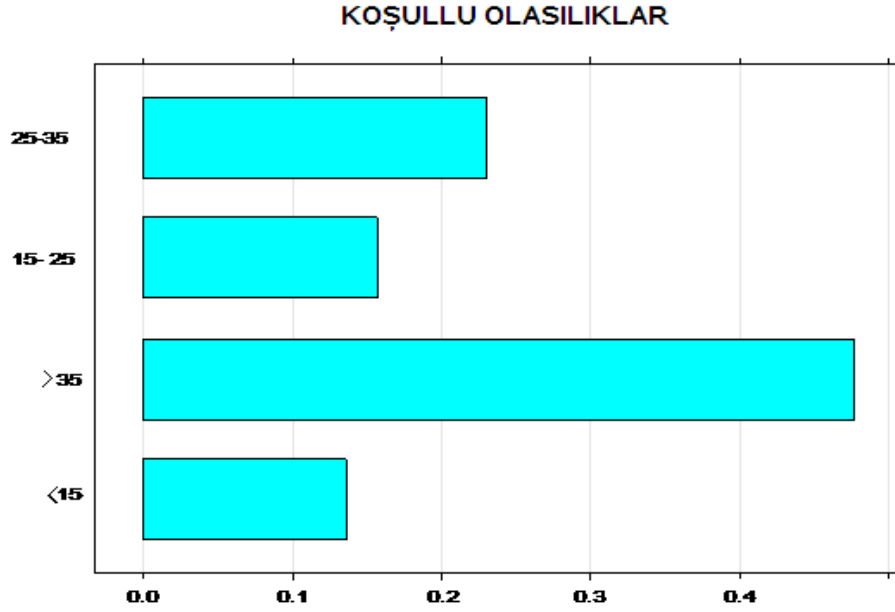
Şekil 4. Kredi amacı için koşullu olasılık grafiği

Kredi amacına ilişkin grafikte bireylerin alacakları kredileri hangi amaçla kullanacakları gösterilmektedir. Buna göre eşya alımı için kredi alacak olan bireylerin oranı en yüksek düzeyde iken, televizyon alımı, tatil ve iş kredisi için kredi alacak olan bireylerin oranı en düşük düzeydedir.

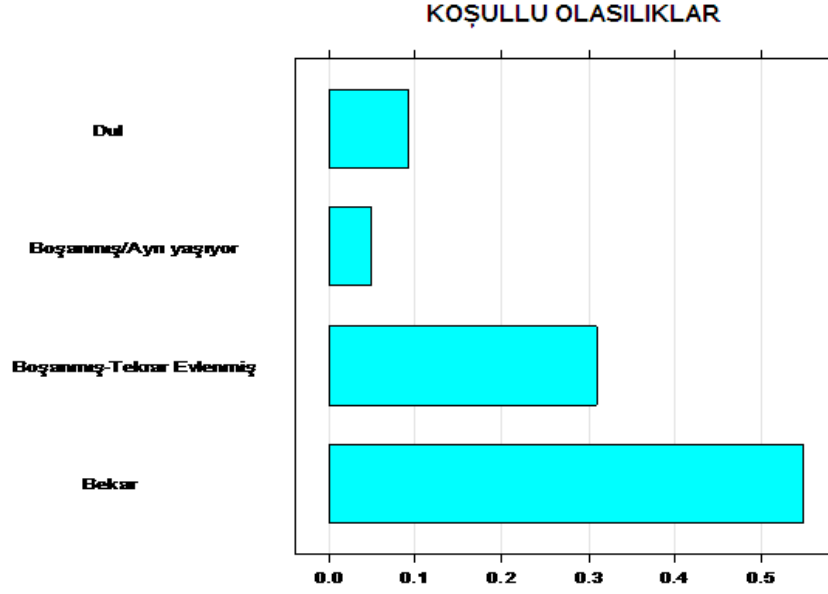
Şekil 5. Tasarruf için koşullu olasılık grafiği

Tasarruf durumuna ilişkin grafikte çoğunlukla kredi durumu iyi ve kötü olan bireylerin tasarruf u bulunmamaktadır.

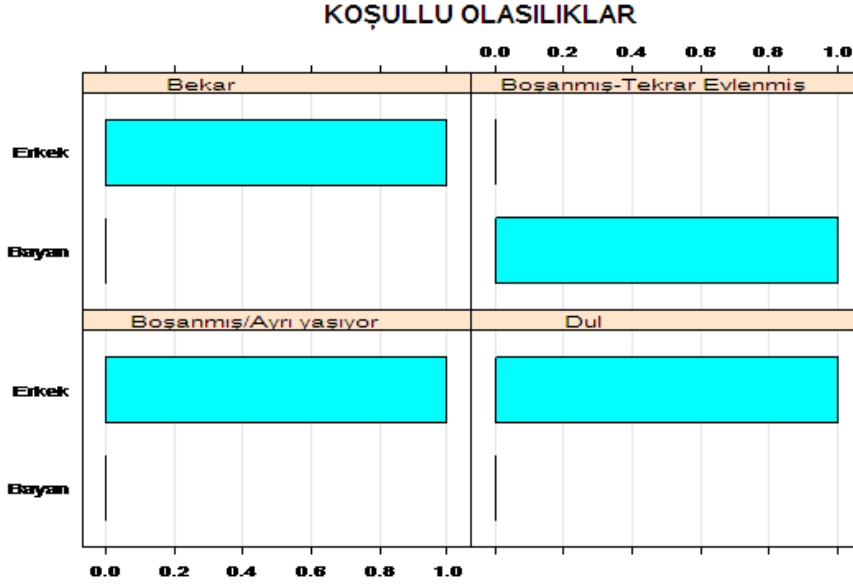
Şekil 6. Yaş için koşullu olasılık grafiği

Bireylerin yaş durumlarına ilişkin grafikte kredi kullanacak olan bireylerin çoğunluğunun 35 orta yaş ve üzeri olduğu görülmektedir.

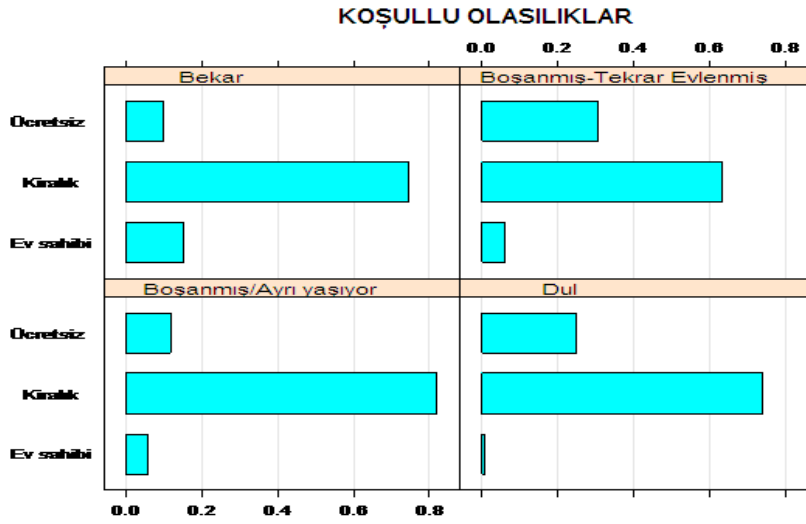
Şekil 7. Medeni durum için koşullu olasılık grafiği

Bireylerin yaş durumlarına ilişkin grafikte kredi kullanacak olan bireylerin çoğunluğunun bekar olduğu görülmektedir.

Şekil 8. Cinsiyet için koşullu olasılık grafiği

Bireylerin cinsiyetlerine ilişkin medeni durumları açısından erkeklerin bekar ve dul olduğu, bayanların ise boşanıp tekrar evlenmiş oldukları görülmektedir.

Şekil 9. Daire tipi için koşullu olasılık grafiği

Bireylerin ikamet ettikleri daire tiplerine ilişkin medeni durumları açısından tüm bireylerin çoğunlukla kiralık dairelerde ikamet ettikleri görülmektedir.

4.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada risk analizi alanında bankacılık sektörüne ilişkin risk verileri üzerinde Bayesci ağlar üzerine bir uygulama yapılmıştır. Uygulama sonucunda değişkenler arası ilişkileri en iyi temsil eden yapı öğrenme algoritması kullanılarak Bayesci ağ yapısı elde edilmiştir. Elde edilen skor değerlerine göre skor tabanlı yöntemlerin karma algoritmalara göre daha iyi sonuç verdiği belirlenmiştir. Skor tabanlı algoritmalar ile elde edilen Bayesci ağ üzerinden parametre öğrenme işlemi gerçekleştirilmiştir. Parametre öğrenme sonucunda her değişken için koşullu olasılık değerleri bar grafiği ile gösterilmiştir.

Bayesci ağ yapısı ile birlikte elde edilen olasılık değerlerine göre kiralık evde oturan ve aktif hesaba sahip olan bireylerin kredi durumlarının daha iyi olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada elde edilen Bayesci ağ yapısı ile birlikte oluşturulan model gelecekteki bireylerin kredi risklerinin hesaplanması için alternatif bir model olarak kullanılabilir. Sonuç olarak skor tabanlı algoritmalar kullanılarak oluşturulan Bayesci ağ yapıları ile risk analizi alanında daha doğru nedensellik ilişkileri ve tahmin değerleri elde edilmektedir. Gelecekteki çalışmalar için farklı yapı öğrenme algoritmaları ile birlikte daha doğru tahmin sonuçları elde edilebilir.

KAYNAKLAR

- Fenton N. E., Neil M. D., 2012. Risk Assessment and Decision Analysis with Bayesian Networks, CRC Press.
- Gemela J., 2001. Financial analysis using Bayesian Networks, Applied Stochastic Models in Business and Industry; 17:57-67.
- Neapolitan, R.E., Learning Bayesian Networks, 2003, Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ.
- Margaritis, D., 2003. Learning Bayesian Network Model Structure from Data. PhD thesis, School of Computer Science, Carnegie-Mellon University, Pittsburgh, PA. CMU-CS 03-153.
- Oliva G. M., Weber P., Simon C., Iung B., 2009. Bayesian networks Applications on Dependability, Risk Analysis and Maintenance, 2nd IFAC Workshop on Dependable Control of Discrete System, DCDS'09, Bari : Italy .

-
- Scutari, M. 2011. Measures of Variability for Graphical Models. PhD thesis, Università degli Studi di Padova, Dipartimento di Scienze Statistiche.
- Spirtes, P., Glymour, C., and Scheines, R., 2000. Causation, Prediction, and Search. IT Press.
- Tsamardinos, I., Aliferis, C., F., Statnikov, A., 2003. Algorithms for Large Scale Markov Blanket Discovery. In Proceedings of the 16th International Florida Artificial Intelligence Research Society Conference 376-381.
- Verma, T., S., Pearl, J. 1991. Equivalence and Synthesis of Causal Models. *Uncertainty in Artificial Intelligence*, 6, 255-268.
- Yaramakala, S., Margaritis, D., 2005. Speculative Markov Blanket Discovery for Optimal Feature Selection, In Proceedings of the 5th IEEE International Conference on Data Mining ,pages 809-812.

TEMEL DİNİ DEĞERLER VE DEĞERLER EĞİTİMİ

BASIC RELIGIOUS VALUES AND VALUE EDUCATION

*Mustafa ÖNDER**

*Hüseyin BULUT***

ÖZET:

Değerler eğitimi konusunun son yıllarda artan öneminin yanında, bu konuda temel olması gereken dini değerlerin kuşatıcı olarak ele alınmadığı görülmektedir. Sadece bazı alt başlıklar üzerinde durulmakta, işin aslı gözden kaçırılmaktadır. Hâlbuki dinin temel referans kaynaklarında dinî değerlerin çok daha kapsamlı bir şekilde işlendiği görülmektedir. Bu çalışmada kapsamlı bir şekilde dinin temel değerleri ve değer eğitiminde bu değerlerin yeri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Değerler, Değer eğitimi, Dinin temel değerleri

ABSTRACT:

Besides the issue of the increasing importance of values education in recent years, this issue should be the basis of religious values is not considered as overarching. Just some of the sub-headings are emphasized, overlooked in the original work. Whereas the basic reference sources religion religious values, is committed to a much more comprehensive. In this study the basic values of religion and value education in a comprehensive manner the location of these values will be examined.

Keywords: values, value education, basic values of religion

I. GİRİŞ

Değerler eğitimi, son yıllarda ülkemizde eğitimin önemli konularından biri haline gelmiştir. Konunun öneminin anlaşılması için, Milli Eğitim Bakanlığınca, 28–29 Mayıs 2010’da İstanbul Grand Cevahir Otel’de “Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı” düzenlenmiştir. Milli Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu, konferansta eğitim sisteminde yeni bir felsefenin

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, 24030, Erzincan. monder@enzincan.edu.tr.

** Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, 24030, Erzincan. hbulut@erzincan.edu.tr.

tartışılacağını belirterek, “insanlığın geleceğine dair iyimserliğin büyük ölçüde yıprandığı bir süreçten geçildiğini” söylemiştir. Bu süreçte manevi gelişimin, maddi gelişimin çok gerisinde kalmasının, dünya düzeninde ciddi kaygı verici bir gelişme olarak görüldüğünü, bu nedenle değerler üzerine yapılan araştırmalara kamuoyunun ilgisinin giderek arttığını kaydetmiştir. Bundan sonra da insanlığın geleceğinin adalet, barış, eşitlik, hukukun üstünlüğü, ahlaki değerlere bağlılık, çalışkanlık ve iyilik gibi değerlerin üzerinde yükseleceğini vurgulayarak; insanlığın geleceğini şekillendirecek ortak değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında en etkili aracın eğitim olduğunu belirtmiştir.¹ Bu nedenle 18. Milli Eğitim Şurasının temel konularından biri, “Değerler Eğitimi” olmuştur.² Ancak, değerler eğitimiyle ilgili yapılan çalışmalarda genellikle dinin temel değerlerinin alt başlıklarından bazılarıyla sınırlı kaldığı görülmektedir.³

Din, en kısa ve en kapsamlı bir ifade ile “İnsan-Allah ilişkisi” diye tanımlanmaktadır. İlâhi olarak nitelenen ve bir bakıma “Allah’tan insanoğluna uzatılmış kurtuluş ipi” olan dinin temel amacı, insan ile Allah arasında güçlü ve sağlıklı bir bağ kurmaktır. İnsan, dinî tercihi sayesinde evreni ve onunla birlikte bu varlık formları içinde kendi yerini anlamlandırmakta, temel değer ve ideallerini bu anlam çerçevesinde üretmektedir.

Bilim adamları, dinin beş kuşatıcı genel hedefini, hayat (can), nesil, akıl, mal ve dinin korunması olduğu şeklinde özetler. Literatürde “zarûriyyât-ı hamse, makâsıd-ı hamse, külliyyâtı-hamse” gibi adlarla anılır.⁴ Yukarıda örneği verilen ve diğer bazı araştırmalarda üzerinde durulan dinî değerlerin dinin bu beş genel hedefinin/değerlerinin alt başlıklarından bazıları olduğu görülmektedir.

¹http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2010/basinmus/degerler_egitimi_konferansi.pdf (Erişim: 15.06.2010)

² <http://ttkb.meb.gov.tr/surular.aspx> (Erişim: 15.06.2010)

³ Salih Zeki Genç, M. Yunus Eryaman, Değişen Değerler ve Yeni Eğitim Paradigması, <http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBILENS/makale/c9s1m6.pdf>

Aslan, F. Şükran, <http://www.belgeler.com/blg/1cqq/suneniebudavudunedebbolumunden-hareketlehzpeygamberinkarakteregitiminde-yeralanahlakidegerler>-(Erişim: 15.06.2010)

⁴ Boynukalın, Ertuğrul. “**Makâsıd-u Şeria**” mad., TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXVII. s. 423.

II. AMAÇ

Bu çalışmada dinin temel değerleri, yine dinin temel referans kaynaklarından; Kur'ân ve hadisler (Kütüb-ü Sitte: Altı temel hadis kaynağı) taranarak ortaya konmaya çalışılacak ve böylece değerler eğitimi daha kuşatıcı bir yaklaşımla ele alınacaktır.

III. YÖNTEM

Çalışmada tarama yöntemiyle yukarıda bahsi geçen temel dinî kaynaklar taranarak dinin temel hedefi/değerleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Konu, değerler eğitimi bağlamında ele alınmıştır.

IV. DİNİN TEMEL DEĞERLERİ VE EĞİTİMİ

Bilim insanları dinin, çok farklı tanımlarını yaptıkları görülmektedir. Bu nedenle din gibi bir kavramın, herkes tarafından kabul edilen ve her dini içine alan, tek bir tanımla ortaya konmasının pek kolay olmayacağı doğaldır. Yapılan tanımlarda genellikle her bilim insanı, dinin önemli bir yönünü ortaya koymaktadır.

İslâm din bilimcileri dinin tanımını yaparken, konuya ilâhî dinler açısından yaklaşmışlardır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir: **Din**, akıl sahibi insanları kendi tercihleri ile bizzat hayırlı olan şeylere götüren ve peygamberlerin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahî bir kanundur.⁵ Seyyid Şerif el-Cürânî (ö.816/1413)'ye göre din, "Akıl sahiplerini peygamberlerin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilâhî bir kanundur."⁶ Tahnevî (ö.1158/1745) dini, "akıl sahiplerini kendi iradeleri ile şimdiki hâlde (dünyada) salâha, gelecekte (ahirette) felâha sevk eden, Allah tarafından konulmuş bir kanundur." diye tanımlamaktadır.⁷ Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951) ise, "Akıl sahibi insanları kendi irade ve istekleri ile bizzat onlar için hayırlı olan şeylere sevk eden ilâhî bir kanundur"⁸ diye tanımlar.

Kur'ân-ı Kerim'de "din" kelimesinin kullanılışı, yukarıda verilen din tanımlarının çok çeşitli yönlerine temas edilmektedir. Kısaca **din**, *Allah tarafından*

⁵ Yazır, Elmalılı M.Hamdi, **Hak Dini Kuran Dili**, c.1.s.62.

⁶ Cürani, Seyyid Şerif. **et-Ta'rifat**. "Din" md. s.47

⁷ Taharevî, Muhammed Ali b.Ali. **Keşşaf**, C.II,s.305; Tümer, Günay. "**Din**" mad, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), IX. s.312-320.

⁸ Akseki, A.Hamdi. **İslam Dini**, s.5.

konulan ve insanları O'na ulaştıran yoldur” diye özetlenebilir. (Kur’ân, Rum,30/30; Yusuf,12/38-40; Zümer, 39/2).⁹

Hemen hemen bütün tanımlarda din, kökleri insanın iç hayatında bulunan ve yansımaları çeşitli davranışlarla ortaya çıkan köklü ve evrensel bir olguyu ifade emektedir. Din, insanın bir yönünü değil, bütün benliğini saran bir bilinçlenme halidir. Din, en kısa ve en kapsamlı bir ifade ile “İnsan-Allah ilişkisi” dir. Başka bir ifade ile din, insanın kayıtsız şartsız var olan “Mutlak Varlığa” yönelişi ve O’nun tarafından kuşatılışıdır.¹⁰

Din, insan kimliğinin önemli bir parçasıdır. Kişinin yeryüzündeki var oluşuna anlam kazandıran en önemli kaynaktır. İnsan, dinî tercihi sayesinde evreni ve onunla birlikte bu varlık formları içinde kendi yerini anlamlandırmakta, temel değer ve ideallerini bu anlam çerçevesinde yaşamaya çalışmaktadır. Ferdî bir tercih olarak din, hayatı anlamlı ve yaşanabilir kılan temel değer kaynağıdır. “Ben neyim?”, “Nereden geldim?”, “Nereye gidiyorum?” sorularına bugüne kadar dinin dışında tatminkâr cevap veren başka bir bilgi kaynağı çıkmamıştır.¹¹

V. DEĞERLER

“Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan, soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, bir varlığın ruhsal, toplumsal, ahlakî ya da güzellik yönünden taşıdığı düşünülen yüksek ya da yararlı nitelik.”¹²

Değer ve değerler eğitimi üzerinde çalışmalarıyla tanınan bazı bilim insanları değeri şöyle tanımlamaktadır: Değer, arzu edilen, ilgi duyulan, ihtiyaç duyulan şeydir. Değer kavramı olması gerekeni ifade eder. Değer kavramı, teori-den çok, ameli/patik bir karakter taşır. Yani idealle ve eyleme yöneliktir.¹³ Değer, bir kimsenin değişik durumlarda sürekli gösterdiği, davranışlarına yön veren köklü bir inançtır.¹⁴ Değerler, bireylerin tutumlarının temel yapısını oluşturur. Bireyi belirli hedeflere çeşitli seçenekler içinden tercih etme yönünde zorlayan kararlı güdüler olarak tanımlanabilir.¹⁵ Değer, öznenin birey-

⁹ Kur’an ayetleri metin içerisinde verilecektir.

¹⁰ Tümer, a.g.e.

¹¹ Bolay S. Hayri ve Türköne Mümtaz’er, **Din Eğitimi Raporu**, s. 3.

¹² TDK, Güncel Türkçe Sözlük, www.tdkterim.gov.tr.

¹³ Bolay, H. **Aşkın Değerler Burhanı**, Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, s.60

¹⁴ Oğuzkan, F. **Eğitim Terimleri Sözlüğü**, s.45

¹⁵ Özgüven, İ. **Psikolojik Testler**, s.36

sel tercihine bağlı olarak gelişen fiilin görüntüsüdür. Bu bağlamda işe doğrudan karışan bireyin, onun kendi mantıki muhakemesine göre şekillenen hareketlere ve fiillerine bağlı ortaya çıkan sonucun niteliğidir. Başka bir ifadeyle değer, bir şeyin aynı türden şeyler arasındaki yerinin konumuna bizim yüklediğimiz anlamlardır.¹⁶ Bu durumda değerlerin davranışlara kaynaklık ettiği ve davranışları yargılamaya yarayan anlayışlar geliştirdiği söylenebilir.¹⁷ Güngör'e göre değerler, bir şeyin arzu edilir veya edilmez olarak nitelenmesini sağlayan inançları çağrıştırmaktadır.¹⁸ Değerler, insanın en iyi tarafını ortaya çıkarmayı ve onun kişiliğini bütünüyle geliştirerek, insani mükemmelliğe erişmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Değerlerde inançlar ön plandadır. İnsanın iç dünyasının zengin ve derin bir kişilik haline ulaşması, ancak dayandığı değerlerle ölçülebilir. Bu anlamda, insanı insan yapan değerleridir.¹⁹

Bu tanımlardan değer, insanın eyleminin nedeni ve kimliğinin bir parçası olduğu görülmektedir. Ayrıca değer, insanın hayata verdiği anlamı ifade etmektedir.

VI. DEĞERLER EĞİTİMİ

Eğitim, çoğunlukla bireyin davranışlarında istendik yönde kalıcı izli değişiklik oluşturma süreci olarak tanımlanmaktadır.²⁰ İnsanlar yaratılışları gereği sosyal bir çevrede yaşamak durumundadırlar. Bu bağlamda değerler eğitimi toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir göreve sahiptir. Toplum içinde yaşayan insanları, değerler ve yasalar bütünleştirir ve aralarındaki ilişkileri düzenler. Toplumsal hayatın düzenli gitmesi için sadece yasalara uymak yetmez. Ortak değerlerin, gelenek ve göreneklerin birleştirici gücüne de gerek vardır. Toplumsal ilişkiler, kişilerin tek tek ve toplu olarak insanî değerlere bağlılığı ölçüsünde düzenli yürür.²¹

Değerler eğitimini amacı, çocuğun doğuştan getirdiği en iyi tarafını ortaya çıkarmak, kişiliğinin her yönüyle gelişmesini sağlamak, insanî mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olmak, bireyi ve toplumu ahlaksızlıktan korumak ve

¹⁶ Tepe, H. **Değer ve Değerler Bilgisi**, s.346.

¹⁷ Ekşi, H. ve Katılmış, A. **Karakter Eğitimi**, s.9

¹⁸ Güngör, Erol, **Değerler Psikolojisi**, s. 21

¹⁹ Aydın M.Z. –Güler, Ş. **Okullarda Değerler Eğitimi**, s.3.

²⁰ Ertürk, S. **Eğitimde Program Geliştirme**, s.12

²¹ Yürükoğlu, A. **Çocuk Ruh Sağlığı**, s.167

kurtarmak, bunun yanında iyi bir ahlakla donatmak ve devamını sağlamaktır. Son yıllarda artan şiddet olayları, aile kurumunun zayıflaması, ailede şiddet olaylarının artması, iş ahlâkında gerileme gibi sorunlar, değerler eğitiminin önemini daha da artırmıştır. Özellikle okullarda yaşanan psikolojik ve fiziksel şiddet olaylarında çok sayıda öğrenci ve öğretmen zarar görmektedir. Bunda sosyal medya ve sanal dünyanın olumsuz örnekleri etkili ve hızlı bir şekilde yaymasının payı büyüktür. Değerler eğitiminin asıl amacı insanı bu konuda bilgilendirmek değil, insan hayatını anlamlı kılmak, ruhsal dengeyi korumak, kişiliği güçlendirmek, ahlak ve karakterini sağlamlaştırmasıdır. Okul hayatı boyunca öğrenilen bilgilerin pek çoğunun kullanım süresi ve bireyin tutum ve davranışları üzerindeki etkisi son derece sınırlı kalırken, değerler ile ilgili öğrenmeler hayat boyu önemini korumaktadır.²²

VII. DİNİN TEMEL DEĞERLERİ

İslam dininin asıl amacı, insanları insanı-ı kâmil olma seviyesine yükseltmek, dünyada huzur içinde güvenli bir hayat yaşatmak, ahirette de ebedi saadete kavuşturmasıdır. İslam dininin değerleri, her çağda insanların bu temel arzularını yaşatacak şekilde mükemmel olup, kıyamete kadar devam edecektir. Yüce Allah (c.c.) şöyle buyuruyor; "*Allah katında din, şüphesiz İslam'dır*" (Al-i İmran, 3/19).

İslam dininin temel değerleri "Zarûriyyât" olarak nitelendirilebilir. Bu konuda bir nass (ayet ve hadis) olmasa da, dinin gönderiliş maslahatı /amacı üzerinde görüşlerini açıklayan bilim insanları bu konuyu "Zarûriyyât" başlığı altında ele almışlardır. Bu maksatlar dinin en önemli ve vazgeçilmez kısmını oluşturmaktadır.²³

Zarûriyyât; onsuz olmayan, din ve dünya işlerinin ayakta durması kendilerine bağlı bulunan temel değerler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca yok olmasıyla toplumda düzeninin sağlanamayacağı, İslam toplumunun bozulma ve dağılmaya yüz tutacağı değerler olarak kabul edilmektedir.²⁴

Zarûriyyât denen en unsurlar, İslam hukukçularına göre beş temel değerden meydana gelmektedir. Bunlar, "ed-darürâtu'l-hamse: beş zorunlu ilke"; el-

²² Aydın-Güler. a.g.e.,s.17.

²³Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I.s.287; İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Makâsudü's-Şerîati'l-İslâmiyyes*. s.79.

²⁴ İbn Âşûr, a.g.e.,s. 139

usûl el-hamse: “beş temel ilke” şeklinde ifade edilen korunması öncelikli amaçlardır.²⁵

- 1- Dinin korunması.
- 2- Canın korunması.
- 3- Aklın korunması.
- 4- Neslin korunması.
- 5- Malın korunması.

Bu beş temel değerden toplu halde ilk kez söz eden İmam Gazâlî, şeriatın /dinin hedefinin, insanın dinini, canını, aklını, neslini ve malını korumak olduğunu söylemektedir.²⁶

Gazzâlî’den sonra, dinin bu beş temel değerine hiçbir itirazın yapılmadığı görülmektedir. Ayrıca O’na göre bu temel değerleri İslâmiyet gibi, diğer dinler ve topluluklar da göz önünde bulundur-maktadırlar.²⁷

Kur'an-ı Kerim'de bu beş temel değere işaret eden âyetin, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ashabından bey'at²⁸ alırken, onlardan bazı değerlere bağlı kalmaları konusunda söz aldığından haber veren bey'at âyeti olduğu kabul edilmektedir.

-“Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana bey'at etmeye geldikleri zaman, bey'atlarını kabul et” (Mümtahine, 60/12).

Âyetteki “Bey'at” yapılan beş temel değer, “aklın korunması” dışında, dört zorunlu değeri içine aldığı görülmektedir. Bunlar;

- a- Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak: Din'in korunması,
- b- Hırsızlık yapmamak: Mal'ın korunması,
- c- Zina etmemek: Neslin korunması,
- d- Çocuklarını öldürmemek: Hayatın korunması,

²⁵ Gazzâlî, a.g.e.; İbn Âşûr, a.g.e,

²⁶ Gazzâlî, a.g.e., s.287.

²⁷ Pekcan, Ali. **İslam Hukukunda Gaye Problemi**, www. darulkitap.com., (erişim25.09.2012) Rağbet Yayınları, İst.

²⁸ “**Bey'at**” Peygambere, getirdiği emir ve yasaklara itaat arz etme ve bu konuda onunla ahitleşme anlamında kullanılmıştır.

e- İftira etmemek: İrzın korunmasıdır.

“Zarûriyyât” denen bu beş temel değer, “Modern İnsan Hakları Teorisi” nin evrensel, genel-geçer ve “insan” merkezli değerler sisteminin temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür.²⁹

Bu beş temel değerın korunmasına yönelik birçok hadis bulmak mümkündür. Temel hadis kaynaklarında Ubâde b. Sâmit (r.a)’den rivayet ettikleri bir hadise göre o şöyle demiştir; “Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabe-i kiram ile otururken (kadınlara): “Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağınıza, hırsızlık etmeyeceğinize, zina etmeyeceğinize, çocuklarınızı öldürmeyeceğinize, elleriniz ve ayaklarınız arasında bir iftira uydurup getirmeyeceğinize, iyi işlerde bana isyan etmeyeceğinize” dair beya't ediniz!”³⁰ buyurmuştur. Görüldüğü gibi, yukarıdaki Bey'at âyetindeki temel değerler aynı şekilde Rasûlullah (s.a.v.)’in hadislerinde de yer almaktadır. Bu değerler, dinin, canın, malın, ırzın, neslin korunması şeklinde sıralanmaktadır.

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bütün insanlığa hitap ettiği Veda Hutbesinde de bu temel değerlerden bahsetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) hutbesine şöyle başlar: Allah’a hamd olsun. O’nu över, O’na şükrederiz. O’ndan medet umarız. O’ndan bağışlanma dileriz, tevbe ederek O’na itaate yöneliriz. Nefislerimizin kötülük telkinlerinden ve kötü ameller işlemesinden Allah’a sığınırız (...) Ey Allah’ın kulları, size Allah’a sığınmanızı, emirlerine yapışmanızı, günahlardan arınmanızı, azabından korunmanızı öğütlerim. Size tekrar tekrar, O’na itaati tavsiye ederim. Sözlerime hayırlı olanla, O’nun izni ve yardımıyla başlıyorum(...) Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım. İnsanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur (...).³¹

Gazzâlî, temel değerlerin diğer milletlerce de kabul edildiğini ileri sürer ve şöyle der; “Bu beş temel değerın ortadan kaldırılmasının yasaklanması ve bu yönde önleyici cezalar konulması her dinde; her şeriatla vardır. İnsanların iyiliğini amaçlayan din ve şeriatlarda bunların yokluğu düşünülemez... Bunun içindir ki, küfrün, adam öldürmenin, zinanın, hırsızlığın, sarhoş edici

²⁹ Pekcan, a.g.e.

³⁰ Buhârî, *Câmiu's-Sahîh*, İlim, 49.

³¹ Müslim, *Câmiu's-Sahîh*, 2/890, Hadis No: 1218; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1/442, Hadis No: 1905.

maddeleri kullanmanın yasaklanması konusunda diğer dinlerde de farklılık yoktur...”³²

Değerler eğitiminin amacı insanın doğuştan getirdiği en iyi tarafını ortaya çıkarmak ve insani mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olmak olduğuna göre; bu temel değerlerin insanlara benimsetilmesi, davranışlarına yansımaları için verilecek bir eğitim, değerler eğitiminin öne çıkan konuları arasında olmalıdır. Böylece birey ve toplum hayatının her türlü olumsuz davranıştan arındırılarak, daha olumlu bir toplum yaşamının oluşmasına imkân sağlanacaktır.

A. Din'in Korunması

İslam hukukçuları, “Zarûriyyât” denen, İslâm'ın korumayı amaçladığı, beş temel değerden en önemlisinin “Din'in korunması” olduğunu görüşündedirler.³³

Yukarda kısmen geçtiği gibi, dinin değişik tanımları yapılmıştır. Bunlardan en meşhuru, “din, akıl sahibi insanları peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilâhi bir kanundur”³⁴ şeklindeki tanımdır. Yapılan tanımlarda dinin “hayatın bütünü; maddî ve manevî bütün yönlerini içine alan bir kurum” olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca insanın doğasında bir yüce yaratıcıyı bulma ve O'na yönelme ihtiyacı vardır. İnsanın bu özelliğini Allah (c.c.) Kur'an'da, “doğal bir ihtiyaç” olduğunu ifade etmekte; insanların böyle bir yaratılış özelliği ile yaratıldığını belirtmektedir. “(Resulüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.” (Kur'an, 30/30).

Hz. Peygamber (s.a.v.) Ebû Hureyre (r.a)'den gelen bir hadiste özellikle insanın tevhide; bir ve tek olan bir Allah'a bağlanma özelliğinde yaratıldığını şöyle açıklamaktadır: “Her doğan (çocuk) sadece fitrat üzere doğar, (sonra) ana-babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştır veya Mecusileştirir.”³⁵

Allah (c.c.), ilâhi yasaların olmadığı, dinin yaşanmadığı toplumlarda büyük bir kaos ve kargaşa olacağını şöylece bildirmektedir: “Eğer hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunan-

³² Gazzâlî, a.g.e., s.287.

³³ Pekcan, a.g.e.

³⁴ Tümer, a.g.e.

³⁵ Müslim, *Kader*, Hadis No; 2658

lar bozulur giderdi” (Mü'minûn: 23/71). Bu temel değerın korunması için Allah'a iman edilmesi, Kur'ân-ı Kerimde birçok defa vurgulanmaktadır. Bu bağlamda iman emri Kur'ân'da 18 yerde tekrarlanmaktadır. Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

-Ey kendilerine daha önce kitap verilen Ehl-i kitap! Yanınızdaki kitapları tasdik etmek üzere indirdiğimiz bu kitaba da iman edin (Nisâ, 4/47).

-Ey iman edenler! Allah'a, Resulüne, gerek Resulüne indirdiği, gerek daha önce indirdiği kitaplara imanınızda sebat edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, resullerini ve âhiret gününü inkâr ederse hakikatten iyice uzaklaşmış, sapıklığın en koyusuna dalmış olur (Nisâ, 4/136).

Bu âyet-i kerîmede iman edenlere hitap edilip yine iman etme emri veriliyor. Genellikle müfessirler bu emri “imanınızda sebat ediniz” diye açıklarlar. Bu bağlamda, “daha ciddî iman ediniz” mânası da çıkarılabilir. “Bütün kalbinizle, zevklerinizi, hayat tarzınızı, dostluk ve düşmanlıklarınızı Allah'a ve Resulüne olan bu imanınıza göre düzenleyin”³⁶ demektir.

-Ey insanlar! Resûlullah Rabbinizden size hakkı getirdi, kendi iyiliğiniz için ona iman edin. Eğer inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Allah alîmdir, hakîmdir (her şeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir) (Nisâ, 4/170).

Dinin korunması için Kur'ân'da iman edilmesinden sonra en çok ibadet edilmesi ısrarla ifade edilmektedir. Bu bağlamda Kur'ân'da 21 yerde ibadet edilmesi emredilmektedir.

-Ey insanlar! Hem sizi, hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Böyle yapmakla her türlü zarardan korunmayı ümid edebilirsiniz (Bakara, 2/21); -Yalnız Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi ortak yapmayın...(Nisâ, 4/36); -Ey iman edenler! Rükû edin, secde edin, hâsılı yalnız Rabbinize ibadet edin, hayırlar işleyin ki felaha eresiniz (Hac, 22/77); -Ben cinleri ve insanları sırf beni tanıyıp yalnız bana ibadet etsinler diye yarattım (Zariyat, 51/56).

Evrendeki bütün varlıklar Allah'a itaat ve ibadet içindedirler. Fakat irade ve tercih hakkı insanlara ve cinlere verilmiştir. Ancak aşağıdaki ayette bütün peygamberlere dolayısıyla da inanan insanlara Allaha ibadet edilmesi konusunda eğiticilik görevi yüklendiği anlaşılmaktadır: “Nitekim senden önce hiç bir peygamber göndermedik ki ona: “Benden başka İlah yok, öyleyse yalnız Bana ibadet edin!” diye vahyetmiş olmayalım (Enbiya,21/25). Bu nedenle

³⁶ Yıldırım, Suat. Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s.99.

bütün peygamberler içinde buldukları toplumlara özellikle dini öğretmek için tebliğ göreviyle görevlendirilmişlerdir. Kur'ân'da dinin korunması için dinin öğretilmesi üzerinde durulmaktadır: *"O, ümmiler arasından, kendilerinden olan bir elçi gönderdi. Bu elçi onlara Allah'ın âyetlerini okur, onları inançlarına ve davranışlarına bulaşmış kirlerden arındırır, onlara kitabı ve hikmeti öğretir. Hâlbuki daha önce belli ve kesin bir sapıklık içinde idiler.*(Cuma,62/ 2)

Dinin korunması için insanlara dinin temel değerlerinin doğru olarak öğretilmesi gerekmektedir. Böylece insanlar, her türlü sapkın ve yanlış inanışlardan ve Allah'ın hoşnut olmadığı davranışlardan, bilinçsiz taklitçilikten, cehaletten, nefesine ve şeytana tapmaktan kurtarılabilir. Gerçek anlamda dinin özünün kavratılması, değerler eğitimin temel konuları arasında yer alması gerekir. Din'in kişinin kimliğinin bir parçası olması, ona davranışlarında kaynaklık etmesi açısından dine sahip çıkılması, yaşanılmasına imkân hazırlanması ve korunması değerler eğitimiyle sağlanacak bir husustur.

B. Hayatın/Canın korunması

Dinin temel değerlerinden biri de **"hayatın korunması"**dır. Allah bütün varlıklar içinde insana çok ayrı bir değer vermiş onu yarattığı bütün varlıklardan üstün kılmıştır. Bu nedenle de insanın hayatının korunmasını dinin temel değerleri arasına koymuştur. Hayatın korunması demek, ruh ve beden bütünlüğünü korumak, bedenin, fiziki ve biyolojik ihtiyaçlarını gidermek, onun sağlığını korumak demektir. Ayrıca insan hayatının güvence altına alınması, onun şerefine de güvence altına alınması, şerefine leke sürülmemesi, özgürlüklerinin baskı altına alınmaması gibi manevî değerleri de içine alır. Hayatın korunması, hayatın varlığını, ruh-beden bütünlüğünü korumaktır. İslâm dini hayatın varlığını korumak ve sürdürmek için bazı önlemler almıştır.³⁷

Kur'an'da haksız yere bir insanın öldürülmesi, bütün insanları öldürmek gibi büyük bir günah olduğu açıklanmış ve bir insanın hayatının kurtarılması da bütün insanları kurtarmak gibi erdemli bir davranış olduğunu ifade etmiştir: *"Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere,) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur..."*(Mâide, 5/32).

Hz. Peygamber (s.a.v) de Vedâ haccında bütün insanlara seslenerek, *"Bu gün, bu ay ve bu belde nasıl kutsal ve masûn ise, canlarınız, mallarınız ve*

³⁷ Pekcan, a.g.e.

*ırzlarınız da öylesine masûndur*³⁸ buyurmuş, insanın yaşama hakkının dokunulmazlığına dikkat çekmiştir. Bu nedenle İslam dini, savaş durumunda dahi savaşa katılmayan kadın, çocuk, yaşlı, din adamı gibi kişilerin öldürülmesini yasaklanmıştır. İslam dini, bir insanın başka bir insanı öldürmesini yasaklandığı gibi, insanın kendisini öldürmek üzere intihar etmesini de yasaklanmış ve en büyük günahlar içerisinde saymıştır (Nisa,4/ 29).

İslam dinine göre, “insan hayatının korunması” öncelikli değerlerden biridir. Hiçbir ayırım yapılmadan bütün insanların bedeni dokunulmazlığı vardır. Bu nedenle insan bedenine zarar verenlere aynıyla cezalandırılma (kisas) ve tazminat cezası vardır. Allah Teâla “canın dokunulmazlığı”nı “*Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın!*” (İsrâ,17/33;En'âm, 6/151) âyetiyle ifade eder.

Bu bağlamda İslâm dini, hayatın korunması için bazı tedbirler almıştır. Bunun için öncelikle kisas (işlenen suçun aynıyla cezalandırılması) hükmü getirilmiştir. “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kisas farz kıldır*” (Bakara, 2/178). “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız*” (Bakara, 2/178). “*Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır*” (Mâide, 5/45).

Diğer birçok ayet ve hadislerde de intihar etmek (İsrâ, 17/33) ve kan davası yasaklanmış,³⁹ terör suçlularına şiddetli cezalar belirlenmiş (Mâide, 5/33), hastalıklardan korunmak ve tedavi olmak emredilmiştir.⁴⁰

İnsan hayatının korunmasının öneminden dolayı, konunun hemen her yönüyle ilgili birçok ayet ve hadis vardır. Ancak günümüzde hala savaşlar devam etmekte ve çok basit sebeplerle insanlar öldürülmektedir. Bu utanç verici durumdan kurtulmak için alınacak tedbirlerden biri de değerler eğitimi yoluyla, insan hayatına dinin verdiği önemin kavratılması, insan hayatının saygın ve dokunulmaz olduğu, dinî bir değer olarak öğretim programlarında yer almasıdır.

C. Aklın Korunması

Dinin korumayı hedeflediği temel değerlerden biri de “aklın korunması”dır. Allah'ın insana verdiği en değerli nimetlerinden biri, akıldır. İnsan akıllı bir

³⁸ Müslim, 2/890:Hadis No: 1218; Ebû Dâvûd, 1/442:Hadis No: 1905.

³⁹ Müslim, a.g.hadis; Ebû Dâvûd, a.g.hadis.

⁴⁰ Buharî, *Câmiu's-Sahih*, VII, 27;

varlık olarak, diğer canlılardan ayrılır. Kur'an'da Allah, insandan aklını sürekli kullanmasını ve onu korumasını istemektedir. Bu bağlamda, “*Ey akıl sahipleri ibret alınız!*” “*Akleniniz, Düşününüz!*”, “*Hala düşünmez misiniz?*” gibi ifadelerle insana aklını kullanmasını ve onun işlevini açıklamaktadır. Bu nedenle insanın sorumlu olması için, akıllı insan olması ön şarttır. “*Aklı olmayanın dini sorumluluğu yoktur*”.

İslam dini, insanlara akıllarını kullanmalarını ve kendi öz varlıklarından başlayarak çevrelerin kuşatan varlıklar üzerinde düşünmelerini ister. Buna karşılık aklını kullanmayanları da kesin bir ifade ile kınar. Örneğin: “*Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere âyetleri açıkladık*” (Bakara,2/118). “*Sana karşı çıkanlar hiç yeryüzünde dolaşmazlar mı? Zira dolaşsalar da elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu*” (Hacc,22/46). Aklını amaca uygun kullanmayanları için ise: ... *Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hatta onlar yol bakımından daha da sapıktırlar*” (Furkân, 25/44). buyurmaktadır.

Aklın korunmasından amaç, “düşünme” yeteneğini kaybedecek veya zayıflatacak davranışlardan uzak durulması ve akıl duyusunun güçlendirilmesidir. İslam dini, akıl sağlığını bozacak bir takım davranışları bu amaca yönelik olarak yasaklamıştır. Bununun için alkollü içki ve uyuşturucu kullanılması yasaklanmıştır. Bu yasak, aklın korunması için alınan önlemlerden biridir.

Kur'an, içki içmenin çok yaygın olduğu bir topluk içinde inmiş ve onlara akıllarını kullanarak içki içmekten vazgeçmelerini istemiş; en sonunda da :“*Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans oklan birer şeytan işi pisliktir, bunlardan uzak durun ki, kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'tan anmaktan ve namazdan alıkoymak ister*” (Mâide, 5/90). ayetiyle içki içmeyi kesinlikle yasaklamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ise: “*Her sarhoş edici şarap (içki)dir. Ve her içki haramdır.*”⁴¹ “*Çoğu sarhoş eden şeyin, azı da haramdır.*”⁴² buyurarak bu yasağı pekiştirmiştir. Aklın temel görevini bozan esrar, afyon, morfin, kokain ve eroin gibi diğer uyuşturucular da bu hadis-i şerife göre haram kabul edilmiştir. Din, akli korumak için içki kullanan kimselere caydırıcı bir ceza verilmesini emretmiştir. Bu nedenle Rasûlullâh (s.a.v.); “*İçki içene celde vurunuz*”⁴³ buyurmuştur.

⁴¹ Müslim, *a.g.e.*, Eşribe, 73; Ebû Davud, *a.g.e.*, Eşribe, 5.

⁴² Ebû Davud, *a.g.e.*, Eşribe, 5; Tirmizî, *a.g.e.*, Eşribe, 3.

⁴³ Ebû Davud, *Hudûd*, 32; Tirmizî, *Eşribe*, 42;

Aklı bozarak suretiyle, insan aklının asli görevini yapmasını engelleyen alkol vb. maddeler, günümüzde kişiye ve topluma verdiği zararlar, artık toplumun güven ve huzurunu bozan en önemli maddeler haline gelmiştir. Bu olumsuz durumun önüne geçmek için birçok ülkede çok değişik önlemler alınmakta, hatta yasal olarak yasaklamalar bile getirilmektedir. Ancak bu yasaklar da insanları böyle olumsuz davranışlardan alıkoyamamaktadır. Bu nedenle "aklın korunması" ilkesinin değerler eğitiminin temel konuları arasında yer alması, kişi ve toplumun huzur ve mutluluğu için mutlaka gereklidir.

D. Neslin Korunması

Dinin temel değerlerinden biri de, "neslin korunması"dır. Nesil, "yaratma, çocuk, zürriyet" anlamlarına gelmektedir.

Dünya hayatında huzurlu ve mutlu bir hayat, neslin devam ve korunmasına bağlıdır. Dini değerlerin yaşandığı sağlıklı bir yuva kurulması, neslin korunmasının temel şartıdır. Geçmiş peygamberler Kur'an'da (İbrahim, İsmail ve Zekeriya) nesillerinin devamı için Allah'tan mü'min ve hayırlı nesiller istemişlerdir. Fıtrat kanununun gereği, neslin devamı, üreme ve çoğalma iledir. Bunun için Allah Teâlâ: *"Ey insanlar, sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini halk eden ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının"*(Nisa, 4/1). buyurmuştur.

İslâm dini, neslin koruması için insanları evlenmeye yönlendirmiş, evlilik dışı ilişkileri de yasaklamıştır. Evlilikle, Allahın izni ve emri, Hz. Peygamberin sünneti üzere bir araya gelen eşlerden ve onların çocuklarından, aile yuvası kurulur. İslâm dini, neslin korunması için, öncelikle nikâhı emretmiş; evlilik dışı bir yol olan zinayı da yasaklamıştır. Zinanın kendisi yasak olduğu gibi; zinaya götüren bakmak, konuşmak, dokunmak gibi durumlar da yasaklanmıştır. Bu bağlamda Kur'an'da, *"Zinaya yaklaşmayın! Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur"* (İsrâ,17/32) buyrulur.

Yukarıda geçtiği gibi Kur'an, Hz. Peygamberin insanlardan biat alırken *"zinâ yapılmaması"* konusunu da hatırlatır. (Mümtahine, 61/12) Hz. Peygamber (s.a.v.) insanları zina'dan şiddetle sakındırmış ve *"Zinâ esnasında zinâ eden kimsenin mü'min olmadığı"*⁴⁴ uyarısında bulunmuştur. İslam dini, zinayı önlemek için çeşitli caydırıcı cezalar verilmesini emretmektedir: *"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz değnek vurun. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız bunları Allah'ın dinini uygulama husu-*

⁴⁴ Buhârî, Hudûd, 1,

sunda acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da, onların cezasına şahid olsun" (Nûr, 34/2).

Neslin korunması, dinin tanımladığı Allah'ın izni ve Hz. Peygamberin sünneti üzere nikâhla bir aile yuvasının kurulması ile mümkündür. Sağlıklı bir toplum için, dini değerlerin yaşandığı bir aile ortamı çok önemlidir. İçinde yaşadığımız çağda aile bağlarının zayıflaması sonucu olarak boşanmalar yaygınlaşmıştır. Bu durumdan en çok çocuklar etkilenmekte ve psikolojisi bozuk bir nesil yetişmektedir. Bu açıdan değerler eğitimi, neslin korunması için elzemdir.

E. Malın Korunması

Dinin temel değerlerinden biri de "mal'ın korunması"dır. Mal, insanın hayatında başkalarına muhtaç olmadan yaşamasını kolaylaştıran varlık ve eşyalardır. Bu nedenle malın insan hayatında çok önemli bir yeri ve değeri vardır. Onsuz dünyada hayatı sürdürmek zordur. Bunun dışında dinimize göre bazı ibadetlerin yerine getirilebilmesi, mal varlığına bağlıdır. Bu bağlamda mal, ahiret için de önemli bir değerdir. Kur'ân'da mal birçok ayette yer almakta ve "...dünya hayatının süsüdür"(Hadid, 57/20) denilirken; bir başka yerde, "*Bilin ki dünya hayatı bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir*" (Hadid, 57/20) buyrulmaktadır. Mal ayrıca bir imtihan aracı olduğu vurgulanmaktadır (Teğâbün, 64/15; Enfâl, 8/28).

Kur'an'da, "*Allah alış-verişi helâl, faizi haram kılmıştır*" (Bakara, 2/275). Bir başka âyet-i kerimede de, "...bâtıl (haksız-haram) yollarla aranızda (alıp-vererek) yemeyin" (Nisâ, 4/29) buyrulur daima meşru yolun takip edilmesi istenmektedir. Hz. Peygamberin birçok hadisinde de, malın insan hayatındaki önemini açıklar, helal yollarla mal sahibi olmayı ister. "Hz. Peygamber (s.a.v.): *'Hiç kimse elinin çalışmasını yemekten daha hayırlı bir yemek yememiştir! Allah'ın Nebisi Davud Aleyhisselam elinin çalışmasından yerdi'*"⁴⁵ buyurmuştur.

Din, malın insan hayândaki önemi ve onun için verdiği emeğe saygı bağlamında mala yönelik her türlü saldırıyı yasaklamıştır. Bu nedenle İslâm Hukukuna göre mal ve mülk dokunulmazdır. Her türlü tecavüzdten korunmuştur. Bu hususta peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurur: "*Gerçekten Allahü Teala haklı bir gerekçe dışında kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı, bu*

⁴⁵ Buhari, a.g.e. 1917,

*gününüz, bu beldeniz ve bu ayınız gibi haram; dokunulmaz kalmıştır.”*⁴⁶ Bir başka hadislerinde ise şöyle buyurmuştur; *“Kim malı uğrunda zulmen öldürülürse, şehittir.”*⁴⁷

İslâm Hukuku bir yandan mala karşı saldırıyı yasaklarken, bir yandan da çeşitli cezaî müeyyidelerle bu yasağı pekiştirmiştir. Ayrıca Kur’ân’da birçok yerde başta hırsızlık etmek ve başkasının malına zorla el koymak olmak üzere; faiz, ticarete kolay mal ve sermaye kazanmak için yasadışı yollara başvurmak, israf, savurganlık, ihtikâr v.b. kazanç yöntemleri yasaklamıştır. (Nisâ, 4/29)

Günümüzde birçok insanın bu temel değerleri benimsediği söylenemez. Ülkemizde ve dünyada yaşanan ekonomik olumsuzlukların asıl nedeni, bu değerlerin uygulanmamasıdır. Bu nedenle bu temel değerlerin, değerler eğitimi konuları içinde yer alması ve insanların mal güvenliği konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

VIII. SONUÇ

Dünya genelinde insanlığın geleceğine dair iyimserliğin büyük ölçüde yıprandığı bir süreç yaşanmaktadır. Bu bağlamda değerler eğitimi, son yıllarda eğitimin önemli konularından biri haline gelmiştir. Değer, bir kimsenin değişik durumlarda gösterdiği sürekli davranışlarına yön veren köklü inançlarıdır. Değerler, bireylerin tutumlarının temel yapısı oluşturur ve bireyi belirli hedeflere çeşitli seçenekler içinden tercih etme yönünde zorlayan kararlı güdüleridir. Değerin insanın eyleminin nedeni, kimliğinin bir parçası ve inancının gereği olarak hayata verdiği anlamı ifade eder. Değerlerde inançlar ön plandadır. Değerler eğitiminin toplumsal düzenin sağlanmasında çok önemli bir görevi vardır. Toplumsal hayatın düzenli gitmesi için sadece yasalara uymak yeterli değildir.

İslam dinin asıl amacı; insanları insanı-ı kâmil olma seviyesine yükseltmek, dünyada huzur içinde güvenli bir hayat yaşatmak, ahirette de ebedi saadete kavuşturmaktır. Dinin gönderiliş amacı üzerinde görüşlerini açıklayan bilim insanları bu konuyu “Zarûriyyât” başlığı altında ele almışlardır. Zarû-riyyât, beş temel değerden meydana gelmektedir.

Allah (c.c.), ilâhi yasaların olmadığı, dinin yaşanmadığı toplumlarda büyük bir kaos ve kargaşa olacağını bildirmektedir. Bu nedenle insanlara iman et-

⁴⁶ Müslim, a.g. hadis; Ebû Dâvûd, a.g.hadis.

⁴⁷ İbn Hanbel, II/221.

meyi ve dini bilinçli olarak yaşamayı emretmektedir. Öğretim programlarında gerçek anlamda dinin özünün kavratılması, değerler eğitimin temel konuları arasında yer almalıdır.

İnsanın hayatının korumasını dinin temel değerleri arasındadır. Hayatın korunması, ruh ve beden bütünlüğünü korumak, bedenini, fiziki ve biyolojik ihtiyaçlarını gidermek, onun sağlığını korumaktır. Allah Teâla, canın dokunulmaz bir değer olduğunu Kur'da birçok ayette vurgulamaktadır. Akıl, Allah'ın insana verdiği en değerli nimetlerinden biridir. İnsan akıllı bir varlık olarak, diğer canlılardan ayrılır. Aklın temel görevini bozan esrar, afyon, morfin, kokain ve eroin gibi diğer uyuşturucular, dinin temel yasakları arasındadır. Yaratılış gereği, bütün canlıların neslinin devamı, üreme ve çoğalma ileldir. İslâm dini, neslin korunması için insanları evlenmeye yönlendirmiş, evlilik dışı ilişkileri; zinanın kendisini yasakladığı gibi, zinaya götüren yolları da yasaklamıştır. İslâm Hukukuna göre mal ve mülk dokunulmazdır. Kur'ân'da birçok âyette başta hırsızlık etmek ve başkasının malına zorla el koymak olmak üzere; faiz, ticarete kolay mal ve sermaye kazanmak için yasadışı yollara başvurmak, israf, savurganlık, ihtikâr v.b. kazanç yöntemleri yasaklamıştır.

İnsanlığın geleceğini şekillendirecek ortak değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında en etkili araç eğitimidir. İnsanlar toplu halde yaşamak zorundadır. Toplum meydana getiren bireylerin din, can, akıl, nesil ve mal güvenliği için bu değerlerin anlam ve önemi öğretim temel konuları arasında yer almalıdır. Değerler eğitimi bu temel değerleri yeni yetişen kuşaklara öğretilmesinde aracı olmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akseki, A.Hamdi. **İslam Dini**, Nur yayınları, Ankara, 1967.
- Aslan,Şükran,<http://www.belgeler.com/blg/1cqq/-suneniebudavudun-edebbolumundenhareketlehzpeygamberinkarakteregitimindeyeralanahlakidegerler> - (Erişim: 15.06.2010)
- Aydın M. Zeki –Güler, Şebnem. **Okullarda Değerler Eğitimi**, Nobel yayıncılık, Ankara, 2012.
- Bolay, H. **Aşkın Değerler Burhanı**, Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (s.55-69), Dem yayınları, 2. Basım, İst.2013
- Bolay S. Hayri ve Türköne, Mümtaz'er, **Din Eğitimi Raporu**, Ankara,1995.
- Boynukalın, Ertuğrul. **“Makâsıd-u Şeria” maddesi.**, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İst. 1992.
- Buhârî, **Câmiu's-Sahîh**, İst. 1992.

- Cürçani, Seyyid Şerif. **et-Ta'rifat**, Beyrut, ts. "Din" maddesi
Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as-es-Sicîstânî (ö. 275/888), **Sünen**, İst. 1992,
Ekşi, Halil. ve Katılmış, Ahmet. **Karakter Eğitimi**, Nobel yayın. Ankara,
2011.
- Ertürk, Salahattin. **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara, 1972.
- Gazzâlî, **el-Mustasfâ**, Bulak, 1322.
- Genç S, Zeki, Eryaman, M., Yunus, Değişen Değerler ve Yeni Eğitim Para-
dikması, http://www.akü.edu.tr/AKU/Dosya_Yönetimi/SOSYALBİLENS/makale/c9s1m6.pdf.
- Güngör, Erol. **Değerler Psikolojisi**, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği,
Amsterdam,1993.
- http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2010/basınmus/değerler_egitimi_konferansi.pdf (Erişim:15.06.2010)
- <http://ttkb.meb.gov.tr/surular.aspx> (Erişim:15.06.2010)
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, **Makâsîdüş -Şerîati'l-İslâmiyye**, Tunus
1978.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî (ö. 261/875), **Câmiu's-Sahîh**, İst. 1992,
Oğuzkan, Ferhan. **Eğitim Terimleri Sözlüğü**, TDK yay. Ankara,1991.
- Özgüven, İbrahim. **Psikolojik Testler**, PDREM yay. Ankara,2000.
- Pekcan, Ali. **İslam Hukukunda Gaye Problemi**, www. darulkitap.com.,
(Erişim:15.06.2010) Rağbet Yayınları, İst. 2003.
- Taharevî, Muhammed Ali b.Ali. **Keşşaf**, İst, 1984.
- Tepe, Harun. **Değer ve Değerler Bilgisi**, Vadi yay. Ankara, 2002.
- Tümer, Günay. "**Din**"maddesi, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İst.1994.
- TDK, **Güncel Türkçe Sözlük**, www.tdkterim.gov.tr.
- Yazır, Elmalılı M.Hamdi, **Hak Dini Kuran Dili**, Azim Dağt. İst.1992.
- Yürükoğlu, Atalay. **Çocuk Ruh Sağlığı**, Özgür yay.İst.1998
- Yıldırım, Suat. **Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, define yay.İst.2011.

GÜZEL SANATLAR VE SPOR LİSELERİNİN RESİM BÖLÜMLERİ İLE GENEL LİSE ÖĞRENCİLERİNİN SANAT EĞİTİMİ ALMA DURUMLARINA GÖRE SALDIRGANLIK DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

THE EFFECTS OF VISUAL ARTS EDUCATION ON STUDENTS' LEVELS OF AGGRESSION IN FINE ARTS AND SPORTS HIGH SCHOOLS' PAINTING DEPARTMENTS AND GENERAL HIGH SCHOOLS

*Orhan TAŞKESEN**

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Güzel Sanatlar ve Spor Liselerinin Resim Bölümü öğrencileri ile, Genel Liselerde resim dersi almayan öğrencilerin saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı fark olup olmadığının belirlenmesidir. Bu çalışma öğrencilerin saldırganlık puanlarının görsel sanat eğitimini alma durumlarına göre test edildiği bir çalışmadır. İlişkisel tarama niteliği taşıyan bu araştırma, 15-19 arasında değişen ve Türkiye'de 2009-2010 öğretim yılında ortaöğretimde öğrenim gören 1544 (655 erkek, 889 kız) öğrenci ile yürütülmüştür. Araştırmanın tüm ölçekleri için geçerli veri alınabilen öğrenci sayısı 1544, Saldırganlık ölçeklerinden geçerli veri alınabilen öğrenci sayısı ise, (GSSL 454, GL 755) 1209' dur. Araştırmada okul türüne ve sınıf seviyelerine göre öğrencilerin saldırganlık düzeyleri arasındaki farkın ölçülmesi için tek faktörlü varyans analizlerinden ANOVA testi kullanılmıştır.

Araştırmada Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi Resim Bölümü ile Genel Liselere devam eden öğrencilerin saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırma da ayrıca Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi Resim Bölümü öğrencilerinin sınıf seviyesine göre saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı

¹ Bu makale Orhan TAŞKESEN'in Doktora Tez çalışmasından özetlenmiştir.

* Yrd.Doç.Dr. E.Ü.Eğitim Fakültesi. orhantaskesen@erzincan.edu.tr

farklılık olduğu bulgusuna rastlanmıştır. Genel Lise öğrencilerinin ise sınıf seviyeleri bakımından saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Genel Lise, Güzel Sanatlar ve Spor lisesi, Saldırganlık, Görsel Sanatlar Eğitimi*

ABSTRACT

The purpose of the study is to determine whether there is a significant difference among the aggression of the students of the Department of Painting in Fine Arts High School, and general high schools' students taking painting lessons (optional), students not taking painting lessons. For this purpose, this is a study tested by determining the aggression as the dependent variables, and school type and status of receiving education in visual art as the independent variables.

The sample of this study consisted of 1544 students, from the existing seven regions of Turkey's (Ankara, Antalya, Bursa, Erzurum, Gaziantep, Izmir, Trabzon) selected 7 Fine Picture Arts and Sports College High School and 7 General High Schools. Random Sampling was used in the selection of the sample.

During the research data collection process was used by using the Aggression Scale (Tuzgöl, 1998. SPSS 15.00 program was used for analysis of the data. In the study, one-way analysis of variance, Anova statistics technics were used.

At the end of the study It has been found that there exists to be significant difference between students' aggression attending Painting Department of Fine Arts, and Sports High Schools and General High Schools. . According to the class levels, it has been found that there is significant level of differentiation in the scores of aggression of the students in the Painting Department of Fine Arts . There is no significant level of differentiation in the scores of aggression of the students in the General High Schools.

Key Words: *Aggression, General High School , Fine Arts, and Sports High School, Visual Arts Education*

1. GİRİŞ

Tüm dünyada, özellikle 2000’li yıllar sonrasında şiddet olayları daha sık yaşanır hale gelmiştir. 20. yy. boyunca ülkeler arasında yaşanan toplumsal gerginlik, 21. yy. da kişiler arası boyutta artarak devam etmektedir. Son yıllarda bilimsel alanda şiddet davranışı, türleri, nedenleri, suça ilişkin faktörler ve önleme, korunma çalışmalarının giderek artması da şiddetin toplumların temel sorunlarından biri olduğunun açık göstergelerindedir. Araştırmalardan ortaya çıkan bulgular, problemin üzüntü ve kaygı verici boyutlara ulaştığının kanıtı niteliğindedir. Örneğin, DSÖ’nün (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 2002) şiddet ve sağlık üzerine yayınladığı rapora göre, dünyada yaşanan ölüm sebepleri arasında şiddetin neden olduğu olaylar ilk sırada yer almaktadır. Rapora göre, her yıl dünya genelinde 1.6 milyon insan şiddet olayları sebebiyle hayatını kaybetmekte ve bu sayıdan daha fazlası da psikolojik, cinsel, akıl sağlığı problemleri yaşamaktadır. Bu rapor öncesinde yine DSÖ (2002) tarafından yapılan dünyadaki ölüm sebepleri araştırmasında da, kişiler arası şiddete bağlı oranın %10, savaşa bağlı oranın %6, kişinin kendine uyguladığı şiddet sebebiyle meydana gelen ölüm oranının %16 olduğu görülmektedir. Ölümüne sebebiyet veren bu farklı şiddet türleri birleştirdiğimizde şiddet kaynaklı ölüm oranının % 32’ye ulaşması dikkate değer bir tespittir. Ayrıca trafik kazasına bağlı ölüm sebepleri oranının (%25), şiddet kaynaklı ölüm oranlarının gerisinde kalması, DSÖ’nün (2002) “şiddet, yaşadığımız dünya için bir afetir” (s.2) söylemini haklı çıkarmaktadır.

DSÖ’nün (2002) araştırma raporlarına göre, dünyadaki şiddete bağlı ölüm oranları, risk seviyesi yüksek ülkelerde 100 000’de 15.4- 27.3’ü bulmaktadır. Risk seviyesi en düşük ülkelerde bu oranın 100.000’de 1.0- 2.8 arasına düştüğü görülmektedir. Raporda dikkate değer nokta Türkiye’nin en riskli bölgeler arasında yer almasıdır. DSÖ’nün ortaya koyduğu tablo Türkiye’deki istatistiklerle karşılaştırıldığında, (Türkiye İstatistik Kurumu, [TUIK], 2008) Türkiye’deki ölüm nedenlerine göre de, veriler DSÖ’nün verileriyle örtüşür niteliktedir.

Tablo 1’de Türkiye’de 2008 yılında meydana gelen ölümlerin nedenleri verilmiştir.

Tablo 1. 2008 Ölüm Nedenleri

Ölüm nedeni	Toplam	Erkek	Kadın
Motorlu taşıt kazaları	1179	853	326
Diğer taşıt kazaları	19	11	8
Kaza sonucu zehirlenmeler	114	64	50
Kaza sonucu düşmeler	295	200	95
Yangınların sebep olduğu kazalar	44	27	17
Kaza sonucu boğulma ve suya batma	70	62	8
Ateşli silah mermilerinin sebep olduğu kazalar	749	617	132
Başlıca sınai cinsten kazalar	114	79	35
Bütün diğer kazalar	1435	906	529
Kendini öldürme(intihar) ve travmatize etme (yaralama)	1595	1153	442
Bile bile yapılan adam öldürme ve travmatizma, adli müdahale	333	274	59
Kaza sonucu veya bile bile yapıldığı tespit edilemeyen travmatizma	3	2	1

(TUİK, 2008)

Tablo 1 incelendiğinde ateşli silah mermileri, intihar nedenli ve bile bile yapılan adam öldürmeleri topladığımızda şiddet kaynaklı ölümlerin motorlu taşıt kazaları sonucunda meydana gelen ölümlerin iki katından fazlasına ulaştığı görülmektedir.

Sorunun dünyada yaşanan boyutları, şiddetin ne olduğu konusunda fikir sahibi olmayı tüm insanlık için ihtiyaç haline getirmiştir. Oysa ki, şiddetin ne tanımı, sınıflandırması, kaynakları ve dinamikleri, ne de çözüm noktasında uluslar arası bir standardın olmadığı görülmektedir. Michaud (1986) “şiddetle ilgili olarak, ne evrensel bir sözün, ne de evrensel bir bilginin mevcut olmadığını ve şiddet konusundaki bilgi yetersizliğinin, toplumların şiddet içeren davranışları, kendilerine özgü normları ve biçimleri ile ele alınmasın-

dan kaynaklandığını” (s. 5-12) belirtmektedir. Arendt’de (2009: 14) Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi’nin son baskısında, şiddet konusuna ayrılmış bir başlık bile olmayışını eleştirmiş ve bu durumun, şiddet ve keyfiliğin ne ölçüde “yaşamın gerçekleri” gibi alındığını ve bu yüzden ihmal edildiğini vurgulamıştır. DSÖ raporunda (2002) şiddet, kişinin kendisine, bir başkasına ya da bir gruba karşı, yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişme geriliği ya da ihmal ile sonuçlanan (ya da sonuçlanma olasılığı yüksek olan) kasıtlı güç kullanımı ya da güç kullanma tehdidi olarak tanımlanmaktadır.

Araştırmacıların çoğuna göre, şiddete neden olan insan ve hayvanda bulunan saldırganlık eğilimidir ve zaman zaman birbirinin yerine kullanılacak kadar yakın kavramlardır. Goswami (1995)’e göre şiddet, fiziksel saldırganlıkla eş anlamlıdır ve yaralama, zarar verme ya da bireyi ve toplumu etkilemeye yönelik bir harekettir. Ağlamaz (2006) lise öğrencilerinin saldırganlık puanlarının cinsiyet, okul türü, anne- baba eğitim düzeyi değişkenleri açısından incelediği çalışmasında, şiddetin insanda var olan saldırgan davranışların, kızgınlık ve öfke durumunun dışı yansıması ile yüz mimisinden sözcüğe kadar ya da canlı varlıkların tümüne zarar veren davranış biçimi olarak tanımlanabildiğini söylemektedir.

Bandura’nın “Sosyal Öğrenim Teorisi” ne (1973) göre, şiddete neden olan bireysel saldırganlıktır; çünkü saldırganlık durumunda kişiler davranışlarını pekiştirecek sosyal değer, ödül ve sembolik ödüller kazandıklarını düşünmektedirler. Ünsal (1996) “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi” isimli çalışmasında Bandura’nın Sosyal Öğrenme Teorisi ile paralel olarak şiddetin sosyal pekiştirici olarak değerlendirilmesini; faşizmin savaşı, devlet gücünü artıran ve insanlar arasında kahramanlığı, kendini başkaları için kurban etmeyi ve dayanışmayı pekiştirici bir araç olarak gördüğünü söylemektedir. Dönmezer (1996: 215) ise, Sosyal Öğrenme Teorisine ters bir ifadeyle saldırganlığı, kişiliğin oluşması için zorunlu, canlılığın sosyal ve coğrafi bir ortamda yerini alabilmesini sağlayan bir yetenek olarak görür. Saldırımı, insan doğasında bulunan saldırganlığın aktif hale geçmesi olarak tanımlar ve her canlılığın mevcudiyetini korumak mecburiyetiyle çevresini saran dünyaya karşı belirli ölçüde saldırıda bulunmak zorunda olduğunu ifade eder. Aslında bu yaklaşım Etologların ifade ettiği saldırganlık tanımına daha çok uymaktadır. Bu tür var olma kaygısı gerekliliğinden doğan saldırganlık daha çok hayvana özgü bir durumdur. Bu bağlamda, Köknel (1996: 28) Saldırganlığın insana özgü olanının, hayvana özgü olanından farklı olduğunu belirterek, hayvanlardaki saldırganlığın; uyumu sağlamak, yaşamı sürdürmek amacıyla ortaya çıkan, savunmaya yönelik saldırgan davranışlar olarak nitelendirirken, insanlardaki saldırganlığın; başkalarını, doğayı, nesnelere yakmaya, yıkmaya, yok etmeye yönelik saldırganlık dürtüsü olmadığını, öğrenilmiş bir ey-

lem biçimi olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla Bandura'nın Sosyal Öğrenme Teorisi'nde bahsettiği saldırganlık insana özgü, Dönmezer'in mevcudiyeti korumak için zorunlu gördüğü saldırganlık ise, Köknel'e (1996: 28) göre hayvana özgü saldırganlıktır. Köknel'e göre (1996: 28) beslenme, korunma gibi gereksinimlerin doyuma ulaşmasına, tehdit altında ve tehlike içinde bulunmamasına karşın kendi türüne saldıran tek canlı insandır.

Şiddet ve saldırganlık farklı birer olgu olarak değerlendirilse de konu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, şiddet ve saldırganlığın birbirinden tamamen bağımsız kavramlar olmadığı görülür. Örneğin Ayan (2006) tarafından yapılan şiddet ve fanatizm ilişkisinin ele alındığı çalışmada şiddet, insanın fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne yönelik her türlü maddi ve manevi olumsuzluk olarak tanımlanmakta ve bu olumsuzluğun temelinde güç ve saldırganlık kavramlarının bulunduğu, gücün, birey gruplar ya da daha genel bir anlamda toplumsal bazda zarar verici nitelikte saldırgan bir eğilim içerisinde kullanılmasının genel olarak şiddet olarak düşünülebileceği vurgulanmaktadır. Ayan (2006) çalışmasında şiddeti; insanda doğal olarak var olduğu kabul edilen saldırganlık eğiliminin bireysel ya da toplumsal boyutta, ancak diğerine zarar verecek biçimde dışa vurulması, yansıtılması olarak tanımlar. Mitscherlich (1999: 7) saldırganlık için, ortak yaşam üzerine genel zararlı etkilerinden dolayı sık sık ahlaksal olarak yargılanıp kınansa da bir şefe özgü eylem olan erkekliğin ve kahramanlığın belirtisi olarak kabul edildiğini söyleyerek, saldırganlığın aslında toplum kültürü ile ilişkili olarak değişkenlik gösterebileceğini ileri sürer. İçli de (2003: 533) suç için geliştirilen tanımlardan bahsederken suçun bir toplumda belirli bir dönemde var olan idealler, gelenekler ve değerler sistemi çerçevesinde geliştirilen normlara dayalı hukuk düzenine uygun olmayan, bu düzenden sapan davranışlar olduğunu söyler. Ayan'ın da (2006: 196) saldırganlık ve şiddetin, suç gibi toplumdan topluma, kültürden kültüre zaman içinde değişen kavramlar olduğu yönündeki ifadesi bu söylemi destekler niteliktedir. Şiddet davranışının genel olarak tanımlarda geçtiği şekliyle kişi veya topluluğun başkasının fiziksel bütünlüğüne, canına ve malına kasıtlı olarak zarar vermesi olarak anlaşıldığını düşündüğümüzde, çocukların sünnet edilmesi bir şiddet, kanlı bir şiddet olayı olarak görülebilir. Fakat toplum kültürü geleneklerin, örflerin, ananelerin şiddet olarak algılanmasını engeller. Bu bağlamda Mitscherlich ve Ayan'ın şiddet ve suç ile ilgili düşünceleri Dönmezer'in şiddet için, gücün hukuka ve toplum normlarına aykırı bir şekilde kullanılmasındır görüşünü doğrulamaktadır.

Toplumsal, kültürel ve zamansal değişikliklere bağlı olarak değişen saldırganlık, şiddet kavramları bazı araştırmacılar tarafından biri diğerini kapsar biçimde de kullanılmıştır. Örneğin Anderson (2002) yılında yaptığı "Human

Aggression” isimli çalışmasında saldırganlığı, başka bir bireye zarar vermek amacıyla kasıtlı olarak yöneltilmiş herhangi bir hareket olarak tanımlamaktadır. Şiddetin ise, ölüm gibi aşırı saldırganlık içeren davranış olduğunu, her tür şiddetin bir saldırganlık olduğunu fakat her saldırganlığın şiddet olarak addedilebileceğini vurgulamaktadır. Anderson’a göre de Dönmezer’de olduğu gibi kasıt içermediğinden kaza sonucu zarar verme şiddet değildir. Artun’da (1996:31) aynı şekilde, şiddet kavramının ana özelliklerine bakılmaksızın zamana ve topluma göre değişebileceğini, Osmanlı dönemindeki şiddet ile günümüz Türkiye’inde şiddetin aynı değerlendirilemeyeceğini, toplumların değişmesi ile normlarında doğal olarak değiştiğini vurgulamaktadır.

DSÖ verilerine göre (2002) hem dünyada, hem de ülkemizdeki saldırganlık ve şiddet olaylarının en çok görüldüğü yaş grubu ergenlik çağı ve sonrasına denk gelen 15- 29 yaşları arasındadır. Şiddet olaylarının sık görüldüğü yaşın başlangıcı olarak 15 yaş dikkati çeker. Bir önceki yaş grubu olan 5- 14’te şiddete bağlı ölümler %5 iken 15- 29 yaş aralığında %35’i geçmektedir. Medyada da, okullarda yaşanan şiddet olaylarının her zaman var olduğunu, fakat günden güne artarak sürdüğüne dikkati çeken yayınlara rastlamak mümkündür. Ögülmüş 1995’te hazırladığı raporda, okullarımızda meydana gelen şiddet olaylarıyla ilgili haberlere basında sık sık yer aldığına değinmiştir. Basında yer alan haber ve yorumlardan geçen zaman içinde durumun daha da kötüye gittiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Aygündüz (2007) bir gazete yorumunda 21. yüzyılın ilk yıllarından alınan izlenimlerle bu yüzyılın şiddet yüzyılı olacağını söylediğini ifade etmektedir. Medyada yer alan “ülkemizde ve okullarımızda şiddet olaylarının artış gösterdiği” haberleri resmi geçerlilik taşımasa da, bu konuda bilimsel araştırmaların yapılmasının önünü açmıştır. Örneğin, Uçan (2007) “Okullarda ’Şiddet’ Sorununun Çözümü Sanat Eğitimi” isimli çalışmasında konuyla ilgili olarak “ 11 Eylül 2001’de doruğa ulaşan küresel şiddet başını almış giderken dünyamız (gezegenimiz) adeta bir şiddet gezegenine dönüşmektedir” (s.1) ifadesini kullanarak durumun ciddiyetine dikkatleri çekmeye çalışmıştır.

Konuyla ilgili çalışmalarda okullarda meydana gelen şiddet olaylarının birçok nedene bağlanabileceği ortaya konulurken, sorunun yine okul eğitimiyle çözülebileceği ifade edilmiştir. Bandura (1973), ’sosyal öğrenme modelinde’ saldırganlığın, diğer davranışlar gibi öğrenildiğini ifade eder. Bu bağlamda, şiddet içeren davranışları oluşum sürecinde ya da öncesinde önleyebilmek adına eğitimcilere de önemli sorumluluklar düşmektedir. Geleceğimiz, toplumunun bireylerini oluşturmak için yetiştirdiğimiz çocukları sağlıklı, şiddet olaylarından uzak, kendi aralarında iyi ilişkiler kuran, kişisel haklara saygılı fertler olarak yetiştirmek, aile eğitiminden sonra ikinci eğitim yeri ve yuvası olan okulların ve eğitimcilerin görevidir. Fromm’un (2008: 17) şiddete kay-

naklık eden koşulları ortadan kaldırıp, iyiliği ortaya çıkaracak değişiklikleri ortama sokmanın, şiddet davranışları üzerinde etkili olacağı düşüncesi, okulun görevleriyle örtüşmektedir. Bireyde istendik davranışlar oluşturma sürecinin eğitimin tanımı olduğunu anımsadığımızda, ister doğuştan gelsin, isterse mevcut ortamdan edinilsin iyilik ve kötülüğün kazandırılması veya devamının sağlanmasında eğitimin büyük rol oynadığı açıktır. Bu durumda aileden sonra ikinci sosyalleşme kurumu olan okullarımıza, hem ilköğretim hem de ortaöğretim sürecinde önemli sorumluluklar düşmektedir. Debarbieux'un (2009) kitabının önsözünde Kayaalp, İlkokula başlayan çocuğun okuma yazmadan önce sınıfta oturmayı ve kurallara uymayı, yani motor davranışını ve dürtüsellikliğini denetlemeyi öğrendiğini, böylece, insanın doğasında var olan saldırganlık ve şiddet eğiliminin aile içerisinde başlatılan ya da başlatılmayan denetimi okulda kurumsal düzeyde sürdürdüğünü söylemektedir.

Hem milli hem evrensel eğitim amaçları arasında yer alan insan hak ve hürriyetlerine, anne- babasına, kültürel kimliğine, ulusal değerlere ve uygarlıklara saygılı insan yetiştirme amacı, eğitim disiplinleri ve çalışanlarına bu konuda sorumluluklar yüklemektedir. Bu bağlamda bireydeki yaratıcı gücü ortaya çıkarmaya ve bireyi düşünsel, ruhsal ve bedensel etkinlik ve üretkenlikle eğitimi sağlamaya çalışan sanat eğitimi disiplininin, milli ve uluslar arası eğitiminin insan davranışları, görgüsü, ahlakı üzerine amaçlarına ulaşma noktasında önemli paya sahip olduğu düşünülmektedir. Sanat eğitimi disiplini ile ilgili hem ulusal hem de uluslar arası sanat eğitimcileri bu disiplinin öğrencilerin algılama, düşünme ve bedensel eylemlerle kendilerini ifade etme imkânı buldukları, yapılan çalışmalar yoluyla öğrencilerin kendileri ve çevreleriyle ilgili duygularını, düşüncelerini dışa vurmalarına ve yaşadıkları dünyayı algılama biçimlerini daha rahat anlatmalarına, öğrencilerle sağlıklı iletişim kurulup iyi gözlem yapılırsa onların düşünceleri, ilgileri, aile yaşamları ve resimlerinin anlamı hakkında pek çok bilginin ipuçlarına ulaşabileceğine vurgu yapılmaktadır. Buyurgan da (1996) eğitimin amacının kendini ifade edebilen, özgüveni yüksek, insanlarla ilişkilerinde uyumlu, dengeli, iletişime açık, problemlere çıkış noktası bulabilen, yaratıcı bireyler yetiştirmek olduğunu ve bunun yaratıcı eğitimle mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Konuyla ilgili Fromm (2008: 25) şiddetin türlerinden bahsederken, ödünleyici şiddeti, güçsüz bir kişide üretici etkinliğin yerine geçen şiddet olarak tanımlar ve yaratamayan insanın yok etmek isteyeceği, yaratırken, yok ettiğinde üstleneceği yaratık rolünün ötesine geçebileceğini söylemektedir. Ayrıca Freud (2007: 107) sanatçıların yaratıcılıkları ile üzerlerindeki gerginliği atabildiği, ayrıca oluşturdukları sanat yapıtı ile izleyiciye verdikleri hazzın da izleyicide gerginliğin azaltılmasını sağladığı görüşü, sanat eğitimcilerinin görüşüyle paralel özellikler taşımaktadır. Freud

(2007:115) sanatçıların izleyiciye sunduğu hazdan “ayartı ödülü” ya da “ön haz” olarak bahsetmekte ve bu hazzın insan ruhundaki gerilimleri giderdiğini belirtmektedir. Bayav (2007) şiddet ve sanat eğitimi konusunda, sanatla iç içe gelişen bireylerde uyumlu-üretici kişiliğin, yaratıcı davranışın, estetik ve pratik yargı gücünün geliştiğini vurgulamaktadır. Buyurgan ve Buyurgan (2007) sanat eğitiminden amaçlananın sanatçı yetiştirmeye yönelik bir eğitimin olmadığı, bireyin sanat yoluyla eğitiminin anlaşılması gerektiği, sanat eğitimiyle hem bireyde yaratıcılığı ortaya çıkaran şartların hazırlandığını hem de bireyin kişilik kazanma sürecine etkililiğini vurgulamaktadır. Suut Kemal Yetkin’in (1967) sanat eğitiminin bir çeşit ahlak eğitimi olduğuna ilişkin sözü de sanat eğitiminin kişilik oluşumu üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Buyurgan ve Kumral’da (2007) şiddet davranışı üzerine “...sanat eğitiminin barışçı, yatıştırıcı ve rahatlatıcı etkileri bu sorunla baş edilmesinde önemli bir araç olabilir” sözüyle sanat eğitiminin barışçıl ve yatıştırıcı yanını vurgulamaktadırlar. Özsoy’da 2007 yılında şiddet üzerine yapılan sempozyumun açılış konuşmasında konuyla ilgili olarak, şiddeti doğuran etmenlerin çeşitliliğinden bahsederek, şiddete karşı tek bir reçetenin yazılamayacağını fakat erken yaşlardan verilmeye başlanan sanat, spor, rehberlik ve danışmanlık uygulamasının etkili olduğu bir eğitim ve öğretimin bireylerin ruh ve beden sağlıklarının yerinde yetişmesine katkısının büyük olduğunu belirtmiştir. Kuru (2000; 135) Sporda ortaya konulan saldırganlığın bir boşalma vasıtası olduğunu, sporun, saldırgan dürtülerin boşalmasına olanak verdiğini ifade eder. Aristo’nun asırlar önce ortaya koyduğu “Katharsis” kavramı da sanat için bu görüşü destekler niteliktedir. Aristoteles, sanatın amacını sadece estetik haz uyandırmak olmayıp, sanat yapıtı sayesinde ruhun kötülüklerden arınması olarak açıklıyordu. “Tragedyanın ödevi, acıma ve korku duyguları uyandırıp ruhu tutkularından temizlemektir.” (Aristoteles 1993: 22). MEB (2006) tarafından yapılan okullarda şiddeti önleme ve azaltmaya yönelik çalışmalar arasında da öğrencilere yönelik sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklerin çeşitlendirilmesi ve katılımının sağlanması önerisi yer almaktadır.

Bu bağlamda bireydeki yaratıcılığa odaklı sanat eğitimi disiplininin, şiddete eğilim düzeyine etkilerinin araştırılması gerekmektedir. Bu araştırmanın gerekliliği konusunda konu ile ilgili araştırmacıların önerileri mevcuttur. Örneğin Uçan (2007) ,

Durum, okul çevrelerinde belli güvenlik önlemleri almakla yetinmemeyi gerektirmekte; okul, şiddet, eğitim ve sanat eğitimi kavram ve olguları ile bunlar arasındaki ilişkiler üzerinde insana odaklı bir anlayış ve yaklaşımla yeniden durmayı-düşünmeyi, yeni bir çözümleme-irdeleme-değerlendirme yapmayı ve okulda şiddet sorununu aşmaya yönelik yeni eğitimsel çözümler

getirmeyi zorunlu kılmaktadır. Okulda şiddet sorununu aşmaya yönelik yeni eğitimsel çözümlerden biri etkin sanat eğitimidir (s.1-2)

ifadesiyle bu gerekliliğe vurgu yapmaktadır.

Uzman ve Temiz'de (2007) sanat eğitimi ve şiddet arasındaki ilişkiyi irdeleyen araştırmalarında, sanat eğitiminin üniversite öğrencilerinin şiddet eğilimleri üzerinde etkisinin anlamlı olmadığı yönünde bazı sonuçlara ulaşımlarsa da, araştırmanın hem ergenlik sonrası geri çekilme dönemine uygulanmasından hem de uygulanan öğrenci sayısının azlığından, benzeri araştırmanın daha geniş örnekleme uygulanmasının daha anlamlı sonuçlar verebileceği öngörüsünde bulunmuşlardır.

Konuyla ilgili birçok platformda okullarda yaşanan şiddet ve saldırganlık davranışlarına yönelik sanatsal aktivitelerin ve sanat eğitiminin alternatif bir çözüm olarak gösterilmesine rağmen, ülkemizde şiddet, saldırganlık davranışlarına eğilim ile sanat ve sanat eğitimi ilişkisine yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada şiddet eğiliminin ve saldırganlığın en yüksek düzeyde yaşandığı 15-19 yaş grubunda, eğitim açısından önemli sonuçlara neden olan ve birbiriyle ilişkiliymiş gibi görünen, sanat eğitimi, saldırganlık gibi değişkenler arasındaki ilişkinin nasıl olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- a) GSSL (RB) ile GL'lere devam eden öğrencilerin saldırganlık düzeyleri arasındaki fark var mıdır?
- b) GSSL (RB) öğrencilerinin sınıf düzeyine bağlı saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı fark var mıdır?
- c) GL öğrencilerinin sınıf düzeyine bağlı saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı fark var mıdır?

II.YÖNTEM

A. Araştırmanın Modeli

Anadolu Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi(GSSL) Resim Bölümü(RB) ve Genel Lise(GL) öğrencilerinin saldırganlık düzeylerini belirleyerek, öğrencilerin sanat eğitimi alıp-almama durumlarına göre saldırganlık düzeyleri arasındaki farkın anlamlılığını ortaya koymak üzere yapılan bu çalışma ilişkisel tarama modeline uygun bir çalışmadır.

Karasar'a göre, (2000) tarama modelleri; geçmişte veya halen var olan bir durumu, var olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu

gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez (s. 77).

B. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye’de 2009-2010 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören 57 GSSL RB ile 1971 GL öğrencileri oluşturmaktadır. 2009-2010 verilerine göre Türkiye’de 1971 GL’de 1.301.827 öğrenci öğrenim görmektedir. Ayrıca 57 GSSL’de 8705 resim ve müzik bölümü öğrencisi öğrenim görmektedir. Araştırmanın evrenini GSSL’nin RB öğrencileri oluşturduğundan bu sayının yaklaşık yarısı alınarak 4352 RB öğrencisi olduğu varsayılmıştır.

Araştırmanın örneklemini 2009-2010 eğitim-öğretim yılında eğitim öğretim yapmakta olan Türkiye’nin Marmara, İç Anadolu , Doğu Anadolu, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinden 7 GSSL (RB) ve aynı illerden seçilmiş 7 GL oluşturmaktadır. İllerin ve okulların belirlenmesinde seçkisiz (basit, tesadüfi) örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Seçkisiz örneklemede temel alınan birimlerin örnekleme için seçilme olasılıklarının eşit olmasıdır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz Demirel, 2008: 99). Araştırma için, GSSL(RB) öğrencilerinden 650 kişiye, GL öğrencilerinden ise 1050 kişiye ulaşılması amaçlanmıştır. Araştırmanın tüm ölçekleri için geçerli veri alınabilen öğrenci sayısı 1544, Saldırganlık ölçeklerinden geçerli veri alınabilen öğrenci sayısı ise, (GSSL 454, GL 755) 1209’ dur.

Örnekleme oluşturan okulların ve öğrencilerin, geri dönen anket sayısına göre dağılımları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırma Örneklemine Seçilen Okul Türü, Öğrenci Sayıları ve İllere Göre Dağılımları

İL	GSSL		GL		Toplam
	Kız (n)	Erkek (n)	Kız (n)	Erkek (n)	
Ankara	38	29	107	73	247
Antalya	64	26	51	55	196
Bursa	57	33	103	46	239
Erzurum	35	49	49	105	238
Gaziantep	60	24	33	67	184
İzmir	57	21	80	42	200
Trabzon	51	31	104	54	240
Toplam	362	213	527	442	1544

C. Veri Toplama Araçları

Bu araştırma da Saldırganlık Ölçeği (SÖ) kullanılmıştır.

Saldırganlık Ölçeği :

Saldırganlık ölçeği, Tuzgöl (1998) tarafından yapılan bir araştırmada lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Tuzgöl, (1998) saldırganlık ölçeğinin gençlerde açık, gizli, fiziksel, sözel ve dolaylı saldırganlıkla ilgili davranışları ölçmeye yönelik 45 maddeden oluştuğunu, ölçeğin 30 maddesinin saldırgan içerikli, 15 maddesi saldırgan olmayan içerikli olmadığını ifade etmektedir. Ölçek 5'li derecelendirilmiş cevaplama sistemine sahiptir. Birey okuduğu ifadenin kendine ne derece uygun olduğunu belirtmek için (5) Her zaman, (4) Sıklıkla, (3) Arasına, (2) Nadiren, (1) Hiçbir zaman seçeneklerinden birisini işaretlemektedir. Ölçeğin 13 maddesi negatif ifade olduğundan puanlamaları da tersine çevrilerek yapılmaktadır. Tersine çevrilen sayılar ve diğerlerinin toplamı kişinin saldırganlık puanını oluşturmaktadır. Test puanının yüksek çıkması saldırganlık düzeyinin bireyde yüksek olduğunu göstermektedir. Araştırmacının yaptığı testin tekrarı güvenilirlik çalışmasında ölçeğin Pearson Momentler Çarpım Korelasyon katsayısı: 0.85 bulunmuştur. Ayrıca ölçeğe ait Cronbach güvenilirlik katsayısı 71 olarak saptanmıştır. Ölçeğin ayırt edici geçerlik çalışması için saldırgan olarak tanımlanmış bir grup lise öğrencisi ile saldırgan davranışları olmadığı kabul edilen diğer bir lise öğrenci grubunun ölçekten aldıkları puanların ortalamaları karşılaştırılmış ve elde edilen fark anlamlı bulunarak ölçeğin saldırgan davranışları ölçtüğüne karar verilmiştir.

D. Verilerin Analizi

Değişkenlere ilişkin analizler SPSS 15.00 programı kullanılarak .05 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir.

Araştırmada okul türüne ve sınıf seviyelerine göre öğrencilerin saldırganlık düzeyleri arasındaki farkın ölçülmesi için tek faktörlü varyans analizlerinden ANOVA testi kullanılmıştır. Tek faktörlü (yönlü) varyans analizi, ilişkisiz iki ya da daha çok örneklem ortalaması arasındaki farkın sıfırdan anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını test etmek üzere uygulanır (Büyüköztürk, 2002: 48).

III. BULGULAR

a) GSSL (RB) ile GL'lere devam eden öğrencilerin saldırganlık düzeyleri arasındaki fark var mıdır?

Öğrencilerin saldırganlık düzeylerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 3'de, okul türüne göre ANOVA sonuçları Tablo 4' de verilmiştir.

Tablo 3. GSSL (RB) ile GL Öğrencilerinin Saldırganlık Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Okul Türü	N	\bar{X}	SS
GSSL(RB)	454	116.58	20.06
GL	755	120.89	21.28

Tablo 3'de GSSL (RB) ve GL'lerden "Saldırganlık" ölçeğine cevapsız soru bırakmadan cevap veren öğrencilerin toplam sayısının 1209 olduğu, bunlardan 454'ünün GSSL öğrencisi, 755 öğrencinin ise, GL öğrencisi olduğu görülmektedir. "Saldırganlık" ölçeğine verdikleri cevaplara göre puanlarına bakıldığında, GL ($\bar{X}=120,89$) öğrencilerinin Saldırganlık Puanı, GSSL(RB) öğrencilerinin puanlarından ($\bar{X}=116,58$) yüksek olduğu görülmektedir. Analiz sonuçları, öğrencilerin saldırganlık düzeyleri arasında devam ettikleri okul türü bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(1, 1207)=12.08$, $p<.05$ Başka bir deyişle, öğrencilerin saldırganlık düzeyleri devam edilen okul türüne bağlı olarak değişmektedir.

Tablo 4. GSSL (RB) ile GL Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri arasındaki Farka ilişkin ANOVA Testi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplararası	5246,979	1	5246,97	12,08	.001
Gruplariçi	523915,851	1207	434,064		
Toplam	529162,830	1208			

b) GSSL (RB) öğrencilerinin sınıf düzeyine bağlı saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı fark var mıdır?

GSSL (RB) öğrencilerinin saldırganlık düzeylerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo. 5’de, sınıf değişkenine göre ANOVA sonuçları Tablo 6’ da verilmiştir.

Tablo 5. GSSL(RB)’ lere Devam Eden Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Saldırganlık Düzeylerine İlişkin Betimsel İstatistikler

Sınıf	N	\bar{X}	SS
1. sınıf	150	119.36	18.73
2. sınıf	111	117.11	20.16
3. sınıf	118	112.35	19.20
4. sınıf	75	116.90	22.06

Tablo 5’de Saldırganlık Ölçeğine verdikleri cevaplara göre puanlarına bakıldığında sınıf düzeyi yükseldikçe saldırganlık puanlarında düşüş olduğu, son sınıfa gelindiğinde saldırganlık puanının artış gösterdiği görülmektedir ($\bar{X} = 119,12 > \bar{X} = 115,85 > \bar{X} = 111,78 < \bar{X} = 116,97$). Tablo 6 GSSL öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri arasında sınıfları bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(3, 450) = 2,77, p < .05$. Sınıflar arası farkın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre, 1. sınıf ($\bar{X} = 119,12$) öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin 3. Sınıf ($\bar{X} = 111,78$) öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Tabloda 1. Sınıftan 4. Sınıfa doğru saldırganlık düzeylerinde azalma olduğu 4. Sınıf öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinde 3. Sınıfa göre görülen artışın, son sınıf, aile baskısı ve sınav stresinin getirdiği gerginlikten kaynaklanan hafif bir yükselme olduğu söylenebilir.

Tablo 6. GSSL (RB)'lerine Devam Eden Öğrencilerin Sınıf Seviyelerine Göre Saldırganlık Puanları Arasındaki Farka İlişkin ANOVA testi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplararası	3310.267	3	1103.422	2.773	.041
Grupiçi	179067.708	450	397.928		
Toplam	182377.976	453			

c) GL öğrencilerinin sınıf düzeyine bağlı saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı fark var mıdır?

GL öğrencilerinin saldırganlık düzeylerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 7'de, sınıf değişkenine göre ANOVA sonuçları Tablo 8' de verilmiştir.

Tablo 7. GL'lere Devam Eden Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Saldırganlık Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Sınıf	N	\bar{X}	SS
1. sınıf	211	121.39	20.29
2. sınıf	375	119.89	22.12
3. sınıf	137	123.54	20.29
4. sınıf	32	117.87	21.28

Tablo 7'de sınıf düzeyinin yükselmesinin öğrencilerin saldırganlık düzeylerinde aşamalı bir azalmaya sebep olmadığı görülmektedir ($\bar{X} = 121,39 > \bar{X} = 119,89 < \bar{X} = 123,54 > \bar{X} = 117,87$). Tablo 8'de GL öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri arasında sınıfları bakımından anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir, $F(3, 751) = 1,241$, $p > .05$. Sınıf değişkenine göre anlamlı farkın mevcut olmadığı görülmekle beraber 3. Sınıftaki öğrencilerin saldırganlık düzeylerindeki yükseliş manidardır.

Tablo 8. GL' lere Devam Eden Öğrencilerin Sınıf Seviyelerine Göre Saldırganlık Puanları Arasındaki Farka ilişkin ANOVA testi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplararası	1684. 350	3	561. 450	1.241	.294
Gruplariçi	339853. 526	751	452. 535		
Toplam	341537. 875	754			

IV. YORUM VE TARTIŞMA

GSSL Resim Bölümü öğrencileri ile GL öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin karşılaştırıldığı bu araştırmada GSSL Resim Bölümü öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin GL öğrencilerinden anlamlı şekilde düşük olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Konuyla ilişkili çalışmalarda GL'lerde saldırganlık düzeyinin diğer lise türlerinden daha yüksek bulunması en azından GL öğrencilerine ilişkin ulaştığımız sonucu destekler niteliktedir. Örneğin, Tuzgöl'ün (1997) "Ana-Baba Tutumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi" başlıklı çalışmasının konuyla ilgili en önemli bulgusu, okul türünün saldırganlık düzeyine temel etkisinin anlamlı bulunması olmuştur. Temel etki kaynağına bakıldığında genel lise öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamalarının süper lise öğrencilerinin puan ortalamalarından daha yüksek olduğu bulgusuna rastlanmıştır. Durmuş ve Gürkan (2005) "Lise Öğrencilerinin Şiddet ve Saldırganlık Eğilimleri" başlıklı çalışmalarında şiddet ve saldırganlık eğilimlerini okul türlerine göre incelemişlerdir. Araştırmaya göre, okula kesici ve yaralayıcı alet taşıma ihtiyacı ve bir başka öğrenciye ya da bayan öğretmene sarkıntılık yapma olaylarının GL öğrencilerinde diğer lise türlerine göre daha fazla olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Efilti (2006) tarafından yapılan orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamalarının okul türü (genel lise, ticaret lisesi, imam hatip lisesi, endüstri meslek lisesi, Anadolu lisesi ve fen lisesi) değişkenine göre test edildiği diğer bir çalışmada ise, saldırganlık puanının okul türüne göre anlamlı olarak farklılaştığı bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmada en yüksek saldırganlık puanına ticaret lisesi ve genel lise öğrencilerinin sahip olduğu görülmüştür. Karataş' da (2008) alan türlerine göre lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerini karşılaştırmış ve sosyal bilimler bölümü öğrencilerinin, Türkçe- matematik öğrencilerine göre dolaylı saldırganlık puanlarının daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Konuyla

ilgili çalışmalar görsel sanatlar eğitimi veren okul türünün saldırganlık düzeyi üzerine etkisi desteklenememekle beraber, GL öğrencileri için çıkan sonuçları desteklediği söylenebilir.

Yine Lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerine olduğu gibi şiddet üzerine yapılan araştırmalar bu sonucu destekler niteliktedir. Örneğin konu ile dolaylı olarak ilişkili olan Karahan'ın (2007) müzik ve şiddet ilişkisi üzerine yaptığı betimsel çalışmada, Müziğin bir ifade biçimi olduğu, dolayısıyla şiddet gibi insan da var olan duyguların müzikle ifade edilerek insan ruhu üzerinde olumlu etkiler sağlayacağı vurgulanmıştır. Ruh sağlığı bozuk insanların bile tedavi edilebileceği kadar etkili olan müziğin, sağlıklı bireyleri ve toplumları şiddet uzaklaştırmak için kullanılabilmesinin çok doğal olduğunu ifade edilmektedir. Kürklü ise, (2007) ruh sağlığı ve müzik üzerine çalışmasında müziğin ruh sağlığımıza destek olan bir yardımcı olarak ya da ruh sağlığımızı bozan etkisi olabileceği, bunun insanı kendi tercihiyle bağlı olarak etkili olacağı düşüncesini ifade etmiştir.

Sınıf düzeylerine göre öğrencilerin saldırganlık düzeylerine bakıldığında GSSL (RB) öğrencilerinin saldırganlıklarında üst sınıflara çıkıldıkça anlamlı azalmalar görülmüştü. GL öğrencilerinin saldırganlıklarında ise sınıf seviyesine bağlı bir farka rastlanmamıştır. Bazı çalışmalarda sınıf düzeyine göre saldırganlık düzeyinin anlamlı farklılıklar gösterdiği yönüyle, bazılarına göre anlamlı farklılıklara rastlanmamıştır. Efilti tarafından (2006) yapılan bir araştırmada da sınıf düzeyi değişkenine göre, lise 2 öğrencilerinin saldırganlık puanlarının lise 1 ve lise 3 öğrencilerinin puanlarından anlamlı düzeyde düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Karataş'ın çalışmasında da lise öğrencilerinden 11. sınıf öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamalarının 9. ve 10. sınıflardan anlamlı derecede yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgunun ortaya çıkmasına sebep olarak da o yıl 11. sınıfların ÖSS sınavına girecek olması, meslek seçimi gibi zor kararların alındığı döneme rastlaması olarak yorumlanmıştır. Munakata (2004'den akt. Karataş, 2008:290) sınıf düzeyi açısından saldırganlık ve öfke düzeylerini karşılaştırdığı lise öğrencilerinden son sınıftaki öğrencilerin saldırganlık puanlarının diğer öğrencilere göre yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bu çalışmaların aksine sınıf düzeyine göre saldırganlık düzeylerinde anlamlı farklılıkların bulunmadığı çalışmalara da rastlanmıştır (Ağlamaz, 2006; Bolat ve Karataş, 2002) Çalışmaların aksine 1. sınıf öğrencileri en saldırgan sınıf düzeyi olarak tespit edilmiş, sınıf düzeyi arttıkça saldırganlık düzeylerinde anlamlı bir azalma olduğu bulgusuna rastlanmıştır. Öğrencilerin 4. sınıfta saldırganlık düzeylerinin 1. sınıf düzeyindeki saldırganlık puanlarına yaklaştıkları görülse de, bu durumun 4. sınıf düzeyinde yaşanan sınav ve gelecek kaygısı, aile baskısı gibi durumların yarattığı gerginlikten meydana gelmiş olabileceği yorumu yapı-

labilir. Dolayısıyla konuyla ilgili çalışmalarda son sınıf öğrencilerinin saldırganlık puanlarındaki yükseklik için yapılan yorumlar GSSL (RB) öğrencileri içinde yapılabilir. Bu çalışmanın diğer çalışmalara göre farklı bulgusu 1. sınıf düzeyinin en yüksek saldırganlık puanı ortalamasına sahip olması ve sınıf düzeyi yükseldikçe saldırganlık puanlarının düşüş göstermesidir. Sınıf düzeyine göre saldırganlık puanlarındaki 4. sınıfa kadar gözlenen bu düşüş, görsel sanatlar eğitiminin saldırganlık puanları üzerinde etkisinin mevcut olabileceği düşüncesini ortaya koymaktadır.

Kurç (1989) tarafından yapılan kişisel değişkenlerin lise öğrencilerinin uyum alan ve yöntemlerine etkisinin incelendiği çalışmada da sınıf düzeylerinin uyma davranışları üzerinde etkili olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Aral ve Köksal (1999) sanat eğitimi alan ve olmayan ergenlerin yaratıcılık ve empati beceri düzeylerine sınıf düzeyinin farklılığa neden olup olmadığını inceledikleri çalışmada sanat eğitimi alan ve olmayan bireylerin sınıf düzeyi değişkenine göre empatik becerilerde farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sonuç olarak GSSL (RB) öğrencilerinde farklı sınıf düzeylerine sahip öğrencilerin saldırganlıklarının sınıf düzeyine bağlı olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği 1. Sınıftan başlayarak sınıf seviyesinin yükselmesi ile saldırganlık düzeylerinin düştüğü bulgusuna dayanılarak sanat eğitiminin öğrencilerin saldırganlık düzeyleri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olabileceği söylenebilir.

V. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi Resim Bölümü öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin Genel Lise öğrencileri ile karşılaştırıldığında daha düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yapılan az sayıda çalışma ve görüşler bu durumu desteklemektedir. Konuyla ilgili çalışmaların az oluşu kesin yargılara varma durumunu etkilemekle beraber, sanat eğitiminin insan ruhuna ve dolaylı olarak da davranışlarına olumlu etkileri olduğu yargısı çalışma ile test edilme olanağı bulmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre, bireyin yaratıcılık ve beceri gerektiren işlerle meşguliyeti zihinsel, bedensel ve ruhsal sağlığına katkı sağlar. Sanat ile meşgul olmanın ergen çağda olmasının ergenlik döneminin sağlıklı geçirilmesine yardımcı olacağı da çalışmanın dolaylı sonuçlarında biri olarak görülebilir. Bu sonuçlara bakıldığında araştırmacılara, uygulayıcılara, ebeveynlere, okul yöneticilere ve politika yapıcılara bazı sorumluluklar getirmektedir.

Bu çalışmadaki ve ilgili literatürdeki bulgularına dayalı olarak, görsel sanat eğitimi dersi okul öncesi eğitim kurumlarından başlamak üzere, sayı ve kalite

te bakımından artırılmalıdır. Görsel sanatlar eğitimi orta öğretim kurumlarında zorunlu hale getirilmelidir.

Konuya ilişkin çalışmaların çoğunun müzik eğitimi alanında yapılan çalışmalar olduğu, görsel sanatlar eğitimi yönünden konuyla ilişkili çalışmaların sınırlı sayıda kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda, genelde sanat eğitimi, özellikle de görsel sanatlar eğitimi açısından konunun daha kapsamlı ve deneysel olarak irdelendiği çalışmalara ihtiyaç olduğu ortadadır. Konunun psikoloji tarafının da olduğu düşünüldüğünde, disiplinler arası deneysel çalışmalarla çok daha net sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Özellikle ergenlik döneminde bireyin yaşadığı bedensel ve ruhsal değişimin davranışlarda oluşturabileceği olumsuz etkileri önlemek için, okullarda bireyin kendini ifadesini sağlayacak, enerjilerini ürüne dönüştürerek, üzerilerindeki gerilimi azaltacak sanatsal aktivitelere yer verilmesi gerekir. Özellikle fotoğraf, müzik ve resim kulübü gibi sanatsal aktivitelerin öğrenciye kazandırılması, bu maksatla oluşturulan okul kulüplerinin işler hale getirilmesi, ortaya konan sanatsal faaliyetlerin sergilenebileceği ortamların (dinleti salonu, küçük sergi ve sinema salonları vb.) oluşturulmasının gerekliliği okul yöneticileri tarafından kavranmalıdır.

Çocuklar ve gençler tarafından yapılan sanatsal faaliyetlerin öğrencilerin diğer derslerdeki başarısına engel olacağı yargısından öğretmen ve veliler vazgeçilmeli, sanat aktiviteleri ve sanat eğitiminin öğrencinin kişisel, zihinsel, ruhsal ve akademik gelişimindeki öneminin farkına varılmalıdır. Bunun için ailelerin, öğretmen ve okul yöneticilerinin bilinçlendirilmesi adına seminerler düzenlenmelidir.

Okullarda sanat eğitimi verilen ortamların sanat eğitimi düşüncesine uygun bir estetik bakışla düzenlenmesinin öğrenciyi normal dersliklerin sıkıcı atmosferinden bir süreliğine alıkoyacağı bilinmelidir.

Okullarında sanatsal performanslarıyla başarı kazanmış öğrenciler hem okul tarafından hem de aileleri tarafından desteklenmeli ve ödüllendirilmelidir.

Saldırgan ve şiddet eğilimlerinin diğer lise türlerine göre yüksek olduğu gözlenen Genel Lise öğrencileri için diğer derslerin monotonluğundan kurtarabilmek için, sanat eğitimi programları kaliteli ve öğrencileri rahatlatıcı bir işleyişe kavuşturulmalıdır.

Sanat eğitiminin sadece okullarda değil, aileler tarafından informal bir şekilde erken yaşlardan başlanmak üzere çocuğa aldırılmasının önemi ve gerekliliği ailelere toplantı ve seminerlerde anlatılmalıdır. Çocuk ve gençlere hem aile içinde hem de okulda ilgilendikleri herhangi bir sanatsal faaliyetle meşgul olabilmelerini sağlayacak basit malzeme ve ortamlar (fotoğraf baskı odası, küçük bir resim sehпасı ve boyalar, baskı ve ebru araç ve gereçleri

vb.) sağlanmalıdır. Aileler çocuklarına özel günlerde aldıkları hediyelerde çocuklarının ilgi ve yetenekleri doğrultusunda sanatsal aktiviteye başlatıcı küçük sanatsal malzemeler(suluboya takımı, fotoğraf makinesi, oyma uçları, enstrüman vb.) alabilirler. Aileler çocuğun çizgisel gelişimi hakkında bilinçlendirilmeli, ilk sanatsal eylemlerin başladığı karalama döneminden (2-4 yaş) itibaren çocuğun cesaretini kırııcı sözler yerine, evin her yerinin boya ve çizgilerle “kirlenmesi” pahasına onu cesaretlendirici, yaptıklarının sürekliliğini sağlayıcı övgülerde bulunmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- Ağlamaz, T. (2006). *Lise öğrencilerinin saldırganlık puanlarının kendini açma davranışı, okul türü, cinsiyet, sınıf düzeyi, anne-baba öğrenim düzeyi ve ailenin aylık gelir düzeyi açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Arendt, H. (2009). *Şiddet Üzerine*. (Çev. B.Peker). (Dördüncü baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aristoteles (1993). *Poetika*. (Çev. İ.Tunalı). (5. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi
- Artut, K. (2002). *Sanat eğitimi kuramları ve yöntemleri* (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ayan, S. (2007). Aile İçinde Şiddete Uğrayan Çocukların Saldırganlık Eğilimleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, (8). 206-214
<http://lokman.cu.edu.tr/psikiyatri/derindex/apd/fulltext/2007/206.pdf> adresinden 20 Ağustos 2010'da alınmıştır.
- Aygündüz, F. (Ekim, 2007). *Şiddetin Ortasında Bir Barış Çılgılığı*. 28.10.2007. Milliyet, http://www.canyayinlari.com/ConversationDetails_Siddetin-ortasinda-bir-baris-cigliği_71.aspx adresinden 9 Ekim 2010'da alınmıştır.
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*, New York: Prentice-Hall, Inc.
- Bayav, D. (2007). Sanat Eğitimiyle Gelişen Uyumlu Kişilik, Azalan Şiddet Eğilimi 3. *Ulusal Sanat Eğitimi Sempozyumu*, 19 – 21 Kasım. Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara.
- Buyurgan, S. (1996). *Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri Öğrencilerinin Okul Beklentileri Ve Eğitimleri İle Yönelindikleri Meslekler Arındaki*

- İlişki*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Buyurgan, S, Kumral Ç. (2007). Bireyin Eğitim Sürecinde Sanat Eğitimi Neden Yer Almalıdır.3.*Ulusal Sanat Eğitimi Sempozyumu*, 19 – 21 Kasım. Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara.
- Buyurgan, S. ve Buyurgan, U. (2007).*Sanat Eğitimi ve Öğretimi*. (2. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. (İkinci baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (Dördüncü baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Debarbieux, E. (2009). *Okulda Şiddet Küresel Bir Tehdit*. (Çev. İ. Yergüz).(Birinci baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dönmezer, S. (1996).Çağdaş Toplumda Şiddet ve Mafya Suçları.*Cogito, Aylık Düşünce Dergisi*, (6-7)
- Durmuş E. ,GürhanU. (2005). Lise Öğrencilerinin Şiddet ve Saldırganlık Eğilimleri, *G.Ü.Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (3), 3 Web: <http://www.tebd.gazi.edu.tr/c3s3.html> adresinden 29 Ağustos 2010’da alınmıştır.
- Efildi, E. (2006). Orta Öğretim Kurumlarında Okuyan Öğrencilerin Saldırganlık ve Denetim Odağının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi.*Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Erkan%20EF%20C4%B0LT%20C4%B0/EF%20C4%B0LT%20C4%B0.%20ERKAN.pdf adresinden 25 mayıs 2010 tarihinde alınmıştır.
- Freud, S. (1998). *Amatör Psikanalizi*.(Çev. K. Şipal) İstanbul: Cem Yayınevi
- Freud, S. (2007). *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*.(Çev. K. Şipal).(Dördüncü baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Fromm, E. (2008). *Sevgi ve şiddetin kaynağı*(Çev.Y. Salman, N. İçten) (7.Basım). İstanbul: Payel yayıncılık (Eserin orijinali 1964’de yayımlandı).
- Goswami, B. B. (1995). *Cultural Adaptability Of Violence*. Perspectives in Grimindogy, İndian: Edited by : S. Venigopal Roa, Vikas Publishing Hause.

- Karahan, A. S. (2007). Müzik ve Şiddet. 3. *Ulusal Sanat Eğitimi Sempozyumu*, 19 – 21 Kasım. Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara.
- Karasar, N.(2000). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. (10. Baskı). Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.
- Karataş, Z. (2008). Lise Öğrencilerinde Öfke ve Saldırganlık.Ç.Ü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3, s.277-294
<http://sosyalbilimler.cukurova.edu.tr/dergi.asp?dosya=544> adresinden 13 Mart 2010 tarihinde alınmıştır.
- Köknel, Ö. (1996). *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*.(1. Baskı). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi
- Köksal, A. (1997), *Müzik Eğitimi Alan ve Almayan Ergenlerin Empatik Becerilerinin ve Uyum Düzeylerinin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Krug, E.G., Mercy, A.J., Dahlberg, L.L., & Zwi, A.B. (2002).*The world report on violence and health*.Geneva: World Health Organization
- Kuru, E. (2000), *Sporda psikoloji*.Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Yayınları
- MEB Yaygın Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü.(2007, Nisan).Şiddet İçermeyen Eğitim.*Ankara: Araştırma Raporu.*
<http://yee.meb.gov.tr/dokuman/Sidicegitim.pdf> adresinden 13 Nisan 2010 tarihinde alınmıştır.
- Michaud, Y. (1986). *Şiddet* . (Çev: Cem Muhtaroglu). İstanbul: İletişim yayıncılık.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2006). *Eğitim Ortamlarında Şiddetin Önlenmesi ve Azaltılması Strateji ve Eylem Planı (2006-2011+)*.Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2009). *10, 11 ve 12. Sınıflar Görsel Sanatlar (resim) Dersi Öğretim Programı*. <http://ogm.meb.gov.tr/> adresinden 11 Ocak 2009 tarihinde alınmıştır.
- Mitscherlich, A. (1999). *Barış Düşüncesi ve Saldırganlık*. (Çev. H. Portakal) (1. Baskı). İstanbul: Cem Yayınevi
- Öğülmüş, S. (1995). Okullarda (Liselerde) Şiddet ve Saldırganlık. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Araştırma Raporu*.
- Özsoy, V. (2003). *Görsel Sanatlar Eğitimi. Resim-İş Eğitiminin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

- Özsoy, V.(2007).Sanat Eğitimi ve Şiddet Sempozyumu Açılış Konuşması. 3. *Ulusal Sanat Eğitimi Sempozyumu*, 19 – 21 Kasım. Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1998). *Aile İçinde ve Toplumsal Alanda Şiddet*.Ankara: Başbakanlık Basımevi
- Tuzgöl, M. (1998). Ana-Baba Tutumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından incelenmesi.*Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2 (14), 40-41
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2008). *2008 Ölüm İstatistikleri*, Web:<http://www.tuik.gov.tr/demografiapp/olum.zul> adresinden 29 Haziran 2010’da alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2008). *2008 İntihar İstatistikleri*, Web:<http://www.tuik.gov.tr/demografiapp/intihar.zul> adresinden 29 Haziran 2010’da alınmıştır.
- Uçan, A. (2007). Okullarda Şiddet Sorununun Çözümü Sanat Eğitimi. 3. *Ulusal Sanat Eğitimi Sempozyumu*, 19 – 21 Kasım. Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara.
- UNICEF ve T.C.Sağlık Bakanlığı AÇS/AP Genel Müdürlüğü. (2005). *Adölesan Sağlığı ve Gelişimi Eğitici Eğitimi Rehber El Kitabı*, Ankara
- Uzman E. , Töre E. (2007) Sanat Eğitiminin Üniversite öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri ve kendini ayarlama davranışlarına etkisi. 3. *Ulusal Sanat Eğitimi Sempozyumu*, 19 – 21 Kasım. Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara.
- Ünsal, A. (1996). Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi. *Cogito, Aylık Düşünce Dergisi*, (6-7)

ERZİNCAN KAZASININ YERLEŞME ÖZELLİKLERİ (XVI-XX YÜZYILLAR ARASI)

SETTLING CHARACTERISTICS OF ERZINCAN TOWN (BETWEEN THE CENTURIES XVI-XX)

*Abdulkadir GÜL**

ÖZET

Çalışmada Osmanlı Dönemi Erzincan kazasının yerleşim özellikleri irdelendi. Kazadaki şehir (mahalle), köy ve köy altı yerleşimlerin durumları ortaya konuldu ve dönemsel değişimleri tespit edildi. Zaman sınırlılığı açısından uzun bir aralığın esas alınması, yerleşmelerin geçirdiği tarihsel sürecin ortaya konulması açısından önemlidir. Kır iskân birimlerinin isim ve mevkilerinin tespiti, incelemenin en zor tarafını oluşturdu. Mevzi isimlerin belirlenmesi için arazi incelemesi yapıldı ve elde edilen bulgular mukayeseli şekilde değerlendirildi. Yıkıcı depremlerden dolayı dönem dönem yıkılan şehrin mahalleler dışında, köylerin çok büyük bir kısmı, nüfus tutabilme potansiyellerinden ötürü varlıklarını korudukları görüldü.

Anahtar Kelimeler: *Erzincan, şehir, köy, mezra, çiftlik.*

ABSTRACT

The settling characteristics of Erzincan town in Ottoman Period are examined in this study. City (quarter), village, and small rural settlements, which are seen as settlements in the town, are analyzed and periodic changes are established. It is important to consider long time periods in terms of the time limitation in the sense of that the changes the settlements have experienced are propounded. The toughest side of the research is to determine the names and sites of the settlements. Terrain study has been made to determine the names of the sites and the findings acquired have been comparatively evaluated. Because of the destructive earthquakes, except for the quarters in the town, most of the villages and small rural settlements are seen to maintain their existence since they can hold population.

Keywords: *Erzincan, city, village, country, farm.*

*Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi.(e. posta: agul@erzincan.edu.tr).

I. GİRİŞ

1. Tarihçe

Günümüzde Erzincan adı ile bilinen şehir, tarihi süreçte birçok değişik isimle anılmıştır¹. Şehrin bir yerleşim yeri olarak tarih sahnesine çıkışı, İlk Tunç Çağına kadar uzanır². Bölge, birçok devletin mücadele alanı olmuş ve bu münasebetle farklı yönetimler altında kalmıştır. Nihayet 1516 yılında Erzincan ve havalisi Osmanlı Devletinin sınırlarına dâhil olmuştur. Erzincan, 1535'te Erzurum Beylerbeyliğinin kurulmasından sonra, Kemah Sancağı ile birlikte bu eyalete bağlanmıştır³. Yeni idari yapılanmada Erzincan, 1566'da

¹ Erzincan ismi hakkında bkz. Erzincan'ın ilk çağdaki adı *Orasa, Orsa, Orse, Orsene, Urussa* ve *Urusu* biçimlerindedir. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s.620; Strabon bölgeyi *Akilisine* olarak zikretmektedir. Strabon, *Coğrafya XII*, (neşr. Adnan Pekman), İstanbul 1969, s.47; Grek kaynaklarında, *Justiniapolis* ve *Aziris* adlı şehrin Erzincan olması mümkündür. *Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (çev. Hranti D. Andreasyan), notlar. Edouard Dulaurer-Halil Yınanç, Ankara 1987, s.81. Arap kaynaklarında da Erzincan şeklinde kaydedilmiştir; Yakut el Hamavî, *Mu'cemü'l Buldan*, c.I, Beyrut 1990, s.180; Ebu'l Fida, *Takvimü'l-Buldan*, (neşr. M. Reinaud de Slane), Paris 1840, s.392-393; Bizans kaynaklarında *Arsinga, Aringami, Arsingan, Erzincan* Besim Darkot, "Erzincan", *İA*, c.IV, İstanbul 1993, s.338-340.

² Bölge tarihi hakkında geniş bilgi için bkz. Tahsin Özgüç, "Altın-tepe Kazıları", *Belleten*, XXV Ocak 1961, sayı. 97, Ankara 1961, s.267; Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara 1992, s.15-16; Henri Metzger, *Anatolia II*, London 1969, s.13; Alpaslan Ceylan, "1988 Yılı Erzincan Yüzey Araştırması", 17. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 2000, s.181; J. Garstang-O.R. Gurney, *The Geograpy of the Hittite Empire*, London 1959, s.37; Enver Konukçu, "Tercan Tarihi", *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, 1998, s.34-38; İbnü'l Esir, *El Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, (neşr. Beşir Eryarsoy), c.II, İstanbul 1985, s.489; El-Belazuri, *Futuhu'l Buldan*, (neşr. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s.252; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1999, s.131; Kemal Göde, *Eratnalılar (1327-1387)*, Ankara 1994, s. 67; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Ankara 1991, s. 181; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 26; Yücel, *Anadolu Beylikleri II*, s. 296-299; Faruk Sümer, *Karakoyunlular I*, Ankara 1984, s. 82-83; Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 1985, s. 315; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990; s.1-18; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s. 48; İsmet Miroğlu, "Erzincan", *DİA*, c.XI, İstanbul 1995, s.319-321; İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 15-16; Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (Marmara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi)*, İstanbul 1990, s.28-29; Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16 Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *VD*, sayı. 6, İstanbul 1965, s.52; Nejat Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı", *İÜTD*, sayı. 23, İstanbul 1969, s.26-34.

³ Miroğlu, *Erzincan Kazası*, s. 7-8.

Kemah'tan ayrılarak Paşa Sancağına bağlı bir kaza haline getirilmiş ve Erzurum Beylerbeyi'nin hasları arasında kaydedilmiştir⁴.

XVI-XX. yüzyıllar boyunca, Erzurum Eyaleti/Vilayeti içerisinde, kazalar barındırdıkları nüfus itibarıyla; Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Bayezid şeklinde sıralanmıştır. Erzincan, bu idari taksimat içerisinde Erzurum'dan sonra ikinci büyük kazadır. Erzincan; Osmanlı yönetiminde Erzurum Vilayeti'ne bağlı bazen bir kaza, bazen sancak veya mutasarrıflık olarak yerini almıştır. Farklı dönemler içerisinde Erzincan; merkez kaza, Kemah, Kuzucan (Pülümür), Kuruçay (İliç) ve Gercanis (Refahiye) kazalarından oluşan bir idari ünedir. Süreç içerisinde idari taksimatta yapılan düzenlemelerle, Mazgirt, Çarsacak, Pertek, Şiran, Bayburt, İspir, Eğin, Kiğı, Ovacık ve Kelkit gibi kazalar kısa dönemler şeklinde de olsa bu idari yapının içerisinde bulunmuşlardır⁵.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Erzincan Ovası ve çevresi tarihi süreçte farklı millet ya da toplulukların yerleşim alanı olmuştur. Bölgede Akkoyunlu hâkimiyetinin tesirleri daha yaygın ve derindir. Akkoyunlu döneminde Erzincan Vilayeti, Doğu Anadolu'nun büyük bölümünü kapsayan idari yapının merkezi konumundaydı⁶. Bu idari yapılanma modeli ve sınırları, Erzurum Beylerbeyliğinin temelini oluşturdu. Bölgenin fethiyle (1516) birlikte tesis edilen huzur ve güven ortamı, kazanın iskân ve nüfus yapısını hızlı bir şekilde iyileşme sürecine soktu. Bu siyasi gelişmelere ilave olarak, başta doğal afetler olmak üzere, zaman içerisinde ortaya çıkan toplumsal huzursuzluklar, göçler, coğrafi yapısı veya konumu, üretim tarzı ve çeşidi, ulaşım ağları ve savaş gibi hususlar, bölgenin iskân ve nüfus yapısını şekillendirdi.

2. Konum Özellikleri

Çalışma alanını oluşturan Erzincan kazası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan kendi adı ile anılan ovanın tamamından meydana gelmektedir. Bu idari yapılanmayı büyük ölçüde coğrafi şartlar belirlemiştir. Erzincan, çeşitli doğal ve beşeri ortam özellikleri bakımından, bölgenin diğer kesimlerinden ayrılır. Kuzeyden Giresun, Gümüşhane, Bayburt; doğudan Erzurum, güneyden Bingöl, Tunceli; güneybatıdan Elazığ ve Malatya; batıdan Sivas illeri ile sınırlandırılan Erzincan, Karadeniz, İç Anadolu

⁴BA. TD. 387, s. 436-439.

⁵Abdulkadir Gül-Adem Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası)*, Konya 2011, s.63-66.

⁶Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas-İllerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1993, s.8.

ve Doğu Anadolu bölgelerinin birbirine yakınlaştığı bir konumda yer alır. Bölgesel bir geçiş sahası durumunda olmasının yanında, Erzincan, aynı zamanda kuzey-güney ve doğu-batı yönlü ulaşım güzergâhları açısından da tarihî devrelerden beri önemli bir yere sahiptir.

Erzincan kazası; Erzincan Ovası ve yakın çevresinden meydana gelir. Merkez ilçe, kuzeyden Gümüşhane, doğudan Çayırılı ve Üzümlü ilçeleri, güneyden Tunceli ili, batıdan Kemah ve kuzeybatıdan Refahiye ilçeleri ile komşudur. Toplam yüzölçümü 2166 km² dir. Bu alanın 570 km²'si ova alanıdır. Dolayısıyla çalışmanın mekân sınırlılığını, Erzincan Ovası ile yakın çevredeki dağ yamaçlarına kadar uzanan alan oluşturmuştur.

II. ERZİNCAN KAZASINDA YERLEŞME BİRİMLERİ

Yeryüzünde iskân tarzı, doğal ve beşeri süreçlerin farklı zamanlardaki farklı etkilerine bağlı olarak şekillenmiştir. Sanayi öncesi toplumlarda toprağa bağlı faaliyetler ön planda olduğundan, bu tür bölgelerde yerleşme formu öncelikle arazinin ve iklimin etkisi ile meydana gelmiştir. Burada doğal şartlar insanlara neyi ne kadar mümkün kılıyor ise yerleşme ve dolayısıyla nüfusun yoğunluğu o nispette gerçekleşmiştir. Özellikle tarımsal potansiyelin daha fazla nüfusun ihtiyaçlarına cevap verebilecek kapasitede olduğu yerlerde, zamanla ortaya çıkan kalabalıklaşma ile birlikte şehirselleşme de şekillenmeye başlamıştır.

Yerleşmelerin çeşitli açıdan tanımlanmaları ve kategorize edilmeleri idari ve işlevsel özelliklerine göre yapılır. Öncelikle işlevsel açıdan ele alındığında yerleşmeler, kırsal ve şehirselleşmiş olarak ayırt edilir⁷. Bunun yanında mülki idari bölünüş sisteminde, günümüzde olduğu gibi farklı ülkelerde farklı yerleşme tanımları üzerinde durulabilir. İdari taksimat açısından, Osmanlı döneminde beylerbeyi/eyalet, liva/sancak, kaza, nahiye ve köy gibi farklı idari ünitelerden bahsedilebilir. Bu ayırım kuşkusuz yönetim anlayışı ile alakalıdır ve uygulanan politikalara bağlı olarak zaman içerisinde değişiklikler gösterebilmektedir.

İdari yönetim merkezlerini genellikle şehirler oluşturmuştur. Tarihsel süreçte şehir(*nefs*); sanayi ve ticaret faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı, siyasi, idari, askeri ve dini işlerin görüldüğü, bu işler için altyapının bulunduğu, halkın

⁷Erol Tümertekin –Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya*, İstanbul 1998, s. 378–379.

buna göre teşkilatlandığı yerleşim yeri olarak ortaya çıkar⁸. Dönem itibariyle ilgilendirmesi bakımından Osmanlı şehirlerinde şehrsel alanının kullanımı 3 kategoride ele alınır: Konut dokusu ve mesken yerleri, ekonomik etkinliklerin gerçekleştiği alanlar ve idari, hukuki, dini, sosyal ve kültürel faaliyetlerin şekillendiği yerlerdir⁹. Dolayısıyla tanımlar ve tarihi süreç içerisindeki işlevlerine bakıldığında, şehirlerin idari statüleri ne olursa olsun genel olarak çevrelere farklı alanlarda hizmet verme rolünü yerine getirmek amacıyla yapılandıkları anlaşılmaktadır.

Şehir alanları dışında kalan kırsal yerleşmeler ise toprağa bağlı geçim faaliyetlerinin sürdürüldüğü, üzerinde yaşanan toprak parçası, bağ, bahçe, tarla ve merası ile organik bir birlik oluşturan yaşam üniteleridir¹⁰. Sosyo-ekonomik açıdan şehirlerden belirgin bir şekilde ayrılan kırsal yerleşmeler de kendi içerisinde toplu, dağınık, sürekli, geçici gibi çeşitli ayrımlara tabi tutulurlar. Bununla birlikte kırsal yerleşmelerin en genel ayrımı, köyler ve diğerleri şeklinde yapılandırılır¹¹.

İdari yapılanmanın dışında kalan yerleşmeler, çeşitli kategorilere ayrılarak incelenmektedir. En küçük idarî birim olan köylerden başka idarî bir hüviyeti olmayan ancak genellikle köyün bir yararlanma bölgesi durumunda olan yerleşmeler, kuşkusuz fizikî, sosyal ve ekonomik yapının bir gereğidir. Bu kır iskân birimleri, “bağlı yerleşmeler köy altı yerleşmeleri, köyden küçük yerleşmeler ve geçici yerleşmeler” gibi çeşitli isimler altında değerlendirilir¹². Ancak kullanılan ifade ne olursa olsun, tarihsel süreçte, bu özellikteki yerleşmelerin ortak karakteristiği, genel anlamda köylerin bir yararlanma bölgesini meydana getiriş olmalarıdır.

1.Erzincan Şehri

Günümüz şehirlerinin birçoğunun sahip oldukları mekânsal, sosyal ve ekonomik durumlarının ardında, onların tarihi geçmişleri ile bulunduğu yere ait

⁸ Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumunu Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi”, (edit. E. İhsanoğlu), *İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayını*, İstanbul 1994, s. 441.

⁹ Mehmet Bayartan, “Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi*, sayı. 13, İstanbul 2005, s. 89–90; Mehmet Karakuyu, *Manisa'nın Tarihi Coğrafyası*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005, s. 1.

¹⁰ Ali Tanoğlu, *Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul 1969, s. 253.

¹¹ Tanoğlu, *Nüfus ve Yerleşme*, s. 253.

¹² Ali Tanoğlu, “İskân Coğrafyası”, *Türkiyat Mecmuası*, c. XI, İstanbul 1954, s.1–35.

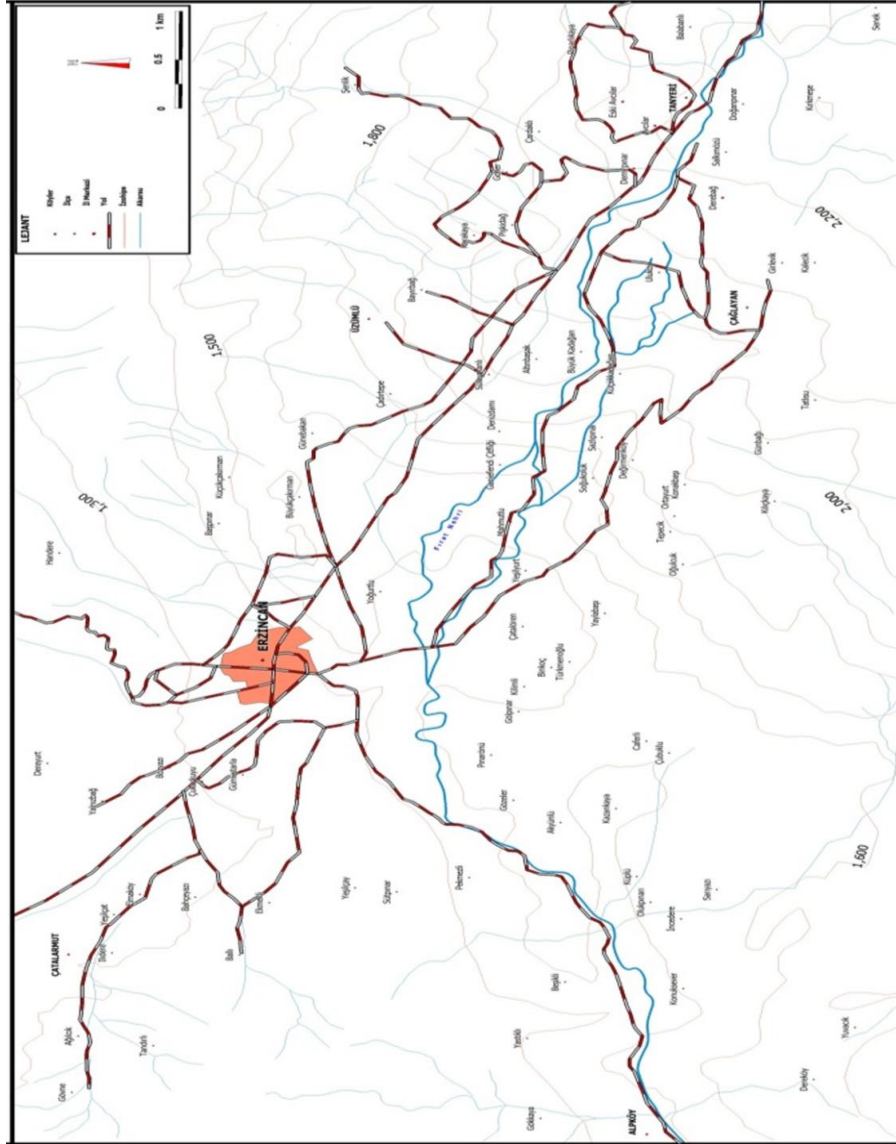
konum ve yerel özelliklerinin önemli bir yeri vardır. Bu bakımdan şehirlerin niteliksel ve niceliksel özellikleri incelenirken tarihi coğrafyalarının da irdelenmesi gerekmektedir. Araştırma alanımızın da içerisinde yer aldığı Yukarı Fırat Havzasında, tarihi süreç içerisinde şehir olarak nitelendirilebilecek yerleşmelerin sayısal anlamda sınırlı kaldığı söylenebilir. Bu durum öncelikle sahanın yeryüzü şekilleri ve iklim gibi fiziki coğrafya özelliklerinin nüfus birikimini sınırlandırmış olması ile ilgilidir. Gerçekten de şehir oluşturabilecek nüfus kitleleri Anadolu'nun batı yarısında toplanmış olduğundan, doğu yarıda nüfus seyrek olmanın yanında şehir yerleşmeleri de sayıca azdır¹³.

Yeryüzünün farklı bölgelerinde şehirlerin oluşumu ve kuruluşuna etki eden sebepler çok çeşitli ve karmaşık olabilmektedir. Yukarıdaki haritada da görüldüğü üzere, karmaşık belirleyicilerin arasında, Erzincan şehrinin kuruluşuna etki eden faktörlerin başında yaşanabilir iklim ortamı, su kaynakları, tarım arazileri ve yol sistemlerinin daha ön plana çıktığı söylenebilir. Şehir; doğudan (*Geçit Çayı*) ve batıdan (*Vasgird Deresi*) akarsular ve şehrin güneyinden geçen Karasu Nehri ile kuşatılmış bir bölgenin kavşak noktasında, geniş tarım arazisinin tam ortasında kurulmuştur. Erzincan, gelişimini tarım ve buna bağlı üretim potansiyeline borçludur.

1516'dan itibaren Erzincan şehri, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan bakıldığında, sosyal hayatın mesleklere, iş bölümlerine, farklı kültürel gruplara göre organize edildiği, müesseselerinin kesinlik kazandığı, girift insan münasebetlerinin bütün hayata tesir ettiği yerleşme olarak görülmektedir. Çok yönlü mekânsal ve işlevsel özellikleri ile şehir, sürekli bir değişim içindedir. Şehrin kimliğini ortaya koyan bu değişim, aynı zamanda onun kültürel katmanları hakkında da bilgiler vermektedir¹⁴.

¹³ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII, Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. II, Ankara 11-15 Ekim 1976, s.1265-1274; Karakuyu, *Tarihi Coğrafyası*, s. 2.

¹⁴ Gül- Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi*, s.66.

Harita.1 Erzincan Ovasındaki Yerleşmeler ve Akarsular

Birçok Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Erzincan şehrinin yerleşim düzeni; şehrin önemine göre genellikle sosyo-kültürel etkinliklerin gerçekleştiği, ticarethanelerin bulunduğu ve haftanın belli günleri pazarın kurulduğu meydan; Ulu cami olarak tanımlanan merkezi cami, şehir meydanında yer alan şehrin büyüklüğüne göre çarşı, meydandan itibaren ışınsal bir şekilde genişleyen cadde-sokak sistemi şeklindedir.

Fotoğraf 1. Eski Erzincan Şehir Yerleşim Alanındaki Kalenin Giriş Kapısı

Anadolu'nun hemen bütün tarihi şehirlerinde bulunan ve aynı zamanda o şehre bir kimlik kazandıran kaleler, mümkün olduğu kadar yüksek yerlerde kurulurdu¹⁵. Fakat Erzincan, ova üzerindeki konumundan dolayı sonradan inşa edilmiş, doğal bir özelliği olmayan küçük bir kale içerisinde bulunmaktaydı (Foto 1). Bu sebepten kale surları, şehrin mekânsal yapısını belirlemiştir. Ancak Osmanlı fethiyle sağlanan güvenlik ortamıyla surlar eski önemini yitirmiştir. Yörenin zaman içerisinde devlet sınırlarının iç kesimde kalması ve arsaya olan ihtiyaç kale dışında yeni mahallelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Şehrin güvenliği için yapılan surların, eskisi kadar önemi kalmadığı ve kısım kısım yıkıldığını, hatta şehir yerleşiminin surların ötesine geçtiğini, Matrakçı Nasuh ve Evliya Çelebi'nin tasvir ve ifadelerinden anlamaktayız¹⁶. Bu durumun aksine, Osmanlı topraklarının sınır bölgeleri ve Arap

¹⁵Wolf Dieter Hütteroth, "Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi Coğrafyası", *Türkler*, c.XII, Ankara 2002, s.147-151.

¹⁶Matrakçı Nasuh, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (haz. Hüseyin. G. Yurdaydın), Ankara 1976, s.22a; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, II, s.209-211.

vilayetlerindeki (Bağdat, Musul gibi) sınır şehirlerinde, XIX. yüzyılın ortalarına kadar, kale dışı yerleşimi olan varoşlara güvenlik sebebiyle rastlanmaktadır¹⁷.

1.2. Şehrin Mahalleleri

Osmanlı kayıtlarında, Erzincan şehri “*nefs-i Erzincan*”¹⁸, “*kasaba-i Erzincan*”,¹⁹ “*kaza-i Erzincan*”²⁰, “*nahiye-i Erzincan*”²¹ ve “*medine-i Erzincan*”²² şeklinde tanımlanmıştır. Bu kayıtlarda göze çarpan ilk durum, Erzincan’da mahalle sosyal sınıflara göre değil, etnik ve dini farklılığa göre biçimlenmesidir. Yani aynı isimle şehirde bulunan iki mahalle mekânsal açıdan bir bütünlük içinde olsa da, aynı mahallenin ayrı kısımlarında farklı etnik yapılar vardır ve bu durum iki farklı mahalle gibi ele alınmıştır. Bu ayırım uzun yıllar devam etmiştir. İlave olarak, XIX yüzyılın başlarıyla birlikte şehirdeki mahallelerde -iktisadi ve idari birim olmalarının yanı sıra²³- evler hane olarak algılanmış ve her haneye kapı numarası verilmiştir. Doğan, ölen, gelen giden veya yeni oluşan haneler ile ilgili bilgiler altı ayda bir güncellenmiştir²⁴.

¹⁷Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Ketleri*, İstanbul 1995, s.17–19.

¹⁸BA. TD. 60, s.3.

¹⁹BA. D. CRD. d. 40548,s.2.

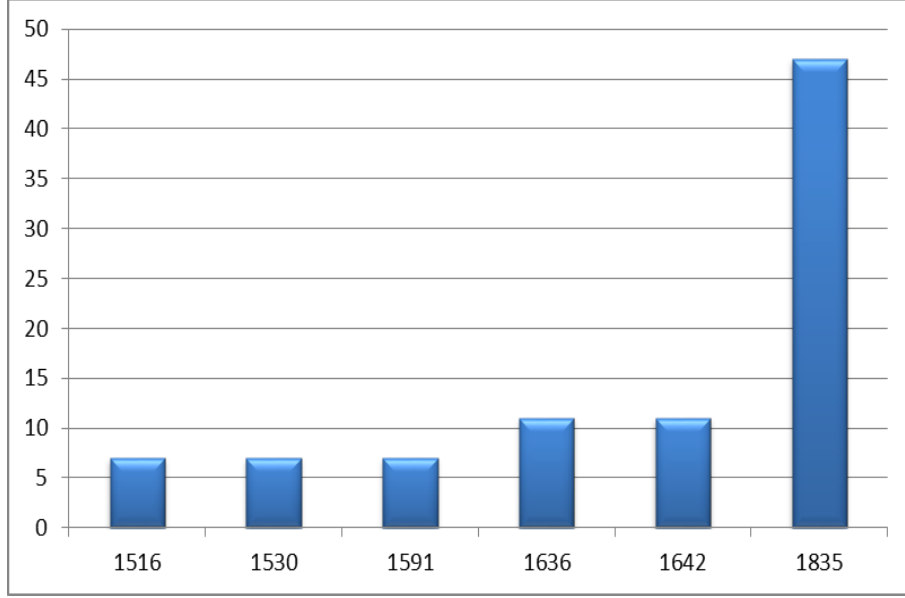
²⁰BA. D.MKF. 27448, s.1.

²¹BA. C.BLD. 112/5575.

²²*Erzincan Şer’iyye Sicilleri*, 1 21/32, 37/42, 3 11/17 vb.

²³İlber Ortaylı, *Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler*, Ankara 1974, s.95; Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri-Makaleler-*, Sivas 2006, s.22.

²⁴BA. D. CRD. d. 40548; MAD. 20789.vb.

Grafik.1. Erzurum Şehrindeki Mahallelerin Yıllara Göre Dağılımı

Grafikte görüldüğü üzere Erzurum mahallelerine dair ilk kayıtlara fetihten hemen sonra rastlanmıştır. Neredeyse yüzyıl boyunca mahalle sayısında hiçbir değişiklik olmamıştır. Sadece 1516'da kayıtlı Hekim-ana Mahallesi, sonraki iki sayımda rastlanmamıştır²⁵. Mahallelere dair diğer kayıtlar ise 1636, 1642 ve 1643 yıllarına aittir²⁶. Bu sayımlarda şehrin 11 mahallesi vardır. XVI. yüzyıldaki Çadırcı, Hoca Evran, Bozbeyi, Tökeloğlu, Melik Hatun, Süleyman, Güzel Kazancı, Sağıkoğlu, Boğas, Serkis, Avannis, Kışlı, Hoca Şeyhi ve Hekim-ana mahalleleri bu dönem görülmemektedir. 1642'de Şancı Çelebi adıyla yeni bir mahalle kurulmuş ve Halilullah Çelebi mahallesinin ismi Debbağ olarak değişmiştir²⁷. Çukur, Hoca Beyi ve Eskişehir mahallelerinde hem Müslim hem de Gayr-i Müslimlerin ayrı ayrı meskûn olduklarını

²⁵ Erzurum şehrinin mahalleleri; 1516'da Çadırcı, Hoca Evran, Hoca Beyi, Bozbeyi, Tökeloğlu, Çukur ve Melik Hatun. 1530'da Süleyman, Güzel Kazancı, Sağıkoğlu, Boğas, Serkis, Avannis ve Kışlı/Kış. 1591'de Halilullah Çelebi, Eskişehir, Cami-i Kebir, Cemaleddin, Gerekerek(Gürk-Barak), Hoca Şeyhi ve Hekim-ana.

²⁶ 1636, 1612 ve 1643 yılındaki mahalleler: Cami-i Kebir Cemaleddin, Çukur (Müslim), Çukur (gayr-i Müslim), Debbağ, Eskişehir(Müslim), Eskişehir (gayr-i Müslim), Gerekerek, Hoca Beyi (Müslim), Hoca Beyi (gayr-i Müslim) ve Şancı Çelebi.

²⁷BA. D. MKF. 27448, s. 10; MAD. 5152, s. 317-319; 6422, s.10-11; D. MKF. 27459, s. 4.

dan farklı mahalleler olarak tasnif edilmişlerdir. Bu ayrım yukarıda da ifade edildiği gibi mahalle bütünlüğüyle değil, mahallenin farklı kısımlarında, farklı dinlere mensup toplulukların iskânıyla ilgilidir. Diğer bir husus, XVII. yüzyıldaki mahalleler, nüfus itibarıyla XVI. yüzyıldaki mahallelerden daha büyüktür. Bu olgu, bazı mahallelerin birleştiği ihtimalini de ortaya koymaktadır.

Fetihten, XIX. yüzyıla kadar geçen sürede mahalle sayısında büyük bir artış olmuştur²⁸. 1647’de Erzincan’a gelen Evliya Çelebi, şehirde 48 mahallenin varlığından bahsetmektedir²⁹. Evliya Çelebi’nin verdiği bilgileri destekleyecek kanıtlar, 1835’deki sayımlardır³⁰ ve 47 mahalle tespit edilmiştir. XVII-XIX. yüzyıl aralığında nüfusta büyük artış görülmemesine rağmen, şehirdeki mahalle sayısı 11’den 47’ye çıkmıştır. Bu vaziyet muhtemelen koltuk mahalle olarak adlandırabilecek birer vergi veya mali ünitelerden oluşan mahallelerin sayımlarda parçalanarak, tahrir memurları tarafından farklı isimler altında kayıt edilmiş olması ile açıklanabilir. Mahalle sayısındaki değişiklikler, aynı mahallenin farklı bölümlerinde ikamet eden Müslim ve Gayr-i Müslimlerin ayrı mahallelerde oturuyorlarmış gibi kayıt edilmeleri ve bazen de mahallelerin bölünmesiyle ortaya çıkan yeni mahallerinin ana mahallelerden ayrı sayılması gibi gerekçelerden ileri gelmiş olmalıdır.

Defter kayıtlarında ismine rastlanmayan bazı mahallelere ancak çeşitli belgelerde tesadüf edilmiştir: Bu mahalleler, 1720 yılında Kılağuzlu³¹, 1795’de Arslan Bey³², 1864’de Araplar³³, 1882’de Hamidiye,³⁴ 1905’de İzzet Paşa³⁵,

²⁸1835 yılı şehrindeki mahalleler: Abdülkerimoğlu, Acemoğlu, Aktaş, Ali Efendi, Beşirli, Cuma, Çeri, Çizmeci, Çukur, Dane, Eskişehir, Fazlı, Fetullah, Gerekçerek, Hacı Abdülgani, Hafızlı, Halilullah, Hancı, Hekim oğlu, Hoca Beyi, Karaağaç, Kazancı, Kefaroğlu, Kızanoğlu, Kığılı, Kurşunlu, Gülabı, Mitini, Molla Ahmed, Molla Ali, Molla Gözü, Molla Seydi, Odabaşı, Ömer Efendi, Ramazan oğlu, Selami, Seydi Bey, Sürmeneli oğlu, Şaban Ağa, Şancı Çelebi, Taşçı, Tekneli, Tekye, Tileği, Yeni ve Kalem (Kalem mahallesi yalnızca 1516–1835 yıllarına ait kayıtlarda bulunmakla birlikte, sonraki dönemlere ait kayıtlarında bu mahalleye rastlanmamaktadır). *BA. ML. CRD. 2059, s.2-4; D. C.RD. d. 40548, s.2-38; ML. CRD. d. 20, s.2-11.*

²⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname, II.*, İstanbul 1314, s.209-211.

³⁰*BA. ML. CRD. 2059, s.2-4.*

³¹*BA. İE. EV. 38/4402.*

³²*BA. HAT. 1463/78.*

³³ Bu mahalle İslam Kıptiler yerleştirilerek kurulmuştur. *BA. C.ML. 228/9536; İ.DH. 996/78637.*

³⁴*BA. İ.DH. 876/69936.*

1919'da Kürşadiye³⁶ ve Hasan Efendi'dir³⁷. Şu kaniya varılabilir ki, XVI-XX. yüzyıl boyunca umumiyetle 12–14 arasındaki mahalle, şehir nüfusunun ana nüvesini barınmıştır. Şehirdeki mahalle sayılarının değişikliğine karşılık, köyler daha statiktir. Birkaç istisna hariç, bir köy tamamıyla yok olup gitmemiş, nüfusu boşalsa bile ismi devam etmiştir.

Mahallelerin isim almalarına dair bazı ipuçlarına ulaşılmıştır. 1516 yılındaki defterde “*mahalle-i Hekim-ana nam-ı İslamiye*” adlı mahalleye (Sevindik ve Turak adlı oğulları olduğu anlaşılan) Hekim-ana adlı kadın isim vermiştir. Benzer durum bazı mahalleler içinde geçerlidir. Halilullah Çelebi mahallesinde Halilullah Çelebi, Vavgird köyünün bir mahallesi olan Karamelik'te Karamelik, 1530'daki defterde ise Hoca Bey Mahallesinde Hocabey, Bozbe-yi Mahallesinde Bozbe-yi, Tökeloğlu Mahallesinde Tökeloğlu, Melik Hatun Mahallesinde Melik Hatun, Serkis Mahallesinde Serkis, Avannis Mahallesinde Avannis adlı kişilerden mahalleler isimlerini almışlardır³⁸. Fetihle beraber yapılan sayımlarda, yukarıda ismi belirtilen mahallelerin kimler tarafından kurulduğu veya isim aldıkları açıkça görülür. Mahalleye isim verenler o mahallede meskûn olup aynı zamanda o mahallede ilk kayıt edilen kişilerdir. Mahallelere isim verenlerin iki tanesi kadın, diğerleri ise erkektir. Öyle anlaşılıyor ki bu şahıslar, şehrin ileri gelenlerinden olup, devlet nezdinde itibarlıdırlar. Muhtemelen bu mahalleler fetihle beraber yeni tesis edilmiş olup, şehrin varoşlarında bulunmaktaydı. Mahalleler de ikamet edenler, sürgünler neticesinde buraya getirilmiş olabilirler. Bunlara ilave olarak, 1882'de yeni kurulan Hamidiye Mahallesine padişahın ismine izafeten (II. Abdulhamid) bu ad verilmiş ve Kafkas muhacirler iskân edilmiştir.

Şehri oluşturan iskân birimleri, isimlerini nereden aldıklarına göre tasnife tabi tutulduğunda; 1. *Esnaf kollarından*; Kazancı, Hancı, Keçeci, Çizmeci, Taşçı, Hekim, Çadircı ve Debbağan. 2. *Coğrafi yapıdan*; Karaağaç, Eskişehir, Çukur, Zindan, Meydan, Aktaş ve Tekneli. 3. *Cami ve Mescitlerden*; Şancı Çelebi, Kiğlu, Cuma, Odabaşı, Gülabi ve Cami-i Kebir. 4. *Zaviye, Medrese, Dergâh ve Tekkeler*; Molla Seydi, Tekye, Molla Ali ve Molla Ahmed. 5. *Köyden*; Mitini. 6. *Kurucularından(Banileri) veya şahıslardan*; He-

³⁵ İzzet Paşa'nın kızı Esmâ Hanım'ın bağışladığı arazi üzerine babasının adını taşıyan bu mahalle daha şehrin kuzeydoğusuna inşa edilmiştir. BA. DH. MKT. 952/82; İ.DFE. 16/1323-S-04.

³⁶BA. ŞD. 1532/20.

³⁷BA. ŞD. 1532/3.

³⁸BA. TD.60, s.9, 4, 10. BA. TD.168, s.135, 136, 137, 138, 140, 141.

kim-ana, Bozbeği, Gürbarak, Tökeloğlu, Sağikoğlu, Süleyman, Serkis, Avannis, Kılağuzlu, Çeri Başı, Ömer Efendi, Cemaleddin³⁹, Molla Güzel, Arslan Beyi Hekimoğlu, Hafızlı, Fetullah, Ali Efendi, Acemoğlu, Abdulgani Efendi⁴⁰, Halilullah, Hoca Bey, Abdulkerimoğlu, İzzet Paşa, Hasan Efendi, Seydi Bey, Kızanoğlu ve Keferoğlu'dur. 7. *Padişah ismi alan;* Hamidiye, Sultaniye, Reşadiye, Mecidiye-i Kebir, Mecidiye-i Sağır. 8. *Meskûn olanlardan;* Araplar.

Yukarıdaki tasnife bakıldığında mahallelerin isim almalarının birçok sebebi olduğu görülür. Bu idari üniteler yoğunlukla kurucularının isimlerini taşıtmaktadırlar. Bu grubu dini mekânlardan isim alan mahalleler takip etmektedir. Bazı mahalleler ise esnaf gruplarının faaliyet gösterdiği alanlarda teşekkül etmiş ve bu esnaf gruplarından isimlerini almışlardır. Coğrafi özelliklerde mahallelere isim olmuştur. Şehrin yaşadığı bütün yıkımlara rağmen, Hoca Bey, Gülabi Bey, Arslan'ı, Cami-i Kebir, İzzet Paşa ve Karaağaç gibi bazı mahalle isimleri, yüzyılları aşarak günümüze ulaşmayı başarmıştır. Sonradan kurulan mahallelerin isimleri, tarihi şahsiyet ve kavramlardan oluşmuştur.

1939'daki deprem neticesinde yıkılan eski şehrin bulunduğu mıntıkada, Tekye, Kılağuzlu, Sağikoğlu, Debbagan, Kazancı, Hancı, Kiğlu, Odabaşı, Çukur ve Eskişehir gibi eskiden birer mahalle olan bu yerleşmeler ancak şu anda birer arazi veya mevzii yer isimleri şeklinde varlıklarını devam ettirmektedirler⁴¹. Kadastro müdürlüğünde bulunan kütük kayıtları ve büyük ölçekli paftalardan da istifade edilerek, kazanın bütün mevki veya eski mevzii yer isimlerinin tespiti mümkün olabilir. Bu husus ayrı bir mesai ve daha kapsamlı çalışmaları zorunlu kılmaktadır. Aslında bir kısmı toplumsal hafızada saklı olan, yer adlarının küçük yerel söyleniş farklılıklarına rağmen arşiv kayıtlarıyla ne kadar örtüştüğü şaşırtıcı bir durumdur.

2. Kırsal Yerleşmeler

İlk sayımda (1516) Erzincan kazası, "*nahiye-i cihet-i güney der vilayet-i Erzincan*", "*nahiye-i cihet-i kuzey der vilayet-i Erzincan*" şeklinde idari açıdan iki nahiyeye ayrılmıştır⁴². Nahiyelerin yön tespiti, gün ışığının konumuna göre oluşturulmuştur. Güneydeki nahiyeye kuzey, kuzeydeki ne ise

³⁹ 1642'de "*Cemaleddin Kışlağı*" adında bir bölge bulunmaktadır. BA. MAD. 5152, s.427.

⁴⁰ 1642 ve 1835'deki sayımlarda "*Gani Efendi çiftliği veya palangası*" adında köy bulunmaktadır. BA. MAD. 5152, s.429; ML. CRD.2059, s.4.

⁴¹ *Erzincan Tapu Kadastro İl Müdürlüğü Defter-i Hâkini Defterleri*.

⁴² BA. TD. 60.

güney nahiyesi denilmiştir. Ovanın ortasından geçen Karasu (Fırat) nehri, iki nahiyein doğal sınırırır. Ayrıca bu iki nahiye, bir yerleşim biriminden ziyade, idari açıdan bir bölgeyi ifade etmektedir. Nahiyeler köyler ve köy altı birimlerinden oluşmakta ve istisnada olsa köy altı yerleşmeleri nüfus barınmakta idiler.

2.1. Köyler

Genel kanaat Osmanlı Devleti'nde kaza; köylerden müteşekkil 40–60 km² çapında bir alanı kapsayan ve 20–30'dan 100–150'ye kadar değişebilen köylerden oluşan idari ve mali bir birimdir⁴³. Kazayı oluşturan köy sayıları arasındaki büyük fark, barındırdıkları nüfus, toprakların verimliliği ve ulaşım gibi etkenlerden kaynaklanmaktaydı. Erzincan kazasındaki köy yerleşim birimlerinin sayısal durumunu değerlendirmek için, yakın çevredeki idari ünitelerle karşılaştırılmıştır. Buna göre; XVI. XVII. yüzyılın ortalarında Erzincan (ortalama 87-94 köy), Kelkit (125 köy)⁴⁴, Bayburt (212 köy)⁴⁵ ve Pasinler (XVI. yüzyılın sonu 171 ve 1642'de 111 köy)⁴⁶ oluşmaktaydı. Verilere bakıldığında, kazaların kapladıkları coğrafi alan ve köy yerleşim biriminin sayısı Erzincan kazasından büyük olduğu görülür. Erzincan kazası dışındaki bu idari birimlerde, köyler arasındaki mesafeler birbirlerine hem daha uzak ve hem de umumiyetle daha az nüfus barındırmaktaydılar. Ayrıca aynı dönem bu kazalarda ki köy ve köy altı yerleşmelerinde viran veya harabe sayısı oldukça fazladır. Bu durumu güvenlik hususu ile izah etmek pekte mümkün değildir. Burada belirleyici olan, üzerinde yaşanan coğrafyanın nüfus tutabilme kapasitesidir. Erzincan bölgesi; coğrafi yapı, iklim şartları ve yağış rejiminin avantajlarından dolayı, tarihi süreçte yaşanan doğal afetlere veya çeşitli olumsuzluklara rağmen, nüfusun çekim noktası olduğu görülür.

Kazada sürekli nüfusun tutuna bilmesinin en önemli sebebi, tarihi süreçte sulu tarımın oldukça yaygın olmasıdır. Ovayı çevreleyen dağların yükseltileri fazladır. Bu durum, karın erime oranının Temmuz ayının başlarına kadar uzamasına vesile olmakta ve ırmaklar veya çaylar yılın büyük bir bölümünde bol su taşımaktaydı. Suya kolay ulaşabilmek yerleşmelerin konumunu belirlemiştir. Suya yakın olmak için köy ve köy altı yerleşmelerin çok büyük bir kısmı ovayı çevreleyen Esence ve Munzur dağı olarak adlandırılan dağ silsi-

⁴³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2003, s.61.

⁴⁴BA. TD. 60, 966; MAD. 5152.

⁴⁵BA. TD. 60, 966; MAD. 5152.

⁴⁶BA. TD. 644; MAD. 5152.

lelerinin eteklerinde yoğunlaşmıştır. Onlarca çay ve dere olarak nitelendirilebileceğimiz su kaynağı sayesinde köy ve köy altı yerleşimlerinde sulu tarım yapılmaktaydı. Kazada, *Bey harkı*, *Marhasa harkı*, *Dük harkı*, *Vasgird harkı*, *Geçüt harkı*, *Selüke harkı* ve *Kiy harkı* gibi birçok sulama kanalı bulunmaktadır. Bu ark veya sulama kanalları Osmanlıdan öncede mevcuttu ve sonraki dönemlerde de varlıklarını korumuşlardır⁴⁷. *Bey harkı* hakkında Ali Kemali şöyle bir kayıttan bahseder: “*Erzincan’dan öte geçede Bey harkı derler Sultan Melik Fahreddin’in oğlunun ve hatunun vakfidir. Mercan Deresi’nden akar, ruhları şad ola. Bu kadar pamuk, bostan, yüz adet köy tarlaları sulanır*”⁴⁸. Ancak ovanın tam ortasından geçen Karasu nehri debisinden dolayı sulamaya müsait değildir. Hatta nehrin dönemsel taşkınlıklarından dolayı, birçok bataklık ova tabanında oluşmuştur⁴⁹. Taşkınlar neticesinde oluşan bataklık ve buna bağlı salgın hastalıklar yerleşmelerin dağılımında etkili olmuştur. Bu durum az miktarda köyün yanı sıra, nehrin etrafında yoğun olarak büyük hayvan çiftlikleri, mezralar ve palangalar gibi köy altı yerleşmelerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Diğer bir husus yerleşime etki eden ulaşım meselesidir. Kazanın çevre yerleşmeler ile ulaşımı yüksek geçitlerden dolayı çok kolay değildir. Ancak kaza sınırları içerisinde köylerin şehir ve birbirleri ile olan ulaşım imkânları iyi durumdadır. Ovayı tam ortadan ikiye bölen ve doğal bir nahiye sınırı oluşturan Karasu nehri ulaşımı kısmen zorlaştırmıştır. Bu durum şehirde kayıkcılık esnafının gelişmesine bazı köylerin ise köprücü olarak tayin edilmesine vesile olmuştur. Kazada ulaşımın kolay yapılması, vergi tahsili, idari ve sosyal hizmetlerin yerine getirilmesi, ticaret, emniyet ve devlet denetiminin kolaylıkla yürütülmesine zemin hazırlamış olmalıdır.

Kazanın ilk sayımında kısa dönemli de olsa az miktarda yerleşim biriminin boşalmış veya halkın bir kısmının perakende olduğu tespit edilmiştir⁵⁰. Harap ve viran köylerin oluşunun en önemli nedeni, Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Akkoyunlu beyleri arasında yaşanan iktidar mücadelesi ve tarihe K1-

⁴⁷Akkoyunlular döneminde bu arkların inşa edildiği ve vakıf malı olduğuna dair tapu defterlerinde kayıtlar bulunmaktadır. *BA. TD. 168, s. 141, 142, 143, 145, 146.*

⁴⁸ Ali Kemali, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1931, s.320 vb.

⁴⁹ Bataklıklar: Şihli Sazlığı, Fırat Suyunun taşmasıyla oluşmaktadır. Bulanık Bataklığı, bugün ki Ekşi su bölgesidir. Nörkah Bataklığı, Sulu çayır Bataklığı ve Bey Tahtı Bataklığı ise diğerleridir. *BA. MAD. 5152.*

⁵⁰ Birçok yerleşim birimi nüfus kaybetmekle beraber tamamen boşalmış köyler; Bahik, Dinkiri, Göyne, Küpesük, Kürdbırastık, Saidahuru, Urumsaray, Kalecik, Kızas, Selepür, Bekartaş’tır. *BA. TD. 60.*

zılbaş fetreti olarak geçen toplumsal olaylardır⁵¹. Bölgenin nüfus ve iskân yapısını olumsuz etkileyen bu şartların hemen akabinde Osmanlı Devleti tarafından şenlendirme hareketlerine başlanmıştır. Geçici bir dönem de olsa, bölgedeki bu siyasal belirsizlik, iskân ve demografik yapıyı olumsuz etkilemiştir. Ancak kazadaki köy isimlerine bakıldığında göze çarpan hususlardan birisi ise adı *ören* veya *viran* olan yerleşme birimlerinin bulunmamasıdır. Köyler tarihi süreçte kısa aralıklarla nüfus kaybedip hatta hali harap duruma düşseler bile, bu terk edilmişliğin uzun bir dönem sürmediği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, köyde oturanlar değişebilir, ama köy, köyün adı ve köyün tarlaları hep aynı kalmaktaydı⁵². Pek az köy, tümüyle silinip gitmekteydi. Terk edilmiş köyler çoğu zaman aynı adla mezra olarak varlığını devam ettiriyor; sonra yönetim onları eski hallerine getirmek için çeşitli tedbirler almaya çalışıyordu⁵³. Kırsal nüfusun bölgeler arasında kayması ve kolayca yer değiştirmesi, zaman içerisinde terk edilmiş köylerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Fetihle beraber terk edilmiş köylerin hemen tamamı iskâna açılmıştır. Şenlendirmeler faaliyetlerine ilave olarak, fetihden hemen sonra, bu mali üniteyi ön görülen düzeye çıkarmak için, Erzincan kazasına yakın civardan nüfus sevk edilmiştir.

“An” tabiri hisse, pay veya aidiyet anlamında yaygın şekilde kullanılmıştır. 1516 yılına ait defterde “*an Kalender Bey Bayburt*” örneğinde olduğu gibi, göçmenlerin Erzincan’a nereden geldiklerini belirlemektedir. Buna göre, Bayburt, Kiğı, Kemah ve Kelkit’ten, kazaya göçler olmuştur. Umumiyetle Bayburt’tan Bey aileleri, Kelkit’ten Türkmenler, Kiğı ve Kemah’tan ise Ermeni gruplar, haneler şeklinde değişik kazanın değişik köylerine iskân edilmişlerdir. Bu nüfus hareketi, sürgün olarak nitelendirilir. Göçmenler birer ikişer hane halinde, köylere orantılı şekilde yerleştirilmişlerdir.

Bu süreçte kazaya getirilen göçmenler ve geldikleri yerler şu şekildedir: Vosgird Köyü Celabuzur Mahallesiine Bayburt’tan 3 Müslim hane, aynı mahalleye Kelkit’ten 3 Ermeni hane ve yine aynı köye bağlı Vartanşa Mahallesiine 2 Ermeni hane yerleştirilmiştir. Hah Köyüne 1 Kemah ve 1 Bayburt’tan 2 Ermeni, Endranis Köyüne Kemahlı 2 Ermeni, Sibyatağı Köyüne Kemahlı 1 Ermeni, Kuruca tilek Köyüne Kiğı’dan 1 Müslim, Erkek Köyüne 2 Kiğı ve

⁵¹ Defterin “*Defter-i Evkâf-ı Medâris ve Mesâcid ve Zevâyâ-ı Kazâ-ı Erzurum ve Pasin ki*” başlığı altında birçok hususla beraber bölgedeki iskân birimlerinin harap olmasının siyasi sebepleri izah edilmiştir. *BA. TD. 199, s. 3-4.*

⁵² Suraiya Faruĥi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Ankara 2006, s.59-62.

⁵³ *BA. TD. 199.*

1 Kemah'tan olmak üzere 3 Ermeni, Hozavans Köyüne Kemah'tan 2 Ermeni, Şoha Köyüne 2 Ermeni, Mollakendi Köyüne Kiğı'dan 3 Ermeni, Hekirge Köyüne 2 Kemahlı Ermeni, Ahurekrek Köyüne 3 Kemahlı Ermeni ve Kiğı'dan 2 Müslim, Haşhaşi Köyüne Kelkit'ten 4 Müslim ve Kemah'tan 3 Ermeni ve Cırzını Köyüne Kemahlı 3, Kelkit'li 4 Müslim hanedir⁵⁴. Göçler neticesinde, kazaya toplam 51 hane getirilmiştir. Bunların 36'sı Gayr-i Müslim ve 15'i ise Müslim'dir. Gayr-i Müslimlerin yoğun olarak geldiği yer Kemah; Müslimlerin ise Bayburt, Kelkit ve Kiğı'dır.

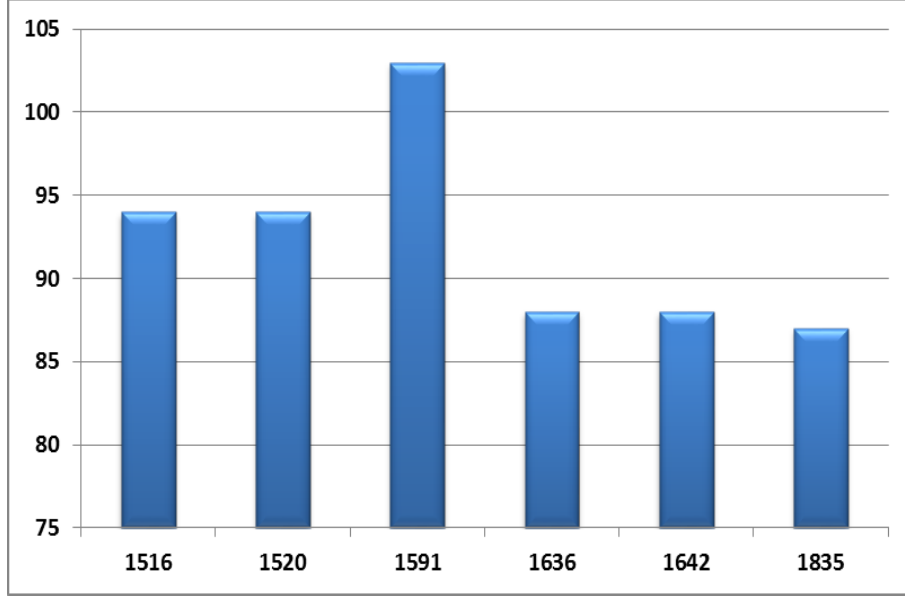
Köyleri şenlendirmek, nüfusu artırmak, bir mali ünite olarak kazayı belirli bir nüfusun altına düşürmemek, üretim artırmak ve güvenliği tesis etmek gibi gerekçelerle nüfus nakledilmiştir. Ancak bu nüfus hareketi demografik yapıyı kökten değiştirecek boyutta olmamakla birlikte, az da olsa kaza nüfusunu etkilemiş ve Ermeni nüfusun artmasına sebep olmuştur.

Erzincan'ın birçok zaviye ve tarikat merkezi olmasının tarihsel arka planı mevcuttur.⁵⁵ Bu duruma ilave olarak Osmanlı dönemi şenlendirme faaliyetiyle tarikat ve zaviye sayısının doğrudan alakası vardır. Devlet nüfusu bölgede tutmak için sufi hareketleri desteklemiş ve bu tarz dini kurumlara vergi muafiyetleri getirmiştir⁵⁶.

⁵⁴BA. TD. 60, s.10, 14, 15, 16, 22, 25, 26, 31, 39,48, 50, 54, 62.

⁵⁵ Ayrı bir çalışma konusu olmakla beraber, doğal afetler ile sufi hareketler arasında mantıksal bir ilişki mevcuttur. Birbirlerine yakın olmalarına rağmen Erzurum, Bayburt kazalarında medrese sayısı daha fazla iken, Erzincan'da ise mistik kurumlar daha yoğundur.

⁵⁶Erzincan, Anadolu'da, yaygın olan Mevlevilik, Haydarilik, Halvetilik, Bektaşilik, Kadirilik, Kalenderlik ve Nakşilik gibi birçok tarikat veya tasavvuf hareketinin önemli merkezlerindedir. BA. TD. 190,s.30-31. Bu evkaf defterinin tıpkıbasımı ve değerlendirmesi için bkz. Ümit, Kılıç, *Erzurum Evkâf Defteri 1530-1540*, Erzurum 2011; ayrıca bkz. MAD. 5152. s.302-432; DH. İD. 37-2/3; C.EV.42/3120, 176/8761, 229/11420, 346/17556; DH. İD.422/21354, 524/26493 vb.

Grafik.2. Erzincan Kazasındaki Köylerin Yıllara Göre Dağılımı

Bilindiği üzere köyler nahiye adı verilen idari üniteler içerisinde yer almaktadır. 1516'daki defter tertibinde bazı köyler diğer nahiye içerisinde kayıt edilmiş, ancak hangi nahiyeye dâhil oldukları der kenar olarak belirtilmiştir. Kazada 1516, 1520/30 yıllarında 94, 1591'de 103 köy vardır. Köy sayısı 1642'de 88 ve 1835'de 87'dir. XVI. yüzyılda Güney Erzincan Nahiyesi 'ne bağlı köy sayısı 66 iken, 1636-43'de 52'dir. 14 köyün XVII. yüzyılda Güney Erzincan Nahiyesinde varlığına rastlanmamaktadır. Benzer durum Kuzey Erzincan Nahiyesi için de geçerlidir. Nitekim XVI. yüzyılda kuzey nahiyesine bağlı köylerin sayısı 39 iken XVII. yüzyılda bu sayı 36'ya düşmüştür. Ancak azalma güney nahiyesine göre daha azdır. XVII. yüzyılda güney nahiyeye bağlı 52 köy bulunmakta olup bunlardan birisi de viran olarak kaydedilmiştir⁵⁷. Aynı dönemde Kuzey Nahiyesinde 36 köy, 2 kışlak ve Türkmenlerin yerleştiği 4 mezra vardır⁵⁸. 1835'de 87 köy bulunmakta olup (kaza idari ünitesi olarak nahiyelere ayrılmamıştır) 72'sinde Müslimler, 31'inde ise Gayr-i Müslimler, 16'sında ise her iki grup bir arada yaşamaktadır*.

⁵⁷ BA. D. MKF. 27448, s. 11-13; MAD. 5152, s. 340-395.

⁵⁸ BA. D. MKF. 27448, s. 13-14; MAD. 5152, s. 396-432.

*Bu köyler; Ağcakend, Cileyli, Cengice, Ekrek-i Hüma, Harabedi, İrgan, Karakilise, Karatuş, Macur, Mollakend, Nörkah, Pızvan, Rumekek, Sıbyatağı, Şıhlı ve Ürek'tir.

XVI-XIX. yüzyılın aralığında köylerin ortalama nüfus yoğunluğu 85–90 kişi arasındadır. Ovanın kuzey tarafındaki Nörkah, Piteriç, Büyük Çakırman, Cimin ve Vasgird gibi köyler daha fazla nüfus barındırmaktadır. Bu köylerden üçü daha fazla nüfus tutma kabiliyetine sahip olduğu için mahalleleri oluşmuştur. Cimin (Çay, Babacan, Oruçoğlu ve Çavuşoğlu mahalleri), Vasgird (Celebuzur, Karamelik, Haşhaşi ve Değirmenli mahalleleri) ve Hah (Çay, Haçır, Kaya mahalleleri) gibi köylerin mahalleleri vardır. Bu köylerde nüfus yoğunluğu ve buna bağlı olarak mahallelerin teşekkülü, her üç köyün de önemli su kaynaklarının yakınında kurulmasıyla ilgilidir. Ovanın güneyinde fazla nüfus barındıran köyler arasında ise Birastik-i Kebir, Kiy, Dahir, Ekrek-i Taksir, Ekrek-i Hüma ve Karatuş önde gelenlerdendir.

Son dönemlerde kazada bazı yeni köyler kurulmuştur. Bu kır iskân birimleri: Sarıkaya, Sülümür, Karacalar, Şevşek, Kolukomu, Zurun, Abge, Dalay, Büyük köy, Bulanık, Bağlar, Göller, Mihâr, Esesi ve Kırmanadır. Bunlardan Abge ve Dalay, 1877–78 Rus harpleri esnasında Erzincan’a sevk edilen muhacirler için kurulan yeni köylerdir⁵⁹. Ayrıca, Sultan Abdülmecit döneminde birçok köye Mecidiye ismi verilmiştir. Bu gelenekten Urumsaray Köyü de nasibini almış ve adı Mecidiye şeklinde değiştirilmiştir⁶⁰. Bunlara ilave olarak yanlış bir tercüme ile Kureşanlı köyünün ismi yıllıklara Kureşli olarak geçmiştir. Kureşanlı Alevi toplumu içerisinde önde gelen ocaklardan birinin ismidir. Balabanlı aşireti bu ocağın temsilcisidir. Balaban köyü, bu köyle birlikte kurulmuştur⁶¹. Bazı köyler ise zaman içerisinde kısmen isim değiştirmiştir. Örneğin; Kürtbirastik Köyü, Kürkkendi adını almıştır. “*Kend/kendi*” eski Türkçede şehir, köy anlamına gelir, Mollakendi (Mollaköy) buna örnektir.

Köyler tarihi süreçte çok büyük bir yüzde ile varlığını devam edip günümüze kadar ulaştığı yukarıda ifade edilmiştir. Ancak kazaya bağlı köylerin bir kısmına sonraki sayımlarda rastlanmaması veya yeni köylerin ortaya çıkışı şu nedenlerle açıklanabilir: 1. Köyün “*nam-ı diğer*” adıyla başka bir ismi olabilir. 2. İdari taksimatta değişiklikler köy sayısına etki edebilir⁶². 3. İstisna

⁵⁹BA. ŞD. 3034/47.

⁶⁰BA. ŞD. 3034/47.

⁶¹ Vatan Özgül, *Dimetoka’dan Erzincan’a Bir Alevi Aşiret: Balabanlılar*, İstanbul 2005, s.136–141.

⁶²Önceden Erzincan kazasına bağlı olan 20 pare köy, yeni idari yapılanmada Kuzucan’a (Pülümür) bağlanmıştır. Ancak halkın mesafenin uzaklığı sebebiyle yoğun şikâyetleri üzerine, bu köyler tekrar Erzincan kazasına dâhil edilmiştir. BA. MV. 32/6 (*Tarih 1887*); DH. MKT. 1401/56.

da olsa bir köy silinebilir. 4. Mezra, vank, çiftlik, kışlak ve kom gibi köy altı yerleşim birimleri iskâna açılarak yeni köyler oluşturulabilir. 5. Bir köy mezra veya çiftlik haline dönüşebilir. 6. Köyler birleştirilmiş olabilir.

Kazada köy yerleşim örüntülerine bakıldığında küçük köylerin büyük köylerin etrafında toplandığı ve yüksek kesimlerdeki köylerin nüfus itibarıyla küçüldüğü göze çarpar. Köylerin ortam özellikleri değişkenlik gösterdiğinden, çeşitli etnik ve kültürel geleneklerden dolayı tek bir köy tipinden bahsetmek oldukça zordur. Ancak köylerin müşterek özellikleri de mevcuttur. Bu yerleşim yerlerinin mezarlığı, harman yeri, su kaynağı, otağı, sabit sınırları bulunmaktadır. Ayrıca köylerin sınırlarının belirlenmesi önemliydi. Sınırlar yerel kadı ve yardımcılarında biri tarafından tespit edilirdi. Kadılar güvenilir kişiler aracılığı ile durumu yerinde soruştururdu. Ağaçlar, kayalar ve dereler gibi yerel olarak bilinen işaretlere göre köy sınırlarını belirleyen bir belge düzenlenirdi⁶³.

Köylülerin ekip biçtikleri ve köylerin etrafında bulunan tarlalar coğrafi şartlara göre biçim almıştır. Tarla biçimlenmelerinin öncelikle topografyaya bağlı olduğu; bu yüzden düzlüklerde muntazam şeritlere, engebeli arazilerde ise daha çok rasgele serpilmiş dikdörtgen biçimindeki tarlalara rastlandığı kabul edilmektedir. Örneğin şeritler şeklindeki tarla düzeninde, köylü hayli uzaktaki tarlalarının etrafını tek tek çevirip kapatmaz, bütün tarla bloğu sınırlarını ancak alçak bir çalı sırasıyla veya hendekle belirler, hayvanların otlaması ve zarar vermesine karşı korurlardı. Özellikle bağ ve bahçeciliğin olduğu yerlerde arazi duvar veya çitlerle korunmaktadır. Ayrıca bu tarlaların büyük çoğunluğunun yerel adları bulunmaktaydı⁶⁴.

Defter kayıtlarının büyük kısmında *zemin*, tarla anlamında kullanılmıştır. Tarlalar genellikle kendisini tasarruf etmiş olan veya eden kişinin ismini almaktaydı. “*Zemin-i Mevlana Mehmed*”⁶⁵, aynı kişi başka bir yerde tarla tasarruf ediyorsa “*an zemin-i Mevlana Mehmed*” şeklinde belirtilmiştir. Az

⁶³ Son dönem tarla, bağ, bahçe, ev, dükkân vb. gayr-i menkullerin sınırları tespit edilirken bu tarz kayıt şekilleri kullanılmıştır. Özellikle Defter-i Hâkini yani kadastro defterlerindeki kayıtlar bu usule göre yapılmıştır. Sınırlar belirlenirken kullanılan üslup ve terimler hakkında bkz. Hayrettin Gültekin, *Osmanlıca Tapu Terimleri Sözlüğü, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara 2007.

⁶⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarih*, c.1, İstanbul 2000, s.327.

⁶⁵ Benzer zeminler için bkz. KKA. TD. 40. 14b, 15b, 16a, 17a, 18b, 19b, 21a, 22b, 27a, 24b, 27a, 28b, 32a vb.

olmakla beraber “*zemin-i Çınar tarla*”⁶⁶, “*zemin-i Kırmızı tarla*”⁶⁷ gibi bir ağaç, renk veya taş, tarlaya isim vermekteydi. “*Bağ-ı Kaya*,”⁶⁸ *bağ-ı Seydi Bey*”⁶⁹, “*bağ-ı Melik Hacı Mehmed*”⁷⁰, “*bağ-ı İbrahim*”⁷¹, “*an bağ-ı İbrahim*”⁷², “*çiftlik-i Süleyman*”⁷³ ve “*çiftlik-i Hıdır Kulu*”⁷⁴ gibi bağ ve çiftliklerde tasarruf edenlerin adıyla anılmaktaydı. Tarla isimlerine dair son dönem defter-i hâkini kayıtları önemli envanterlerdir. Cumhuriyete intikal eden bu kayıtlarda Eğri tarla, Kanlı tarla, Taşlı tarla, Boz tarla, Tek ağaç, Bel tarla, Dal tarla, Bayır tarla, Bağ önü tarla, Alma önü tarla, Yol üstü tarla, Kilise tarla, Yol altı tarla, Çalılık tarla, Kerim tarla, Kapı önü tarla, Bayır başı tarla, Ziyaret tarla, Ziyaret önü tarla, Mezra tarla, Kom tarla, Uzun tarla örneğinde olduğu gibi bu tarlalar bir takım sıfatlar almışlardır⁷⁵. Tarla veya mevzii yer adlarının oluşumunda göze çarpan husus, tasarruf edenlerin isimleri, renkler, dinsel mekânlar ve o yerin coğrafi durumu belirleyici olmuştur.

2. 2. Köy Altı Yerleşmeleri

Köy altı geçici veya bağlı yerleşmeler şeklinde tanımları olan kırsal yerleşmeler, geçmişten günümüze köy hayatının uzantısı ve destekleyicisi gibi bir işlevi yerine getirirler. Köy altı yerleşmelerinin ortaya çıkış biçimleri farklı nedenlere dayalı olabilir. Çoğunlukla köyleri ekonomik açıdan desteklemenin yanında bazı durumlarda da kan davaları, mülkiyet sorunu ve inanç biçimleri de bu tür yerleşmeleri ortaya çıkarabilmektedir⁷⁶.

İmparatorluk genelinde, mezra şeklinde isimlendirilen köy altı yerleşmeleri, içinde bulunduğu coğrafi ortamın etkisiyle kökenleri, iskân edilme süreleri, kullanım ve ekonomik faaliyet amaçları, mülkiyetleri, bağlı oldukları

⁶⁶ KKA. TD. 40. 14a.

⁶⁷ KKA. TD. 40. 16a.

⁶⁸ KKA. TD. 40. 23a.

⁶⁹ KKA. TD. 40. 23a.

⁷⁰ KKA. TD. 40. 23a.

⁷¹ KKA. TD. 40. 23b.

⁷² KKA. TD. 40. 23b.

⁷³ KKA. TD. 40. 71a.

⁷⁴ KKA. TD. 40. 73a.

⁷⁵ Tapu Kadastro İl Müdürlüğü Erzincan Defter-i hâkini 4 ve 6 muhtelif sayfalar (bkz. defter cetvellerindeki mevki ve şöhreti kısmı)

⁷⁶ Necdet Tunçdilek, *Türkiye İskân Coğrafyası Kırsal İskânı*, İstanbul 1967, s.57–78; Harun Tuncel, “Mezra Kavramı ve Türkiye’de Mezralar”, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sayı. 4, Ankara 1996, s.64.

merkez ve çevreyle olan ilişkileri, fiziksel yapıları açısından birbirlerinden farklıdır. Yukarı Fırat Havzası olarak nitelendirilen ve Erzincan’ında sınırları içerisinde bulunduğu bölgede köy altı yerleşmeleri genel olarak diğer bölgelerde ki yerleşmeler ile benzerlik arz etse de, kısmi farklılıkları da bulunmaktadır. Kazada tarihi süreçte ortaya çıkan köy altı birimleri; *mezra*, *kışlak*, *kom*, *palanga*, *mahalle*, *vank* ve *çiftliklerden* oluşmaktadır. Köy altı yerleşmeleri sayımlar neticesinde kendilerine yakın köylerle birlikte kayıt edilmişlerdir. Ayrıca köyün sınırları içerisinde bir veya birden fazla köy altı yerleşmesi bulunabilmektedir. Bu tarz yerleşmelerin müstakil bir adı olabileceği gibi bağlı olduğu köyün adını da alabilmektedirler.

Mezra: Toprak kullanımı açısından mezralar, otlak, bağ ve meyve bahçesi gibi niteliği taşımayıp esas olarak tahıl ekilen bir tarla bloğundan ibarettir. Sebzeçilik, meyvecilik ve hayvancılık tepe yamaçlarında konuşlanmış köy çevresindeki yerler ile sınırlı kalmasına karşılık, daha aşağıda düzlüklerdeki mezralarda tahıl ekilen tarlalar bulunmaktadır. Kazadaki mezralar, umumiyetle nüfus barındırmayıp hangi köyün sınırına dâhil ise o köy ahalisi tarafından tahıl üretimi yapılan rezerv topraklardır. Bu yönüyle mezra, köylüler için ek bir gelir kaynağını ve nüfus fazlasının yerleşebileceği toprağı meydana getirirler⁷⁷. İskân hayatında mezralar, ekinlik olma özelliklerinin yanı sıra kültürel farklılıklar, kan davaları, yeni arazi elde etme gibi nedenlerden dolayı yakın köyden kopup aralarında akrabalık bağı kuvvetli ailelerin yerleştikleri ve hayvancılığın ön planda olduğu, idari taksimatta bir yerleşim yeri olarak kabul görmeyen köy altı iskân birimi haline dönüşmüşlerdir.

Devlet ilke olarak şenlendirme faaliyeti içerisinde terk edilmiş toprakların bazısını kişilere bahşetmiştir. Diğer kısmında ise mukataalı olarak kiralama yöntemi uygulanmıştır. Çiftlik veya mezra diye ayrı olarak kayıt edilen mukataalı topraklar, bölgede ilk dönemler büyük yekûn tutmaktadır. Zamanla bu tarz mezraların bir kısmı maktu çiftlikler haline gelmiştir⁷⁸. Kazada, Göller⁷⁹, Hur, Gönye, Gürcüoğlu, Gürlevik, Hancıoğlu, İzinik, Erkek-i Hüma, Piteriç, Kuzeygöl, Küpesi, Pişkidağ, Sağıroğlu, Sibyatağı, Ermudi, Ahmed, Ardun, Gök, Yalunuz, Pınarbaşı, Atik, Harir, Musa, Köpürge, Güllüce, Ka-

⁷⁷Harun Tuncel, “Mezra Kavramı ve Türkiye’de Mezralar”, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sayı. 4, Ankara 1996, s.64; Bahaeddin Yediylidiz, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985.

⁷⁸BA. TD. 60, 168.

⁷⁹ Bu mezra zamanla köy haline dönüşmüştür. Köyün tarih ve coğrafyasına dair iyi örnek için bkz. Ali Rıza Özdemir, *Bir Ana İki Oğul: Göller Köyü*, Ankara, 2012.

yakendi, Almasor, Ucan, Ekince, Viran, Hah, Larus, Turverdi, Saidahuru ve Musa⁸⁰ mezarları köylerin birer ekilebilecek toprak rezervi konumundadır.

Yukarıda ismi geçen mezarlar coğrafi dağılım açısından ova, dağ eteği veya sırt gibi bölgelere konumlanmıştır. Mezarlar, herhangi bir nahiyede veya bölgede kümelenmiş şekilde bir durum arz etmemektedir.

Diğer mezra çeşidi ise çiftlik işletmeleri şeklindedir. Karye-i Hah maa mezra-i Hah, Hanverdi adında bir kişinin çiftliğidir⁸¹, karye-i Mığısı maa mezra-i Larus Ali Bey'in çiftlik işletmesi⁸², karye-i Akdağ maa mezra-i Cemaloğlu, Turverdi Beyin çiftlik işletmeleriydi⁸³. Ayrıca karye-i Said ahuru "*hal-i harab*" olduğu için 1516'da mezra-i Said ahuru şeklinde kayıt edilmiş ve bir çiftlik işletmesi olarak mezra diğer köylerin ekinliği haline dönüşmüştür⁸⁴. Bazı köy yerleşmelerinin mezra veya çiftlik işletmesi haline dönüştüğü gibi bazı mezarlar ise nüfus barındıran birer köy⁸⁵ olarak ortaya çıkmışlardır. Gönve, Gürlevik, Kuzey Göl, Deniz Damı⁸⁶, Süleymanlı, İzinik, Gürcüoğlu, Ahurekrek, Ekrek, Ekrek-i Taksir, Ekrek-i Hüma ve Sağıroğlu bu tarz köylere örnektir⁸⁷.

Bölgede mezarların nasıl ortaya çıktığı ve sayılarının hangi şartlara bağlı olarak değiştiğinin tartışılması gereken bir konudur. Bu sebepler arasında, nüfusun köylerini geçici veya kalıcı olarak terk etmesi; toprağın verimsizleşmesi, dini veya mezhepsel çatışmalar, salgın hastalıklar, kitlesel göçlere yol açan doğal afet ve ekonomik şartlar öne çıkmaktadır. Bunlara ilave olarak, yol güzergâhları üzerinde bulunan köylülerin kitle halinde bölgelerini terk etme eğilimleri ve ücra yerlere kaymaları, her şeyden önce, yoldan ge-

⁸⁰BA. TD. 60,168, 387; KK. TD. 40.

⁸¹BA. TD. 60, s.16.

⁸²BA. TD. 60, s.21.

⁸³BA. TD. 60, s.37.

⁸⁴BA. TD. 60, s.25.

⁸⁵ Köy ve köy altı yerleşim alanları kırsal yerleşme grubuna girmektedir. Köy, Türkçede meskûn yerlerin en küçüğüne verilen isimdir. Muhtelif Türk şivelerinde, köy ile aynı anlamda kullanılan *ağıl*, *kend* ve *kant* kelimeleri de bulunmaktadır. Mezarlar, bir köyün yakınındaki ekim alanları olarak kabul edilmektedir. Reşit Rahmeti Arat, "Köy", *İA*, c.VI, İstanbul 1993, s.924. "*Vank*" kelimesi anlam itibarıyla kilise demek olup, bir köy altı yerleşme birimidir.

⁸⁶ 1642'de bir mezra iken sonradan köye dönüşmüştür "*karye-i mezbur mezra olub kadimü'l-eyyamda mer'a iken birkaç kimesneler gelüp tavattun eyleyüb avâriz verir yer olmağla...*"BA. MAD. 5152, s.395.

⁸⁷BA. ML. CRD. nr. 2059.

çen askeri birliklerin, eşkıya ve kervanların tacizinden kurtulma çabalarını yansıtır. Toprağı terk etmenin diğer bir nedeni de vergilendirmek üzere deftere yazılmaktan kaçınma çabasıdır. İşlediği toprağı terk etme tehdidi, verginin azalması ve toptan kaldırılması bakımından köylünün elindeki en önemli yaptırım aracıdır. Bu sebeplerden dolayı önceden köy iken terk edilen yerler tahrirlerde mezra olarak kayıt edilmiştir.(bkz. EK.1)

Çiftlik: Bir tarım ekonomisi terimi olarak kullanılan çiftlik, ekilmeye ve her türlü evcil hayvanların yetiştirilmesine elverişli, çiftlik sahibi veya orada çalışanların oturmaları için evleri ve hayvan barınakları olan geniş tarım işletmeleridir. Buna göre çiftlik; çiftlik evleri, burada yapılan ekme-biçme veya ekme-dikme ya da hayvancılık faaliyetleri ile birlikte bir tarımsal işletme ünitesidir⁸⁸.

Erzincan Ovası'nın tarım potansiyeli ve üretim yoğunluğu çiftlik yerleşmelerinin ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır. Bölgedeki çiftlikler de, mezzalar gibi üretim birimleridir. Erzincan kazasında çiftlikler umumiyetle kuzey nahiyede bulunmakla beraber, Karasu nehrinin her iki yakasında sıralanmıştır. XVI. yüzyılda birçok çiftlik işletmesi iltizama verilerek işletilmekteydi. *Çiftlik-i Bekartaş*, *çiftlik-i Kalecik*, *çiftlik-i Halilullah* bunların bir kaçıdır⁸⁹. Bu dönem Gani Efendi Çiftliği ve Hancı Çiftliği köyleri eski çiftlik yerleşmelerinin zaman içerisinde nüfuslanarak köye dönüşmüş şeklidir. Bu durum XVII-XIX. Yüzyıllar boyunca da devam etmiştir. Mıhar, Mercan ve Mitini Efendi çiftlikleri bu tarz köy altı yerleşmeleri şeklinde ortaya çıkmıştır⁹⁰. Kazadaki çiftlikler, genişçe bir toprak mülkiyeti içerisinde teşekkül etmiştir. Çiftliğe tekabül eden mülkün içinde inşa edilmiş bir veya birden fazla ev ve eklentileri, iskân çekirdeğini meydana getirmektedir. Çiftliklerde az miktarda tahıl tarımı, yoğun bir şekilde hayvancılık ön plandadır. Çiftlikler çoğunlukla sürekli oturlan iskân üniteleri olmaları bakımından palanga yerleşmeleriyle benzerlik arz eder, ancak diğer köy altı yerleşmelerinden ayrılırlar.

Kışlak: Anadolu göçer kültürünün karakteristik geçici yerleşme şekillerinden biri durumundaki kışlardan, Erzincan ve çevresinde mevsimlik ortam farklılığına bağlı olarak uzun devrelerden beri yararlanılmaktadır. Bu tarz yerleşmeler nüfus barındırmayan konar-göçerlerin gelip geçici dönemler şeklinde kaldıkları yerler olarak görülmektedir. Kaza dâhilinde ki kışlaklar umumiyetle ova tabanında ve dağınık şekilde bir durum arz ederler. Alead-

⁸⁸ Doğanay, *Beşeri Coğrafyası*, s.311.

⁸⁹ BA. TD.60,168, 387.

⁹⁰ BA. MAD. 5152; ML. CRD. nr. 2059.

din, Karahan, Kök, Hanlu, Cemal oğulları, Cemaleddin, Sabık, Hacirun, Kırık, Hasan oğlu, Abdal, Hacı Kuşçu, Sipahi, Karahan, Alâeddin, Şahlu, Karakulak, Karaküçük, Süleyman ve Şah Gaib ismine rastlanan kışlaklardır⁹¹. Kışlaklar tıpkı mezzarlar gibi ait oldukları köyün adını taşıyorlardı. Cemaloğlu, Hasanoğlu, Süleyman, Balıbey, Cemaleddin, Mahmudlu, Süleyman, Hacı Kuşçu, Karakulak, Hacirun, Karaküçük, Şah Gaib ve Kırık gibi isimleri kışlak olarak belirtilse de, zamanla nüfuslanarak köy hüviyetine kavuşmuşlardır⁹².

Palanga: Palanga/palanka etrafı hendeklerle çevrilmiş ağaç ve topraktan yapılan istihkâma verilen addır⁹³. Anlaşıldığı kadarıyla palangalar yol güzergâhı üzerinde bir güvenlik noktası olmanın yanı sıra köle veya besleme(kapı halkı) olarak adlandırılan grupların el emeğinden istifade edilen, büyük çiftlik işletmeleri şeklinde oluşmuştur. Bu tarz çiftlik işletmelerinde umumiyetle hayvancılık yapılmaktaydı. Az miktarda da olsa tahıl üretimi yapılan ve meraları olan, içerisinde kom, ahır, samanlık, barınak ve aristokrat ailelerin konaklarının bulunduğu korunaklı hem işletme hem de meskenler şeklinde geliştiği anlaşılmaktadır.

İkili mülkiyet sistemi; irsi yerel beylerin mülkiyet hakları ile Osmanlı miri arazi rejiminin uzlaştırmaya yönelik bir girişimi ya da birinden diğerine geçiş biçimini ifade ediyordu. Bu iki başlı sistemin Amasya, Tokat, Sivas, Antakya, Halep, Bosna ve Erzincan'da yoğunlaşması bir rastlantı değildir⁹⁴. Uzun mücadelelerden sonra Osmanlı egemenliğine giren bu bölgeler, Türkmen diyarıdır. Türkmen boylarının başını çeken aristokratik aileler ile büyük irsi aile mülkleri arazi rejimine damgasını vuruyordu. Bu feodal mülkiyet

⁹¹BA. TD.60,168; KKA. 40; D. MKF. 27448, s. 13-14; MAD. 5152, s. 396-432.

⁹²BA. TD.60,168, D. MKF. 27448, s. 13-14; MAD. 5152, s. 396-432.

⁹³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, İstanbul 1993, s.752.

⁹⁴Ali Sinan Bilgili, *XVI. Asırda Karahisar-ı Şarki Kazası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) M.Ü, İstanbul 1988; Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, 2006, s.146-153; Margaret L. Venzke, "Aleppo's Malikâne-Divani System", *JAOS*, vol. 106, no.3, (Jul.-Sep., 1986), s. 451-469; Margaret L. Venzke, "Special Use of The Tithe as a Revenue-Raising Measure in The Sixteenth-Century Sancaq of Aleppo", *Journal of the Economical Social History of the Orient*, vol. XXIX, s.239-334; Ömer Lütfü Barkan, *Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller, I Malikâne-Divani Sistemi*", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 2 (1939), s.119-184.

kalıntısı anlayışının, devletin periyodik arazi tahrirleri ve miri arazi rejiminin yaygınlaşması sonucu XVI. yüzyıl boyunca gerilediği de görülür.

Bölgede ki palangaların kökenleri Akkoyunlular dönemine aittir. Fethiyle bu tarz yerleşmeler varlıklarını devam ettirmiştir. Kazadaki toprakların büyük kısmı devlete, bir kısmı ise özel mülkiyete aittir. Mülk topraklar Osmanlı toprak sisteminin en alt grubu oluşturmaktadır. Osmanlı fetihle beraber, bölgedeki eski toprak sahibi ailelerin irsi mülkiyet haklarını onaylamıştır. Toprak sahibinin öşürdeki payı (*malikânesi*) ile devletin payı (*divani*) toprağın verimliliği ile yerel örf ve adetlere göre değişen oranlarda toplanmaktaydı. Özel toprak sahibi bir kişi veya vakıf olabilirdi. Neticede, toprak sahibinin de devletin de mahsulden aldığı hisse, doğrudan üretici olan halk tarafından her ikisine de ayrı ayrı ödenmiş oluyordu. Kazadaki malikânelerin çoğu zamanla dini vakıflara dönüşmüştür⁹⁵.

Bölgedeki vakıf ve malikâne divani sistemi kayıtlarına bakıldığında, yerel beyler gibi zaviye ve tarikat şeyhlerinin birer toprak ağası olarak kontrolcü bir işlev yerine getirdikleri göze çarpmaktadır⁹⁶. İşte bu aristokrat ailelerin elinde bulunan özellikle ana yol (cadde) kenarındaki bazı büyük çiftlik işletmelerinin palanga şeklinde adlandırıldığı görülmektedir. Zaman içerisinde bu palangaların az bir kısmı değişim dönüşüm geçirerek sürekli yerleşme halini almışlardır⁹⁷. Kazada yol üzerinde Hürrem Palangası, Hancı Çiftliği Palangası, Gani Efendi Palangası, Sürbahan Palangası ve Hacı Alioğlu gibi bu tarz yerleşmelere emsaldir⁹⁸. Palangaların mahiyet ve işlevi değişse de adlarının önü veya sonlarında *palanga* tabiri hep aynı kalmıştır.

Kom: Anadolu'da geçici bir yerleşme şekli olan komlar, birinci planda hayvancılık amacıyla oluşturulmuş münferit küçük yerleşmelerdir. Yukarı Fırat Bölgesi'nde yoğunlaşan komların en belirgin özellikleri hayvancılık faaliyetlerini yerine getirmek amacıyla ortaya çıkmış olmalarıdır⁹⁹. Köyün uzağındaki hayvan çiftlikleri olan bu yerleşmelerden zamanla köy haline dönüşen-

⁹⁵ 1516'daki malikânelerin bir kısmı 1591 sayımında vakıf haline dönüşmüştür. BA. TD.60; KKA. TD. 40.

⁹⁶ BA. TD. 199, s.30-31, 60, s.1-64.

⁹⁷ Erzincan kazasındaki palanga yerleşmelerinin bugün ki durumları hakkında bkz. Selçuk Hayli, "Az Bilinen Bir Yerleşme Tipi "Palangalar" ve Erzincan Ovasında Palanga Yerleşmesi Örnekleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, sayı.58, s.43-52, İstanbul.

⁹⁸ BA. ML. CRD. nr. 2059, s.4; TD.60.

⁹⁹ Tunçdilek, *İskân Coğrafyası*, s. 129-130.

lerine de rastlanmaktadır. Kazada: Kom ve Ahurcuk köyleri bu şekilde teşekkül etmiştir¹⁰⁰.

Vank: Kelime itibariyle manastır anlamına gelen “*vank*”, köy altı yerleşim birimi olarak değerlendirilebilir. Erzincan Ovası’nın bittiği ve dağın başladığı noktalarda kurulan birçok köyün vankı bulunmaktadır. Vanklar, umumiyetle köyün 500–1000 m yukarısında bulunmaktadırlar. Köylerin uzağında ve yüksekte bulunmaları, bu alanların havadar ve manzaralı mekân olmalarının yanı sıra inzivaya çekilmeyle ilgili bir anlayıştan kaynaklanmış olmalıdır. Defterlerde “*karye-i Kiy maa vank*” tabirinde de anlaşılacağı üzere vanklar köye yakın ve onun bir parçası durumundadır. Bu tarz köy ve vank ilişkisine birçok örnek vardır. Bunlardan; Çakırman vankı, Vasgird vankı, Piteriç vankı, Cimin vankı, Keleriç vankı, Kiyvankı, Erkek-i hüma vankı, Mercan-ı sürbehan vankı ismi en çok bilinenleridir. Vanklardan bazıları, sürekli nüfus barındıran köyler haline dönüşmüşlerdir. XVI. yüzyılda bu vanklardan köy haline dönüşeni Vank-ı Ali’dir¹⁰¹. 1835’de ise Vank-i Yalnızbağ ve Vank-i Dercur¹⁰² diğer örneklerdir.

Mahalleler: Kır iskânı içerisinde yer alan ve Anadolu’nun hemen her yerine dağılmış olan mahalleler, “*ister bir ailenin fertleri veya ayrı kökten gelen akrabalar olsun, isterse aileler arasında her hangi bir akrabalık bağı bulunmasın birbirleri ile sosyo-ekonomik bağlar kurmuş karşılıklı bir dayanışma sistemine ulaşmış kimselerin uzak veya yakın mesafede tesis etmiş oldukları meskenlerin meydana getirdiği yerleşme birimleri*” şeklinde tanımlanmaktadır¹⁰³.

Burada bahsedilen mahalle, şehir yerleşim alanları dışındaki köylerin kimi yerde birbirine yakın, kimi yerde ise birbirinden belirgin şekilde ayrılmış üniteleridir. Cimin, Vasgird ve Hah köyleri önemli derecede nüfus tutan yerleşmelerdir. Bu köylere bağlı mahallelerde şekillenmiştir. Ciminin; Çay, Babacan, Oruçoğlu ve Çavuşoğlu mahalleri, Vasgirdin; Celebuzur, Karameelik, Haşhaşi ve Değirmenli mahalleleri ve Hah’ın ise; Çay, Haçir, Kaya mahalleleri bulunmaktadır. Vasgirdin Celabuzur ve Horan adlı iki mahallesi XIX. yüzyıldan itibaren müstakil köy halini almıştır. Yine aynı tarihte Hah’ın Mahallesi olan Hacir de köy özelliğine kavuşmuştur.

¹⁰⁰BA. ML. CRD. nr. 2059, s.3.

¹⁰¹KKA. TD. 40, s.57b.

¹⁰²BA. ML. CRD. nr. 2059, s.4.

¹⁰³Tunçdilek, *İskân Coğrafyası*, s. 107–108.

Kırsal yerleşim alanlarındaki mahalleler, yörede köylerin ve alanları içerisinde, parçalı yerleşme tarzının ortaya çıkardığı yerleşme birimleridir. Çoğu yerde birbirinden bağımsız olarak araziye dağılmış olan mahallelerin ortaya çıkması geçmiş devrelerdeki ekonomik, sosyal veya siyasi nedenlerle açıklanabilir. Kimi yerde köylerin ekonomik olarak yetersizliğinden dolayı bazı ailelerin yerleştiği mahalleler, ülkemizin farklı bölgeleri de olduğu gibi köy içerisindeki anlaşmazlıklar veya kan davaları gibi sosyal problemlerle de şekillenmişlerdir. Yine ova üzerinde ki bazı köylere göçlerle yerleşen aileler, yer yer devlet politikası olarak ama çoğunlukla köylülerin zorlaması ile köyün ana yerleşmesinin uzağında yerleşme birimleri ortaya çıkarmışlardır.

III. SONUÇ

“Osmanlı Dönemi Erzincan Kazasının Yerleşme Özellikleri” adlı çalışmada elde edilen bulgular tafsilatlı olarak metin içerisinde verilmiştir. Sonuçlar genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda:

- Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Erzincan, çeşitli doğal ve beşeri ortam özellikleri bakımından, bölgenin diğer kesimlerinden ayrılmaktadır. Yörenin kendine has bu ortam özellikleri, tarihi süreç içerisinde nüfus ve iskân yapısını birinci derecede belirleyici unsur olmuştur.
- Osmanlı idari taksimatında kaza olan Erzincan, Güney Erzincan ve Kuzey Erzincan nahiyelerine ayrılmış ve kendi ismiyle anılan ovanın tamamından oluşmaktadır. Erzincan idari taksimatta, Erzurum Eyalet/Vilayetine bağlı bazen kaza, bazen de sancak veya mutasarrıflıktır.
- Erzincan şehri; doğudan (*Geçit Çayı*) ve batıdan (*Vasgird Deresi*) ve şehrin güneyinden geçen Karasu Nehri ile kuşatılmış bir bölgenin kavşak noktasında, geniş tarım arazisinin tam ortasında kurulmuştur. Erzincan gelişimini tarım ve buna bağlı üretim potansiyeline borçludur. Şehir organizasyonunda kale, cami, han gibi tesisler etkili olmuştur. Şehirde mahalleler sur içerisinde iken zamanla güvenlik tesis edilmesi ve arsa darlığından dolayı sur dışına taşmıştır. Mahalleler XVI.-XVII yüzyıllar boyu sayı itibariyle aynı kalmıştır. XVIII. yüzyıla beraber mahalle sayısı artmış ve isimleri de karmaşık bir hal almıştır.
- Köylerin büyük bir kısmı, su kaynaklarına yakın olmak ve güvenlik sebebiyle dağ eteklerinde kümelenmiştir. Bu konumlarından dolayı bu yerleşmelerde sulu tarım yapılmıştır. Bazı köy altı yerleşmeler zamanla nüfus tutarak köy haline dönüşmüşlerdir. Dönemsel siyasi ve beşeri sebeplerden dolayı, yerleşimler nüfus kaybetse de, coğrafyanın sunduğu imkânlardan ötürü yer-

leşim birimleri yeniden şenlenmiştir. Özellikle *viran* veya *ören* ismini alan köy bulunmaması bu savı desteklemektedir.

- Kır iskân biriminin temelini oluşturan köylerin %91'i günümüze ulaşmıştır. Bu durum iskân yapısında bir istikrarı gösterir. Dönem dönem köyler boşalıp mezra durumuna dönüşse de, zaman içerisinde tekrar iskâna açılıp ismini ve varlığını devam ettirmiştir.
- Kazasındaki köy altı birimleri *mezra, kışlak, kom, palanga, mahalle, vank* ve *çiftliklerden* oluşmaktadır. Bu yerleşmeler umumiyetle sürekli nüfus barınmamaktadır. Köy altı birimleri sayımlarda kendilerine yakın köylerle birlikte kayıt edilmişlerdir. Bir köyün sınırları içerisinde bir veya birden fazla köy altı yerleşmesi bulunabilmektedir. Kazada bu özellikteki yerleşmelerin müstakil bir adı olabildiği gibi bağlı olduğu köyün adını da alabilmektedir. Bu tarz köy altı birimlerinden tarihi süreç içerisinde nüfuslanıp köy haline dönenler de olmuştur.
- Tarımda yeni tekniklerin uygulanması, gelişen yol şebekesi, piyasa şartlarının teşviki, göç ya da doğal nüfus artışının sonucu bir emek fazlasının doğmasına sebep olmuştur. Bu vaziyetin devamı ve gelişmesi, devletin gerek eşkıyaya, gerek idarecilerin yanlış uygulamalarına karşı, halkı daha iyi güvenlik ve koruma altına almasına bağlı idi. Ayrıca doğal afetler, eşkıyalık, yağmacılık veya ağır vergilendirme gibi durumlardan dolayı köylüler kitle halinde dağlara, ormanlara, ücra yerlere veya başka bölgelere sığınmışlardır. Bu şartlar, Erzincan kazasındaki yerleşim örüntülerinin kendine özgü çizgilerini oluşturmuştur.
- Bölge tarihi süreçte birçok topluluğun yerleşim alanı olmuştur. Bu durum yer isimleri üzerinde kendisini hissettirmektedir. Yer isimlerinin çok büyük kısmı Türkçe olmakla beraber, Farsça, Arapça, Ermenice ve kısmen Rumca dan etkilenmiş olanları da vardır. Türkler, kültürel açıdan işlenmiş bu toprakları yeniden şekillendirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv ve Kurum Kaynakları*

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. İstanbul.
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Ankara.
 Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi. Ankara.
 Erzincan Tapu Kadastro İl Müdürlüğü Defter-i Hâkini Defterleri. Erzincan.

Kaynaklar ve Araştırma Eserler

- Abdulkadir Gül-Adem Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası)*, Konya 2011.
 Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara 1992.
 Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (Marmara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi)*, İstanbul 1990.
 Ali Kemali, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1931.
 Ali Rıza Özdemir, *Bir Ana İki Oğul: Göller Köyü*, Ankara, 2012.
 Ali Tanoğlu, "İşkân Coğrafyası", *Türkiyat Mecmuası*, c. XI, İstanbul 1954.
 Ali Tanoğlu, *Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul 1969.
 Alpaslan Ceylan, "1988 Yılı Erzincan Yüzey Araştırması", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 2000.
 Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi", (edit. E. İhsanoğlu), *İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayını*, İstanbul 1994.
 Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985.
 Besim Darkot, "Erzincan", *İA*, c.IV, İstanbul 1993.
 Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993.
 Dünder Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998.
 Ebu'l Fida, *Takvimü'l-Buldan*, (neşr. M. Reinaurd de Slane), Paris 1840.
 El-Belazuri, *Futuhu'l Buldan*, (neşr. Mustafa Fayda), Ankara 1987.
 Enver Konukçu, "Tercan Tarihi", *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, 1998.
 Erol Tümertekin-Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya*, İstanbul 1998.
 Evliya Çelebi, *Seyahatname,II.*, İstanbul 1314.

* Kullanılan vesikaların tasnif durumu ve numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

- Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Ellerini Fethi (1451–1590)*, Ankara 1993.
- Faruk Sümer, *Karakoyunlular I*, Ankara 1984.
- Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarih*, c.1, İstanbul 2000.
- Harun Tuncel, “Mezra Kavramı ve Türkiye’de Mezralar”, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sayı. 4, Ankara 1996.
- Hayrettin Gültekin, *Osmanlıca Tapu Terimleri Sözlüğü, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara 2007.
- Henri Metzger, *Anatolia II*, London 1969.
- İbnü'l Esir, *El Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, (neşr. Beşir Eryarsoy), c.II, İstanbul 1985.
- İlber Ortaylı, *Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler*, Ankara 1974.
- İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991.
- İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975.
- İsmet Miroğlu, “Erzincan”, *DİA*, c.XI, İstanbul 1995.
- İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520–1566)*, Ankara 1990.
- J.Garstang-O.R.Gurney, *The Geograpy of the Hittite Empire*, London 1959.
- Kemal Göde, *Eratnalılar(1327–1387)*, Ankara 1994.
- Margaret L. Venzke, “Aleppo’s Malikâne-Divani System”, *JAOS*, vol. 106, no.3, (Jul.-Sep., 1986).
- Margaret L. Venzke, “Special Use of The Tithe as a Revenue-Raising Measure in The Sixteenth-Century Sancaq of Aleppo”, *Journal of the Economical Social History of the Orient*, vol. XXIX.
- Matrakçı Nasuh, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (yayına haz. Hüseyin. G. Yurdaydın), Ankara 1976.
- Mehmet Bayartan, “Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi*, sayı. 13, İstanbul 2005.
- Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2003.
- Mehmet Karakuyu, *Manisa'nın Tarihi Coğrafyası*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 205.
- Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, İstanbul 1993.
- Necdet Tunçdilek, *Türkiye İskân Coğrafyası Kır İskânı*, İstanbul 1967.

- Nejat Göyünç, “Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı”, *İÜTD*, sayı. 23, İstanbul 1969.
- Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1999.
- Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri-Makaleler-*, Sivas 2006.
- Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII, Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. II, Ankara 11–15 Ekim 1976.
- Reşit Rahmeti Arat, “Köy”, *İA*, c. VI, İstanbul 1993.
- Selçuk Hayli, “Az Bilinen Bir Yerleşme Tipi “Palangalar” ve Erzincan Ovasında Palanga Yerleşmesi Örnekleri”, *Türk Coğrafya Dergisi*, sayı.58, İstanbul.
- Strabon, *Coğrafya XII*, (neşr. Adnan Pekman), İstanbul 1969.
- Suraiya Faruqi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Ankara 2006.
- Tahsin Özgüç, “Altın-tepe Kazıları”, *Belleten*, XXV Ocak 1961, sayı. 97, Ankara 1961.
- Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 1985.
- Tayyib Gökbilgin, “15 ve 16 Asırlarda Eyâlet-i Rûm”, *VD*, sayı. 6, İstanbul 1965.
- Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi (952–1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136–1162) (çev. Hrant D. Andreasyan), notlar. Edouard Dulaurer-Halil Yınanç*, Ankara 1987.
- Ümit, Kılıç, *Erzurum Evkâf Defteri 1530-1540*, Erzurum 2011.
- Vatan Özgül, *Dimetoka'dan Erzincan'a Bir Alevi Aşiret: Balabanlılar*, İstanbul 2005.
- Wolf Dieter Hütteroth, “Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi Coğrafyası”, *Türkler*, c.XII, Ankara 2002.
- Yakut el Hamavî, *Mu'cemü'l Buldan*, c.I, Beyrut 1990.
- Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Ankara 1991.

Ek 1. Osmanlı Dönemi Kır Yerleşmelerinin Dönemsel Durumu

Yerleşme	1516	1520/1530	1591	1642	1835
Abdulgani Efendi Çiftliği	-	-	-	-	K
Ağcakend/Ağcahan	K	K	K	-	K
Ağgi	K	K	K	-	K
Ahmediye	-	-	-	-	K
Ahurcuk	K	K	K	-	-
Ahurekrek	K	K	K	K	-
Akdağ	K	K	K	-	-
Baburşi	K	K	K	-	-
Bahak/Bahik	V	K	K	-	K
Bakranis	K	V	K	K	-
Balı Bey	-	-	-	-	K
Bargüsor	V	V	K	K	-
Başkalacık	-	-	-	K	-
Baştilek	K	K	K	K	-
Bekartaş	V	-	K	-	-
Bulmasor	K	K	K	K	-
Celabuzur	-	-	-	-	K
Cemaledin Kışlağı	-	-	-	K	-
Cemaloğulları	-	K	K	-	-
Cencige	K	K	K	K	K
Cırzımı/Cırzım	K	K	K	K	-
Cileyli/Cüleyli	K	K	K	K	K
Cimin	K	K	K	K	K
Çakırman-Kebir	K	K	K	K	K

Çakırman-Sagir	-	-	-	K	K
Çemre	K	K	K	-	K
Çorhasa	K	K	K	K	K
Çubuk	K	V	K	K	-
Dâcirek	K	K	K	K	K
Denizdamı /Tenüzdamı	-	-	-	K	K
Dermemi	-	-	-	K	-
Dinkdink	V	K	K	K	-
Dinkiri	V	K	K	-	-
Endesi	K	V	K	K	-
Ergan/İrgan	K	K	K	K	K
Erkek/Ekrek-i hüma	K	K	K	K	K
Erkek-i Taksir	-	-	-	-	K
Esesi	K	K	K	K	K
Geçüt/Geçit	K	K	K	-	K
Gelinsi/Gelensi	K	K	K	K	K
Gergüze	-	-	-	-	K
Germiri/Germürü	K	K	K	K	K
Gönye/mezra-i Göyne	V	K	K	K	K
Güllüce	-	-	-	-	K
Gürcüoğlu mezası	-	-	-	-	K
Gürlevik	K	K	K	K	-
Hacı Kuşcu Kışlağı	K	-	-	-	-
Hacirun Kışlağı	-	-	-	K	-
Hah	K	K	K	K	K
Halma	K	K	K	K	-

Hamzası/Handesi	K	K	K	K	K
Hancı	-	-	-	-	K
Hancıoğlu mezarası	-	-	-	-	K
Harabedi	K	K	K	K	K
Harpuşta	K	K	K	K	K
Haşhaşi	K	K	K	K	K
Hekirge	K	K	K	K	K
Herdir	-	-	-	K	-
Hılır	-	-	-	K	K
Hınzoru/Hınzori/Hınzırlı	K	K	K	K	K
Hockinos	K	K	K	-	-
Hozevans	K	K	K	K	-
Hozunsu/ Hozansi	K	K	K	K	-
İzinikMezraası	-	-	-	K	-
Kadağan-ı Kebir	-	-	-	K	K
Kadağan-ı Sagir	-	-	-	-	K
Kalecik/Kalacık	V	K	K	K	-
Kara Deyr	K	K	K	-	-
Karadiğın	-	-	-	-	K
Karakilise	-	-	-	-	K
Karakulak Kışlağı	-	-	-	K	-
Karaküçük Kışlağı	-	-	-	K	-
Karatuş	K	K	K	K	K
Karbuşi	V	K	K	-	K
Kârge	K	K	K	-	-
Keleriç	K	K	K	K	K

Kertah	K	K	K	K	K
Kırık Kışlağı	-	-	-	K	-
Kırmana	-	-	-	-	K
Kışlak-1 Hasanoğlu	-	K	K	-	-
Kışlak-1 Süleyman	K	K	K	-	-
Kızas	V	K	K	-	-
Kismikör	K	K	K	K	K
Kıştim	K	K	K	-	-
Kiy	K	K	K	K	K
Kom	K	V	K	K	-
Köskös	K	K	K	K	-
Köşnigar-1 Kebir	K	K	K	K	K
Köşnigar-1 Sağır	K	K	K	K	K
Kurutelek/Kurucatilek	K	K	K	K	K
Kuzeygöl mezrası	-	-	-	-	K
Küpesi	K	V	K	K	K
KürdKelahbur	K	K	K	-	-
Kürdbırastik	V	K	K	K	-
Lardosu/Lerdusi	V	K	K	K	K
Magaçur	K	-	K	K	K
Mahallecik	K	K	K	-	-
Mahmudlu	K	K	K	K	K
Mercan-1 sürbahan	K	K	K	-	-
Mıgısı	K	-	K	K	K
Mihar	M	M	M	-	K
Mitini	K	K	K	K	K

Mollakend/Vartanik	K	K	K	K	K
Nörkah	K	K	K	K	K
Nörkâh-ı Kâfiri	K	K	K	K	K
Ocah	K	K	K	-	-
Pağnik	K	K	K	K	-
Pişkidağ/Penetke	K	K	K	K	K
Piteriç	K	K	K	K	K
Pizvan	K	K	K	K	K
Pulur	K	K	K	K	K
Radik	-	-	-	K	-
Sağıroğlu mezrası	-	-	-	-	K
Saidahuru	V	K	K	-	-
Sansa	K	K	K	K	-
Selepür	V	K	K	K	-
Selüke	K	K	K	K	-
Sılbıs	K	K	K	K	K
Sırader	K	K	K	-	-
Sırnas	K	K	K	-	K
Sibyatağı	K	K	K	K	K
Sörperan	K	K	K	-	-
Süleymanlı	-	-	-	-	K
Sürbehan	K	K	K	-	K
Şah Gaib Kışlağı	K	K	K	-	-
Şahnabırastik/Başbırastik	K	K	K	K	K
Şenk	K	-	K	K	-
Şihli	-	-	-	-	K

Şoha	K	K	K	K	-
Tahmir	K	K	K	-	-
Tavriske	K	K	K	K	-
Tılhası	K	K	K	K	K
Til/Tilek	K	K	K	K	K
Ucan	K	K	K	-	-
Ula	K	K	K	K	-
Urumekerek	K	-	K	K	K
Urumsaray	V	K	K	-	K
Ürek	-	-	-	K	K
Vagaver	-	-	-	-	K
Vakf-1 birastik	K	K	K	K	K
Vank-1 Ali/Vank	K	K	K	-	K
Vank-1 Hetik	K	-	-	-	-
Vasgird	K	K	K	K	K
Vaskitil	K	K	K	K	K
Viraskiğ	K	K	K	-	-
Yalnızbağ	K	K	K	K	K
Zatir	K	K	K	K	K
Zetkiğ	K	K	K	K	-

K: Köy, V: Viran, M:Mezraa

AKYAKA'DA BAZI DEMİRÇAĞI YERLEŞMELERİ

SOME IRON AGE SETTLEMENTS IN AKYAKA

Mustafa KARAGEÇİ*

ÖZET

En eski çağlardan itibaren birçok medeniyetin yerleşim alanı olan Anadolu, zengin kültüre sahip olan bir coğrafyadır. Anadolu'nun, Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Kars bölgesinde Paleolitik Çağ'dan itibaren yerleşimlerin olduğu görülmektedir. Kafkasları Anadolu'ya bağlayan önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Kars ili, tarihin her döneminde jeopolitik bir öneme sahip olmakla birlikte birçok medeniyet tarafından hakimiyet altına alınmak istenen bir coğrafya konumunda olmuştur. Bölgenin denizden yüksekliği, zengin otlakları ve sert iklim koşulları nedeniyle tarih boyunca bölgede yaygın geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Bölge başta Urartu olmak üzere, İskit, Kimmer gibi devletlerin seferlerine maruz kalmıştır. Bu seferlerin temel nedeni ekonomik kaynaklıdır. Çünkü eski çağlardan itibaren zengin yeraltı kaynakları, verimli otlakları ve bölgenin jeopolitik konumu bölgeyi sert iklim koşullarına rağmen cazip hale getirmiştir. Bu devletlerin seferleri ve özellikle Urartu Krallarının bölgede bırakmış oldukları yazıtlar neticesinde bölgenin Demir Çağı hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Ayrıca Asur Krallarının bırakmış olduğu yazıtlardan bölgenin Nairi Ülkesi olarak adlandırıldığını bilmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Kars, Akyaka, Demir Çağı, Kafkas, Urartu

ABSTRACT

Anatolia, which has become the settlement for many civilizations since the ancient periods, is a geographical place with its rich culture. It is seen that settlement had begun form Paleotical ages in Kars region located in the Eastern Anatolia. Kars province has become in the position of place which has been wanted to be dominated by many civilizations throughout the history because it located on important trade roads linking Anatolia and Caucasia. Husbandry has become widespread source of living throughout the history due to the region's elevation from the sea level, its rich pastures and hard climate conditions. The region was exposed to military expedition of Urartians, Scythian and Kimmer. The main reason of these expe-

* Araştırma Görevlisi, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi A.B.D

ditions is economic, because rich underground sources, fertile pastures and its geopolitical position have made the region charming down the ages. We can get information about the Iron Age in the region as the result of scriptures left by Urartu Kingdoms, and the expeditions. Besides, we know that the region has been called as Nairi Country thanks to the scriptures belonging ton Assyrian.

Key Words: Kars, Akyaka, Iron Age, Caucasia, Urartian.

GİRİŞ

Anadolu, en eski çağlardan itibaren yerleşim görmüş bir coğrafyadır. Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan bölge, tarihin her döneminde yerleşimlere sahne olmuştur. Anadolu ile Kafkaslar arasında geçit vazifesi gören Kars İli coğrafi konum itibariyle stratejik bir önem göstermektedir. Bu nedenle, bölgede birçok devlet hüküm sürmüş ve bu devletlerin izlerini bölgede görmek mümkün olmaktadır. Arkeolojik zenginlikleri bakımından önemli yere sahip olan Kars Bölgesinde son dönemlerde yapılan bilimsel çalışmalar bu zenginliklerin ortaya çıkmasında büyük önem taşımaktadır. Bölgede ilk çalışmalar İ. K. Kökten¹ tarafından yapılmıştır. F. Kırzioğlu tarafından Kars Yüzey Araştırmaları, A. Ceylan başkanlığında yürütülen Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları (Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır İlleri)², A. Bingöl'ün Kars ve Çevresi Araştırmaları (Tez Çalışması), S. Güneri'nin Erzurum-Kars İlleri Yüzey Araştırmaları, H. Korucu'nun Kars İli Höyükleri'nin Araştırılması (Tez Çalışması), B. Yükmən'in Prehistorik Araştırmalar ve Y. Topaloğlu'nun Kuzeydoğu Anadolu Urartu'nun Tarihi ve Kültürel Mirası (Tez Çalışması) çalışmaları bölge tarihini aydınlatmada önemli rol oynamıştır.

¹ K.Kökten'in yapmış olduğu araştırmalar bölgenin tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Geniş Bilgi İçin Bknz. İ.Kılıç Kökten, "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", Belleten VII, 1943, s:601-613; İ.Kılıç Kökten, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", Belleten VIII, 1944, s:659-681; İ.Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşmeler ve 1944-1948 Yıllarında Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", IV TTK, 1948, s:195-209; İ.Kılıç Kökten, "Yazılıkaya'da ve Kurbanğa Mağarasında (Kars-Çamuşlu) Yeni Dip Tarih Resimleri", Kars Eli 2/20, 1966, s:3-16; İ.Kılıç Kökten, "Yazılıkaya'da ve Kurbanğa Mağarasında (Kars-Çamuşlu) Yeni Bulunan Dip Tarih Resimleri", Kars Eli 6/69, 1970, s:2-16; İ.Kılıç Kökten, "Kars Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları ve Yazılıkaya Resimleri", Atatürk Konferansları V, 1975, s:95-104.

² A. Ceylan başkanlığında yürütülen ve benimde içinde bulunduğum Doğu Anadolu Yüzey Araştırması Projesi 1998 yılında başlamıştır. Erzincan-Erzurum-Kars ve Iğdır İllerini kapsayan yüzey araştırmaları projesi bölge tarihini aydınlatmada önemli rol oynamaktadır. Geniş bilgi için bknz. Alpaslan Ceylan, Doğu Anadolu Araştırmaları Kars-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008), Erzurum, 2008

Bölge Coğrafyası

Akyaka İlçesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü sınırları içerisinde yer alan Kars ilinin sınırları içerisinde yer almaktadır. İlçe, Kars ilinin en kuzey ucunda yer almaktadır. Akyaka İlçesi'nin doğusunda Ermenistan, batısında ve güneyinde Merkez İlçe, kuzeyinde Arpaçay yer almaktadır. İlçenin deniz seviyesinden yüksekliği 1477 m olup yüzölçümü 550 m² dir. Bölge, Kars Çayı ve Karahan Çayı olmak üzere iki önemli su kaynağına sahiptir. Ayrıca bölgenin geniş düzlüklere, bozkırlara sahip olması, doğal yolların geçiş noktasında bulunması ve Ermenistan ile sınır kapısının olması önemini arttırmaktadır³. İlçenin idari olarak bağlı olduğu Kars ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Platosu'nda yer almakta ve Türkiye'nin ortalama yükseltisi temel alındığında, bölgenin adeta bir çatı konumunda olduğu görülmektedir. Platonun etrafının yüksek dağlarla çevrili olması, denize olan uzaklığı ve yükseltisinin fazla oluşu nedeniyle burada çok değişik topografya, iklim ve bitki örtüsü özellikleri görülmektedir. Bu yüksek platonun, İran-Ağrı-Erzurum-Erzincan karayollarının kesişim noktasında yer alması ve Kafkaslar Anadolu'ya bağlayan önemli ticaret yollarına sahip olması tarih boyunca bölgeyi önemli kılmaktadır⁴.

Bölgede Demir Çağı

Anadolu'da Demir Çağının başlangıcı konusunda birçok öneri bulunmaktadır. Ancak genel olarak, M.Ö. 1200'lü yıllarda Deniz Kavimleri Göçleri sonucu Hitit Devleti'nin yıkılmasıyla Anadolu'da yeni bir dönemin başladığı ifade edilmektedir. Yazılı kaynakların sustuğu bu dönem "Karanlık Dönem" olarak adlandırılmakta ve Deniz Kavimlerinin göçleriyle birçok yerleşim yerinin tahrip edilip yakıldığı görülmektedir. Bu "Karanlık Dönem", Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağına geçişi temsil etmektedir. Demir Çağıyla birlikte savaş ve tarım teknolojisi de değişmeye başlamıştır. Tunçtan yapılan aletler yerini demir madeninden yapılmış aletlere bırakmış ve böylece

³ İhsan Ketin, Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış, İstanbul, 1983; Akın Bingöl, En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003; Cemal Sevindi, Sarıkamış'ın Coğrafi Etüdü, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1999.

⁴ Alpaslan Ceylan, Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Erzurum, 2001; Ceylan, a.g.e., 2008, s:33 vd.; Mustafa Karageçi, Kars-Akyaka'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2011

savaş alanında, tarım ve gündelik hayatta daha dayanıklı aletler yapılarak yaşam biraz daha kolaylaştırılmaya çalışılmıştır⁵.

Kars ve çevresinin Demir Çağı'na bakıldığında bölgede Demir Çağı'nın yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bölgeye hâkim olan Urartu Krallarının bölgeye yapmış olduğu seferler ve bırakmış oldukları yazıtlar sayesinde bölgenin Demir Çağı hakkında bilgi edinmekteyiz. Ayrıca Asur Krallarının bırakmış olduğu yazıtlardan da bölgenin "Nairi Ülkesi" olarak adlandırıldığını öğrenmekteyiz. Nairi Ülkesi'nin coğrafi konumu hakkında farklı görüşler mevcuttur ancak genel anlamda ülkenin coğrafi konumu, Van Gölü'nün güney ve güneybatısında yer alan Kırhi, Hubuşkia ve Diyarbakır etrafındaki Tumme'den kuzeydeki Daya(e)ni/Diau(e)hi topraklarına kadar olan bölgedir⁶.

Bölge hakkında bilgi veren yazıtlara bakıldığında Asur Kralı Tiglat-Plaser I (M.Ö. 115-1107) dönemine ait olan ve "Prizma Yazıtı" olarak adlandırılan yazıtta, Tiglat-Plaser I'in ilk beş yıl boyunca yapmış olduğu askeri seferler ve bu seferler neticesinde yenilgiye uğrattığı 60 Nairi kralını ele geçirdiğini öğrenmekteyiz. Prizma Yazıtı'ndan başka yine Tiglat-Plaser I'e ait olan "Yoncalı Yazıtı"nda da bölgeye yapılan seferler hakkında bilgi verilmektedir⁷:

"Tiglath-Pleser, güçlü kral, kâinatın kralı, Asur ülkelerinin kralı, dünyanın dört tarafının kralı, Tumme'den Dayaeni'ye dek uzanan Nairi Ülkesinin Fatih, Kirhi'den Büyük Deniz'e kadar yer alan ülkelerin fatihi".

⁵ Gülriz Kozbe-Alpaslan Ceylan vd., Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6_{a-b} Demir Çağları, İstanbul, 2008; Veli Sevin, "Urartu Devleti", ArkeoAtlas 4, İstanbul, 2005, s: 62-123; Hakkı Fahri Özdemir, "Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi c.16 s.1, 2007, s: 501-518.

⁶ Altan Çilingiroğlu, Urartu Tarihi, İzmir, 1994; Kozbe vd., a.g.e., s:1 vd.; Mirjo Salvini, Nairi e Ur(u)atri Contributa alla Storia della Formazione del regno di Urartu, Roma, 1967, s: 62; M.Taner Tarhan, "Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallarından Lutipri=Lapturi' Hakkında Yeni Görüşler", Anadolu Araştırmaları VIII, İstanbul, 1980, dnt 79; Maxwell-Hyslop, K.R., "Assyrian Sources of Iron", Iraq 36, 1947, s:148-150; Pınar Pınarcık, "Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler", Tarih İncelemeleri Dergisi c XXVII, s. 2, 2012, s: 459-482.

⁷ D. D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia I, Historical Records of Assyria from the Earliest Times to Sargon II, Historical Records of Assyria from Sargon to The End, Chicago, 1926; Oktay Belli, "Urartular", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1, Ankara, 1982, s:140-209; Mahmut Pehlivan, Hayaşa, Erzurum, 1991_a.

Yazıttan anlaşılacağı üzere Dayaeni ülkesi Asur kralı tarafından ele geçirilmiş ve Dayaeni⁸ Kralı Sieni esir alınarak Asur Ülkesine götürülmüştür.

Asur Krallarının bırakmış olduğu yazıtların yanında Urartu Krallarının yazıtları da bölge hakkında bilgi vermektedir. Urartu Kralı Menua'nın (M.Ö. 810-786/80) kuzey ve kuzeybatıya yapılacak olan seferler için Sarıkamış, Pasinler, İğdir Ovası ve Urmiye Gölü'nün güneyinde kaleler kurdurarak bölgeyi kontrol altına almaya çalıştığını görmekteyiz. Erzurum'un Horasan İlçesi'nde bulunan "Yazılıtaş Yazıtı"nda, Menua'nın bu seferi ile ilgili geniş bilgi verilmektedir:

"Tanrı Haldi, kendi silahıyla güçlü ülke olan Daya(e)ni'ye karşı sefere çıktı ve ülkeyi dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür, Tanrı Haldi'nin silahı güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Menua der ki; Daya(e)ni Ülkesini ele geçirdim. Kralî kent Şaşili'yu savaşta ele geçirdim, ülkeyi yıktım, kaleleri yerle bir ettim. Şeşetinele Ülkesine, Zua kentine kadar ulaştım. Utuha kentini.... Menua der ki, Daya(e)ni'nin kralı Utupursini önüme çıktı, ayaklarına kapandı, önümde secde etti. Merhamet gösterdim. Haraç ödemesi koşulu ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Geri dönecek tutsakları tümüyle serbest bıraktım. Menua der ki;.... Oradan iki kralı, yani Baltulhi boyunun ülkesininkini ve Haldiriulhi kentinin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Menua der ki; Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına yaptırırsa, her kim değişik bir şey söylerse, ben yaptım derse, Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini ve bütün tanrılar onu gün ışığından yoksun etsin."

Yazıttan Urartu Kralı Menua, Daya(e)ni kralı Utupursini'yi ganimet verme şartı ile serbest bırakarak onu yıllık vergiye bağladığını öğrenebilmekteyiz⁹.

⁸ Daiaeni'nin lokalizasyonu için bak., Mahmut Pehlivan, "Daya(e)ni/Diau(e)hi", Erzurum, 1991b; Alpaslan Ceylan, Eski Anadolu'da Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (M.Ö. II.-I.Bin), Atatürk Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1994; Bingöl, a.g.e., 2003, s:1 vdd.

⁹ L.V.M. Alişan, Ararat, Venedik, 1890; F.W. König, Handbuch der Chaldäischen Inschriften, Archiv für Orientforschung no. 23, 1955-57; G.A. Melikişvili, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, Moskova, no. 36., 1960; Alpaslan Ceylan, "2000 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzev Araştırmaları", 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II, 2002; Alpaslan Ceylan, "The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age", Anatolian Iron Ages V, London, 2005, s:21-29; C.F. Haupt-Lehmann, "Armenien Einst Und Jetzt", Armenien 2, Berlin, 1928-1935; Melikişvili, a.g.e., s:36; Mahmut Pehlivan, En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1984; Pehlivan, a.g.e.,

Urartu Kralının bölgedeki faaliyetlerini anlatan Zivin (Süngütaşı) Yazıtı'nda da Daya(e)ni'nin başkenti olan Saşılı Şehri'nin ele geçirilişi kral Menua tarafından şöyle anlatılmaktadır:

*"... Minua der ki: Saşılı Şehri'ni ele geçirdim. Bu Steli, bana efendi olan tanrı Haldi'ye diktirdim. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Minua, güçlü kral, büyük kral, Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır. Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse veya her kim saklarsa, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler ..."*¹⁰

Kral Menua tarafından bölgeye yapılmış olan seferler sonucunda bölgenin kontrolü Urartu Devleti'ne geçmiştir. Kral Menua, egemenliği altına aldığı bölgelerdeki insan gücünü kullanmış ve bölgenin bereketli ovalarından faydalanmıştır. Ayrıca önemli ticaret yollarını ele geçiren Menua, bu yolların kontrolünü sağlamak için kaleler ve garnizonlar inşa ettirmiştir. Urartu Kralı Menua, Daya(e)ni ülkesini vassal duruma getirmiş ve Menua'dan sonraki Urartu kralları da Menua'yı örnek alarak bu yönde bir politika izlemişlerdir.

I. Arğişti (M.Ö. 786-764) döneminde de bölgeye seferler yapılmıştır. Urartu Kralı I. Arğişti'nin özellikle kuzeye yaptığı seferleri hakkındaki bilgiyi Horhor Yazıtından öğrenmekteyiz.

*Arğişti der ki: (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi'ye, tanrı Teiseba'ya, ve tanrı Sivini'ye, yalvardım. Aynı yıl (içinde) yine savaşçılar topladım ve Daya(e)ni (Ülkesi'ne) karşı ve Daya(e)ni'nin Kralı Mannudubi'ye karşı sefere çıktım. Şeriazze Ülkesi'ni ele geçirdim, şehirleri yaktım ve kaleleri yerle bir ettim..."*¹¹

I. Arğiştinin, "Daya(e)ni" başkenti Saşılı'yu ele geçirdiğini ve bölgedeki diğer şehirleri egemenliği altına aldığını yazıttan öğrenmekteyiz. Menua'nın aksine bir politika izleyen I. Arğişti vassallık yerine egemenliği altına aldığı ülkelere merkezden gönderdiği EN.NAM adı verilen valiler atayarak merkezi otoriteyi kurmak istemiştir. Daya(e)ni Kralı yapılan seferler sonucunda yenilgiye uğratılmış, vergi ve haraç vermek şartıyla serbest bırakılmıştır.

1991_b, s:34; Margaret R. Payne, Urartu Yazılı Belgeler Katalogu, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1995.

¹⁰G.W. Tseretheli, Giorgii V. Sakartvelos Musunmis Urartuli Dzeglebi/urartskiye Pamyatniki Muzeyi Gruziyi/Urarskiye Pamyatniki Muzeyi Gruziyi / The Urartian Monuments in The Georgian Museum Tbilisi, Tiflis, no. 10, 11, 1939; Payne, a.g.e., s: 1 vdd.

¹¹ Margaret R. Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Katalogu, İstanbul, 2006

Kars Bölgesi'nde yer alan diğer bir yazıt ise Argiştî dönemine ait olan Sarıkamış Yazıtı'dır.

“...Ahuriani şehrini, bir gün Aştu şehrini(?) bölgesini ele geçirdim. ...tahıl deposu(?) tüm(?) Aştuhini şehri için. Etiuni ülkesinin(?) tamamen ele geçirdim. Güçlü ordular geldiler ... Argiştî der ki: Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılara yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler. Püskürttüm. Qa[] şehrine kadar... kovaladım... orada... yüz... 20... yüz... yaktım. X yüz 50... kadın. Tanrı Haldi büyüklüğüyle Minuaoğlu Argiştî güçlü kral, Biainili ülkesinin kralı (ve) Tuşpa şehrini hükümdarıdır. Argiştî der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse tanrı Haldi, tanrı Teişeba (ve) tanrı Şivini (onu) güneş ışığından yoksun etsinler.¹²”

Yazıtta I. Argiştî, yapmış olduğu başarılı bir seferden bahsederek bölgeye egemen olduğunu belirtmektedir.

Urartu Krallarına ait olan Ardahan İli Hanak İlçesinde bulunan Ortakent (Hanak) Yazıtı ve Ardahan Çıldır İlçesi yakınlarında bulunan Taşköprü Yazıtı¹³ da bölge hakkında bilgiler vermektedir.

Urartu Devleti ve adına, M.Ö. 609 yılındaki Babil kroniklerinde son olarak rastlanılmaktadır¹⁴. Orta Asya Bozkır Kavmi olan İskitler, Kimmerleri takip edip Anadolu'ya gelerek Urartu topraklarını büyük bir tahribata uğratmışlardır¹⁵. Urartu yerleşim merkezleri ve kalelerini yıkan İskitler, Urartu topraklarında yaşayan yerli halkın engebeli yüksek dağlara çekilmek suretiyle saklanmasına neden olmuşlardır.

Sonuç olarak geniş bir coğrafyaya yayılarak bu bölgede de hüküm süren Urartu devleti M.Ö. 585'de yıkılmıştır¹⁶. Kars Bölgesi ile ilgili başka bir yazıt tespit edilememiştir.

Tespit Edilen Merkezler

¹² Pehlivan, a.g.e., 1991b; 44; Payne, a.g.e., 1995, s:82

¹³ Payne, a.g.e., 1995, s:103, Yasin Topaloğlu, Ardahan-Çıldır'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, Erzurum.

¹⁴ Çilingiroğlu, a.g.e., 1994, s:111

¹⁵ Atıla Türker, Urartu Krallığı'nın Yerleşim Birimleri Işığında Yayılımı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2001.

¹⁶ Çilingiroğlu, a.g.e., 1994, s:111-112; Altan Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir, 1997

Yaptığımız yüzey araştırmalarında Demir Çağı'na ait şu merkezler tespit edilmiştir.

Ziyarettepe (Sulakbahçe)

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. kuzeybatısındaki Sulakbahçe Köyü'nde yer alan Ziyarettepe, köyünün batısında yükselen tepe üzerindedir. Ana kayanın yapısına uygun bir şekilde kiklopik teknikte büyük taşlardan yapılmıştır. Kale, Demir Çağı özelliği taşırmakta ve kalenin batısında bir nekropol alanı yer almaktadır. Kalede elde edilen keramik verileri İlk Tunç ve Demir Çağ'ına aittir¹⁷.

Angut Kaleleri (Sulakbahçe)

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. kuzeybatısındaki Sulakbahçe Köyü sınırları içerisinde Angut Kaleleri bulunmakta ve Kale iki bölümden oluşmaktadır. Kale duvarları, kiklopik tekniğinde birbirilerinin tahkimatını güçlendirmek amacıyla iki ayrı tepe üzerine inşa edilmiştir. Kale, Karahan Çayı'nın kuzeyinde yer almakta ve böylece kale konumuyla tarım alanlarını kontrol altında tutmaktadır. Kalelerde tespit edilen keramik verisi dönem yönünden çeşitlilik göstermektedir. Keramik verisi Tunç Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağ'a aittir¹⁸.

Yarüstü Kaya Mezarı

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. batısındaki Duraklı Köyü'nün kuzeybatısında bir mezarlık alanıdır. Mezarlık alanında yer yer yapılan kaçak kazı izlerine rastlanılmıştır. Yapılmış olan kaçak kazılar sonucu mezarların yüzey kısımlarında büyük pithos parçaları, birkaç tane inci tanesi ve kulp parçalarının çıktığı görülmektedir. Mezarın keramik verisi Demir Çağı ve Orta Çağ'a aittir¹⁹.

Yarüstü Yerleşmesi

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. batısında yer alan Duraklı Köyü'nde yer almaktadır. Yarüstü yerleşmesi, Duraklı Köyündeki diğer merkezlerin yer-

¹⁷ Akın Bingöl vd., "2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 2010, s: 375-399; Akın Bingöl, "Kars ve Çevresinde Demir Çağı Yerleşmeleri", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi s.8, 2011, s:21-40; Karageçi, a.g.e., s:89.

¹⁸ Bingöl vd., a.g.e., s: 384; Bingöl, a.g.e., 2011, s: 28; Karageçi, a.g.e., s: 90.

¹⁹ Bingöl vd., a.g.e., s: 385; Bingöl, a.g.e., 2011, s: 28; Karageçi, a.g.e., s: 90.

leşim alanını oluşturmaktadır. Yerleşmenin tam ortasından yar ile oluşturulmuş demiryolu yerleşmeyi iki parçaya ayırmış ve bu durum yerleşmeyi büyük ölçüde tahrip etmiştir. Yerleşmede çok sayıda Tunç Çağı, Demir Çağı, Erken Demir ve Orta Çağ keramiği bulunmaktadır²⁰.

Duraklı Yarbaşı Kalesi

Duraklı Yarbaşı Kalesi, Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. batısındaki Duraklı Köyü'nde yer almaktadır. Kale 4.5 m. kalınlığında ve ortalama 1 m.lik taşlardan oluşmaktadır. Kale kiklopik teknikte inşa edilmiştir. Kaleye kuzey bölümünden girilmekte ve kale kapısının boyutu 4 m.dir. Kalede çok az sayıda keramik verisi elde edilmiştir. Bu keramik verileri Demir Çağı ve Orta Çağ'a aittir²¹.

KAYNAKÇA

- ALİŞAN L.V.M., Ararat, Venedik, 1890.
- BELLİ Oktay, “Urartular”, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1, Ankara, 1982, s:140-209.
- BİNGÖL Akın, En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003.
- BİNGÖL Akın, “Arpaçay'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-1, 2008, Kars, s:75-91
- BİNGÖL Akın-Alpaslan CEYLAN-Yasin TOPALOĞLU-Yavuz GÜNAŞDI, “2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 2010, s: 375-399.
- BİNGÖL Akın, Akın Bingöl, “Kars ve Çevresinde Demir Çağı Yerleşmeleri”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi s.8, 2011, s:21-40.
- CEYLAN Alpaslan, “2000 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları”, 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II, 2002, s: 165-178
- CEYLAN Alpaslan, “The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age”, Anatolian Iron Ages V, London, 2005, s:21-29.

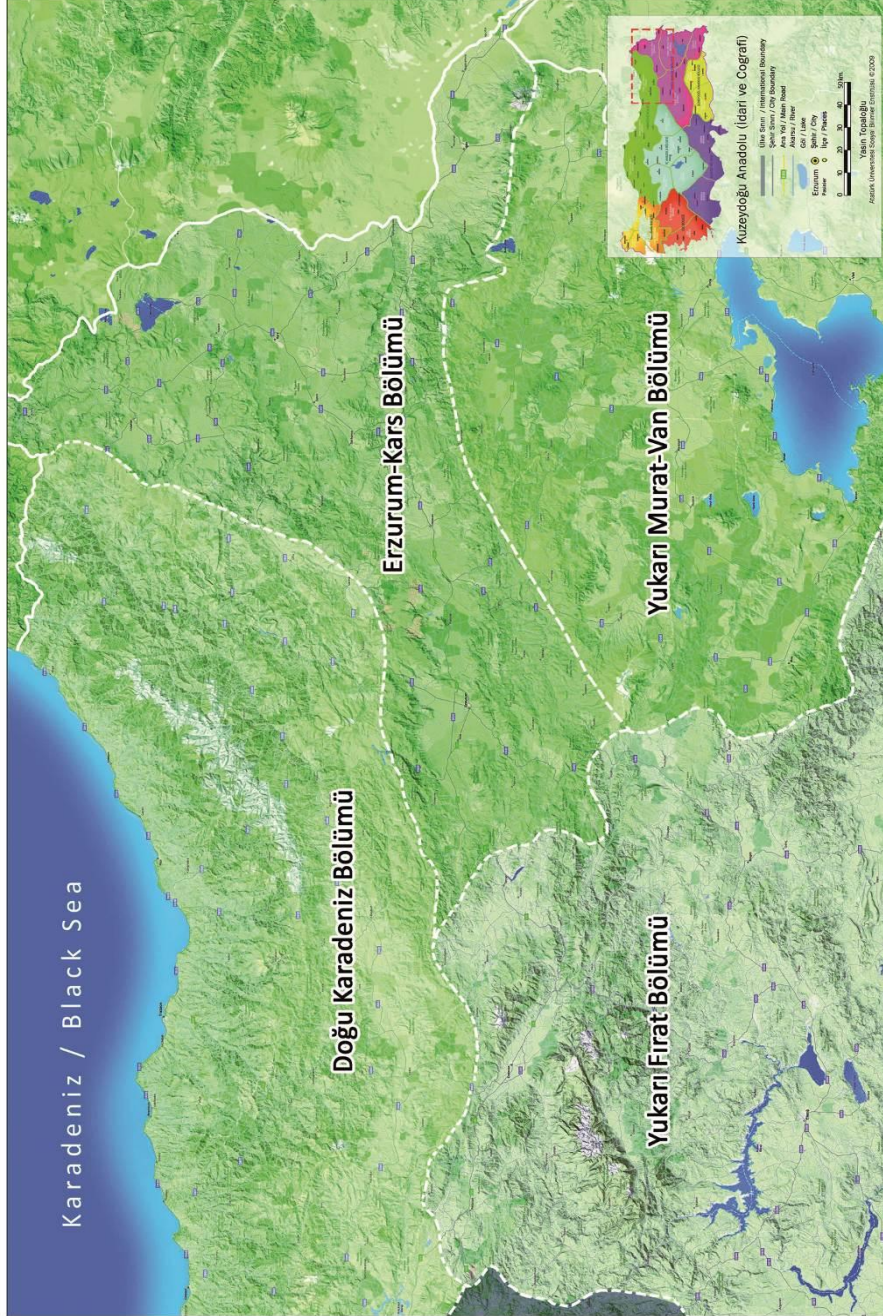
²⁰ Bingöl vd., a.g.e., s: 385; Bingöl, a.g.e., 2011, s: 28; Karageçi, a.g.e., s: 90.

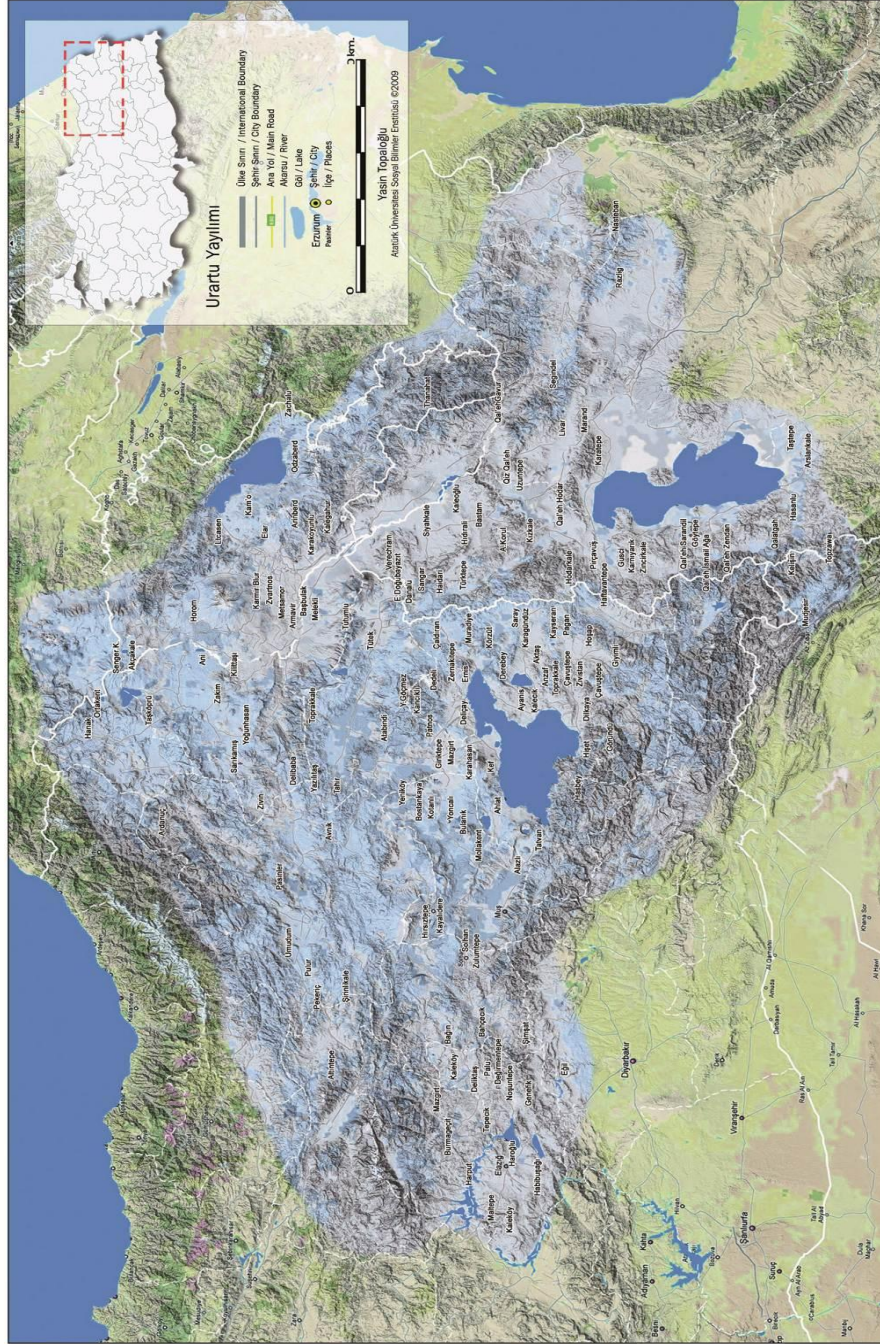
²¹ Bingöl vd., a.g.e., s: 386; Bingöl, a.g.e., 2011, s: 28; Karageçi, a.g.e., s: 90.

- CEYLAN Alpaslan, “2004 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzev Araştırmaları” 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2006.
- CEYLAN Alpaslan, “2005 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzev Araştırmaları”, 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2007.
- CEYLAN Alpaslan, Doğu Anadolu Araştırmaları Kars-Erzincan-Kars-Iğdir (1998-2008), Erzurum, 2008.
- CEYLAN Alpaslan, Eski Anadolu’da Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (M.Ö. II.-I.Bin), Atatürk Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1994.
- CEYLAN Alpaslan, Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Erzurum, 2001.
- CEYLAN Nezahat, Kağızman’da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Kafkas Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, Kars.
- ÇİLİNGİROğLU Altan, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir, 1997.
- ÇİLİNGİROğLU Altan, Urartu Tarihi, İzmir, 1994.
- HAUPT-LEHMANN C.F., “Armenien Einst Und Jetzt”, *Armenien 2*, Berlin, 1928-1935.
- KARAGEÇİ Mustafa, Kars-Akyaka’da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2011.
- KETİN İhsan, Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış, İstanbul, 1983.
- KOZBE Gülriz-Alpaslan CEYLAN-Yasemin POLAT-Taciser SİVAS-Hakan SİVAS-Işık şAHİN-Duygu Akar TANRIVER, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6_{a,b} Demir Çağları, İstanbul, 2008.
- KÖKTEN İ. Kılıç, “Anadolu’da Prehistorik Yerleşmeler ve 1944-1948 Yıllarında Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”, IV TTK, 1948, s:195-209
- KÖKTEN İ. Kılıç, “Kars Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları ve Yazılıkaya Resimleri”, Atatürk Konferansları V, 1975, s:95-104.
- KÖKTEN İ. Kılıç, “Kars’ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor”, Belleten VII, 1943, s:601-613.
- KÖKTEN İ. Kılıç, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”, Belleten VIII, 1944, s:659-681.
- KÖKTEN İ. Kılıç, “Yazılıkaya’da ve Kurbanaga Mağarasında (Kars-Çamuşlu) Yeni Dip Tarih Resimleri”, Kars Eli 2/20, 1966, s:3-16.

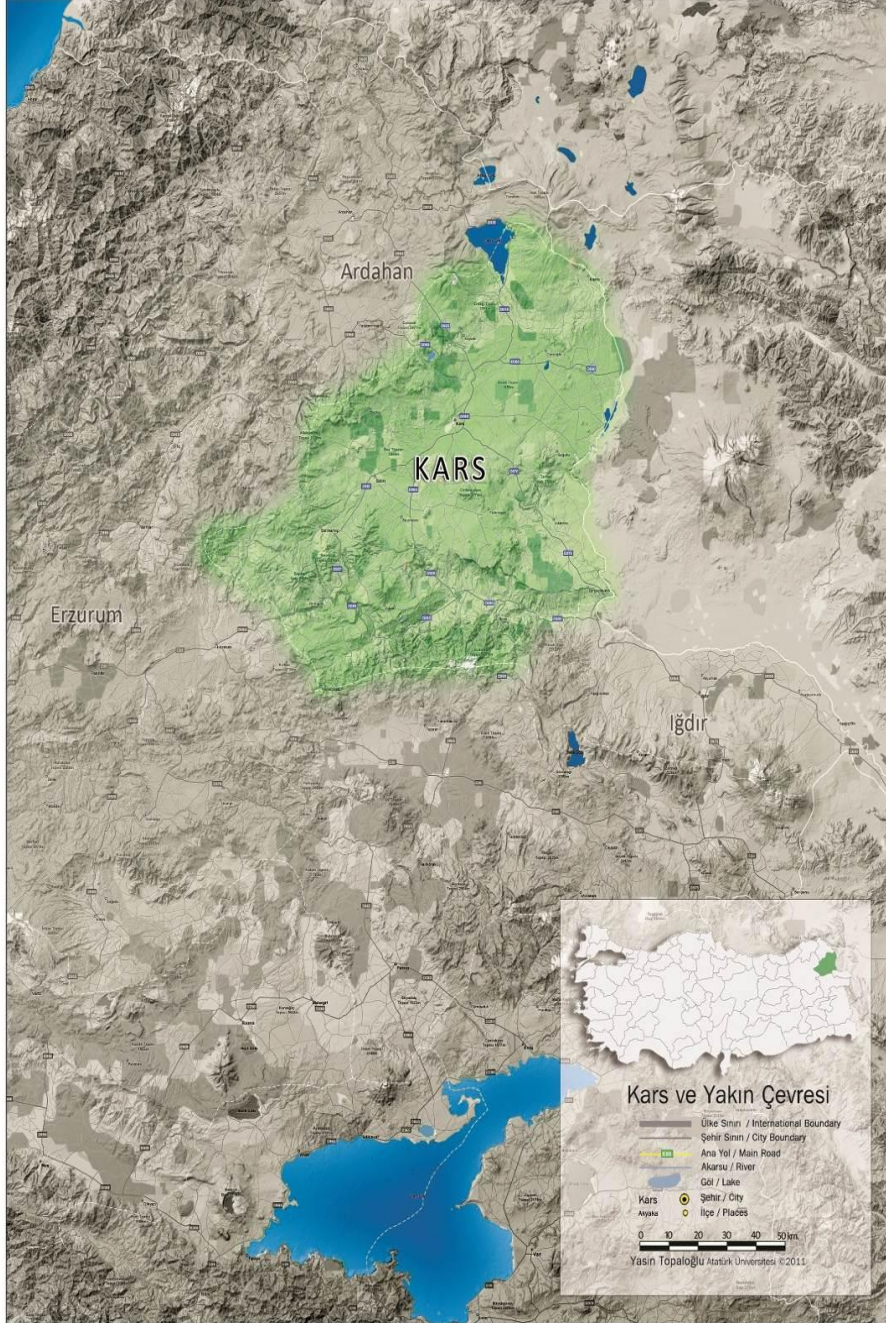
- KÖKTEN İ. Kılıç, “Yazılıkaya’da ve Kurbanğa Mağarasında (Kars-Çamuşlu) Yeni Bulunan Dip Tarih Resimleri”, *Kars Eli* 6/69, 1970, s:2-16.
- KÖNIG, F.W., *Handbuch der Chaldäischen Inschriften*, *Archiv für Orientforschung* no. 23, 1955-57.
- LUCKENBILL D.D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia I, Historical Records of Assyria from the Earliest Times to Sargon II, Historical Records of Assyria from Sargon to The End*, Chicago, 1926.
- MAXSWELL-HYSLOP, K.R., “Assyrian Sources of Iron”, *Iraq* 36, 1947, s:148-150
- MELİKİŞVİLİ G.A., *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, Moskova, no. 36., 1960.
- ÖZDEMİR Hakkı Fahri, “Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu’ya Etkileri Üzerine”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* c.16 s.1, 2007, s: 501-518.
- PAYNE Margaret R., *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Katalogu*, İstanbul, 2006.
- PAYNE Margaret R., *Urartu Yazılı Belgeler Katalogu, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 1995.
- PEHLİVAN Mahmut, “Daya(e)ni/Diau(e)hi”, *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 124*, Erzurum, 1991_b.
- PEHLİVAN Mahmut, *En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi*, Erzurum, 1984
- PEHLİVAN Mahmut, *Hayaşa*, Erzurum, 1991_a.
- PINARCIK Pınar, “Urartu Krallığı’nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* c XXVII, s. 2, 2012, s: 459-482
- SALVİNİ Mirjo, *Nairi e Ur(u)atri Contributa alla Storia della Formazione del regno di Urartu*, Roma, 1967.
- SEVİN Veli, “Urartu Devleti”, *ArkeoAtlas 4*, İstanbul, 2005, s: 62-123
- SEVİNDİ Cemal, *Sarıkamış’ın Coğrafi Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1999.
- TARHAN M. Taner, “Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallarından Lutipri=Lapturi’ Hakkında Yeni Görüşler”, *Anadolu Araştırmaları VIII*, İstanbul, 1980, s: 69-114.
- TOPALOĞLU Yasin, *Ardahan-Çıldır’da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2006, Erzurum.

- TOPALOĞLU Yasin, Kuzeydoğu Anadolu'da Urartu'nun Tarihi Mirası (Kalıntıları) ve Arkeolojik Verileri, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2009, Erzurum.
- TSERETHELİ G.W., Giorgii V. Sakartvelos Musunmis Urartuli Dzeglebi/urartskiye Pamyatniki Muzeyi Gruzii/Urarskiye Pamyatniki Muzeyi Gruzii / The Urartian Monuments in The Georgian Museum Tbilisi, Tiflis, no. 10, 11, 1939.
- TÜRKER Atila, Urartu Krallığı'nın Yerleşim Birimleri Işığında Yayılımı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2001.

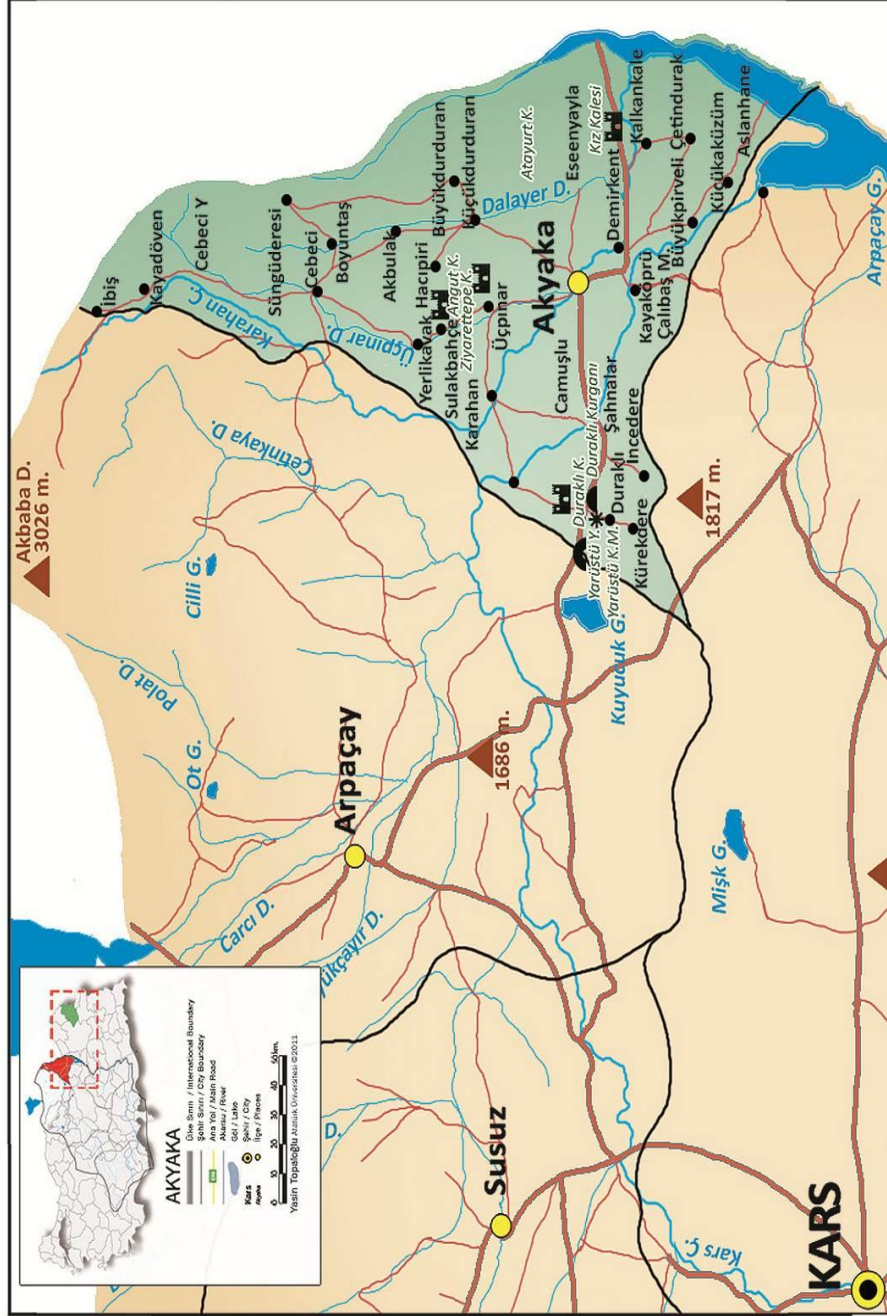
LEVHALAR**Harita 1.** Bölgenin Coğrafi Dağılımı

Harita 2. Urartu Yayılım Alanı

Harita 3. Kars ve Çevresi

Harita 4. Akyaka İlçesi

Fig.1. Ziyarettepe Kalesi

Fig.2. Ziyarettepe Kalesi

Fig.3. Angut (Sulakbahçe) Kalesi

Fig.4. Angut (Sulakbahçe) Kalesi

Fig.5. Yarüstü Kaya Mezarı (Duraklı Kurganı)

Fig.6. Yarüstü Kaya Mezarı (Duraklı Kurganı)

Fig.7. Yarüstü Yerleşmesi

Fig.8. Yarbaşı Kalesi

HURRİ'LERİN SİYASİ ORGANİZASYONLARI

HURRIAN ARE POLİTİCAL ORGANİZATİONS

*Akın BİNGÖL**

ÖZET:

Hurriler neredeyse Kalkolitik Çağdan itibaren tüm Tunç ve Demir devri boyunca Anadolu'nun doğusunda, güneydoğusunda, Batı İran'da, Kuzey Suriye'de ve Kuzey Irak'ta var olmuş bir toplumdur. Hurri toplumu kalabalık olmalarının avantajlarını iyi kullanarak tüm bu zaman dilimi içinde bazen krallık, bazen beylik olarak ve aynı anda birkaç farklı siyasi organizasyon içinde yaşayabilmişlerdir. Hititler başta olmak üzere, Assur devletini muazzam ölçüde etkileyerek, onlarla aynı kültürel seviyede ve hatta ilerde olduklarını göstermişlerdir. Bu çalışma derli toplu bir Hurri siyasi tarihi oluşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Hurri, Krallık, Siyasi Tarih, Kalkolitik Çağ, Tunç Çağ, Demir Çağ*

ABSTRACT:

Hurrians from the chalcolithic and Iron Age Bronze From almost all of Anatolia, and Iran to the East, in the Southeast, along the Western and Northern Iraq, Northern Syria in existed in society in. The advantages of using a good crowd to all Hurrian society in sometimes at the same time as the Kingdom, sometimes several different political organizations in domain. The Hittites, the enormous degree of Assur State, affecting the same cultural level, and even that they have demonstrated in the future. This study aims to create a neat Hurrian political history.

Keywords: *Hurrian, Kingdom, Political History, Chalcolithic, Bronze Age, Iron Age*

* Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ A.B.D.

GİRİŞ

Anadolu'nun doğu ve güneydoğusuna bakıldığı zaman Kalkolitik çağdan itibaren neredeyse kesintisiz ve özgün bir uygarlığın yaşanmış olduğu görülmektedir. Bugün Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı'nın sonuna kadar bölgedeki siyasi teşebbüsler birçok farklı isim ile anılmışsa da, esasen bahse konu olan tek bir gerçek vardır. Bu gerçek Hurriler'in birçok alana yayılmış olmalarıdır. Hurri'ler Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Batı İran bölgelerinde etkili olmuş bir toplumdur¹. Bu coğrafi sınır aynı zamanda Karaz, Kherbet Kerak isimli keramiklerin de yayılım alanını oluşturmaktadır. Hurri-Mitanni, İşuwa, Kizzuwatna, Uruatri-Nairi Konfederasyonları ve Urartu gibi irili ufaklı krallık ve devletlerin hepsi Hurri'lerin meydana getirdiği siyasi organizasyonlardır. Bu bağlamda Hurriler ile yukarıda ismi zikredilen devlet ve krallıklar arasında nasıl bir ilişkinin olduğu sorusuna çalışmanın ileriki safhalarında yanıt bulunacaktır. Yoğun Hurri nüfusu ve baskın kültürü karşısında komşuları olan Hitit ve Assur devletlerinin düştükleri zor durum, bu dönemde Hurri gücünün ulaştığı noktayı işaret etmesi açısından önemlidir². Bu uzun zaman dilimi içinde farklı form ve renklerde keramik üretiminin yapılması olağan bir değişim ve gelişim olarak yorumlanmalıdır.

Hurri'lerin Yaşadıkları Coğrafya

Hurri toplumu tüm Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Orta Anadolu'nun doğusu, Suriye Filistin Bölgesi, Batı İran ve Urmiye Gölü³ ve Kuzey Irak bölgelerinde yoğun olarak Kalkolitik Çağ'dan Geç Demir Çağı'na kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir⁴. Arkeolojik veriler ışığında bu bölgenin

¹ Adil Alpman, "Hurriler", Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi c.14-s.15, s: 283-313; Afif Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara, 1992, s: 16; Tuncer Balkaya, Hurri-Mitanni Devleti, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s: 43; Serihan Tamer, Hurri Siyasi Tarihi ve Kültürü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s: 2 vd.

² Alpman, a.g.e., s: 289; Turgut Yiğit, "Hurrilere İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar", Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi c.24-s.38, s: 55-69; Erzen, a.g.e., s: 19; Erol Sever, Assur Tarihi, İstanbul, 2008, s: 52; Fatma Sevinç, "Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 17, Isparta, s: 11-32

³ J.G. Macqueen, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, (Çev.) Esra Davutoğlu, İstanbul, 2009, s: 21

⁴ Gülriz Kozbe, "Van Dilkaya Höyüğü Erken Transkafkasya Keramiği", VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1990, s:533-554; Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Bursa, 2011, s: 38

aynı zamanda (Khirbet Kerak) Karaz ismi ile anılan keramik formunun da yayılım alanı olduğunu söyleyebiliriz⁵. Yine arkeolojik veriler ışığında bu dönemin önemli yerleşmelerinden olan Korocutepe, Tülintepe, Değirmentepe, Tilkitepe’de aralıksız yerleşmelere sahne olduğu tespit edilmiştir. Hurri kültürün doruk noktasını Mitanni göçleri oluşturmaktadır. Mitanni soylu sınıfı altında yeniden örgütlenen Hurri-Mitanni devleti kısa sürede Ön Asya’nın hatırı sayılır güçlerinden biri olmuş ve bu sayede Hurri nüfusu Suriye-Filistin bölgelerine kadar ilerleyebilmiştir⁶.

Hurri Kültürü Keramikleri

Genel olarak Hurri toplumu için atfedilen taş temelli yuvarlak mimari yapılar ile siyah astarlı parlak metalimsi keramikler dışında, yaşadıkları uzun zaman dilimi içerisinde mimari ve keramik açısından farklı uygulamalar da yapmışlardır. Kale tipi yerleşme tipi, Van-Urmiye Boyalıları olarak bilinen keramik türü Hurri toplumunun meydana getirdiği kültürel kaideler arasındadır. Doğal olarak yerleşme konut tipi ve keramik tipolojisi hakkında lokal kaynaklı genel bir değerlendirme yapmak fazla sağlıklı olmayacaktır. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır ki, Hurri toplumunun dağıldıkları coğrafya göz önüne alındığında, Kars-Erzurum bölgesi mimari tarzı ile Elazığ bölgesi mimari tarzının aynı olmayacağı hususu gözden kaçırılmamalıdır. Sıcaklık bu bağlamda belirleyici bir dış etkidir. Hurri toplumunun kullandıkları keramik tipolojisini ise şu başlıklar altında kategori etmek mümkündür.

a) Erken-Orta Tunç Çağı [Erken Transkafkasya Kültürü- (Karaz kültürü) (Erken Hurri Kültürü)] ve Siyah açkılı parlak metalimsi Karaz keramikleri

⁵ O.M. Dzhaparidze, *The Culture of Early Agricultural Tribes in The Territory of Georgia*, VII. International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Moscow, 1964, 2 vdd.; B.B. Piotrovskii, *“The Aeneolithic Culture of Trans-Caucasian in the Third Millennium B.C.”* VI. International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Moscow, 1962, s: 1 vd.; F.I. Krupnov, *“The Most Archaic Culture of the Caucasus and the Caucasian Community”*, *Soviet Anthropology and Archaeology and Archeology* III, 1964, s:31-42; Kurt Bittel, *Ön Asya Tarih Öncesi Çağları: Mısır, Filistin, Suriye, (Çev.) Halet Çambel, İstanbul, 1945*; Stone Loyd, *Early Anatolia*, London, 1956, s: 49-66; D.M. Lang, *Armania: Cradle of Civilization*, London, 1970, s: 1 vdd.; C.A. Burney –D.M. Lang, *“The Peoples of the Hills: Ancient Ararat of Caucasus*, London, 1971; R.H. Dyson, *“The Archaeological Evidence of the second Millennium B.C. on the Persian Plateau”*, *CAH* II, 1968, s.14-16, C.A. Burney, *“Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age”*, *Anatolian* VIII, 1958; J. Mellart, *“The End of the Early Bronze Age in Anatolia and Aegan”*, *AJA* 62/1, New Jersey, 1958, s:9-33; Mahmut Pehlivan, *“Karaz Kültürü ve Hurriler”*, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* s.1 c.1, Van, 1990, s:168-175

⁶ Alpman, a.g.e., s: 303

Erken Hurri kültürü geniş bir coğrafyayı kapsadığı için birçok farklı isimle adlandırılmıştır. Terminoloji karmaşasına girmeden en önemli isimlendirmelerden bir kaçının tarafımızca yukarıda belirtildiği gibi Erken Transkafkasya, Karaz ve Erken Hurri kültürü olduğu belirtilmiştir. Bu süreçte bu yapının siyasi bir yapı olmaktan ziyade kültürel bir birliktelik olduğunun altını çizmekte fayda vardır⁷.

- b)** Geç Tunç Çağı (II. Bin yıl kültürü) ve Van-Urmiye Boyalıları
- c)** Erken Demir Çağı (Uruatri Nairi Konfederasyonları) Beylikleri ve Keramikleri
- d)** Erken-Orta Demir Çağı Yivli Keramikler
- e)** Orta Demir (Urartu) Krallığı ve Saray Keramikleri
- f)** Yamhad Krallığı VI. tabaka sonrası

Alalah kazılarında VII. tabakayı izleyen tahribattan sonraki VI ve V. tabakalarda ki tarih olarak yaklaşık 1500-1400 yılları arasına denk düşmektedir. Nuzi keramiklerine rastlanılmıştır. Nuzi keramikleri ise Hurri kavmine atfedilmektedir. Anadolu'nun bu dönemde Hurri akınları ile boğuştuğu bilgisi hatırlanınca bu süreçte Yamhad krallığının akınlardan etkilenmemesi kaçınılmaz gözükmektedir⁸.

- g)** Hurri-Mitanni Devleti ve Nuzi Keramikleri

Yamhad krallığında yangın sonrası süreçte Mitanni öncülüğünde Hurri devrinin başladığı görülmektedir⁹. Nuzi saraylarında Mitannilere ait keramikler bulunmuştur. Nuzi keramikleri, Mitanni kültürüne ait keramikler olup bu dönemde Mitanniler bu anlamda Hitit ve Mısır kültürlerine rakip konumdadırlar ve bu keramik, Atchana Ware olarak isimlendirilmektedir¹⁰. Nuzi'de bulunan Nuzi vesikaları ayrıca Mitanni Krallığı hakkında önemli bilgiler vermektedir¹¹.

⁷ Pehlivan, a.g.e., s: 168; Veli Ünsal, "Karaz Kültürünün Kuzey Sınırı", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, s.16, Erzurum, 2006, s:127-142; Mehmet Işıklı, Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü, İstanbul, 2011, s: 38

⁸ Alpman, a.g.e., s: 294; Füzün Kınal, "Yamhad Krallığı", Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, c.5, c. 8, Ankara, 1967, s:196-211

⁹ Kınal, a.g.e., 1967, s: 203; Armağan Erkanal, "Panaztepe Kazısının Tarihsel Açısından Değerlendirilmesi", Türk Tarih Kongresi X, Ankara, 1990, s:139-146

¹⁰ K. Aslıhan Yener, "Alalakh (Aççana Höyüğü) 2006 Yılı Çalışmaları", Kazı Sonuçları Toplantısı 29/2, 2008, s: 171-186

¹¹ Füzün Kınal, "Amarna Çağında Mısır'ın Ön Asya Münasebetleri", Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, c.2, s. 1, Ankara, 1943, s:99-106

Yukarda sıralanan keramik türleri tam olarak Hurri kültürüne ait olan keramik gruplarını yansıtmasa da ana hatları ile durumu stabil etmek açısından faydalı olacaktır.

Hurriler

M.Ö. 4. Bin ortalarından itibaren, Transkafkasya bölgesinin Kura-Aras nehirleri arasında kalan bölgelerde Yakın Doğu'nun en uzun ömürlü ve mekânsal olarak en yaygın kültürü başlamıştır¹². Hurri'ler ismi ile anılan bu halk kaynaklara göre Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu'nun doğu kısımları, Kuzey Suriye, Filistin, Irak ve İran'ın Urmiye bölgelerine kadar yayılmıştır¹³. Yine Doğu Anadolu'da yapılan birçok araştırma aslında M.Ö. 6000-5000 yılları arasındaki Neolitik kültür ile 5000-3000 yılları arasındaki Kalkolitik kültür temsilcilerinin de Hurri halkları olduklarını göstermiştir. Bu bağlamda Hurri kültürünü M.Ö. 4 binden 6. bine çıkarmak gerekmektedir¹⁴. Hurri'ler hakkında ilk bilgileri Akkad vesikalarından edinmekteyiz¹⁵. M.Ö. 4. Bin yılda Doğu Anadolu'nun Kuzey ve Güney kesimleri birbirlerinden farklı kültürlerin etkisindeydi. Kuzeyde bulunan kültür Erken Transkafkasya Kültürü olarak tanımlanmaktadır. Karaz olarak da adlandırılan bu kültür genel olarak Tunç Çağı ile başlatılmasına rağmen yapılan araştırmalar yukarda da belirttiğimiz gibi Kalkolitik Çağ'a kadar da uzatılabilmektedir¹⁶. Erken Transkafkasya kültürü olarak bilinen kültür ile Hurri'lerin aynı olduğu artık kabul edilmektedir¹⁷. Erken Transkafkasya Kültürü'nün keramik bağlamında belirleyici mal grubu kırmızı ve siyah açkılı mallardır. Bu keramikler koyu yüzlü açkılı mallar olarak tanımlanmaktadır¹⁸. Tunç Çağı'nın başlamasıyla birlikte Hurri toplumları ağırlıklı olarak Van Gölü civarına doğru yayılmışlardır. 1988'de Mısır'da El Amarna'da bulunmuş Kral Tuşratta'nın, Mitanni mektubu Hurri dili üzerinde bazı belirsizlikleri ortadan kaldırmıştır. Tuşratta zaman içerisinde Mısır'a birçok mektup yol-

¹² Kozbe, a.g.e., s: 533; Füzuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara, 1998; Nazmi Özçelik, İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı, Ankara, 2010, s: 65.

¹³ Macqueen, a.g.e., s: 21

¹⁴ Özçelik, a.g.e., s: 65-66

¹⁵ Alpman, a.g.e., s: 285-288; Memiş, a.g.e., s: 38

¹⁶ Aylin Ümit Erdem, Doğu Anadolu'da Demirçağı Yivli Keramik Geleneği, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009

¹⁷ Kozbe, a.g.e., s: 533

¹⁸ Ünsal, a.g.e., s: 131

lamasına rağmen bunların çoğu Akkadça'dır. Buna rağmen mektuplar içinde 400 satırlık Hurca bir metinde bulunmaktadır. Bu mektupların karşılaştırmaları Determinatifler tarafından yapılmış ve bu sayede birçok Hurca kişi ve yer adı tespit edilmiştir. Hurri toplumunun Erken Transkafkasya Kültürü döneminde Doğu Anadolu Bölgesinde, Karaz, Pulur, Güzelova ve Sos Höyükleriyle temsil edilmektedir. Kültürün izlerini Van Gölü Havzasında ise Dilkaya, Karagündüz, Van Kalesi Höyüğü, Ünseli, Sütay Yaylası, Tilkitepe, ve Çelebibağ gibi yerleşmelerden takip etmekteyiz. Elazığ Malatya bölgesinde ise kültür kendisini, Norşuntepe, Değirmentepe, Korocutepe, Tepecik, Tülintepe, Könk Höyük, Habibuşağı, Altıntepe, Arslantepe, Pirot Höyük, İmikkuşağı, Şemsiyetepe, İmamoğlu ve Kaleköy gibi yerleşmelerle temsil etmektedir¹⁹.

İşuwa Krallığı

Assur yazıtlarında bahsi geçen İşuwa ile Hitit yazıtlarındaki İşuwa yer adının aynı olduğu artık genel olarak kabul edilmektedir. Hitit kaynaklarına göre İşuwa bölgesi doğuda Fırat nehri geçildikten sonra karşılaşılan ilk ülkedir. Hitit'lerin M.Ö. 1380-1345 dönemlerinde Mitanniler ile yapılan anlaşmadaki "*Fırat'ı geçtim ve İşuwa'ya girdim*" ifadesi lokalisasyon açısından yararlı bilgi vermektedir²⁰.

Ayrıca bahsi geçen M.Ö. 1380-1345 dönemi İşuwa'nın, Hurri-Mitanni ile çağdaş olduğunu da göstermektedir. Ancak Hitit kaynaklarında İşuwa memleketinde Hurri adlar taşıyan kralların yönetimde olduğu bilgisini M.Ö. 1450 yılından itibaren öğrenmekteyiz. İşuwa Krallığı bugünkü Elazığ ilinin bulunduğu coğrafyayı kapsamaktadır. İşuwa'nın sınırı ise Kuzeyde Murat Irmağı, batı ve güneybatıda Fırat Irmağı, güneydoğuda ise sınır tam net olmamakla birlikte Yukarı Mezopotamya düzlükleri ve Yukarı Dicle havzasına kadar götürülmektedir. Yazılı belgeler yardımıyla İşuwa krallığının Ehlişarruma ve Arişarruma isimli iki kralının ismi tespit edilmiştir. Korocutepe'de ele geçirilen mühür baskılarda da okunan kral isimleri Arişuruma ve Ehlişaruma Hurrice isimlerdir²¹. İşuwa ilk zamanlarında Hitit İmparatorluğu ile Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'yı egemenliği altına almış olan çağdaşı Mi-

¹⁹ Erdem, a.g.e., s: 45-46

²⁰ Turgut Yiğit, "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İşuwa Bölgesi", Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, c.17, c. 28, Ankara, 1967, s:233-251

²¹ Yiğit, a.g.e., 1995, s: 246

tanni Krallığı arasında bir tampon bölgeydi²². İşuwa Krallığının en önemli yerleşim yerlerinin başında Norşuntepe, Tepecik, Korucutepe ve Pulur gelmektedir. Koyu yüzlü açkılı (Karaz) keramikler İşuwa'nın Eski Tunç Çağı yerli keramikleridir. Ancak geniş bir coğrafyada kullanılan Karaz keramiğinde bölgeler arası farklılıklar olduğu göz önüne alınırsa Elazığ bölgesinde kültürün en kaliteli ürünleri meydana getirilmiştir²³.

İşuwa ile Hitit arasındaki ilk kayıt III. Tuthaliya zamanı ile ilgili olup kaydın yer aldığı metin I. Şuppiluliuma zamanına aittir. I. Şuppiluliuma aynı metinde İşuwa üzerine kendisinin yaptığı sefer ile ilgili olarak İşuwa'nın, babası III. Tuthaliya zamanındaki düşmanlığını bahane olarak göstermektedir. III. Hattuşili zamanına ait olan ancak Tuthaliya dönemine gönderme yapan başka bir belgede İşuwa düşman bir ülke olarak gösterilmektedir. Bu dönemde İşuwa'nın, Tegarama (Gürün) ya saldırdığı kayıt altına alınmıştır. Şuppiluliuma dönemine ait olan ve Kizzuwatna Kralı Şunaşşura ile yapılan anlaşmada ise İşuwa'nın düşmanlığa başladığı ve kralın onların üzerine yürüyüp yemesi sonucu İşuvalıların Hurri'ye doğru kaçtığını ve oraya iltica ettikleri, kralın Hurri'lerden İşuvalıları geri istediği ancak hayır cevabını aldığı belirtilmektedir. Son olarak IV. Tuthaliya döneminde İşuwa'da bir kralın olduğunu görüyoruz. Sonrasında ise İşuwa, Hitit ülkesine doğrudan bağlı bir hale gelmiştir²⁴.

Kizzuwatna Krallığı

Günümüzde Çukurova olarak bilinen bölge M.Ö. I. Binyılda Klikya, M.Ö. II. Binyılda ise Kizzuwatna olarak kaynaklarda yer almaktadır. Kizzuwatna²⁵ isminin etimolojik kökeni Hurrice'ye dayanmaktadır. Kizzuwatna'nın M.Ö. I. Binyıldaki ismi olan Kilikya'nın kapladığı alan bugün aşağı yukarı bilinmektedir, ancak M.Ö. II. Binyıldaki Kizzuwatna'nın bugünkü coğrafi alanını tespit etmek daha zordur. Bu durum çekirdek merkezli Kizzuwatna siyasi coğrafyasının tampon bölgeleri eline geçirmesi veya elden kaybetmesi ile ilgili bir durumdur. Kizzuwatna isminden ilk defa M.Ö. 1650 yılında bahsedilir. Kral Telepinus ile Kizzuwatna kralı İşput-Ahşu arasında bir anlaşma imzalanmış ve Hititler Kizzuwatna'nın bağımsızlığını zorunlu olarak kabul

²² Yiğit, a.g.e., 1995, s: 245; Kemalettin Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul, 2006

²³ Yiğit, a.g.e., 1995, s: 237 vd.

²⁴ Yiğit, a.g.e., 1995, s: 240 vd.

²⁵ Kinal, a.g.e., 1998, s: 8

etmişlerdir²⁶. Böylelikle Hurrili bir ailenin yönettiği Kizzuwatna krallığı ile iyi ilişkiler kurulmuştur²⁷. Kizzuwatna coğrafyasında yaşayan yerli halkların yanında kalabalık ve üstün bir Hurri nüfusunun da bulunduğu bugün kesinlik kazanmıştır²⁸. Hurriler II. Bin yılın ortalarında bugünkü Elazığ ilinin olduğu bölgede İšuwa krallığını kurdukları zaman aynı zamanda Adana-Çukurova bölgesinde de Kizzuwatna krallığını kurmuşlardır²⁹. Hurrilerin Kizzuwatna krallığını I. Murşili ile II. Tuthaliya arasındaki süreçte kurduğu tahmin edilmektedir³⁰. Keza I. Murşili'nin M.Ö. 1550 yılındaki Halep seferinde Hurrilerle uğraştığı bilinmektedir³¹. Kizzuwatna çoğu zaman Hurri-Mitanni devleti ile Hitit devleti arasında bir tampon devlet konumunda olsa da zaman zaman Hitit devleti ile eşitlik ilkesine dayanan anlaşmalar dahi yapmıştır³². Hitit kralı Zidanta zamanında Kizzuwatna kralı Pallia ile sonra da oğlu Ammunas'ın Kizzuwatna kralı I. Sunassura ile eşitlik ilkesi dâhilinde birer anlaşma yaptıkları bilinmektedir³³. Diğer taraftan ise Kizzuwatna kralı Pallia'nın Yamhad (Halep) krallığına bağlı Alalah kralı İdri-mi ile de bir anlaşma yaptığı görülmektedir³⁴. Bu anlaşmada önemli olan nokta İdri-mi'nin Mitanni kralı Barratarna'nın vasalı olduğunun tespitidir. Tüm bunlar Alalah vesikalarından öğrenilmektedir. Tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde Hitit devletinin Kuzey Suriye üzerindeki hâkimiyetinin bu dönemde Mitanni devletine kattığı ve Kizzuwatna Krallığının bu iki devlet arasında tampon devlet olarak bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde yoğun bir Hurri göçünün bahse konu bölgelerde yoğun olarak yaşandığı anlaşılmaktadır. Kuzey Mezopotamya ve Suriye'de bulunan höyüklerin XVI. ile XV. asırlar arasına rastlayan tabakalarında Nuzi'de V-VI. Alalah'ta VI. tabakada Nuzi kapları denilen ve Hurri'lere atfedilen yeni bir keramik türünün ortaya çıkması bu göç hareketini doğrulamaktadır³⁵. Geç Tunç Çağı'nda Kuzey Mezopotam-

²⁶ Hikmet Öz, Tarsus Tarihi, Ankara, 2007

²⁷ Ahmet Ünal, Hititler Devrinde Anadolu I, İstanbul, 2002, s: 72

²⁸ Ahmet Ünal, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığının Siyasi Tarihi", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c.15, s.3 (Arkeoloji Özel Sayısı) s:15-18

²⁹ Köroğlu, a.g.e., s:124

³⁰ Tamer, a.g.e., s: 15

³¹ Balkaya, a.g.e., s: 68

³² Kınal, a.g.e., 1998, s: 8

³³ Ünal, a.g.e., 2002, s: 94

³⁴ Memiş, a.g.e., s: 97

³⁵ Kınal, a.g.e., 1992, s: 90 vd.

ya'da üretilen Nuzi keramikleri, Salat Tepe'de³⁶ bulunmuştur. Salat Tepe'de bulunan Erken Demir Çağı keramikleri, Doğu Anadolu ve Yukarı Fırat Havzası Erken Demir Çağı Keramikleri ile benzerlik göstermektedir³⁷. Hitit Kralı Şuppiluliuma zamanında Kuzey Suriye'nin önemi anlaşılmış ve Klikya kapılarını elinde tutan Kizzuwatna Devleti ile yeni bir anlaşma yapılmıştır³⁸. Yine eşitlik kaidesi üzerinden yapılan anlaşmayla birlikte Şuppiluliuma sonrasında Kizzuwatna ile bir problem yaşanmamıştır. Yapılan bu anlaşma ile Güney yolları Kizzuwatna denetiminde kalırken, Orta Toros bölgesi Hitit denetimine bırakılmıştır³⁹. Kizzuwatna kralı Paddatişsu ile yapılan bir diğer anlaşma sınır ihlalleri ve göçebeler ile ilgilidir. Ancak buradaki Hitit kralının kim olduğu açık değildir muhtemelen II. Hantili olduğu düşünülen Hitit kralı zamanına ait anlaşma metni şöyledir:

"Eğer büyük karlın kulları, kadınları, malları, sığırları, koyunları ve keçileri ile birlikte göçerler ve Kizzuwatna'ya girerlerse, Paddatişsu onları yakalayacak ve büyük krala geri verecektir. Ve eğer büyük kralın kulları kadınları, malları, sığırları, koyunları ve keçileri ile göçerler ve Hatti ülkesine girerlerse, büyük kralı onları yakalacak ve Paddatişsu'ya geri verecektir"⁴⁰.

Kizzuwatna Şuppiluliuma'dan sonra ise tamamen Hitit topraklarına dâhil edilmiştir⁴¹. Ancak Kizzuwatna krallığı vergiden muaf tutulmuş ve Kizzuwatna kralı Hattuşa'ya geldiği zaman Hitit devlet ricali onu ayakta karşılamıştır. III. Hattuşili döneminde artık Kizzuwatna ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır, keza burası artık Hitit doğal sınırları içerisine girmiş, siyasi ve kültürel olarak Hititler ile kaynaşmış durumdadır⁴².

³⁶ Salat Tepe, Dicle Nehrinin yukarı havzasında, Ilısu barajı dolmuş alanında, Bismil'in yaklaşık 14 km doğusunda yukarı Salat bölgesinde yer almaktadır.

³⁷ A. Tuba Ökse-Oğuz Alp-Necdet İnal, "Ilısu Barajı Salat Tepe 200-2002 Yılı Kazıları, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 2004, s: 331-338

³⁸ Memiş, a.g.e., s: 109

³⁹ Macqueen, a.g.e., s: 60

⁴⁰ Ünal, a.g.e., 2002, s: 129

⁴¹ Kinal, a.g.e., 1998, s: 157

⁴² Ünal, a.g.e., 2002, s: 147

Hurri-Mitanni Krallığı

Kral isimlerindeki karışıklığı bir kenara bırakırsak ismi tarihi vesikalardan tespit edilen Mitanni kralları şunlardır:

Kirta	1500- 1490
Şuttarna	1490- 1470
Baratarna	1470- 1450
Parsatatar	1450- 1440
Sauşşattar	1440- 1410
Artatama	1410- 1400
II. Şuttarna	1400- 1385
Artasumara Tuşratta	1380- 1350
Artatama II	Hurri Krallığı
Mattiwaza	1350- 1320
Sattuara	çağdaşı I. Salmanassar ?
Sattuvara II	çağdaşı I. Adad- Nirari M.Ö. 1310- 1281 ⁴³
Vasasatta	Sattuvara II oğlu

Hurriler'in Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de bir nüfus çoğunluğu ile var olduklarına değinmiştik. II. Bin yılın ortalarında Hint Avrupa kökenli bir grup olan ve kendilerine Maiteni diyen bir grup genç ve savaşçı topluluk Kuzey Mezopotamya'da bulunan bu kalabalık Hurri nüfusuna karışarak yakın doğunun Mısır'dan sonraki en büyük gücünü oluşturmuşlardır. Assur vesikalarında Hanigalbat, Hitit vesikalarında Hurri-Mitanni, Mısır kaynaklarında ise Naharina⁴⁴ olarak bahse konu olan Mitanniler hakkındaki bilgileri Nuzi'de keşfedilen Hurri ailesine ait özel arşiv ile Alalah'ta bulunan Akkadca çivi yazılı belgeler sayesinde bilgi edinmekteyiz.

Hurri-Mitanni krallığının tam olarak başlangıcı ile ilgili bilgiler eksik olsa da, Fırat'ın batısında bulunan Hurri'lere yapılan Hitit seferi sonrasında M.Ö. 16 yy.'ın ikinci yarısına denk düşen zaman diliminde Hurri-Mitanni Krallığının büyük bir güç olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Hurri-Mitanni

⁴³ Mitanni Kral listesi Füzuran Kınal'ın Eski Anadolu Tarihi isimli çalışmasından derlenmiştir. Ancak, Christian Eder tarafından yazılan ve Atilla Türker tarafından Türkçe'ye çevrilen Assur Zaman Aralığı ve Ön Asya'nın Kesin Kronolojisi isimli makalelerde belirtilen bilgilere göre I.Adad – Nirari, I. Salmanassar'ın halefi konumundadır.

⁴⁴ Ünal, a.g.e., 2002, s: 92

Krallığın sınırları Doğu'da Kerkük'ten Batı'da Akdeniz'e kadar uzanmaktaydı.

Hurri-Mitanni Krallığı M.Ö 1550- 1350 yılları arasında bölgenin en güçlü devletlerinden birisiydi. Başkentleri hususunda kesin bilgiler olmamakla birlikte Urfa Ceylanpınar yakınlarına tekabül eden Vaşşugani şehri idi⁴⁵. Kizzuwatna kralı Pallia'nın Alalah kralı İdri-mi ile bir anlaşma yaptığının ve İdri-mi'nin Mitanni kralı Barratarna'nın (Baratarna) vasalı olduğunu Alalah vesikalarından öğrenmekteyiz. Bu vesikada Mitanni kralı "**Baratarna için Baratarna Lugal Erin Meş Hurri Kı**" yani Baratarna, Hurri birliklerinin kralı ifadesi geçmektedir⁴⁶. Alalah kazılarının VII. Tabakasında bulunan yangın izlerinden sonra gelen VI. ve V. tabakalarda Nuzi seramikleri bulunmuştur, bu seramikler Hurrilere ait olduğundan dolayı Hurri-Mitanni devletinin 1500-1400 arasında Kuzey Suriye'de buldukları sonucuna ulaşabiliriz⁴⁷. Alalah'ın IV. Tabakasından sonra ise artık Halep (Yamhad Krallığı) isminden bahsedilmediğini bunun yerine Alalah krallığı tabirinin kullanıldığını görmekteyiz. IV. Tabakada bulunan ve kral İdri-mi'ye ait bir heykelin üzerinde bulunan aynı kralın otobiyografisine göre Yamhad krallığının akıbeti şu şekilde olmuştur. İdrimi Halep krallığında çıkan kargaşa ortamından dolayı kardeşleriyle birlikte buradan kaçtıklarını ve Emar oğulları memleketine sığındıklarını anlatmaktadır, bundan sonra ise kendisinin bu sığıntı duruma daha fazla dayanamayarak Kinahhi (Kenan) memleketine geçtiğini ve burada yedi sene kaldıktan sonra, Hurri kralı Barratarna ile görüşmesi akabinde kendisinin vasal olarak Alalah tahtına oturduğunu bu süre zarfında Hitit sınırında bulunan bazı şehirleri aldığını ve Otuz yıl tahtta kaldıktan sonra oğlu Adad Nirari'ye tahtı bıraktığını anlatmaktadır.

Alalah'ın IV. Tabakasında bulunan bir belgeden kral İdrimi'nin Pilliya isimli biri ile kaçak esirler hakkında bir anlaşma yaptığı görülmektedir. Burada ismi geçen Pilliya'nın Hitit kralı Zidanta ile anlaşma yapan Kizzuwatna kralı Palliya olduğu kabul edilmiştir. Bu bilgilere göre aşağıdaki krallar birbirlerinin çağdaşları olmalıdırlar⁴⁸.

⁴⁵ Özçelik, a.g.e., s: 66

⁴⁶ Balkaya, a.g.e., s: 51

⁴⁷ Kinal, a.g.e., 1967, s: 203

⁴⁸ Kinal, a.g.e., 1967, s: 204

Mitanni	Hitit	Kizzuwatna	Alalah
Barratarna	Zidanta	Palliya	İdrimi

Hitit devleti Kuzey Suriye hâkimiyetini Mitanni devletine kaptırdıktan sonra Kizzuwatna bir tampon devlet konumuna gelmiştir. Mısır firavunu III. Tutmosis'in M.Ö. 1493-1440 yılları arasında Naharina denilen iki nehir arasındaki bölgeye 16 sefer yaptığı ve Halep başta olmak üzere Kuzey Suriye'de birçok şehir aldığı bilinmektedir⁴⁹.

III. Tutmosis'ten sonra Kuzey Suriye'deki durum Mitanni lehine değişmiştir. Kral Barratarna zamanında Halep ve Ni şehirleri alınmış, Şuppiluliuma zamanında ise Kral Sauşşatar'ın Assur'u zapt ettiği anlaşılmaktadır. I. Artatama döneminde cereyan eden olaylar Hattuşaş ve Amarna arşivlerinden takip edilmektedir.

Artatama dönemindeki en önemli hadiselerden birisi Mısır firavunu IV. Tutmosis ile bir barış ve dostluk anlaşmasının yapılmasıdır. Amarna mektubuna göre Artatama'nın kızının firavuna eş olarak gönderildiği bilgileri edilmektedir.

II. Şuttarna zamanı ile ilgili fazla bir bilgi bulunmamasıyla birlikte bu kraldan sora EA 17 numaralı Amarna mektubuna göre Mitanni kralı Tuşratta taht kavgalarıyla ilgili olarak Firavuna bilgiler vermektedir. Artatama, memleketin kuzey batı kısmını alarak burada müstakil bir Hurri Krallığı kurmuştu. Hititler güçlü rakipleri olan Mitanni krallığının bu durumundan hemen istifade etmiş ve prens Artatama'ın kurmuş oldu Hurri krallığını hemen tanımışlardır. Bunun neticesinde ise Mitanni kralı Tuşratta ile Hititlerin arası bozulmuştur. Daha sonra İşuwa için bozulan ilişkiler neticesinde Hitit ve Mitanni savaşı başlamış ilk savaşın galibi Mitanni'ler olmuştur. Tuşratta bu zaferini Mısır'a bildirmiştir. Ancak bir yıl sonra meydana gelen ikinci savaştan sonra Mitanniler yenilmiş ve başkent Waşşukani düşmüş ve Tuşratta kaçmıştır. Bu süreçte Kuzey Suriye şehirleri tam bir kargaşa içine girmiştir⁵⁰. Müstakil bir Hurri krallığı kuran Artatama'nın, Şuttarna'nın babası olan Artatama ile ilgisi olmadığı görülmektedir. Ancak farklı bir krallık kurduğu içinde II. Artatama şeklinde tanımlanmamıştır.

II. Şuttarna'nın oğlu olan Tuşratta Krallığın Güneydoğu kısmında hüküm süren Artasumra öldürüldükten sonra çocuk yaşta tahta çıkmıştır⁵¹. Mitanni-

⁴⁹ Kinal, a.g.e., 1998, s: 92

⁵⁰ Kinal, a.g.e., 1963, s: 5

⁵¹ Kinal, a.g.e., 1998, s: 94

lerin Ön Asya dünyasına kazandırmış oldukları manevra kabiliyeti yüksek savaş arabaları sayesinde hatırı sayılır bir güce eriştikleri bilinmektedir.

Uruatri - Nairi Konfederasyonu

M.Ö. 13. yy'ın ilk çeyreği M.Ö. 9. yy'ın ilk yarısı Uruatri Nairi Konfederasyonu, Urartu'nun arkaik çağı veya Urartu'nun Proto tarihi olarak isimlendirilmiştir⁵². M.Ö. 13. yy'a ait çivi yazılı Assur belgelerinden anlaşıldığı üzere M.Ö. 1272- 1243 yılları arasında Assur kral I. Salmanassar döneminde Assur'a karşı harekete geçen ülkeler arasında Uruatri adı geçmektedir. Yine aynı yazıttan anlaşıldığı üzere Assur kralı Uruatri adı altında bilinen 8 ülkeyi hâkimiyeti altına almıştır⁵³.

“Rahipliğim başlangıcında Uriadri ülkesi ayaklandı, ordumu harekete geçirdim ve güçlü dağ kalelerine doğru sefere çıktım”⁵⁴.

Assur Kralı I. Salmanassar dönemine ait olan bu yazıttaki bilgilerde Mitanni devletinin tamamen yıkılmasından sonra Uruatri ülkesi olarak tanımlanan bölgenin Assur'a karşı ayaklandığından bahsedilmektedir. Yine I. Salmanassar dönemine ait ikinci bir metinde ise şöyle denmektedir.

“Himme, Uadkun, Bargun, salua, Halila, Nilipahri, Zingun adlı sekiz ülkeyi ve bunlara ait askeri güçleri ele geçirdim. 51 kenti zaptettim, yakıtım, mallarına haraç olarak el koydum. Tüm Uruadri ülkesini üç günde Tanrım Assur'un ayaklarına dize getirdim”⁵⁵.

Yazıttan anlaşılacağı üzere Uruatri ülkesi olarak tanımlanan coğrafya üzerinde Assurlulara göre sekiz büyük ülke ve bu ülkelere bağlı 51 kent bulunmaktaydı. Prizma yazıtı olarak bilinen ve Tukulti-Ninurta isimli kral zamanına ait yazıtta ise şu bilgiler bulunmaktadır.

“Patikalardan benden önce hiçbir kralın bilmediği, yolu olmayan uzak dağları geçtim. Nairi ülkesinin 43 kralı savaşmak için karşıma dikildi. Onlarla savaştım ve saltanatlarına son verdim”⁵⁶.

⁵² M. Taner Tarhan, “Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallarından “Lutipri=Lapturi Hakkında Yeni Görüşler”, *AnAr* 7, İstanbul, 1980, s: 69 vd.

⁵³ Oktay Belli, “Urartular”, *Anadolu Uygarlıkları, Görsel Yayınları*, c.1, Ankara, 1982, s: 140-209

⁵⁴ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994,

⁵⁵ Çilingiroğlu, a.g.e., s: 4

⁵⁶ Çilingiroğlu, a.g.e., s: 6

Bu yazıtta ise I. Salmanassar döneminde Uruatri ülkesi ile ilgili sorunların halledildiği ve I. Tiglat-Pileser döneminde ise Nairi ülkesi ile savaşıldığı kayıt altına alınmıştır. I. Tiglat-Pileser dönemine ait başka bir yazıtta ise şu ifadeler kullanılmaktadır.

“Korkunç silahlarımla saldırdım ve geniş topraklara yayılan ordularımı Adad’ın yarattığı bir sel gibi tahrip ettim. Dağların yüksek yerlerini ve kentlerinin etrafını savaşçıların ölüm vücutları ile doldurdum. Savaşta 120 adet savaş arabası ele geçirdim. Nairi ülkelerinin 60 kralını, kendilerine yardıma gelenler ile birlikte mızrağımın ucunda Yukarı Deniz’e doğru kovaladım”⁵⁷.

Bu yazıt Assur’un bu dönemde fazlaca güçlendiğini ve Yukarı Deniz olarak tanımlanan Van Gölü’ne kadar ilerlediklerini beyan etmektedir. Bu yazıt ile birlikte aynı zamanda artık Uruatri- Nairi konfederasyonunun zor duruma düştüğü anlaşılmaktadır. I. Salmanassar’ın daha önce Hititler tarafından zayıflatılan Hurri- Mittanni devletine son verdiğine değinmiştik. Ancak Assur Devleti Doğu Anadolu ile arasında bulunan bu tampon devleti ortadan kaldırdıktan sonra Ön Asya’nın siyasi dengesi bozulmuş ve zincirleme olaylar başlamış durumdadır. Assur’un Kuzey Mezopotamya’da tek başına kalması ve Süpergüç olma girişimi onun Doğu Anadolu’da bulunan zengin maden kaynaklarına göz dikmesine neden oldu. Bu durumda ise karşısında bu kez Uruatri ve Nari Konfederasyonu’na ait güçleri bulmuştur. Ancak I. Salmanassar, Tukilti- Ninirta ve I. Tiglat Pileser zamanlarında yazıtlardan anlaşılacağı üzere birkaç defa mağlup edilen Konfedere güçler Assur ile bu şekilde başa çıkamayacaklarını anlayınca Urartu Krallığı çatısı altında birleşme yoluna gitmişlerdir⁵⁸.

Urartu Devleti

Urartu Krallığı birçok beyliğin bir araya gelmesiyle Uruatri ve Nairi Beyliklerinin önderliğinde kurulmuştur, Krallık Doğu Anadolu’nun yüksek yaylasında ve hayvan yetiştiriciliği ile tarım açısından uygun olan Van Gölü dolaylarındaki komşu ve akraba Hurri boylarının birleşmeleri sonucu oluşmuştur⁵⁹.

⁵⁷ Çilingiroğlu, a.g.e., s. 1

⁵⁸ Tarhan, a.g.e., s: 72

⁵⁹ Belli, a.g.e., s: 149

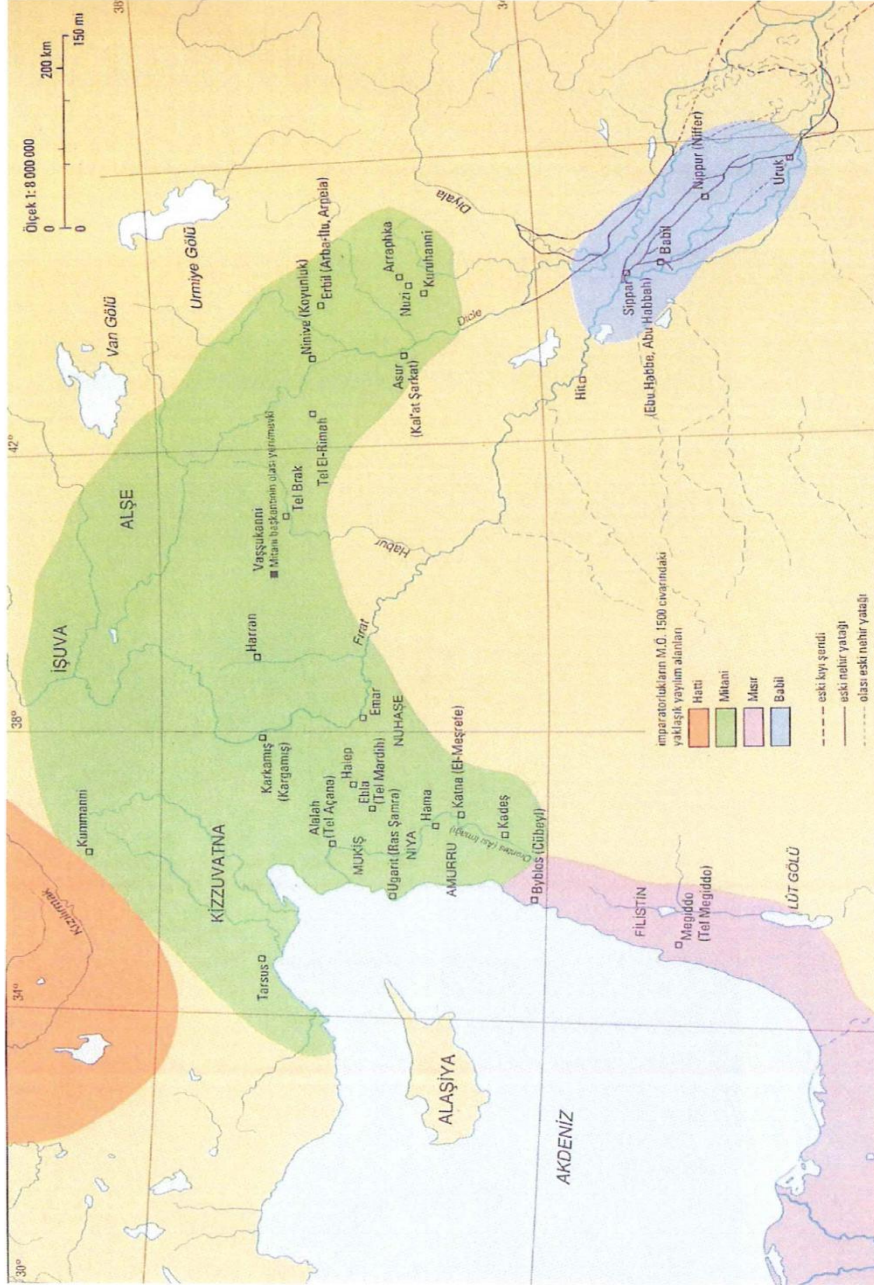
KAYNAKÇA

- ALPMAN Adil, "Hurriler", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C.14, S. 25, Ankara, 1981, s.283-313
- BALKAYA Tuncer, Hurri-Mitanni Devleti, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.
- BELLİ Oktay, "Urartular", Anadolu Uygarlıkları, Görsel Yayınları, C.1, Ankara, 1982, s.140-209
- BİTTEL K., Ön Asya Tarih Öncesi Çağları: Mısır, Filistin, Suriye, (Çev.) Halet Çambel, İstanbul, 1945.
- BURNEY C.A ve D.M. LANG, "The Peoples of the Hills: Ancient Araratof Caucasus, London, 1975.
- BURNEY C.A, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", Anatolian Studies VIII, 1958.
- ÇİLİNGİROĞLU Altan, Urartu Tarihi, İzmir, 1994.
- DYSON R.H., "The Archaeological Evidence of the second Millennium B.C. on the Persian Plateau", CAH II, 1968, s.14-16
- DZHAPARİDZE O.M., "The Culture of Early Agricultural Tribes in The Territory of Georgia", VII. International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Moscow, 1964, 2 vdd.
- ERDEM Aylin Ümit, Doğu Anadolu'da Demir Çağı Yivli Keramik Geleneği, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.
- ERKANAL Armağan, "Panaztepe Kazısının Tarihsel Açısından Değerlendirilmesi", Türk Tarih Kongresi X, Ankara, 1990, 139-146.
- ERZEN Afif, Doğu Anadolu ve Urartular, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.
- KINAL Füzuan, "Amarna Çağında Mısır'ın Ön Asya Münasebetleri", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C.2, S.1, Ankara, 1943, s.99-106.
- Kinal, Füzuan, "Ugarit Krallarının Tarihi", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C.8, S.14, Ankara, 1963, s.1-15.
- KINAL Füzuan, "Yamhad Krallığı", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C.5, S. 8, Ankara, 1967, s.196-211.
- KINAL Füzuan, Eski Anadolu Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

- KOZBE Gülriz, “Van Dilkaya höyüğü Erken Transkafkasya Keramiği”, VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1990, s.533-554.
- KÖROĞLU Kemalettin, Urartu Krallığı Döneminde Elazığ ve Çevresi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1996
- KÖROĞLU Kemalettin, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006
- KRUPNOV F.I., “The Most Archaic Culture of the Caucasus and the Caucasian Community”, Soviet Anthropology and Archaeology and Archeology III, 1964, s.31-42.
- LANG D.M., Armenia: Cradle of Civilization, London, 1970.
- LOYD S, Early Anatolia, London, 1956.
- MACQUEEN J.G., Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, (Çev.) Esra Davutoğlu, İstanbul, 2009.
- MELLART J., “The End of the Early Bronze Age in Anatolia and Aegan”, AJA 62/1, New Jersey, 1958, s.9-33
- MEMİŞ Ekrem, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Konya, 2011.
- ÖKSE Tuba, ALP Oğuz, İNAL Necdet, “Iısu Barajı Salat Tepe 2000-2002 Yılı Kazıları”, 25. Kazı sonuçları toplantısı I, Ankara, 2004, s.331-338.
- ÖZ Hikmet, Tarsus Tarihi, Ankara, 2007.
- ÖZÇELİK Nazmi, İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı, Ankara, 2010.
- PEHLİVAN Mahmut, “Karaz Kültürü ve Hurriler”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi S.1 C.1, Van, 1990,s.168-175.
- PIOTROVSKİİ B.B., “The Aeneolithic Culture of Trans-Caucasian in the Third Millennium B.C.” VI. International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Moscow, 1962, 7
- ROAF Michael, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Mezopotamya ve Eski Yakındoğu, (Çev.) Zülal Kılıç, İstanbul, 1996.
- SEVER Erol, Assur Tarihi, İstanbul, 2008.
- SEVİNÇ Fatma, “Hititlerin Anadolu’da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.17, Isparta, 2008, s.11-32.
- TAMER Serihan, Hurri Siyasi Tarihi ve Kültürü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.
- TARHAN M. Taner, “Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallarından “Lutipri=Lapturi Hakkında Yeni Görüşler”, AnAr 8, İstanbul, 1980, 69-114.

- ÜNAL Ahmet, Hititler Devrinde Anadolu I, İstanbul, 2002.
- ÜNAL Ahmet, “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizuwatna (Adana) Krallığının Siyasi Tarihi”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.15, S.3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s.15-18.
- ÜNSAL Veli, “Karaz Kültürünün Kuzey Sınırı”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S.16, Erzurum, 2006, s.127-142.
- YENER K. Aslıhan, “Alalakh (Aççana Höyüğü) 2006 Yılı Çalışmaları”, Kazı Sonuçları Toplantısı 29/2, Ankara, 2008, s. 171-186
- YİĞİT Turgut, “Hurrilere İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C.24, S. 38, Ankara, 2005, s.55-69.
- YİĞİT Turgut, “Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İşuwa Bölgesi”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C.17, S.28, Ankara, 1995, s.233-251
- WILHELM Gernot, The Hurrians, (Çev.) Jennifer Barnes, Warminster, Aris-Philips, 1986.

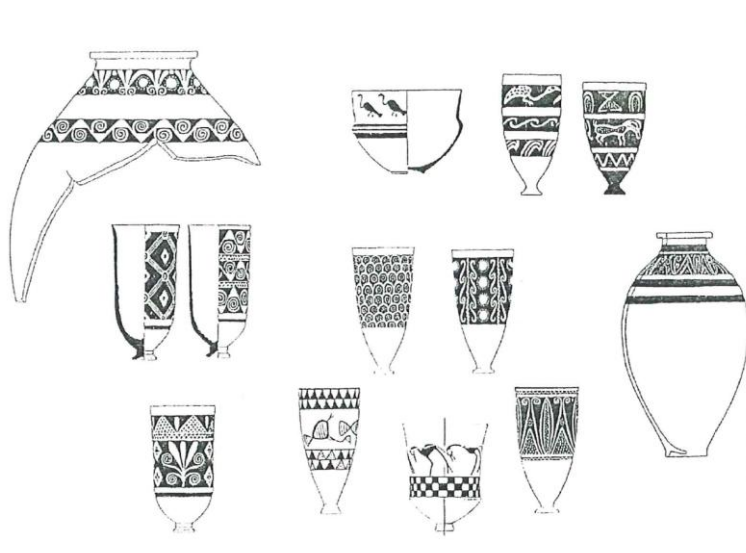
Levhalar

Mitanni Devleti (Roaf 1996)

Nuzi Seramiği (Wilhem, 1989)

Nuzi Seramiği (Wilhem, 1989)

KATOLİK - YAHUDİ DİYALOĞU: TARİHÇE VE ANA KONULAR*

CATHOLIC- JEWISH DIALOGUES: HISTORY AND MAIN SUBJECTS

*Mustafa ALICI***

ÖZET

Pek çok Yahudi, II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen Hıristiyanların Yahudiler ve Yahudilik hakkında devrim sayılacak nitelikteki teolojik değişimleri konusunda kayıtsızdır. Buna karşın Katolikler, Yahudilerle ilgili olarak Yeni Ahit'e dayanan bir kurtuluş öğretisi geliştirerek organizeli bir Yahudi misyon teolojisi geliştirmemişlerdir. Bunun yerine Katolikler, Yahudilerle ilgili olarak ahit, Mesih, seçilmiş halk gibi ortak teolojik konular ışığında hem misyon teolojisi açısından hem de antropolojik endişeler açısından Yahudilerle diyaloga özel önem vermektedirler.

Anahtar Kelimeler: *Yahudilik, Katolik Kilisesi, Dinlerarası Diyalog, Katolik- Yahudi Diyalogu*

ABSTRACT

Most Jews remain ignorant and unaware of the revolutionary changes which have taken place between Christian groups and Jews and Judaism since the end of World War II. On the other hand for Catholics, the New Testament is built entirely on the Old Testament. For this reason the Catholic Church has no organized mission to the Jews, as is the case for instance in certain Evangelical circles. Instead, the Roman Catholic curia want to dialogue with Jews in hope of their faith in Jesus Christ, as well as in the covenant done for Jews, and the concept of the Chosen People. Therefore for hem Catholic- Jewish dialogue has the importance in the sense of mission theology and anthropological concerns.

Key Words: *Judaism, Catholic Church, Interfaith Dialogue, Dialogues between Catholics and Jews*

* Bu makale Türkiye Dinler Tarihi Derneği'nin 18-19 Şubat 2012 tarihinde Ankara'da düzenlemiş olduğu **Bütün Yönleriyle Yahudilik** adlı sempozyumda sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mustafaalici@hotmail.com

GİRİŞ

Katolikler için diğer dinler arasında Yahudilik kadar Hıristiyanlığa yakın olan bir başka gelenek yoktur.¹ Buna rağmen II Vatikan Konsili (1962-1965)'nin gerek hazırlık safhasında gerekse dört oturumu sırasında en önemli diyalog belgesi olan *Nostra Aetate*'nin müsveddesinin hazırlanması çabası verilirken Konsil babalarını Yahudilerle ilgili 4. madde kadar tehdit edici ve sıkıntıya sokucu hiçbir şey olmamıştır. Papa XXIII. John'un sekreteri Loris Capovilla'ya göre Hıristiyan birliğini teşvik eden bir papalık konsili kuruncaya değin bu konsilin, İsrail devletinin tanınması ve anti semitizm gibi meselelerle boğuşmak zorunda kalacağı papanın aklının ucundan bile geçmiyordu.²

Aslında konsilde Yahudilik ve Yahudiler vurgusunun başlangıcı olarak Fransa'da eğitim direktörü olan Yahudi asıllı tarihçi Jules Isaac'ın 13 Haziran 1960 tarihinde papaya yarım saatlik samimi görüşmesi sayılmaktadır. Isaac, bu görüşme sırasında papaya Yahudilere yönelik Katolik öğretilerin ve uygulamaların tarihçesini anlatan uzun bir memorandum sunmuş ve papanın ilgisini bu konuya çekmeyi başarmıştı.³

Isaac'ın daha sonradan anlattıklarına göre papa ona özetle şunu söylemiştir; "tarih boyunca Katoliklerin Yahudilerle ilgili öğretilerinde "bir küçümseme (*mepris*)" mevcuttu ve Roma Katolik geleneği, Yahudilere karşı sürekli bir baskı ve onları aklama ikilemi içinde bocalayıp durmuştu. Bu yüzden Kilisenin başı olarak özünde Hıristiyanlığa uygun olmayan yaklaşımları düzeltecek bir anlayış geliştirilmeliydi". Böylece Isaac, öncelikli olarak "Yahudi sorununu araştırmak üzere bir papalık komitesi kurulmasını" Papaya teklif etti. Papa da ona "senle buluşmamızın ilk anından itibaren bunu düşünüyordum" cevabını verdi ve akabinden Eylül 1960'da Papa Hıristiyan Birliğini

¹ Bu konuda kaleme alınan modern çalışmalar arasında Helga Croner, Compiler, *Stepping Stones to Further Jewish-Christian Relations, and More Stepping Stones to Jewish-Christian Relations: An Unabridged Collection of Christian Documents, 1975-1983*, New York 1985.; International Catholic-Jewish Liaison Committee, *Fifteen Years of Catholic-Jewish Dialogue 1970-1985*, Rome 1988; E. Fisher - L. Klenicki, *In Our Time: The Flowering of Jewish-Catholic Dialogue*, Stimulus 1990; E. Fisher, *Visions of the Other: Jewish And Christian Theologians Assess the Dialogue*, Stimulus 1994.

² Michael A. Hayes, "From *Nostra Aetate* to *We Remember*: A Reflection on The Shrah", *Christian- Jewish Relations Through Centuries*, Stanley e. Porter – Brook W. R. Pearson, Sheffield 2000, 426- 436.

³ Hayes, 436- 450.

destekleme sekreterliğini kurması için Kardinal Bea'yi görevlendirdi. Bu sekreterlik Kasım 1960 ortalarında ilk komite toplantısını yaptı ve sadece kiliseler arasındaki birliği amaçlamayan ama sekreterliğin gündemlerinden biri olarak Yahudi sorununu ele alacak olan bir yapıya kavuştu. Kardinal Bea, aslında burada kendi tasarrufunu kullanarak böyle bir yol seçmişti. Zira denilmektedir ki kardinal Bea, piskoposların bile hazır olmadığı bir dönem Yahudiler ve Yahudilik hakkında resmi öğretilerde radikal değişiklikler içeren keskin bir viraj almamak için böyle bir yolu tercih etmişti.⁴

Öte yandan Katolik- Yahudi ilişkilerinde meydana gelecek olumlu gelişmelerin Ortadoğu siyasal yapısını da etkileyeceği de belliydi. Özellikle bölgedeki Arapça konuşan Katolik azınlıklar kendi piskoposları yoluyla rahatsızlıklarını yüksek sesle dile getirmekteydiler. Yahudi yanlısı bir öğretinin çıkması Arap ülkelerinin Vatikan'daki diplomatlarını rahatsız edebilirdi. Halihazırda bu diplomatlar papalığın İsrail ile herhangi bir diplomatik ilişki kurmamasında oldukça başarılı olmuşlardı.

Roma Katolik Kilisesine yönelik bu iç ve dış baskılar II. Vatikan Konsili boyunca yüzeyde kaldı. Konsilin sonlarına doğru 2221 konsil babası 88 olumsuz oya karşı "ruhun yeniden gözden geçilmesi" sıfatı da takılan (İbrance Hesbon Ha Nefes) Yahudilerle ilgili Nostra Aetate'deki 4. maddeyi kabul etti.⁵ Bu madde, bizzat 1985 yılında Yahudilerle Dini ilişkiler komisyonu başkanlığının deyimiyile Katoliklerin Yahudi halkına yönelik en gerçekçi ve neredeyse mucizevi bir tavır değişikliğini ifade ediyordu. Nostra Aetate belgesinde Yahudilerden bahseden madde 15 Latince cümleden oluşmakta ama 1900 senelik uzun bir ilişkiler tarihinde dönüm noktasını meydana getirmektedir. Konsil, bu belgedeki teolojik ifadeler yoluyla Katoliklerin özellikle pastoral ufuklarını genişletmek istemiştir.⁶

1 Ekim 1966 tarihinde Papa VI. Paul, Hıristiyan Birliğini Destekleme Sekreterliği bünyesinde Katolik- Yahudi İlişkileri Birimi oluşturup başkanlığına Cornelius Rijk adlı bir rahibi atamıştır. Papalığa bağlı bu birim diasporadaki Yahudilerin dinlerarası ilişkiler kurumu (International Jewish Committee

⁴ Thomas f. Stransky, "The Catholic- Jewish Dialouge: Twenty Years, After 'Nostra Aetate'", *America*, 6 (February 1986), 92.

⁵ Nostra Aetate belgesinin 4. maddesinin tam metni için bkz; *Interreligious Dialogue- Official Teaching of the Catholic Church (1963- 1995)*, ed. Francesco Gioia, Boston 1997, 39- 40.

⁶ Stransky, 92.

for Interreligious Consultations, IJCIC) ile 20- 23 Aralık 1970 tarihinden itibaren yılda bir kez bir araya gelerek diyalog toplantıları icra etmektedir.⁷

22 Ekim 1974 tarihinde Papa VI. Paul tarafından Yahudilerle dini ilişkiler komisyonu kurulmuş ve başkanlığına Kardinal Joannes Willebrands getirilmiştir. Bu komisyonun ilk işi Papalık bilhassa dönemin hassas politik işlerinden dolayı Pastoral açıdan ruhbanların Yahudilerle diyalog konusunda eğitilmelerini sağlayan 2 Ocak 1975 tarihli “Yahudilerle Dini İlişkiler Konusunda Rehber” adlı dokümanı yayımlaması olmuştur.⁸ Böylece Katolikler, Yahudileri ve Yahudiliği diğer geleneklerden ayırtmış ve onlarla ilgili özel bir birim ikame etmiştir. Bu ayırım özellikle Hıristiyan Birliğini Teşvik İçin Papalık Konsili adlı diyalog biriminin yönergesinde de açık bir dille zikredilmiştir.⁹

Yahudilerle dini ilişkiler Komisyonu adlı resmi kurumun en önemli belgesi ise 24 Haziran 1985 tarihli “Vaaz ve İlmihallerde Yahudiler ve Yahudilikle ilgili Doğru Yöntemler Üzerine Notlar” adlı belgedir. Bu belgenin Katoliklerin ilgisini çeken ve ilmihallerinde kendine yer bulan altı temel konusu vardır; Bu başlıklar sırasıyla “eğitim ve öğretim”, “dini eğitim ve Yahudilik”, “Eski ve Yeni Ahit arasındaki ilişkiler”, “Hıristiyanlığın Yahudi kökleri”, “Yeni Ahit’teki Yahudiler ve litürji” ve “tarih boyunca Yahudilik ve Hıristiyanlık”.¹⁰

Bu bağlamda Katoliklerin Yahudilerle diyalogunda öne çıkan bazı temel konular dikkatimiz çekmektedir. Bunlara sırasıyla değineceğiz.

A. İsrail’e Duyulan Derin Teolojik İlgi

II. Vatikan Konsili’nin 1964 tarihli Lumen Gentium (Dogmatik Yasa) adıyla bilinen belgesinin 16. Maddesine göre “Kilise, İsa Mesih’in aralarında doğup ete kemiğe büründüğü ahit ve vaatlerin verildiği insanlara (Romalıları, 9/4-5) her bakımdan öncelik vermelidir”. Buradan anladığımız en temel sonuç, Roma Katolik Kilisesinin Yahudiliğe ilgisinin sadece çoğulculuk temellerine dayanmadığı gerçeğidir. Gene bu ilgi, suçluluk kompleksi ile de motive ol-

⁷ “To a Delegation of the International Jewish Committee on Interreligious Consultation”, *Pro Dialogo*, 2005/2, 165.

⁸ “Guidelines for Catholic-Jewish Relations” *Origins* 4/3 (16 January 1974); 468- 469.

⁹ “Directory for the Application of the Principles and Norms on Ecumenism”, *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963- 1995)*, ed. Francesco Gioia, Boston 1997, 643.

¹⁰ “Notes”: *Origins* 15: 7 (4 July 1985); 102-103.

muş değildir. Kilise aslında Yahudilerle diyaloga girerek kendi öz kimliğini ve kilise gizemlerini yani tanrısal vaatlerin ifalara dönüşme süreçlerini araştırmak istemektedir.¹¹

Bu araştırma esnasında Roma Katolik Kilisesi, kendi imanının başlangıcını ve ikinci seçilmiş halk olmasını Atalar, Hz. Musa ve diğer peygamberler dönemine kadar geri götürmek istemektedir. Zira İsa Mesih, annesi Meryem ile havariler ve ilk taraftarların yanı sıra ona düşman olanlar bile İsrail halkına aittiler. Bundan dolayı Nostra Aetate'ye göre Kilise ve Hıristiyanlık, tanrısal oğulluk, Yeni Ahit, ilahi lutuf, ibadetler ve eskatolojik vaatler gibi tüm “yeni” fenomenlerin tarihteki köklerini Yahudilere dayandırır (Romalıları, 9/4-5).¹² Esasen İsa Mesih, Yahudi bir çevrede, İsrail oğullarına doğrudan hitap eden biri olarak ortaya çıktı. Katoliklere göre O, Filistinli bir Yahudi olarak kendi kavminin psikolojisine (*völker-psikologie*) hakim olan; onların endişe ve umutlarına ortak olan biriydi.¹³ Dahası o, hem Sinagoglara aşına bir şekilde Süleyman Mabedinde öğretmenlik yaptı hem de paskalya gizemi vasıtasıyla İsrail için de çok yüce bir eylem gerçekleştirdi.¹⁴

Diğer din mensuplarını ismen zikretmeyen sadece Müslümanlar ile Yahudilere özel önem veren Nostra Aetate belgesinin dört numaralı maddesinde Kilisenin sahip olduğu yeni ahdin gizemli derinliğinin manevi bağla İbrahim'in kutsal soyuna yani İsrail oğullarına “bağlandığını” açıklar. Bu anlamda “Kilise, Pavlus'un deyimiyle (Galatyalılara, 3/7) tüm Mesih'e inananların, Yahudiler kadar İbrahim'in çocukları olduğunu” ikrar eder. Zira İbrahim gibi Kilise de insanları tanrıya ve kurtuluşa çağırmaktadır. Dolayısıyla Katolik Kilisesi “kadim ahitle” Tanrıya söz veren İsrail halkının sahip olduğu Eski Ahit vahyini peşinen kabul etmektedir.¹⁵ Katolikler ve Yahudilerin bu gibi ortak manevi mirasa sahip olmaları sebebiyle II. Vatikan Konsili kendi toplumundan karşılıklı anlayış ve kadirşinaslığın teşvik edilmesi için çaba göstermesini istemektedir.¹⁶

Papa VI. Paul ise Onun Kilisesi (Ecclesiam Suam) adını verdiği 6 Ağustos 1964 tarihli ansikliğinde Yahudileri, Hıristiyanlarla beraber aynı Tanrıya

¹¹ “Nostra Aetate, 4/13”, *Interreligious Dialogue- Official Teaching of the Catholic Church (1963- 1995)*, ed. Francesco Gioia, Boston 1997,40

¹² “Nostra Aetate, 4/11”, 39.

¹³ Stransky, 92.

¹⁴ “Nostra Aetate, 4/9-11”, 39.

¹⁵ “Nostra Aetate, 4/9-10, 39.

¹⁶ “Nostra Aetate, 4/13”, 40

tapan bu yüzden de şefkat ve saygıya layık olan İbrani halkını Eski Ahit dinine mensup değerli insanlar olarak kabul eder.¹⁷

Bu teolojik ilgiyi koruyan Papa II. John Paul 13 Nisan 1986 yılında Roma'daki Yahudi toplumuna yaptığı konuşmada aynı köklerden beslenen İbrahim'in çocuklarının onun duasıyla gökteki yıldızlar ve denizdeki kumlar kadar çoğaldıklarını (Tekvin, 22/17; 15/5) anımsatır. Ona göre Yahudilik Hıristiyanların "dışındaki" bir din değil aksine "Hıristiyan imanına götüren bir yol" hükmündedir. Son günlerde İsa Mesih, Yahudilerle Hıristiyanları aynı görüp onları hep birlikte yargılayacaktır (Romalılara, 2/6). Zira papa II. John Paul'a göre iman açısından "Yahudiler Hıristiyanların ağabeyleri sayılırlar."¹⁸

Aynı papa 28 Nisan 1999 tarihinde Vatikan'da yaptığı genel bir konuşmada Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki ortak bağlardan bahsetmiş ve Katoliklerin II. Vatikan Konsili sonrasında Yahudilerle kurduğu sıcak temas ve diyalog toplantılarına işaret etmişti. Burada papa, Yahudilerin Tanrıya imanının diğer Hıristiyan olmayan dinlerinkine benzemeyen bir olgu olarak gördüklerini ve onu Eski Ahit'teki Tanrı vahyine verilen "samimi bir beşer yanıtı" olarak kabul ettiklerini açıklamıştır. Ona göre Aziz Pavlus asırlar önce İbranilere Mektubunda bir bütün olarak öncelikle Yahudilerin bu iman yanıtını kurtuluş tarihinde önemli köşe taşı olarak vurgulamıştır. Ona göre tıpkı Hıristiyan gizemleri gibi İsrail'in de Tanrının kurtuluş planında önemli sayılan sırları vardır. Hıristiyanlar kendi gizemlerinin köklerinin bu gizemlerde saklı olduğunu araştırarak öğrenirler. Söz gelişi Luka'nın Nasıra şehrinde Sinagoga girip İşaya kitabından parçalar okumasını (Luka, 4/16 vd) aktaran papaya göre bu eylem Katolik Kilisesinin Yahudi litürjik zenginliğine ilgi duymasını cesaretlendirmiştir.¹⁹

Papa XVI. Benedictus ise papa seçildiği 2005 yılının Haziran ayında uluslararası Yahudi diyalog komitesine ait bir heyeti Vatikan'da kabulünde konsil belgelerine ve papaların Yahudilerle ilgili yorumlarına sıkça atıflar yaptığı konuşmasında "Katolikler ve Yahudiler arasındaki ilişkiler tarihinin karmaşık ve acı dolu olduğunu ama Hıristiyanlarla Yahudilerin aynı ortak kaynak-

¹⁷ "Solemn Magistrerium of Paul VI", *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963- 1995)*, 74.

¹⁸ "To Representatives of the Jewish Community of Rome", *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963- 1995)*, 332, 334.

¹⁹ "General Audience: The Common bonds which exists between Jews and Christians", *Pro Dialogo*, 1999/3, 298- 300.

tan beslendiklerini bu yüzden ilahi plan çerçevesinde ortak hareket etmeleri gerektiğini açıklamıştır.²⁰

Papa XVI. Benedictus, 26 Ekim 2005 tarihinde Hıristiyan Birliğini Destekleme Konsili ve Yahudilerle Dini İlişkiler Komisyonu başkanı Kardinal Walter Kasper’i kabulünde ise Yahudilerle ilgili Nostra Aetate belgesinin dört nolu maddesinin yayımlanmasının üzerinden kırk sene geçtiğini hatırlatır. Ona göre bu madde, Katolikler ile Yahudiler arasında yeni bir ilişkiler dönemi belirlemiş ve aslında iki taraf ile diğer dinlerden farklı olarak kültürel olmayan ama samimi bir teolojik diyalog için dayanak sunmuştur.²¹

Aslında Katoliklerle diyaloga giren Yahudiler açısından düşünüldüğünde ise bu konuda bir olumlu bir olumsuz yargılama göze çarpar; olumlu yargılama, 2000 tarihinde Amerikalı Yahudilerin kaleme aldığı Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık ile ilgili Söylem adını taşıyan ama kısaca İbranice Dabru Eemet (Gerçeği Söyle) diye bilinen vesikada gizlidir. Bu belgede Yahudiler, Hıristiyanların da ortak atalar kabul ettikleri İbrahim, İshak ve Yakub’un iman ettiği Tanrıyı yerin ve göğün yaratıcısı kabul edip ona tapındıkları ve İsrail’in Tanrısı ile yakın bir ilişki içine girdikleri Yahudi toplumuna aktarılır.²²

Olumsuz yargılama ise Katolikler ile Yahudiler arasındaki en derin teolojik farklılığa işaret etmektedir ki o da, Hıristiyanlarca İsa Mesih’e yüklenen Tanrısal oğulluk isnadıdır. Bu isnat çerçevesinde Yahudilere göre Tanrı’nın oğlu olmak ile Tanrı olduğunu iddia etmek aynı şeydir ve radikal açıdan monoteizmi esas alan Yahudi teolojisine uymayan büyük ve asla aşılamayacak bir sorundur. Zaten Katolik teologlar da bu konunun farkındadırlar; onlara göre de her iki gelenek arasındaki en temel sorun, İsa’nın Mesihliğine bağlı geliştirilen onun Tanrı oğlu olduğu fikridir.²³

B. Etnolojik Açıdan İsrail’in Seçilmiş Tanrı Halkı Oluşu

Katoliklere göre Tanrının kurtuluş planında Kilisenin yeni seçilmiş halk olması, atalar, Musa ve diğer peygamberler döneminde kendi ifadesini bulur.

²⁰ “To a Delegation of the International Jewish Committee on Interreligious Consultation”, *Pro Dialogo*, 2005/2, 165.

²¹ “Discourses and Teaching of the Holy Father”, *Pro Dialogo*, 2005/3, 257.

²² “Dabru Emet. A Jewish Statement on Christians and Christianity,” www.bc.edu/research/cjl/metaelements/texts/cjrelations/resources/documents/jewish/dabru_emet.htm (14/02/2012).

²³ Hans Hermann Henrix, “After 40 Years, Nostra Aetate’s Christological Implications” *Studies in Jewish - Christian Relations*, 1 (2004- 2005), 24- 25.

Bu bakımdan Yahudiler Kilise için İsa döneminden beri günümüzde ve gelecekte Tanrının en sevgili halkı olmayı sürdürecektir. Nostra Aetate belgesine göre onların seçilmiş olmalarının etkisi hala sürmektedir; zira Tanrı ne onlara verdiği ilahi vaatlerden pişmanlık duymuş ne de onlara hitabı kesmiştir. Söz gelişi Pavlus'a göre hiçbir beşeri güç veya bir cemaat görüşü İsrail ile Tanrı arasındaki bu özel seçilmişlik bağını koparamaz (Romalıları, 11/28-29). Papa II. John Paul'un söylemiyle hem seçilmiş halk olan Yahudiler hem de kutsal Roma kilisesi Tanrının künhüne vakıf olunamaz planına ait iki temel unsurdur. Zira Tanrı tarih boyunca kendi halkını inkar etmemiştir (Mezmurlar, 94/14; Romalıları, 11/1).

İsrail'in bu derecede sevgili halk oluşu yüzünden Katolikler, bu halka yönelik tarihsel önyargıları askıya alarak, onların bir gün potansiyel olarak Hıristiyan olacaklarına dair ümitlerini yitirmezler. Bundan dolayı onlara göre Yahudilik, Tanrının vaat ettiği kurtuluşu gerçekleştirmek için değil bu kurtuluşun ön hazırlığı için mevcuttur.²⁴

Nitekim Papa II. John Paul da 31 Ekim 1997 tarihli bir konuşmasında, Kili-se'yi ikinci seçilmiş halk olarak Yahudi seçilmişlik anlayışı içinde değerlendirir. Zira ona göre Kutsal Metinler bir bütün olarak her iki halkı da kapsayacak bir seçkinlik anlayışı verirler. Bunun en somut göstergesi olarak Kili-se, Mezmurlardan ilgili bölümleri her gün sürekli tekrarlamaktadır.²⁵

Buna rağmen Katoliklerle diyaloga giren Yahudilerin çoğunluğu Yahudi seçilmiş halk öğretisinin kesinlikle harici bir yönü olamayacağını kesin bir etnik anlamı olduğunu ve bu öğretinin İsrailin ötekilerden üstün ve iyi oluşlarını gösteren bir araç olduğunu savunurlar. Torah'ın emir ve yasalarına uymak Yahudilere bu olumlu hayat algısını verilen aynı zamanda Nuh'un çocuklarına ait yedi evrensel kanun ise ötekilerin hayat tarzlarındaki iyiliği öne çıkarır.²⁶ Bir Yahudi teoloğu olan Menachem Kellner ise bu doğrultuda Yahudi- Gentile ayırımının eskatolojik zamanda ortadan kalkacağını ve tüm insanlığın aynı ilişki ile Tanrıya bağlanacağını açıklar. Ona göre tek insanlık fikri göstermektedir ki seçilmişlik zaman içinde etnik bir kimliği kaybedecek

²⁴ Stransky, 94.

²⁵ www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/1997/october/documents/hf_jpii_spe_19971031_com-teologica_en.html (14/02/2012)

²⁶ Raphael Jospe, "Pluralism out of the Sources of Judaism: Religious Pluralism without Relativism", *Studies in Jewish - Christian Relations*, 2/2 (2007), 93; Raphael Jospe, "The Concept of the Chosen People: An Interpretation" in *Judaism: A Quarterly Journal* 170, vol. 43, no. 2 (Spring, 1994): 127- 148.

ve Mesih çağı Yahudiliğin zaferi olmaktan çıkıp insanlığın zaferi olacaktır. Bir başka deyişle Maymonides'in deyişiyle söylersek hakikatleri kabul etmekle etnik anlamda değil evrensel anlamda Yahudi olacaklardır.²⁷

C. Yahudi Aleyhtarlığıyla (Anti -Semitizm) Örümlü Geleneği Yeniden Düşünmek

Roma Katolik Geleneği asırlar boyu kendi içinde oluşturduğu Anti Semitizm adı verilen bir yaklaşımla tüm Yahudileri İsa Mesih'in haça gerilmesinden sorumlu tutmuş ve Hıristiyanları Yahudilerin cezalandırılmasında ilahi vasıta olarak görmüşlerdi.

Tarih boyunca oluşan Yahudi-Hıristiyan polemiklerinin gelişmesinin ve Yahudi aleyhtarlığının ana hatlarını verirsek; birinci safha İsa Mesih'in yeryüzündeki misyonu ile Romalıların M.S. 70.yılında Tapınağı tahriplerine kadarki dönemi kucaklar. Bu dönemde Hıristiyanlık bir Yahudi hareketi olarak kabul edilmesine rağmen, Yahudilerin başta ruhbanları olmak üzere yüksek tabakası tarafından heretik kabul edilmiş buna karşın Hıristiyanlar Yahudileri İsa Mesih'e ihanetle suçlamışlardır. Unutulmamalıdır ki İsa'yı Romalı askerlere jurnalleyen havarisinin adı Yahuda idi. İkinci safha aynı zamanda yol ayrımını ifade etmekte ve M.S. IV. Asra kadar devam eden dönem, Yeni Ahit'in içinde yer alan dört İncil yazarında ve havari mektuplarında (özellikle İbranilere Mektup) oluşan olumsuz imajlar ile Yahudiler ve Yahudilik hakkındaki Patristik polemik yazarlarının bilhassa Ferisiler ve Tapınak kültürü aleyhindeki yazılarının oluşmasını gösterir. Bu polemikte, gelişmekte olan Kilise ile gelişmiş Rabbanî geleneğin karşılaşması da mevcuttur. Üçüncü safha M.S. IV. Yüzyılın sonundan itibaren Hıristiyanlığın resmen Roma dini olarak kurulmasından Hıristiyanların Avrupa'daki Yahudi cemaatlerine karşı işledikleri kitlesel şiddetin arttığı M.S. X. Yüzyılın sonuna kadar devam eder. Kilise siyasal gücünü pekiştirerek Yahudiliğin cazibesini ortadan kaldırmaya girişirken aynı zamanda Hıristiyan imanının da dayandığı İbrani kutsal kitabının geçerli oluşunu ve Yahudi varlığını korumayı bir ikilem olarak düşünebiliyordu. Dördüncü safha, X. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla kadar devam eden dönem olup Yahudi- Katolik ilişkilerindeki en alçak seviyeyi ifade eder. Bu döneme Haçlıların Yahudileri katliamdan geçirmeleri ve Yahudiler ve Yahudilik hakkındaki hakir görmelerin açıkça öğretiler haline dönüşmesi damgasını vurmuştur. Bunun neticesinde başlangıçta teorik olan bu şiddet zamanla pratiğe dönüşmüş ve Yahudiler ya Babil sürgünü benzeri

²⁷ Menachem Kellner, *Must a Jew Believe Anything?*, London 2006, 125.

sürgünler veya Yahudi getto toplulukları zorla vaftiz olma seçeneğiyle yüz yüze bırakılmışlar, meydanlarda Talmudlar yakılmışlardır. Beşinci safha ise Aydınlanma çağından II. Dünya Savaşı'nın başına kadar devam eden dönem olup Yahudiler, gettolardan kurtulmaya başlamalarına ve Avrupa cemiyetine sosyo- kültürel açıdan ciddi katkılar vermelerine rağmen, hala çoğu Avrupalı için “dışarıdakiler” görülmeye devam etmiştir. Bu dönemde sahte bilimsel temellere dayalı ırkçılık hortlamış, coğrafi keşiflerle köle ticareti başlamış, sömürülen yerli halklar en alçak insanlık kabul edilip Yahudilerle özdeşleştirilmiştir. Nazizm bu gibi teorileri kendi holokost eylemlerini temize çıkarmak için kullanacak ve sonuçta Avrupa'daki Yahudilerin üçte ikisi soğukkanlı bir şekilde sistematik katliamdan geçirilmiştir. Holokost sadece kilise için değil aynı zamanda batı medeniyeti için bir kriz haline dönüşmüştür.²⁸

Ancak Konsil, keskin bir viraj yaparak “artık Yahudilerin Tanrının reddettiği veya lanetlediği topluluk olarak görülmemesini” talep etmiştir. Konsil'e göre İsa'nın öldürülmesinde Yahudi liderlerin rolü büyüktür (Yuhanna, 19/6) ancak İsa'nın ölümünden bütün Yahudiler sorumlu olmadığı gibi bugünkü Yahudiler hiçbir sorumluluk taşımazlar. Bu nedenle onların toptan lanetlenmesi gerekir.²⁹

Konsil'e göre “bu yeni yaklaşım kesinlikle İncilin hakikatiyle uyumsuz değildir”. Dahası Konsil açık bir dille asırlar boyunca üretilen Yahudi aleyhtarı nefret, eziyet ve zulümlerden acı duyduğunu ve aslında bunların tahrif edilmiş teolojik ve seküler kaynakların sosyo- ekonomik gerekçelerle beslendiği yaklaşımlar olduğunu kabul etmektedir.³⁰

Ancak II. Vatikan Konsilinin hazırlık safhasında birkaç piskopos bu noktanın açık bir şekilde İncilin tahrifi olduğunu iddia etti. Ancak diyalog süreci boyunca Katolik inancına sahip pek çok modern dönem Kitab-ı Mukaddes uzmanı için Yahudilere yönelik hasmane davranış içeren Yeni Ahit referanslarının lehte olanlardan fazla olması, ancak sonraki dönemdeki, ilk dönem kilise ile Yahudi toplumu arasındaki ihtilaflar bağlamında anlaşılabilir (Notes). Söz gelişi Matta ve Yuhanna İncillerindeki metinler havarileri mazur gören ama daha çok Yahudileri suçlayan ve Romalıları dışlayan bir bakış açısına sahiptir.

²⁸ Yahudilerin Hıristiyanlarla ilişkilerini işleyen eserler arasında; Edward H. Flannery, *The Anguish of the Jews*, Paulist Press, New York 1999; Heiko Oberman, *The Roots of Anti-Semitism in the Age of Renaissance and Reformation*, Philadelphia 1984.

²⁹ “Nostra Aetate, 4/13- 14”, 40.

³⁰ “Nostra Aetate, 4/15”, 40.

Ortaçağ boyunca Hıristiyanların zihnindeki Yahudi imajını oluşturan en büyük faktörlerden olan 1564 tarihi Trent Konsili İlmihali, öğretmiştir ki Hıristiyan günahkarlar, İsa'nın ölümüne sebep olan az sayıdaki Yahudiden daha fazla suçlanmayı hak ederler; çünkü Yahudiler İsa'nın deyişiyle ne yaptıklarını gerçekte bilmiyorlardı (Luka, 23/34) (Notes). Zaten Haç teolojisi açısından düşünüldüğünde Hıristiyanlara göre haç, bağışlayıcılık yoluyla Tanrının her şeyi kuşatan sevgisinin en önemli işareti olup, bir grup insanı kurtuluşa götürmek için bir kamçı veya sopa gibi işlev görmemiştir.³¹ Papa II. John Paul'de 1987 yılında ABD'de değişik din mensuplarıyla beraber Yahudilerle yaptığı görüşme de Yahudi karşıtlığının her çeşidine karşı olduğunu açıklar. Ona göre "anti semitizm Tanrı'ya ve insanlığa karşı büyük bir günahdır".³² Aynı papa Roma'da 1986 yılında Roma sinagogunu ziyaretinde Yahudilere yaptığı bir konuşmada Yahudilerin lanetli ve reddedilmiş kavim görülmesinin doğru olmadığını ilan etmişti.³³

2001 yılında yapılan Katolik- Yahudi diyalog komite toplantısından sonra özellikle Katolikler Katolik Kilisesi'nin kendi bünyesinde bulunan ilahiyat fakülteleri ve diğer ruhban okullarındaki müfredatının da Yahudilerle ilgili yeni diyalog yaklaşımı çerçevesinde yenilenmesi için çaba göstermektedirler. Bu bağlamda 1985 tarihi *Notlar* adlı belgeye atıfla "Kitab-ı Mukaddes'le ilgili dersler, patristik, erken dönem kilise tarihi ve litürjisi gibi ana temaların yeniden gözden geçirilmesi ve Yahudilikle ilgili Kilise tarihi boyunca oluşan acı dolu cehaletler ile negatif imajların giderilmesi için çaba gösterilmesi" istenmemektedir. Bu komiteye göre Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerin kutsal metinlerdeki, tarihteki ve teolojideki uzantıları temel temalar olarak derslerde okutulmalıdır.³⁴

Katolikler diyalog yoluyla hala günümüzde var olan Yahudi aleyhtarlığını gidermek için çabalarlar. Yahudilerle İlişkiler Komisyonu eski başkanı Kar-

³¹ Stransky, 93.

³² David Rosen, *The Impact of the Jewish-Christian Dialogue upon Theological Thought*, Roma 1997, 7-9; *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963-1995)*, 380.

³³ "To Representatives of the Jewish Community of Rome", *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963- 1995)*, 335.

³⁴ Michael J. Miller, "Catholic Education and Interreligious Dialogue Forty Years After Nostra Aetate", *Pro Dialogo*, 2005/1, 74- 75.

dinal Willebrands'a göre "diyaloglar sayesinde Yahudi karşıtlığını resmi Katolik öğretilerle bağdaştırmak her geçen gün zorlaşmaktadır".³⁵

D. Siyasi Nedenlere Bağlı Konular

XX. Yüzyılda II. Dünya Savaşının bitimine kadar meydana gelen ve İbranice Şoah denen Holokost yani Nazilerce icra edilen sistemli Yahudi Mezalimleri ile bu olaya bağlı olarak bizzat Batılı sömürge devletleri tarafından İslam topraklarının bağrında kurulan sözde İsrail devleti bu tür konulardandır.

Tarihsel verilere dayanmadan oluşturulan filmler ve televizyon dramaları abartılı bir Yahudi katliamı imajı meydana getirmiştir. Medyanın da etkisiyle tarihteki Yahudi katliamları sanki tüm insanlığa karşı işlenmiş gibi gösterilmiştir. Diyalog toplantılarıyla bir araya gelen Yahudiler ve Katolikler, Auschwitz gibi örneklerin değerini öne çıkarmak ve anlam kaymasına uğramaması için çaba göstermek isterler. Katoliklere göre bu gibi dehşetli olayların kurtuluş tarihindeki yerini sorgulamak her iki taraf için öne çıkmalıdır. Söz gelişi Papalığa bağlı Yahudilerle dini ilişkiler komisyonu, "Dinlerarası Müzakerelerle ilgili Uluslararası Yahudi Komitesi" adlı kuruluş ile 1972 yılından beri otuzdan fazla toplantı düzenlemiş ve özellikle Nostra Aetate'de değinilmeyen bu konuyu sürekli kaşıyıp canlı tutmuştur.

Yahudilerin yaşadığı bu gibi siyasal açılar konusunda Papa II. John Paul, 1989 yılında II. Dünya Savaşının sona ermesinin ellinci yıl dönümünde yaptığı konuşmada Yahudilerin yaşadığı dramaların asla kin ve öç alma duygusuna sebep olmaması gerektiğini bu gibi trajik olayları birer ilahi uyarı olarak görmek gerektiğini savunur.³⁶ Aynı papa 7 Haziran 1979 tarihinde Almanya, Auschwitz'deki Yahudi toplama kampını ziyaret etmiş ve oradaki bir yazıtın önünde yaptığı konuşmada burada katliama uğrayan İbrahim'in çocuklarının tamamen yok edilmek istendiğini vurgular ve aslında onlarla Hıristiyanların iman babası olan İbrahim'de ortak köklere sahip olduklarını açıklar (Romalıları, 4/12).³⁷

Papa II. John Paul 23 Mart 2000 tarihinde İsrail'e yaptığı ziyarette II. Dünya Savaşı sırasında ölen Yahudiler için inşa edilen Yad Vashem Mozelesinin defterine yazdığı satırlarda Şoah adı verilen bu trajedinin hafızalardan kolay

³⁵ David Rosen, *The Impact of the Jewish-Christian Dialogue upon Theological Thought*, Roma 1997, 9.

³⁶ *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963- 1995)*, 411.

³⁷ "To Representatives of the Jewish Community of Rome", *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963- 1995)*, 332.

kolay silinemeyeceğini; aynı ruhani kökleri paylaşan hem Yahudilerin hem de Hıristiyanların birlikte çalışarak bu gibi kötülüklerin üstesinden gelip iyiliği tesis edebileceklerini vurgular.³⁸ Bunun için çaba göstermesini istediği üç geleneğin temsilcisine Kudüs'te hitap eden Papaya göre Kudüs kutsal bir şehir olarak üç dinin temsilcilerini barındıran bir yerleşim yeri olarak ihtilaf-
ların körüklendiği değil barış, adalet ve kardeşliğin şehri olmalıdır.³⁹

Alman asıllı Papa XVI. Benedictus, 22 Eylül 2011 tarihinde ülkesi Almanya'ya yaptığı resmi ziyarette Almanya'daki Yahudi toplumunu kabul etmiş ve onlara hitap ederken Yahudilere karşı işlenen Nazi terörünü gündeme getirerek Tanrıyı inkar eden insanların kötülüğün derinliklerine dalabileceklerini holokostun gösterdiğini belirtmişti. Hitler'in pagan bir put olarak Kitab-ı Mukaddes'in Tanrısının yerine geçmek istediğini anlatan Papaya göre bu gibi olayların tekrar yaşanmaması ve tüm Tanrıya iman eden kesimlerin cemiyete ahlaki değerler getirmek için birlikte çalışması gerekmektedir. Bunların gerçekleşmesi için Katolik- Yahudi diyalogunun devam etmesi önem arz etmektedir.⁴⁰

Bunun yanında holokosttan sadece beş yıl sonra Batılı devletlerin desteğiyle kurulan İsrail devleti bir anlamda Arz-ı Mev'ud ile ilgili kehanetlerin bizzat İsa Mesih'e inananlarca gerçekleştirilen ilahi ifalar olarak görülmüş ve bu eskatolojik anlamda İsa Mesih'in ikinci gelişinin hızlandırıcısı veya müjdecisi kabul edilmiştir. Kutsal toprak görülen bu yerlerin yeniden onarılarak İsrail'e verilmesi Katolik tarafça, vaat edilen, sürekli ele geçirilip kaybedilen böylelikle aslında ilahi azap ve mükafatların tecelligahı olarak değerlendirilmiştir.

Aslında çok önceleri 1904 yılında Siyonizm'in öncülerinden Theodore Herzl İsrail devleti için destek aramak üzere Papa X. Pius'un özel kalemi Kardinal Merry del Val'ı ziyaret ettiğinde ondan şu cevabı almıştı; *siz Yahudiler Mesih'in tanrılığını inkar ettiğiniz müddetçe sizlerle beraber yürümeyeceğiz. Kilise daima Yahudileri korumuştur. Bizim için Yahudiler Mesih'in Yeryüzünü ziyaret etmesinden önceki zamanda meydana gelecek olayların canlı şahitleridir. Ancak hala onlar Mesih'in ilahlığını inkar etmektedirler. O zaman*

³⁸ "At the Yad Vashem Mausoleum", *Pro Dialogo*, 2000/2-3, 173- 174.

³⁹ To the Christian, Jewish and Muslim Leaders, *Pro Dialogo*, 2000/2-3, 175- 177.

⁴⁰ <http://www.thecatholictelegraph.com/pope-says-catholic-jewish-dialogue-important-for-society/4002> (12/02/2012).

bizim en yüksek prensiplerimize saygı göstermeden Kutsal Toprakların mülkiyetini yeniden ele geçiremezler."⁴¹

Nitekim Nostra Aetate'ye göre Kilisenin kurtuluş fikri, mistik açıdan Tanrının seçilmiş halkına vaat ettiği topraklara kavuşmasını da içerecek olan tutsaklık yurdundan veya dünyanın her yerinde İsrailin karşılaştığı her türlü boyunduruktan kurtulmasını da ima etmektedir.⁴²

Zaten Katolikler, hala Yahudi halkını özel bir cemaat olarak görmekte bu yüzden Yahudilere ait olduğunu savunduğu Filistin topraklarını vaadinden caymayan Tanrının ahbine sadık kalan Yahudileri koruyup gözeteyeceğinin görünür somut ifadesi olarak anlamaktadır. Bu bağlamda Katolikler ve Yahudiler kendi aralarında yaptığı diyalog toplantılarında şu sorulara cevap aramaktadırlar; halk ile toprak arasındaki ilişki nedir? Kitab-ı Mukaddes'in müjdelediği Arz-ı Mev'ud algısı ile gerçekte mevcut olan sözde İsrail devleti arasındaki ilişki nedir? Pratik sosyal ahlak açısından teolojik referanslar ile İsrail devletinin siyasi kararları arasındaki ilişki nedir?⁴³

Buna rağmen Katolik tarafı bu konularla ilgili diyaloglarda kafa karışıklığı ve gelgitler içinde, hatta huzursuz ve endişelidir. Zira Yahudilerin dini anlam verdikleri toprak- halk ilişkisini kabul etmek onlar için kaçınılmaz olarak İsrail'in her türlü etnik iddiasını onaylamak ve İsa Mesih'in kristolojik anlamının içini boşaltmak anlamına gelecek ve bölgede İsrail'in yapacağı her askeri veya siyasi operasyon Filistinli Hıristiyan Araplar dahil mültecilerin kötü durumuna sessiz kalmak anlamına gelecektir. Bu tehlikeden kaçınmak için Yahudilerle ilgili komisyonda görevli Katolik uzmanlar İsrail ile ilgili siyasal sorunların hallini doğrudan Vatikan Dışişleri Bakanlığının sorumluluğa tevdi etmişlerdir.

1985 tarihli *Notlar* adlı Katolik diyalog belgesi, Yahudi halkı ile İsrail toprakları arasındaki dini/teolojik ilintinin köklerinin Kitab-ı Mukaddes'te mevcut olduğunu iddia etti. Buna göre bu ilişki aslında Yahudi ahdinin temel çehresinden başka bir şey değildir. Ancak bu diyalog belgesi daha da ileri gidip İsrail devletine dini referanslar bularak meşruluğunu kabul etmedi ve kelimeleri çok dikkatli seçerek İsrail'in politik durumunun uluslar arası hukukun ortak prensipleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini söyledi.

⁴¹ *The Diaries of Theodore Herzl*, New York 1962, 421.

⁴² "Nostra Aetate, 4/10", *Interreligious Dialogue- Official Teaching of the Catholic Church (1963- 1995)*, 39.

⁴³ Stransky, 94- 96.

Zaten Papa II. John Paul 1984 yılında yayımladığı *Kurtuluş Yılı (Redemptionis Anno)* adlı havariyel mektubunda ilan etmiştir ki; Kudüs başta olmak üzere kutsal topraklar Davud zamanından beri Yahudiler tarafından sevilmekte ve her çağda saygı gösterilmektedir. Ona göre Yahudiler bu şehri ve içinde bulunan Tapınağı kendi “ulusal kimliklerinin işaretleri” olarak görürler. Bu bakımdan tüm Katolikler, İsrail Devleti içinde yaşayan ve bu toprakları kendi tarihlerinin bir şahidi olarak gören Yahudi halkı için güvenlik ve sükunet dilemelidir. Bu her milletin sahip olması gereken bir haktır. Bu tür ifadeler kullanarak Vatikan aslında bir anlamda siyasal bir devlet olmasının gereği olarak İslam dünyasından ve Arap Hıristiyanlardan gelen tepkileri hafifletmek istemektedir. Kendince diplomatik bir üslup kullanmak isteyen Vatikan aynı zamanda İsrail’i tanımayan veya onun Ortadoğu’daki varlığını kabul etmeyen pek çok Arap devletinin yanında yer almadığını göstermek istemektedir.⁴⁴

Ancak bu çetin diplomatik karmaşalar neticesinde bilhassa Amerikan Yahudi lobisinin güçlü baskısıyla Vatikan devleti bir dizi görüşmenin ardından, 15 Haziran 1994’de tam diplomatik ilişki kurarak İsrail Devleti’ni tanımıştır. Katolikler özellikle Ortadoğu sorununun yol açtığı dinlerarası ihtilaf ve karışıkları önlemek veya erkenden çözüm bulmak için hem diyalog konseyi hem de Yahudilerle ilgili papalık komisyonuyla birlikte Yahudiler, Protestanlar, Ortodokslar ve Katoliklerden oluşan Hıristiyanlar ve Müslümanların üçlü toplantılar düzenlemesini teşvik ve organize etmektedir. Söz gelişi Kasım 1997 yılında Yunanistan’ın Selanik şehrinde böyle bir toplantı yapılmış ve *Kudüs İçin Vizyon* adlı bu toplantıda Kudüs’un barış içinde yaşanılan bir şehir olması için her bir geleneğin yapacağı katkılar ortaya konulmuştur. Bu üçlü toplantıların devamı ayı yıl içinde Madrid’de *İhtilaftan Diyaloga* ana temasıyla yapılmıştır.⁴⁵

Papa XVI. Benedictus da 9 Haziran 2005 tarihinde Vatikan’da bir Yahudi heyetini kabulünde yaptığı konuşmada her iki tarafın geçmiş de yaşanan trajik olayların yeniden yaşanmaması için derin tarihsel, ahlaki ve teolojik sorunlar üzerinde uzun uzun düşünmesi gerektiğini açıklar. Papa ayrıca Roma Kilisesiyle yıllık olarak düzenlenen Yaratıcının iradesine uygun bir dün-

⁴⁴ Stransky, 94; “Redemptionis Anno”, *Interreligious Dialogue- Official Teaching of the Catholic Church (1963- 1995)*, 92.

⁴⁵ Khaled Akashe, “Repert on the Activities of the PCID: Relations with Muslims”, *Pro Dialogo*, 1992/2, 218.

ya inşa etmek üzere karşılıklı diyalog toplantılarının sürdürülmesini onlardan talep eder.⁴⁶

Papa XVI. Benedictus, 26 Ekim 2005 tarihinde Yahudilerle Dini İlişkiler Komisyonu başkanı Kardinal Walter Kasper'i kabulünde ise Yahudi soykırımını olarak bilinen Şoah olayının aslında tamamen neo pagan ırkçı bir ideolojinin ürünü olduğunu ve bu olayın ardından her iki tarafın da Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki uzlaşısı ve karşılıklı anlayışı cesaretlendirmek için çaba göstermesi gerektiğini açıklar.⁴⁷

E. Misyolojiye Bağlı Konular

Katolik – Yahudi karşılaşmasındaki en hassas konu, Katolik uzmanlara göre onlara yönelik misyon ve şahadet olayıdır. Onlara göre bu doğrudan kutsal üçlemenin yani Baba, Oğul ve Kutsal Ruhun İsrail'e yönelik misyonuyla eşittir.

Bu bağlamda iki tarafında da yanıt aramak istedikleri temel sorular Hıristiyanların Yahudilere yönelik şahadete dayalı misyonu ne olmalıdır? Ve Yahudilerin Yahudi olmayan insanlara yönelik şahadet anlayışında İsrail'in ontolojisini ve teolojisi kabul eden Hıristiyanların statüsü nedir? Şeklinde dir. 1985 tarihli Yahudilerle ilişkiler üzerine "Notlar" adlı komisyon belgesi Yuhanna, 14/6'da geçen "Baba'ya ancak Mesih yoluyla varılır" zikrettikten sonra İsrail'in İsa'yı gerçek Tanrı ve Mesih olarak bildiklerinde ebedi hayata nail olacaklarını belirten pasajı naklede (Yuhanna, 17/3).

Buna karşın 1974 tarihli Yahudilerle İlişkilerin Anahatları adlı Katolik belgesi, Katoliklerin İsa Mesih'e şahadet etmeye dayalı misyonlarının, Yahudileri incitmemesi gerektiğini ama Hıristiyan misyonunu yayma ve yaşamının sürdürüleceğini açıklar."

Özellikle Yahudiler, diğer din mensuplarından daha önce Katolik diyalog anlayışındaki karmaşayı sezmişlerdir; onlara göre diyalog, aslında Yahudi-Hıristiyan geleneğinin misyon anlayışına ihanettir. Yahudi katılımcılardan bazıları diyalogun ana gayesinin, organize bir şekilde Yahudileri İsa'da kurtuluş çemberine sokmak olduğunu düşünmektedir.

⁴⁶ "To a Delegation of the International Jewish Committee on Interreligious Consultation", *Pro Dialogo*, 2005/2, 165.

⁴⁷ "Discourses and Teaching of the Holy Father", *Pro Dialogo*, 2005/3, 257.

F. Katolik ve Yahudilerin Ortaklaşa İnsanlığa Yönelik Misyonları

Katolik –Yahudi karşılaşmalarındaki bir diğer konu dostane kalarak her iki tarafın ortaklaşa olarak tüm insanlığa yönelik ne gibi misyoner gayeleri olabileceği hususudur. Söz gelişi Papa II. John Paul, Amerikan Yahudilerine yaptığı bir konuşmada bu duruma dikkat çekmiş ve tüm insanların ve milletlerin güvenlik, uyum ve barışları için onları ortak dini kaygılar taşımaya davet etmiştir.⁴⁸ Papalığa bağlı Hıristiyan birliğini teşvik edici konsilin yönetmesine göre, Katolikler özellikle zulüm ve acı çeken halk olarak Yahudilerle ortak bir şekilde insanlık adına dini fanatizm ve etnik ayrımcılığın ortadan kaldırılması için çalışmalıdırlar.⁴⁹

Katoliklere göre kilise ve sinagog yan yana Tanrının adını yüksek sesle zikreden insanlığın ışıklarıdır. Katolikler, Tanrının kutsal tarihinin Yahudilerin insanlıkla beraber uzun yürüyüşünden beri dinamik ve canlı olduğunu ve ilahi inisiyatifin tarihteki gizemlerinin bir zamanlar Yahudilerle beraber olduğunu daha yakından anlama fırsatını yakalarlar. Zira Katolikler için Yahudi halkı ve Hıristiyan kilisesi sadece tarihsel iki olgu değil imanın temel öğeleridir. İki unsurun da insanlığa karşı ortak sorumluluk taşımaları Tanrı ile yaptıkları ahitlerinin bir gereğidir. Dolayısıyla hem Yahudilik hem de Hıristiyanlık sadece Tanrının insanı sevmesini anlatan iki gelenek değil aynı zamanda insanlığın da nihai ve mutlak bir değer olduğunu kabul eden inançlardır.⁵⁰

Nostra Aetate belgesine göre Kilise inanmaktadır ki Mesih, haça gerilmek yoluyla aslında hem Yahudileri hem de Gentile'yi tek bir insanlık etrafında toplamış ve onları kendisinde bir millet yapmıştır (Efeslilere, 2/14- 16).⁵¹ Zira Kilise, tüm insanların omuz omuza ona hizmet edecekleri sadece Tanrının bileceği bir gün için (İşaya, 66/23; Mezmurlar, 65/4; Romalıları, 11/11-32) çalışmaktadır.⁵² Papa II. John Paul, 1986 yılında Roma'daki sinagog ziyaretinde orada bulunan Yahudilere hitap ederken "İsa Mesih, aslında Tev-

⁴⁸ *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963- 1995)*, 380.

⁴⁹ *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963- 1995)* 643.

⁵⁰ Stransky, 96- 97.

⁵¹ "Nostra Aetate, 4/10", *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963- 1995)*, 39.

⁵² "Nostra Aetate, 4/12", *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963- 1995)*, 39.

rat tarafından tüm insanlık için istemiş olduğu sevgiyi en üst sınıra taşımak için gelmiştir” demiştir.⁵³

Bu iman açıklamasıyla Katolikler Yahudilerle beraber küresel inaçsızlık felaketiyle mücadele etmeye hazır olduklarını söylerler. Bu bağlamda Katolikler aynı zamanda İbrahim inancına sahip olan Müslümanları da katarak üçlü bir diyalog (trialog) ile ortak bir dini çağrıyla insanları tek Tanrıya çağırmayı düşünebilirler. Onlara göre bu üç geleneğe mensup insanlar, milletler arasındaki iyi arkadaşlığı sürdürebilir (I. Petrus, 2/12), kendileri adına herkesle barış içinde yaşayabilirler (Romalıları, 12/18) ve neticede göklerde bulunan babanın gerçek oğulları ve kızları olmaya layık olabilirler (Matta, 5/45).

Nitekim bu doğrultuda Papa II. John Paul’un öncülüğünde Aziz Fransuva’nın mezarı başında yapılan yıllık dua günü törenlerinden biri olan 24 Ocak 2002 tarihli toplantısında konuşan Rabbi İsrail Singer adlı haham, Barış (Şalom) kelimesinin Tanrının isimlerinden biri olduğunu belirttikten sonra dünya barışı için çaba göstermek gerektiğini, bunu kutsal kitapların bir emri olduğunu açıklamıştır. Ona göre savaşın Yahudiliğin özünde bulunmaz. Yahudi kutsal kitabı ve şifahi şeriat olan Talmud, Midraşim ve diğer rabbani metinlerin tamamı hem Yahudiler hem de diğer komşu insanlar arasındaki barışın gerekliliğine işaret ederler. Ona göre Yahudi ideolojisi, dini ve felsefesinin özünde barış, şefkat ve kardeşlik kavramları bulunur. Bu yüzden Yahudiliğin savaşı bir kültür, görev veya misyon haline dönüştürmediğini böyle düşünenlerin ise dinlerini tahrif eden insanlar olduğunu açıklayan Yahudi hahamı konuşmasının sonunda Midraş’tan şu duayı okur; “Kendilerinde barış kelimesini barındırsalar bile insanların hepsini kutsamak yeterli değildir.”⁵⁴ Bu toplantının sonunda Yahudiler adına Rabbi Samuel – Rene Sirat ise şöyle dua etmiştir; bizler milletlerin liderlerine ulusal ve uluslararası seviyede yardımlaşma ve adalete dayalı bir barış alemi yaratmalarını salık veriyoruz.”⁵⁵

Papa XVI. Benedictus, 26 Ekim 2005 tarihinde Yahudilerle Dini İlişkiler Komisyonu başkanı Kardinal Walter Kasper’i kabulünde Yahudilerle Katolikleri aralarında ortak miras olan göğü ve yeri yaratan Tek Tanrı’ya imandan manevi güç alarak adalet dolu bir dünya inşa etmek, gelecek nesiller için

⁵³ John Paul II, To Representatives of the Jewish Community of Rome (Apr.13, 1986), *L’Observatore Romano*, 6.

⁵⁴ “Testimonies for Peace”, *Pro Dialogo*, 2002/1, 146- 148.

⁵⁵ “Concluding Ceremony”, *Pro Dialogo*, 2002/1, 154.

uzlaşa ve barış ortamları yaratmak, aile haklarını korumak gibi insanların ortak sorunları için birlikte çaba göstermeye çağırılmaktadır.⁵⁶

SONUÇ

Katolikler, Yahudiliğe özel önem vermektedirler. Bu önem açık bir şekilde dinlerarası ilişkilere de yansımıştır. Söz gelişi “Yahudiler ve diğ er din mensuplarıyla diyalog” gibi Yahudilere özel vurgu ve ayırım hemen dikkat çeker.

Katolik- Yahudi diyalogundan çıkan temel sonuçlar ışığında Katoliklerin modern Yahudi algısını şöyle özetleyebiliriz; 1.Yahudiler ile Hristiyanlar aynı Tanrıya tapınmaktadırlar. 2. Mesih zamanındaki Yahudilik karmaşık bir gerçeklik olup muhtelif eğilimler ve değerlere sahiptir. 3. Eski Ahit ve Yahudilik, korku ve katı kurallar dini olarak anlaşılabilir. 4. İsa bizzat Yahudi idi ve kendini Yahudi olarak görüyordu. O, kendi sistemini Yahudi Şeriatı'nın terimleriyle öğretti ve onun öğretileri Yahudilerin ahidinin devamı ve onun ifasıydı. 5. İsa Mesih'in haçta ölmesi kendi zamanındaki veya günümüzdeki Yahudilerin suçu değildir. 6. Kudüs'ün düşmesi Yahudilik tarihini sona erdirmemiştir. 7. Katolik Kilisesi tıpkı Yahudi peygamberleri gibi herkesin tamamen Tanrıyı bileceği son zamanları beklemektedir.

Bu bağlamda 2005 yılının ilkbaharında göreve gelen Papa XVI. Benedictus, hemen 11 Mart 2006 tarihinde Papalık diyalog konsili ile Papalık Kültür Konsili'ni birleştirmek kararı aldığından beri Yahudilerle “teolojik düzlemde” Müslümanlar dahil diğ er din mensuplarıyla ise “kültürel düzlemde” diyaloga girilmesini istemektedir. Böylece Papa kendisinden öncekilerin diyalog anlayışlarına yeni ve farklı bir yorum getirmiştir.

Roma Katolik Kilisesinin Yahudilerle diyaloglarında Roma Katolik Kilisesinin öne çıkardığı şu altı temel konu bulunmaktadır; İsrail ile Kilise arasındaki ortak manevi bağ, İsrail'in Tanrı halkı oluşu ve bunun Kiliseye yansımaları, Yeni Ahit'ten itibaren oluşan Anti Semitizm'in kırılması ve Yeni Siyon ideolojisine İsrail'in katkıları, İsrail devletinin meşruluğu etrafında oluşan politik sorunlar, İsrail'in Hristiyan misyoloji anlayışındaki yeri ve katkısı ve son olarak Katolik Kilisesi ile Yahudilerin güç birliği içinde hareket ederek insanlığa yönelik misyonlar üstlenmesi.

⁵⁶ “Discourses and Teaching of the Holy Father”, *Pro Dialogo*, 2005/3, 257.

Aslında Roma Katolik Kilisesi ne kadar Yahudi araştırmalarına dalarsa o kadar kendi köklerini bulup onu kendi teolojik yorumlarıyla eklemleyeceklerini düşünürken çoğu Yahudi için Hıristiyanlar hala kesinlikle kurtuluşa nail olmayan Yahudi olmayan bir gruhtur. Bu yüzden Hıristiyanların yaklaşımlarına ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşünen Yahudiler azımsanmayacak kadar çoktur.

Katolik- Yahudi diyaloğında Kilise daima hevesli ve gönüllüdür. Tarih içinde kaybettiği Yahudi boyasını tekrar kazanmak isteyen Katolik Kilisesi için Yahudilerin İsa Mesih anlayışı başta olmak üzere Hıristiyanlığın Yahudi kökleri ne çıkar. Yahudilere göre Holokost gibi olaylar Hıristiyanları tedirgin etmiş ve onların tarihten gelen Yahudi karşıtı söz ve fiillerini yeniden gözden geçirmelerine yol açmıştır.

Neticede denebilir ki, Yahudiler ve Katolikleri bir araya getiren diyaloglar çoğunlukla zoraki meydana gelen umutsuz monologlara benzetilmektedir. Her iki taraf için de diğerini dinlemek zor gelmektedir. Hala bu diyaloglar emekleme devresinde kalmış ve olgunlaşmamıştır. Dahası her iki taraf aralarındaki derin ayrışmaları daha yakından tecrübe etmişlerdir. Katolik taraf için Kilise'ye iman, yeni bir ahitleşmedir ve her türlü etnik seçilme eylemini aşmaktadır. Ancak Yahudi bilinci için bunlar uzak kavramlardır. Yine Katoliklerin Evharistiya tecrübesi Yahudilerin Seder'inin tıpkısı değildir. Dahası aynı köklere sahip olan taraflar birbirlerinin derin dindarlıklarını kavramaktan da uzak durmaktadırlar. Ayrıca Hıristiyan enkarnasyon anlayışının Mesih'in Yahudiliğiyle ilgisini bulmak da Katoliklerin amalarındandır.

KAYNAKÇA

- Akashe, Khaled, "Repert on the Activities of the PCID: Relations with Muslims", *Pro Dialogo*, 1992/2, 218.
- "At the Yad Vashem Mausoleum", *Pro Dialogo*, 2000/2-3, 173- 174.
- "Concluding Ceremony", *Pro Dialogo*, 2002/1, 154.
- Croner, Helga, *Stepping Stones to Further Jewish-Christian Relations*, and *More Stepping Stones to Jewish-Christian Relations: An Unabridged Collection of Christian Documents, 1975-1983*, New York 1985
- "Dabru Emet. A Jewish Statement on Christians and Christianity," www.bc.edu/research/cjl/metalements/texts/cjrelations/resources/documents/jewish/dabru_emet.htm (14/02/2012).
- "Directory fort he Application of the Principles and Norms on Ecumenism", *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963- 1995)*, ed. Francesco Gioia, Boston 1997, 643.

- “Discourses and Teaching of the Holy Father”, *Pro Dialogo*, 2005/3, 257.
- Fisher, E. - L. Klenicki, *In Our Time: The Flowering of Jewish-Catholic Dialogue*, Stimulus 1990.
- Flannery, Edward H., *The Anguish of the Jews*, Paulist Press, New York 1999.
- , *Visions of the Other: Jewish And Christian Theologians Assess the Dialogue*, Stimulus 1994.
- “General Audience: The Common bonds which exists between Jews and Christians”, *Pro Dialogo*, 1999/3, 298- 300.
- “Guidelines for Catholic-Jewish Relations” *Origins* 4/3 (16 January 1974); 468- 469.
- Hayes, Michael A. “From Nostra Aetate to We Remember: A Reflection on The Shiah”, *Christian- Jewish Relations Through Centuries*, ed. Stanley E. Porter – Brook W. R. Pearson, Sheffield 2000, 426-436.
- Henrix, Hans Hermann, “After 40 Years, Nostra Aetate’s Christological Implications” *Studies in Jewish - Christian Relations*, 1 (2004-2005), 24- 25.
- International Catholic-Jewish Liaison Committee, *Fifteen Years of Catholic-Jewish Dialogue 1970-1985*, Rome 1988.
- Interreligious Dialogue- Official Teaching of the Catholic Church (1963-1995)*, ed. Francesco Gioa, Boston 1997.
- Jospe, Raphael, “Pluralism out of the Sources of Judaism: Religious Pluralism without Relativism”, *Studies in Jewish - Christian Relations*, 2/2 (2007), 93.
- , “The Concept of the Chosen People: An Interpretation” in *Judaism: A Quarterly Journal* 170, vol. 43, no. 2 (Spring, 1994): 127-148.
- Kellner, Menachem, *Must a Jew Believe Anything?*, London 2006.
- Miller, Michael J., “Catholic Education and Interreligious Dialogue Forty Years After Nostra Aetate”, *Pro Dialogo*, 2005/1, 74- 75.
- “Notes”: *Origins* 15: 7 (4 July 1985); 102-103.
- “Nostra Aetate, 4/13”, *Interreligious Dialogue- Official Teaching of the Catholic Church (1963- 1995)*, ed. Francesco Gioa, Boston 1997,40
- “Redemptionis Anno”, *Interreligious Dialogue- Official Teaching of the Catholic Church (1963- 1995)*, 92.
- Rosen, David, *The Impact of the Jewish-Christian Dialogue upon Theological Thought*, Roma 1997.

- Oberman, Heiko, *The Roots of Anti-Semitism in the Age of Renaissance and Reformation*, Philadelphia 1984.
- The Diaries of Theodore Herzl*, New York 1962, 421.
- “Testimonies for Peace”, *Pro Dialogo*, 2002/1, 146- 148.
- “To Representatives of the Jewish Community of Rome (Apr.13, 1986), *L’Observatore Romano*, 6.
- To Representatives of the Jewish Community of Rome”, *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963-1995)*, 332-335.
- “To the Christian, Jewish and Muslim Leaders”, *Pro Dialogo*, 2000/2-3, 175- 177.
- “To a Delegation of the International Jewish Committee on Interreligious Consultation”, *Pro Dialogo*, 2005/2, 165.
- To Representatives of the Jewish Community of Rome”, *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963-1995)*, 332, 334.
- “Solemn Magisterium of Paul VI”, *Interreligious Dialogue- Official Teaching of The Catholic Church (1963- 1995)*, 74.
- Stransky, Thomas F., “The Catholic- Jewish Dialogue: Twenty Years, After ‘Nostra Aetate’”, *America*, 6 (February 1986), 92.
- www.thecatholictelegraph.com/pope-says-catholic-jewish-dialogue-important-for-society/4002 (12/02/2012).
- www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/1997/october/documents/hf_jpii_spe_19971031_com-teologica_en.html (14/02/2012).

OSMANLI DEVLETİ'NDE POLİSİN MESLEKİ TERBİYESİNE MÜTEALLİK BİR TALİMAT-I MAHSUSA

A SPECIFIC GUIDANCE CONCERNING THE PROFESSIONAL TRAINING OF THE POLICE IN OTTOMAN EMPIRE

İbrahim Caner TÜRK*

ÖZET

Bu çalışmada; Osmanlı Devleti'nde polislik mesleğinin gelişimine katkısı olan, polislik mesleğiyle ilgili bir "Talimat-ı Mahsusa" analiz edilmeye çalışıldı. Talimatı mahsusada polislerde olması gereken tavır ve davranışlarla birlikte meslek adabı ifade edilmektedir. Meslek adabına aykırı hareket edenlerin cezaya çarptırılacağı ve ne tür cezalara maruz kalacağı, buna karşın mükafatlandırılanların ise ne tür mükafat alacakları belirtilmektedir. Polis mekteplerinden mezun olan polis memurlarının asayiş ve emniyet işlerini daha çağdaş ve nitelikli yürütebilmeleri için bu gibi talimatların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu gibi talimatnamelerin Osmanlı Devleti polis teşkilatının gelişmesine önemli faydalar sağladığı da muhakkaktı.

Anahtar kelimeler: Polis, polis eğitimi, mesleki eğitim, talimat-ı mahsusa.

ABSTRACT

In this study, a "Specific Guidance" related to policing, which has a contribution to the improvement of policing in Ottoman Empire, is tried to be analyzed. In the specific guidance is stated the attitudes and behaviours that the police should have as well as the work ethic. It is expressed that those who don't care about the work ethic would be punished and that what kind of punishments they would be exposed to while what kind of rewards would be given to those who are awarded. It can be inferred that such instructions are applied so that the policemen who are graduated from the police academy can maintain public order and safety affairs in a more modern and better way. It is also certain that such kind of letter of instructions provided significant benefits for the improvement of the police in Ottoman Empire.

Key Words: Police, police training, vocational training, specific guidance(talimat-ı mahsusa).

* Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi Üzümlü MYO.

I.GİRİŞ

OSMANLI DEVLETİ'NDE POLİSLİK MESLEĞİNİN GELİŞİMİ

Tanzimat Devri'ne gelinceye kadar Osmanlı Devleti'ndeki zabıta işleri bir elden değil, birkaç elden idare edilirdi. Mesela: İstanbul'da Yeniçeri Ağası ve Serasker, Topçubaşı ve sonra Tophane Müşiri, Kapitanı Derya ve sonra Bahriye Nazırı, Bostancı Başı, yani padişahın saraylar ve bahçeler muhafızı ve en sonra da Zaptiye Müşiri kendilerine ayrılan muayyen sahalarda bu işlerle meşgul olurlardı.¹

Osmanlı Devleti'nde, askeri güçlerden ayrı olarak polis memurlarının var olmaya başlaması, ancak Tanzimat sürecinde 1845'te Polis Teşkilatı'nın kurulmasıyla gerçekleşmişti. Fakat bu gelişme oldukça kısa sürmüştü ve 1846'da kurulan Zaptiye Müşireti'yle birlikte asayiş ve iç güvenlik işindeki askeri sistem yeniden tesis edilmişti. Bu müşiriyet, başta jandarma ve polis olmak üzere, asayiş ve iç güvenlik işinden sorumlu bütün unsurların aynı örgüt çatısı altında birleştirilmesi anlamına geliyordu.²

Polis teşkilatının ciddi manada ıslahı 1880 yılında gerçekleştirilebilmişti. Bu sırada geniş kadrolu bir polis teşkilatı kurulmuş, şehirler mıntikalara ayrılmış ve her mıntıkaya bir polis bölüğü verilmişti.³

Bu tarihlerde polis teşkilatının ciddi olarak ıslah edilmesi konusu, 4 Aralık 1879 tarihinde emniyet işlerinin Zaptiye Müşiriyetinden alınarak Seraskerlik makamına verilmesi ve ardından adının Zaptiye Nezareti olarak belirlenmesiyle başlamıştı. Vücuda getirilen Zaptiye Nezareti'nin görev ve yetkileri, önceleri İstanbul ve çevresinin güvenlik işleri olarak belirlenmişti. Daha sonra bu görev ve yetkiler memleketin her tarafında kurulan polis teşkilatının idaresi olarak genişletilmişti. Bu kurum günümüzdeki Emniyet Genel Müdürlüğü'nün görevini üstlenmişti.⁴

Polislerin hukuka ait bilgilerini geliştirmek amacıyla, 1889 yılında bir de polis dershanesi açılmıştı. Polis memurları her ne kadar okur yazar kimselerden seçiliyor idiseler de adlî ve idarî işlerde yalnız okuyup yazmak kâfi olmadığından hukukî bilgilere de şiddetle ihtiyaç vardı ve bu bilginin olmayışı

¹ Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, c. 3-4, İstanbul, 1977, s.1176.

² Erkan Cevizliler, "Erzurum Polis Mektebi", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, No. 44, Erzurum, 2010, s. 227-228.

³ Hasan Ali Koçer, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi(1773-1923), İstanbul, 1991, s.162.

⁴ Cevizliler, "Erzurum Polis Mektebi", s. 228.

polis için büyük bir noksan teşkil ediyordu. İşte bu noksanı gidermek, hukukî ve adlî bilgilere aşına polis yetiştirmek maksadıyla bu dersane açılmıştı.⁵

Fazla uzun sürmediği anlaşılan bu polis dershanesinden sonra, polislerin daha iyi şartlarda eğitim görebilmesi fikri yeniden gündeme getirilmişti. Bu konuda, eşkiya çetelerinin Rumeli’de hadiseler çıkararak asayiş bozmaları ve bunu fırsat olarak değerlendiren Batılı devletlerin siyasî müracaatlar yoluyla müdahale ederek, azınlıkların hukukunu muhafaza etmek bahanesiyle yabancı polis memurlarının asayiş temin etmelerini istemeleri, itici önemli bir unsur olmuştu. Zira Avrupalıların asayiş ve güvenliği kendileri sağlama yönündeki istekleri reddedilmiş ve tartışmalı görüşmelerden sonra asayiş ve güvenliğin Osmanlı zabıta kuvvetlerince sağlanması kabul görmüş olmasına rağmen, asayiş ve güvenliği sağlayacak Osmanlı polis ve jandarmasının eğitilmesi konusunda ısrar eden Avrupalıların isteği kabul edilmiş ve bir grup yabancı zabitanın oluşturulacak polis eğitim biriminde görev almaları uygun görülmüştü.⁶

Böylece Osmanlı Hükümeti devrinde ilk polis mektebi Selanik’te yalılarda Askeri Hastahane civarındaki bir binada 1323(1907) senesinde açıldı ve ecnebi zabitler Rumeli’ye ayak bastı. Ecnebi zabitler arasında iki zabit vardı. Bunlardan biri Leon Bozo, ötekisi Kaprini idi. Mektebin ilk açılışında Belçikalı Binbaşı Leon Bozo ve bir müddet sonra da İtalyalı Kaprini mektep müdürü olmuştu. Selanik Mektebinin muallimleri arasında Manyasizade Refik Beyle Nesim Mazelyah gibi şöhretli kimseler de vardı. Mıntakai tedrisiyesi olan Selanik, Manastır, Üsküp, Kosova vilayetlerinden gönderilen komiser ve polisler bu mektebin talebesini teşkil ediyordu. Ancak 1908 inkılâbı müfettişi umumilik teşkilatını kaldırınca bu okul faaliyetini ilerletmeden kapatıldı ve yabancı subaylar da ülkelerine geri gönderildi.⁷

Meşrutiyetin ilanını müteakip İstanbul’a gelen zabitler arasında Selanik’ten Feridun Bey de gelmişti. Bu zat gazetelere İstanbul polisinin teşkilatı hakkında müteaddit makaleler yazdığından o sırada Zaptiye Nezaretinde bulu-

⁵ Ergin, Türk Maarif Tarihi, c. 3-4, s. 1178; Koçer, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi(1773-1923), s. 162.

⁶ Cevzîliler, “Erzurum Polis Mektebi”, s. 229.

⁷ Necdet Sakaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, İstanbul, 1993, s. 99; Mustafa Ergün, II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri(1908-1914), Ankara, 1996, s. 252; Koçer, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi(1773-1923), s.213; Ergin, Türk Maarif Tarihi, c. 3-4, s. 1497-1498.

nan Erkânıharbiye Feriki Faruki zade Sami Paşa'nın bu makaleler gözüne ilişerek Feridun Beyle görüşmüş ve bu görüşme neticesinde İstanbul'da bir polis mektebinin açılmasına karar verilmişti. Bu mektebin projeleri yapıp tahsisatı alınarak açılma hazırlığı yapıncaya kadar zaman kaybolmasın diye İstanbul polis ve komiserlerine Şehzadebaşı'ndaki Ferah tiyatrosunda grup grup ahlak ve meslek bilgilerine dair konferans şeklinde ders verilmeye başlanmıştı.⁸

Zabtiye Nazırı Faruki zade Sami Paşa'nın yaptığı talimata göre polis mektebinin açılması pek yaklaşmıştı. Fakat Osmanlı Hükümetince tahsisat hususunda bin türlü müşkülât gösterildiğinden polis mektebi ancak II.Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine Yıldız'daki Şehzadegan daireleriyle başkıtabet dairelerinde 1909 yılı Haziran ayı sonlarında açıldı. Öğretim süresi altı ay olan bu okulun ilk öğrencileri 250'si İstanbul ve 150'si taşra karakollarından olmak üzere toplam 400 kişiydi.⁹

İstanbul'da açılan bu polis mektebinin istenen başarıya ulaşmasından sonra, meşrutiyet dönemi hükümetleri Osmanlı ülkesinin belli merkezlerinde polis mektepleri açmaya başladı. 1909 yılından itibaren Selanik, Beyrut, Erzurum, Bağdat, Adana ve Trabzon'da polis mektepleri açıldı.¹⁰

Buna paralel olarak polisin mesleki terbiyesine dair nizamname-talimatlar yapıldı, yayımlandı. Bunlardan birisi de 1328(1912) tarihli talimatı mahsusa idi. Bu talimat şu şekildeydi:

II. POLİSİN TERBİYE-İ MESLEKİYESİNE MÜTEALLİK TALİMAT-I MAHSUSA¹¹

Madde 1. Polis efendiler her ne sebep ve maksada müstenid olursa olsun hizmetini şahsiyede istihdam olunamaz.

Madde 2. Posta ve mukayyed efendiler vazifeleri dolayısıyla doğrudan doğruya komiserlik ve merkez memurluğu ile temasda bulunabilirlerse de memurin saire müracaatlarını silsile-i müratebe riayetden icraya mecburdurlar(fevkalade ahval müstesna).

⁸ Ergin, Türk Maarif Tarihi, c. 3-4, s. 1498.

⁹ Ergün, II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri(1908-1914), s.252; Ergin, Türk Maarif Tarihi, c. 3-4, s. 1498.

¹⁰ Cevizliler, "Erzurum Polis Mektebi", s. 230.

¹¹ Polis Terbiye-i Meslekiyesine Müteallik Talimat-ı Mahsusa, Konstantiniyye, 1328.

Madde 3. Mezun bulunan efendiler müddeti mezuniyetleri hitamında bila-ifate-i zaman(zaman geçirmeden) karakollarında isbat vucud edecek ve vazife defterine de avdeti hakkında meşruhat verilecektir.

Madde 4. Polis mesleğine mensup olanların yekdiğerine ve bil-cümle polislerin mafevkleriyle(üstleriyle) ümera ve zabıtana karşı resm selam ifa etmeleri mecburidir. Bu babdaki istisnaiyet ayrıca ve talimatı mahsusla ile neşr edilecektir.

Madde 5. Nokta, devriye, nöbet gibi vezaiyle muvazzaf olan efendiler hiçbir kimse ile vazife harici musahabede bulunmayacağı gibi daima düzgün bir vaziyetle vakar ve ciddiyetini tamamiyle muhafazaya itina eyleyecektir.

Madde 6. Nokta, devriye ve nöbetçi efendiler eshabı mesalihden kendilerine müracaat vukuunda müracaat eden zatın sözünü kemali ciddiyetle dinliyerek hitamında teshilatı mümküneyi nazikane ifa ve vazifesine halel gelmemek şartıyla muaveneti lazimede bulunabilir.

Madde 7. Nokta ve nöbetçi efendilerin tebdilinde nöbetden çıkacaklar ile nöbete girecekler yekdiğerine karşı vaziyeti esasiyelerini bil-ahaz resm selamı ifa edip vazifeden çıkacak efendi evvelce aldığı emirlerle vazife esnasındaki müşahadatını tamamiyle takrir ederek vazifeyi devr eder ve bu suretle devr edilen müşahadat ve malumatı ceb defterine işaret olunur(yekdiğerinin defterini imza etmeleri münasıptır) ve karakola avdetinde bir vukuat olup-olmadığını dahi vazife defterindeki ismi hizasına kayd ve imza eder.

Madde 8. Nokta, devriye, nöbete çıkacak efendiler tam vakit ve zamanında vazife başında bulunmaya son derece dikkat eyleyecek ve bu vazife yeni tayin edilen efendiler gelmedikçe nokta, devriye, nöbetde bulunan efendiler vazifelerini terk etmeyeceklerdir ve tebdil saat ve dakikası dahi ceb defterlerine işaret olunacaktır.

Madde 9. Nokta, devriye, nöbet ve posta gibi hizmetlere memur olan efendilerin ellerinde eldiven olduğu halde numuneye muvafık elbiseyi labis(giyme) ve meçlerini veya kılınçları “rovelverlerini” hamil bulunması mutlak elzendir(şiddetli yağmur olan zamanlarda eldiven iksa edilmesi taleb olunmaz).

Madde 10. Koğuşlarda istirahatde bulunanlardan maada bütün memurin resmi kıyafetle bulunacaklardır. Gerek tarz telbisde gerekse karakol ve koğuşlarda son derece intizam ve nezafet ve taharete dikkat edilecek ve polis efendilerin yedlerinde bulunan esliha temiz bulundurulacaktır.

Madde 11. Madun mafevkin huzurunda vaziyeti esasiyesini alıp telakki edeceği emrin hitamına veya mafevk müsaade edinceye kadar işbu vazifeyi

muhafaza edecek ve mafevkin nezdine vürudunda(gelişinde) ve mufarakati(ayrılışı) zamanında muntazaman resm ta'zimi(saygıyı) behemehal ifa eyleyeceği gibi mafevkin nazikane ve mültefitane(iltifatlıkla) muamelesini dahi su-i isti'mal etmeyerek ciddiyetini muhafaza eyleyecektir.

Terbiye-yi meslekiyeye müteallik olan mevad salifenin ve işbu mevadda ait fûruat-ı sairenin tatbik ve ifa edilip edilmediğini polis zabitanı efendilerin mütemadiyen takip ve tedkik etmeleri vazifeleri mukteziyyatındandır.

Terbiye-yi Meslekiyeye Muhalif Kusur ve Kabahatlerle Mücazatın Sureti İcrasına Müteallik Bazı Mevad

Kusur ve Kabahatler: (Polis komiseri, muavin, polis memurlarının işret etmeleri, kahvehane, gazino ve emsal mahallerde oturmaları, tavla, iskambil gibi şeylerle iştilal etmeleri, haysiyet memuriyetlerini ihlal edecek hareket-i laubaliyane tasdi etmeleri, mücessez göğüs açık dolaşmaları nokta mahallerinde devriye ve kol hizmetlerinde vesair vezaif-i resmiyenin ifası esnasında sigara içmek, daam etmek, ötede beride oturmak, bila-lüzum şunun bununla konuşmak gibi hal ve harekette bulunmaları ve bir mazeret-i meşruası olupta amirinden ruhsat almadıkça vazifeleri başından ayrılmaları). “Nizamname Madde: 71”

Bunlardan başka hak yedinde zann etse bile mafevke karşı mırıldanmak, fena söz söylemek, uygunsuz tavır ve hareketi adet edinmek, buruc etmek, arkadaşlarıyla niza çıkarmak her vecihle nezafet ve taharete dikkat etmemek elhasıl kayıtsızlık veya tenperverlik(tembellik) veyahut bedheva halkdan dolayı memuriyetin haysiyet ve şerefine mugayir ahval ve hareketi irtikab eylemek hususatının kaffesi kusur ve kabahatden ma'dud olup(sayılp) dai-i mücazattır(ceza sebebidir).

Mücazat Tatbiki Hakkında: İşbu ahvale mütecasir olanlar(cesaret edenler)(Polis Nizamnamesi 156. Madde mucibince) birinci defasında ihtar ve tenbih ikinci defada tekdir ve tevbih(azarlama) olunur. Mükerreren vukua getirilir ise memuriyetinden idareten azledilir.

Kusur ve kabahatler için mafevkler derece-i selahiyet ve iktidarlarına nazaran madunlarına mücazati emrederler. Bir kabahat için iki ceza birden hükm olunmadığı gibi muamele-i tevbihiye ali mülaelnas icra edilemez mafevk haiz olduğu selahiyet ve mezuniyetden daha ağır bir cezanın madunu hakkında tadbik edilmesi lüzumuna kanaat hasıl edilirse keyfiyeti ba-rapor daha büyük mafevke arz eder. Her fevk madunun emrettiği cezayı lüzum ve takdiline göre tahfif ve teşdide ve nevini tebdile selahiyetdardır.

Hakkında ceza hükmedilen bir memurun kusur ve kabahati olmadığı usulen ve hak adalete tevfikan tedkik olunarak tahakkuk ederse mafevk o mücazati

büsbütün ref' ettirir(kaldırır). Şu halde sehven mücazâtı emr etmiş olan memurun hatası kendisine tefhim edilerek(anlatılarak) hükmettiği cezanın ref' ve izalesi hususu yine kendisine ihale olunur.

Nüfuz ve iktidarını kasten su-i isti'mal eylediği tahakkuk eden memureyn düçar mücazat olur.

Tevbih ve mücazat-ı sairenin tayin ve takdirinde memureynin yalnız kusur ve hatasına bakılmayıp etvar mu'tadesi dahi nazarı itibara alınır.

Mücazatın kemal adl ve hakkaniyet üzre hükm edilmesi ve asla kin ve garaz ve hissiyatı şahsiyenin hükmüferma olmaması katiyyen elzemdir.

Her mafevk madunun hatasını kablel-vuku' men etmeye sa'y eder. Hasbel icab takdir ve tevbihe mecburiyet his eder ise medar tahfif olabilecek(hafifletici sebep olabilecek) esbab ve keyfiyatı nazarı dikkate almalıdır.

Mücazatın emru tatbikinde maduna karşı anif ve şiddet sebb ve şetim ve haysiyet ve namus ve izzet nefsi ceriha-dâr edecek bil-cümle etvar ve halatdan ve tahkirattan katiyyen mücanebet edilerek hilm ve sükûnet muhafaza olunmalıdır.

Mücazatdan maksad vezaifi mevdua-i(tevdi edilmiş) mukaddesenin selamet ve ceryanını temin ve memuriyetin şeref ve haysiyetini vekaya etmekten ibaret olduğu mafevkler tarafından kavlen ve fiilen ifham ve irae edilmelidir.

Ceza dide olan bir memur hangi amirin emriyle düçar mücazat olmuş ise o mafevkin nezdine gidip kemal ihtiramla vaziyeti esasıyesini ahz eder ve mafevk dahi ceza-yı vakai ancak memuriyetin muhafaza-i ciddiyet ve şerefi emeliyle emr ve icraya mecburiyet hissettiğini ve ademi tekerrürden ümidvar idüğünü müşfikane bir lisan ile ifade ve beyan eder.

İtaatsizlik, verilen emri dinlememek veyahut re-yi hudi ile tebdil ve tahrif eylemek "emre ademi itaat ad olunur" ve emrin ehemmiyetine ve vaki olan ademi inkıyadın derecesine göre ceza-yı müstelzimdir.

İtaatsizlikten naşi hükümetçe bir noksan veya fenalık husule gelirse memurun muhakemesini mucib olur.

Hizmet ve memuriyete müteallik verilen evamirin hemen icrası lazım gelir iken gerek lisanen ve gerek fiilen taannüd ve taallül(inat ve mazeret) gösterilerek kasdi bir itaatsizlik eseri izhar ve ısrar edilir ise bu hale "emre mukavemet" nazarıyla bakılarak mütecasiri muhakemeye tevdi' olunur.

Her Sınıf Polis Memurlarının Mükafat ve Mücazatlarıyla Bunları İcra-ya Ma-fevklerin Selahiyetleriyle Derecatını Mübeyyin Talimatdır

Mükafat Kısmı

Madde 1. Her sınıf polis memurini haklarında icra edilecek mükafat ile ma-fevklerin selahiyet icraiyeleri buruca atidir.

A. Şifahen tahsin ve aferin ile karakolhane defterine kayd muamelesi(Karakol kumandanları yani komiser muavinleri taraflarından icra edilir).

B. Şifahen tahsin ve aferin ile karakol defterine kayddan başka karakolun bulunduğu merkez dairesindeki mevaki-i saireye ta'mim muamelesi(Polis memurini ile komiser muavinlerinin muamelatı adliye ve idariyelerine ait hususat için komiserler ve polis memurini ile komiser muavini ve komiserlerin terbiye-i meslekiyelerine müteallik hususatdan dolayı polis zabitanı taraflarından ifa ve merkez memurlukları taraflarından ta'mim olunur).

C. Oniki saati tecavüz etmemek ve ayda bir defaya mahsus olarak vazifeye hulul gelmemek üzere mezuniyet i'tası(Polis memurini ile komiser muavinlerinin muamelatı adliye ve idariyelerine aid hususat için komiserler ve polis memurini ile komiser muavini ve komiserlerin terbiye-i meslekiyelerine müteallik hususatdan dolayı polis zabitanı taraflarından ifa ve merkez memurlukları taraflarından icra olunur).

D. Takdirname i'tası(Merkez memurlukları taraflarından icra olunur).

E. Takdirname i'tası ve ta'mimi(Polis müdüriyetleri taraflarından icra olunur).

F. Mükafatı nakdiye i'tası.

G. Terfi için kıdem kazanmak.

H. Terfi' rütbe.

Müdüriyet umumiye tarafından icra olunur.

Mücazat Kısmı

Madde 2. Her sınıf polis memurini hakkında icra edilecek mücazat ile ma-fevklerin selahiyet icraiyeleri buruca atidir.

A. İhtar ve tenbih(şifahi) Karakol kumandanları yani komiser muavinleri taraflarından icra ve defter mahsusuna kayd olunur.

B. Tevbih ve tekdir.

C. Haftalık mezuniyetden mahrumiyet(Polis memurini ile komiser muavinlerinin muamelat-ı adliye ve idariyelerine ait hususatdan dolayı komiserler ve polis memurini ile komiser muavini ve komiserlerin terbiye-i meslekiyelerine müteallik hususatdan dolayı polis zabitanı taraflarından ifa olunur).

D. Maaşından yevmiye kat'i(üç günlüğe kadar) merkez memurluğu ve İstanbul Beyoğlu Üsküdar Polis Kumandanlıkları taraflarından icra olunur.

(Üç günlükten onbeş günlüğe kadar) polis müdüriyeti tarafından icra olunur. Onbeş günlük maaş kat'î muamelesi iki ayda ifa olunmak yani bir defada rub' (dörtte bir) maaştan fazla tevkifat icra edilmemek lazımdır.

E. Terfi için kıdem kaybetmek.

F. Tenzil sınıf.

G. Terkin kayd(Müdüriyeti Umumiye tarafından icra olunur).

H. Cezanın ta'mimi(Merkez memurları ile müdürler ve müdüriyet-i umumiye kendileri taraflarından takdir ve hükm edilen cezaları icabına göre ta'mim edebilirler).

Madde 3. Umum polis kumandanı terbiye-yi meslekiyeye müteallik hususattan dolayı polis müdürlerinin derece-i selahiyetlerini haizdir.

Madde 4. İhtar ve tenbih ve tevbih ve tekdir muamelatı hiçbir vakit izzeti nefsi mahal elfaz isti'maliyle(sözler kullanımıyla) ve madun(alt dereceliler) huzurunda icra edilmez.

Madde 5. Tenzil sınıf ve terkin kayd muamelatı bir mucib nizam heyet intihabiye kararına tabi tutulacaktır.

Madde 6. Terfi rütbe bil-imtihan keza heyet-i intihabiye kararına tabidir.

III. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar birkaç elden idare edilen zabıta işleri Tanzimatla sistemli hale gelmiştir. II.Meşrutiyetle birlikte ise ihtisaslaşmış, ilk önce İstanbul'da olmak üzere Anadolu ve Rumeli'de polis okulları açılmıştır. Buna paralel olarak polisin mesleki terbiyesine dair nizamname-talimatlar yapılmış-yayınlanmıştır. Bunlardan birisi de 1912 tarihli talimatı mahsusadır.

Buna göre: Polisler şahsi hizmette bulundurulamazlar, hiyerarşiye uymak zorundadırlar. Göreve hemen başlamalıdırlar. Birbirlerini selamlamalıdırlar. Görevde ciddiyetlerini muhafaza etmelidirler. Nöbet bitiminde ilgili prosedürü yerine getirmelidirler. Zamanında görevleri başında bulunmalı ve ayrılmalıdırlar. İlgili teçhizatla bulunmalıdırlar. Giysi, mekan ve teçhizatlarını temiz bulundurmalıdırlar. Amir karşısında ciddiyetini muhafaza etmelidirler.

Meslek adabına aykırı olarak hareket etmemeli memuriyet haysiyetini ihlal edecek davranışta bulunmamalıdırlar. Aksi durum ceza sebebidir ve cezalar kademelidir. Hakkında ceza hükmedilen memurun suçsuzluğu ortaya çıkarsa ceza kaldırılır. Nüfuz ve iktidarını su-i isti'mal eyleyen memurlar cezaya uğrar. Amir memurunun hata yapmasını engellemeye çalışır. Ceza mecbur ise hafifletici durumları dikkate alır. Ceza tatbikinde alt kademedekine izzeti nefsinin incitecek davranışta bulunulmaz. Cezadan maksat vazifenin selame-

tini ve memuriyetin şeref ve haysiyetini korumaktır. Bu durum ceza alan memura uygun lisanla aktarılır ve tekrarının beklenmediği ifade edilir. Emre itaatsizlik ceza sebebidir. Bu durumdan bir fenalık ortaya çıkarsa memurun yargılanması söz konusu olur.

Mükafatlandırılacak memurlara gerek komiser muavinleri, gerek merkez memurlukları tarafından sözlü övgü, karakolhane defterine kayıt, izin, takdirname, para, kıdem, terfi gibi mükafatlar verilir.

Cezalandırılacak memurlara ise, komiser muavinleri ve merkez memurlukları tarafından ihtar, tekdir, izinsizlik, maaştan kesinti, kıdem kaybı, tenzili rütbe, kaydını silme gibi cezalar verilir.

Umum polis kumandanları, mesleki terbiyeye dair hususlardan dolayı polis müdürlerinin yetkilerine sahiptir. Sözlü cezalar alt rütbeliler huzurunda icra edilmez. Tenzili rütbe ve kayd silme muamelesi bir heyet kararına tabidir. Rütbe terfii de yine heyet kararına tabidir.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde II.Meşrutiyet döneminde kurulan ve polislerin fikri ve bedeni gelişmelerine hizmet etmek ve Meşrutiyete uygun polis teşkilatı oluşturabilmek amacıyla açılan polis mekteplerinden mezun olan polis memurlarının asayiş ve emniyet işlerini daha çağdaş ve nitelikli yürütebilmeleri için bu gibi talimatı mahsusalar yapılmıştır. Bu gibi talimatnamelerin Osmanlı Devleti polis teşkilatının gelişmesine önemli faydalar sağladığı da muhakkaktı.

KAYNAKÇA

CEVİZLİLER, Erkan, "Erzurum Polis Mektebi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, No.44, Erzurum, 2010.

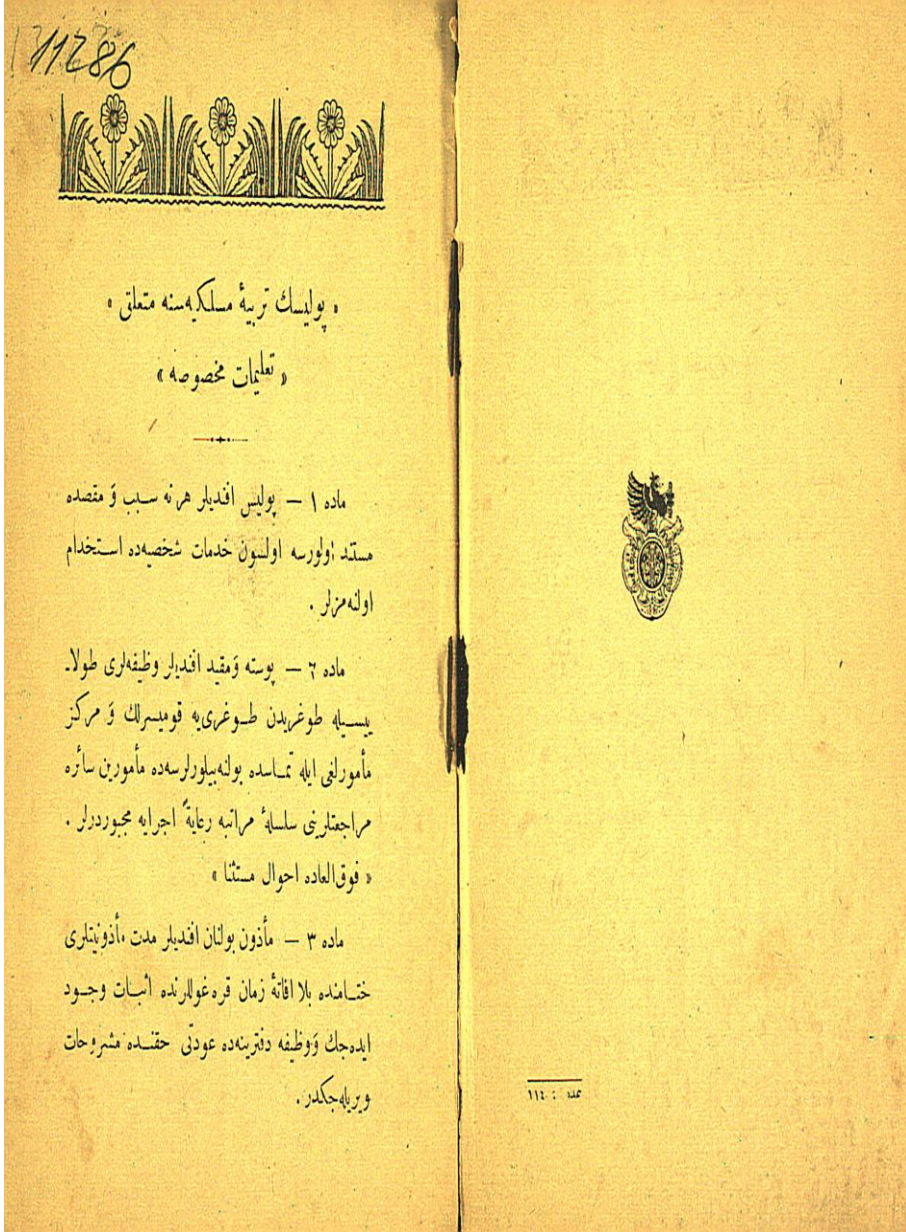
ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, c. 3-4, İstanbul, 1977.

ERGÜN, Mustafa, *II.Meşrutiyet Devri'nde Eğitim Hareketleri(1908-1914)*, Ankara, 1996.

KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi(1773-1923)*, İstanbul, 1991.

Polisin Terbiye-i Meslekiyesine Müteallik Talimat-ı Mahsusa, Konstantiniyye, 1328.

SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1993.

ایتمری مناسبدر) و قرهغوله عودتنده بر وقشوعات اولوب اولدیغنی دخی وظیفه دفترنده کی اسمی حداسنه قید و امضا ایدر .

ماده ۸ - نقطه ، دوریه ، نوبته چیقه جق اقدیلر تام وقت وزماننده وظیفه باشنده بولغقه صولک درجه دقت ایله جک و بو وظاغه یکی تعین ایملین اقدیلر کلدجک نقطه ، دوریه ، نوبته بولنان اقدیلر وظیفه لرنی ترک ایتمه جکدر و تبدل ساعت و دقیقه می دخی جیب دفترینه اشارت اوله جقدر .

ماده ۹ - نقطه ، دوریه ، نوبت و پوسته کی خدماته مأمور اولان اقدیلرک اللرنده الدیون اولدیغنی حالده نمونه موافق البسه یی لاس و مجلرینی ویا قلیجلی « روولورلرینی » حامل بولنسی مطلق الزمدر (شدتلی یاغور اولان زمانلرده الدیون اگسا ایلمسی طلب اولنمز .

ماده ۱۰ - قوشلرده استراحتده بولنانلردن ماعدا بتون مأمورین رسمی قیافتله بولمه جقدردر . کرکه طرز تلبسه کرکه قرهغول و قوشلرده صولک درجه انتظام و نظافت و طهارته دقت ایله جک و بولیس اقدیلرک بدلرنده بولنان اسلحه تیز بولندریله جقدر .

ماده ۴ - بولیس مسلکته منسوب اولانلرک بکدیگرینه و بالجه بولیسلرک مافوقلریله امر و ضابطاه قارشنی رسم سلام ایضا ایتمری مجبوریدر . بوبالده کی استثنایت ایزجه و تعلیمات مخصوصه ایله نشر ایله جکدر .

ماده ۵ - نقطه ، دوریه ، نوبت کی وظاغه موظف اولان اقدیلر هیچ برکیمه ایله وظیفه خارجی مصاحبهده بولنمهی کی داتما دوزگون بر وضعیتیه وقار و جدیتی تامیله محافظه اعتنا ایله جکدر .

ماده ۶ - نقطه ، دوریه و نوبتی اقدیلر اصحاب مصالحن کندولرینه مراجعت وقوعنده مراجعت ایدن ذاتک سوزنی کال جدیدته دیکلرک ختامنده تسلیات نمکینی نازکانه ایضا و وظیفه سنه خلل کلامک شرطیه معاونت لازمهده بولمه بیلور .

ماده ۷ - نقطه و نوبتی اقدیلرک تبدیلنده نوبتدن چیقه جقدر ایله نوبته کبره جکدر بکدیگرینه قارشنی وضعیت اساسیلرینی بالاخذ رسم سلامی ایضا ایلوب وظیفه دن چیقه جق اقدی اولجه الدیغنی امرلرله وظیفه انسانده کی مشاهداتی تامیله تقریر ایدرک وظیفه یی دور ایدر . و بو صورتله دور ایملین مشاهدات و معلوماتی جیب دفترینه اشارت اولتور . (بکدیگرینک دفترینی امضا

✽ ٦ ✽

ماده ١١ - مادون مانوقك حضورنده وضعت
اساسيه سنى آلوب نلق ايدجكي امرك ختانه ويا مانوق
مساعده ايدنجويه قدر اشو وضعتي محافظه ايدجك
ومانوقك زدينه ورودنده و مفارقتي زماننده منتظماً
رسم تعظيمي بهمه حال ايشا ايليه جكي كبي مانوقك
نازكاه و ملتقاته معامه سنى دخى سوء استعمال اتيمرك
جديتي محافظه ايليه جكدر .

تريه مسلكيه به متعلق اولان مواد سالفه نك واشبو
مواده غايد فروعان سائرتهك تطبيق و ايشا ايدلوب
ايدلبككي بولاس ضابطان ايدلبرك مباديا تعيب و تدقيق
ايتلمرى وظيفه لرى مقتضياتنددر .

تربیه مسلکیه به مخالف قصور و قباحتلرله مجازاتک
صورت اجراسنه متعلق بعض مواد

قصور و قباحتلر : (پولیس قومیسری ، معاون ،
پولیس مأمورلرینک عشرت ایتلری ، قهوه‌خانه غازیبو
وامثالی محللرده اوطورملری ، طاروله اسقامیل کچی شیلرله
اشتغال ایتلری ، حیثیت مأموریتلرینی اخلال ایدمک
حرکان لایباله‌یه تصدی ایتلری ، مجسز کوکس آجیق
طولاشملری قظه محللرینده دوریه و قول خدمتسارنده
وسائر وظائف رسمیه‌نک ایتسانی انساننده سیغاره اچمک
طعام ایتک ، اوتنده بریده اوطورمق ، بلا لزوم شونک
ویونک ایله قونوشمق کچی حال و حرکتده بولمق و بر
معذرت مشروعمسی اولوبده آمریدن رخصت آلمدجه
وظیفه‌لری باشندن آیریللری) «نظامنامه ماده : ۷۱» .
بولردن بشقه حق یدنده ظن اینسه‌بیه مافوقه قارشو

﴿ ۱۰ ﴾

میرالدائمی، فنا سوز سونک اویغونسز طور و حرکتی
عادت ایدنک، بوج ایتمک، ارفداشلیبله نزاع چیقارمق
هر وجهه نظافت و طهارته دقت ایتمک الحاصل قیدسز.
لق ویا تپورلک ویا خود بدخواهلقدن طولانی مأمورینک
حیثیت و شرفنه مغایر احوال و حرکتی ارتکاب ایتمک
خصوصاً سنک کافهسی قصور و قیاحتدن معدود اولوب داعی
مجازاندر.

مجازات تطبیق حقیقه: اشو احواله متجاسر اولنر
(پولیس نظامنامه سی ۱۵۶ ماده موجینجه) برنجی
دفعه سنده اخطار و تنبیه ایکنجه دفعه تکدر و توبیخ
اولور. مکرراً وقوعه کتیر بلور ایسه مأموریندن اداره
عزل ایدیلور.

قصور و قیاحتلر ایچون مافوقلر درجه صلاحیت
واقدارلرینه نظراً مادونلرینه مجازاتی امر ایدرلر بر قیاحت
ایچون ایکی جزا بردن حکم اولمقدنی کی معامله تویجه
علی ملالاناس اجرا ایدیلر: مافوق جاژ اولدنی صلاحیت
وماذونبتدن دها آغیر بر جزایک مادونی حقیقه تطبیق
ایدلسی لزومه قانئت حاصل ایلرسه کیفیت باراپور دها
بیوک مافوقه عرض ایدر. هر فوق مادونک امر ایتمکی
جزای لزوم و تقدیرینه کوره تخفیف و تشدید و نوعی
تبدیله صلاحیتداردر.

﴿ ۱۱ ﴾

حقیقه جزا حکم ایدیلان بر مأمورک قصور و قیاحتی
اولدنی اصولاً وحق عدالتنه توفیقاً تدقیق اولنورق
تحقق ایدر ایسه مافوق او مجازاتی بستون رفع ایدر
شو حالده سهواً مجازاتی امر ایتمش اولان مأمورک
خطاسی کدبسنه تفهیم ایدیلرک حکم ایتمکی جزایک
رفع وازاله سی خصوصی بنه کدوسنه احاله اولنور.

تقوؤ و اقتدارنی قصداً سؤ استعمال ایدیلکی تحق
ایدن مأمورین دوچار مجازات اولور.

توبیخ و مجازات سائر نک تعین و تقدیرنده مأمورینک
یا لکتر قصور و خطاسنه باقیلموب اطوار معاده سی دخی
نظر اعتباره آلتور.

مجازاتک کمال عدل و حقانیت اوزره حکم ایدلسی
واصلاحین و غرض و حسابات شخصیته تک حکمفرما
اولامسی قطعاً الزمدر.

هر مافوق مادونک خطاسنی قبل الوقوع منع ایتمک
سعی ایدر. حسب الایجاب تکدر و توبیخه مجبوریت
حسن ایدر ایسه مدار تخفیف اوله بیله جک اسباب
و کیفیاتی نظر دفته آلملدر.

مجازاتک امر و تطبیقده مادونه قارشو عتف و شدت
سب و شتم و حیثیت و ناموس و عزت نفسی جریحه دار

﴿ ۱۲ ﴾

ایده جک با جمله اطوار و حالاتدن و تحیر اتدن قطعاً محاببت
ایدیه لک حلم و سکونت محافظه اولمیلدر .

مجازاتدن مقصد و طائف مودوعه مقدسه نك سلامت
جریاتی تأمین و مأموریتك شرف و حیثیتی وقایه ایتمکدن
عبارت اولدینی مافوقلر طرفسندن قولاً و فعلاً انهام
وارائه ایدللیدر .

جزا دیده اولان بز مأمور هانکی آمرک امریه
دوچار مجازات اولمش ایسه او مافوقك زینت کیدوب
کمال احترامه وضعیت اساسیه سی اختیایدر و مافوق دخی
جزای واقعی انحق مأموریتك محافظه جدیت و شرفی
املسیه امر و اجراه مجبوری حس ایتدیکنی و عدم
تکررندن امید وار ایدوکنی مشفقانه بز لسان ایله افاده
ویان ایلر .

اطاعتسزک وریلان امری دیکه مامک ویا خودرای
خودی ایله تبدیل و تحریف ایله مک « امره عدم اطاعت
عد اولتور » و امرک اهمیتیه و واقع اولان عدم اتقیدک
درجه سنه کوره جزایی مستلزمدر .

اطاعتسز لکدن ناتی خدمتجه بز نقصان ویا قالدق
حصوله کلور ایسه مأمورک محاکمینی موجب اولور .
خدمت و مأموریه متعلق وریلان او امرک جان

﴿ ۱۳ ﴾

اجراسی لازم کلور ایکن کرک لساناً و کرک فعلاً نعد
وتعلل کوسریله لک قصدی بر اطاعتسزک اثری اظهار
واصرار ایدیلور ایسه بوحاله « امره مقاومت » نظریله
باقیه لرق متجاسری محاکمه به تودیع اولتور .

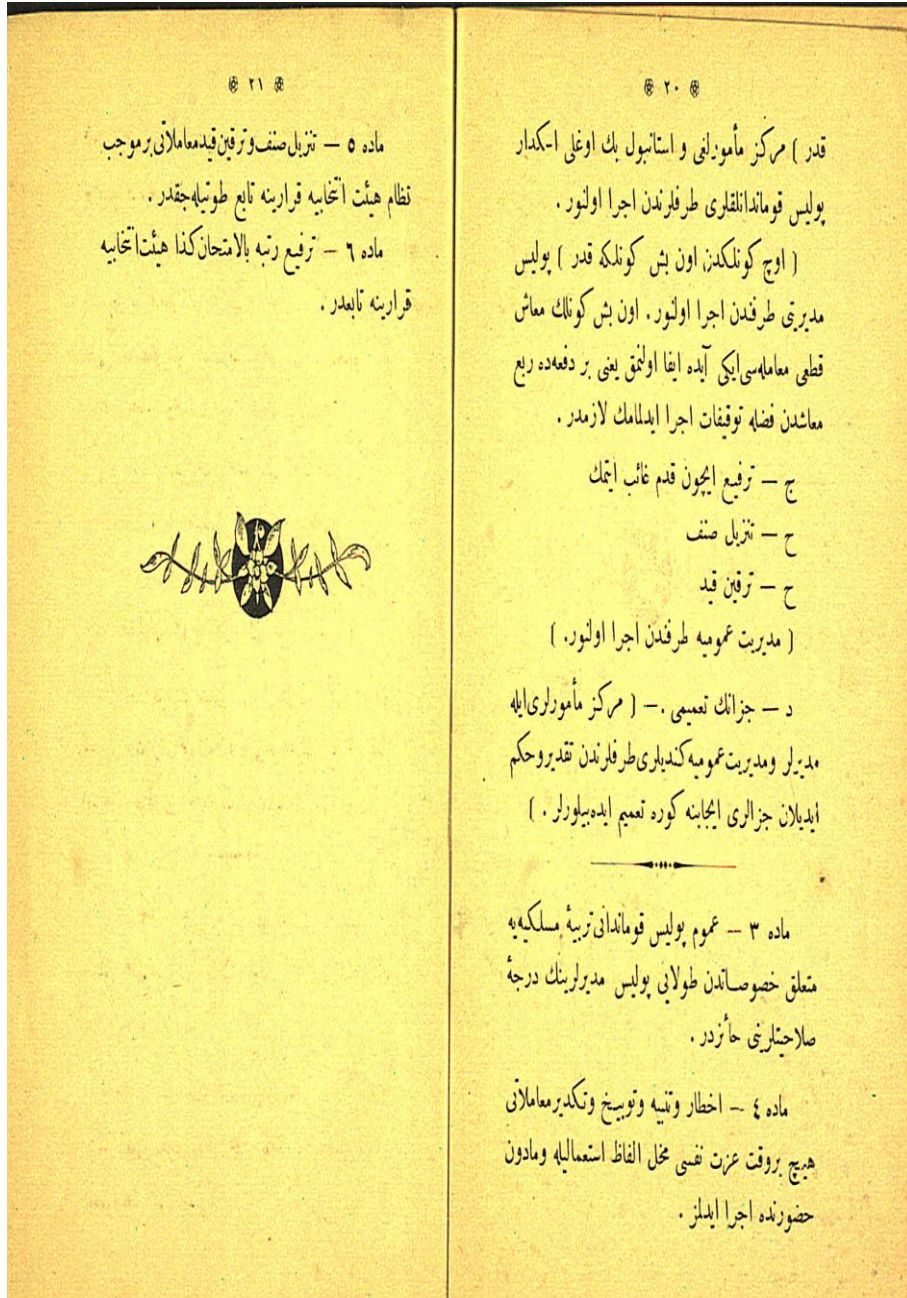
هر صنف پوليس مامورلىنىڭ مكافات وىمجازا تىزىمىگە
بوزارى اجرايە مافوقلىك صلاحىتى تارى
درجىنى مېنى تىلەيدۇر .

« مكافات قىسمى »

مادە ۱ - هر صنف پوليس مامورلىنىڭ قىلغۇچىسى
اجرا ايدىلەشكەن مكافات اىلە مافوقلىك صلاحىتى اجرا -
تىزىمىگە بوزارى بوزارى تىزىمىگە .

۱ - شىفاھا تىزىمىگە بوزارى اىلە تىزىمىگە قىلغۇچىسى
قىلغۇچىسى (قىلغۇچىسى قىلغۇچىسى تىزىمىگە بوزارى
مافوقلىك صلاحىتى اجرا ايدىلەشكەن .)

ب - شىفاھا تىزىمىگە بوزارى اىلە قىلغۇچىسى
قىلغۇچىسى قىلغۇچىسى بوزارى اىلە قىلغۇچىسى

SUAT ENGÜLLÜ’NÜN “GELİN ZAMBAKLARI” ADLI ÖYKÜSÜNE GÖSTERGEBİLİMSEL BİR YAKLAŞIM

A SEMIOTIC APPROACH TO SUAT ENGULLU’S STORY CALLED “GELİN ZAMBAKLARI” (BRIDE LILIES)

*Hatem TÜRK**

ÖZET

Bu yazıda Suat Engüllü’nün “Gelin Zambakları” adlı öyküsü, göstergebilimsel açıdan incelenmeye çalışılmıştır. Metin, altı ana kesit etrafında incelenmiş olup zaman, uzam ve bakış açısına göre değerlendirmeler yapılmıştır. Öyküde yaşamla ölüm arasındaki kısa anda yaşayan insanla onun bu sürecine şahit olan yakınlarının duygularını yansıtıldığına şahit olunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öykü, Suat Engüllü, Göstergebilim, Gelin Zambakları.

ABSTRACT

In this study Suat Engüllü’s story called “Bride Lilies” is tried to be examined with semiotic approach. The text is examined through six main sections and evaluated according to time, space and views. It is witnessed in the story that the feelings of people live in a short time between life and death and the people witness that process are represented.

Key Words: Story, Suat Engüllü, Semiology, Bride Lilies.

* Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.hatemturk@hotmail.com

GİRİŞ

Bu çalışmada, Suat Engüllü'nün "Gelin Zambakları" (Engüllü: 2006: 383-387) adlı öyküsü, göstergebilimsel bir yaklaşımla incelenecektir. Öykünün anlam zenginliği, sekiz bölümle ortaya konulmaya çalışılacaktır. İlk bölümde öykü kesitlere ayrılacak, diğer bir deyişle farklı okuma birimlerine bölünecektir. Bu bölümlenme işleminde eyleyensel değişimler dikkate alınacaktır. Kesitlemeden sonra anlatının başı ile sonu arasındaki temel dönüşümün görsel bir yeniden sunumu olan göstergebilimsel dörtgen (Kıran: 2003: 269-289.) yer alacaktır. Üçüncü aşamada anlatı içinde görülen eyleyenlerin bakış açıları ortaya konulacaktır. Dördüncü aşamada ise anlatı içindeki kişilerin oluşması ve özellikleri ortaya konulacaktır. Beşinci aşamada anlatının derin anlamı için önemli bir yere sahip olan yaşam-ölüm çatışmasına yer verilecektir. Altıncı aşamada anlatıda uzamın oluşması, yedinci aşamada zamanın düzenlenişi üzerinde durulacaktır. En son olarak da sonuç bölümüyle öykünün derin anlamından çıkarılabilen netice ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. KESİT: GİRİŞ DURUMU

"Gökyüzü boydan boya mavi" cümlesiyle başlayan ve "Elimi omzuna koydum" cümlesiyle biten 1. kesitte anlatının başlangıç durumu vardır. Burada zaman ve uzam ile ilgili bilgiler verilir. "İnsan yeni yıla bir hafta kaldığını bilmeseydi, bahar çattı geldi diye avunacak" cümlesiyle zamanın yılbaşına bir hafta kala olduğu anlaşılır. Bu kesitte Ö1 ortaya çıkar. Anlatı boyunca Ö1'in ismi geçmez. Ö1, Ö2(Elvin)nin arkadaşı olarak anlatıda yer alır. Ö1, hasta ziyaretine çiçek götürmek ister, ama orada karanfilden (N1) başkasını bulamaz. Ö1, Ö2 için ölümü çağrıştıran N1'i götürmektense boş gitmeyi tercih eder. Ayrıca bu bölümde Ö2 nin hasta yatağındaki durumu fiziksel portreyle duyurulur. Uzam ise, önce havanın anlatıldığı dış uzamken, Ö1'in hastanede radyoloji bölümüne girmesiyle iç uzam devreye girer.

2. KESİT: ÖZNE 1 VE ÖZNE 2'nin DİYALOGU

İkinci kesit, "Sen rahatına bak" cümlesiyle başlar. Bu kesitte Ö1 ile Ö2 kapalı uzam olan bir hastane odasında karşılaşır. Ö1, Ö2'nin çaresi olmayan bir hastalığa tutulduğunu ve öleceğini bildiği halde ona moral vermeye, onu yaşama bağlamaya çalışır.

3. KESİT

Bu kesitte vizite nedeniyle odadan dışarıya çıkan Ö1, Ö3 (Elvin'in babası) ile Ö2'nin hastalığı üzerine konuşur. Ö3, Ö1'e doktorların Ö2'nin mutlaka ameliyat edilmesi gerektiğini söylediklerini anlatır. Bu kesitte ameliyatın,

hastanenin cerrahi bölümünde yer olmaması nedeniyle yapılmadığı anlaşılır. Ameliyatın yapılabilmesi için *torpil* gerekmektedir. Ö1, viziteden çıkan doktorun (Ö4) yanına yaklaşır hastanın durumunu sorunca Ö4 de yine “Ameliyata alınabilmesini sağlayacak birini bulun” der. Bu, hikâyede hastanelerde işlerin nasıl yürüdüğü konusunda bir ironidir. Ö4’ün son söylediğinden sonra Ö1 konumundaki anlatıcı, hastanenin bu işleyişine tepkisini, “Ya sizi, sizi kim, nasıl, neyle uyarmalı?” iç anlatısıyla ifade etmektedir.

4. KESİT: ELVİN’İN ARZULARI

Bu kesit, “Odaya tekrar girdiğimde sırtını dayamış oturuyordu.” cümlesiyle başlayıp “Yaşlı gözlerine hüznü dolu bir gülümseme kondurmakla yetindi sadece” cümlesiyle sona erer. Öykünün bu bölümünde Ö1’in ve Ö2’nin hayatlarına dair daha açık ayrıntılar verilir. Aslında bu kesitte Ö2’nin, ölmek üzere olan bir hasta psikolojisiyle geride kalacak hayatla ilgili düşünceleri yer almaktadır. Bu kesit, kendi içinde beş kesite ayrılır:

4. 1. KESİT: Bu kesitte, Ö1, Ö2’nin sorusu üzerine Verda isimli birisiyle aşk yaşadığını itiraf ederek, Verda’nın kendisine net bir cevap vermediğini söyler. Ö2 ise burada “Deli. Düpedüz deli... Yaşamın tadını çıkarmayacak da cennetlik mi olacak sanıyor” diyerek, kendisi için yaşayan insandan daha çok şey ifade eden yaşam karşısındaki arzu ve açlığını hissettirir. Ayrıca bu kesitte Ö2, “Eskisi gibi sağlığıma hele bir kavuşayım da, gönlümce eğlenip yaşayacağım.” cümlesinde kendini gösteren normal yaşama dönme arzusunu gösteren bir ruh dünyası içerisindedir.

4. 2. KESİT: Ö2’in son bir ümitle hayatta kalma arzularının anlatıldığı bir önceki kesitten sonra bu kesitte Ö1, Ö2’ye “Baharla beraber gelecek güneşe birlikte çıkacağız.” ... “Sen yaşayacaksın... Yaşamak zorundasın...” diyerek bir önceki kesitte Ö2’nin hayatı daha dolu yaşama duygusuna ortak olup ona moral vermeye çalışmaktadır.

4. 3. KESİT: Bu kesitte de öykünün anlatıcısı olan Ö1, Ö2’nin ölmeyeceğini söylemesinin üzerine, aslında buna ikisinin de inanmadığını ve böyle bir şeyin yalnızca mucize olduğunu anlatmaktadır. Bu kesitte, Ö2, duygularını anlatmaya devam eder. Onun anlatımından, hastanede dört ay kaldığı, artık ölümü göze aldığı ve yalnızca fotoğrafını Ö1’e gösterdiği küçük oğlunun annesiz nasıl yaşayacağına alışamadığı, Ö2 tarafından aktarılır. Anlatının bu bölümünde Ö2, yaşamına ve hastalığına dair açıklamalar yapar.

4. 4. KESİT: Bu kesitte, Ö2, fotoğrafını gösterdiği çocuğunu Ö1’e anlatır. Fotoğraf, Ö2 ile çocuğunun son hatırasıdır. Bunun üzerine duygularına hâkim olamayan Ö2 hüngür hüngür ağlamaya başlar. Bu kesitte Ö2, yaşam-ölüm çatışmasında gidip geldikten sonra en zayıf noktası olan çocuğunun

zihnine takılmasıyla artık kendini tutamaz ve çaresizliğinin bir sonucu olarak ağlar.

4. 5. KESİT: Burada Ö1, yaşanan aşırı duygusal anın sonunda söylenecek bir söz bulamayıp Ö2'den izin isteyip yarınki seyahatinden sonra tekrar geleceğini bildirerek kendisini dışarı atar.

5. KESİT: Ö1 ile Ö3'ün KARŞILAŞMASI

Bu kesitte Ö1 odadan çıkınca Ö3 ile karşılaşır. Ö3, Ö1'e hastalığın çaresinin olmadığını söyleyerek ondan Ö2 ile olan görüşmelerini not etmesini rica eder. Ö3, ölüm-yaşam ikileminde ölüme daha yakın olan kızının hiç değilse anılarda yaşamasını istemektedir. Bu rica karşısında Ö1 metanetini bozmayarak onu yaşatmayı düşünmek gerektiğini bildirir.

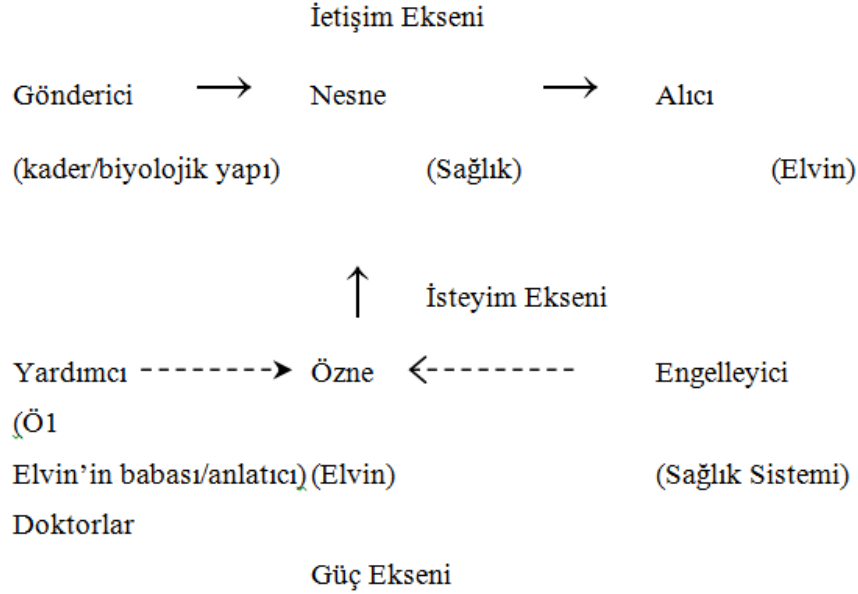
6. KESİT: BİTİŞ DURUMU

Bu kesitte Ö1 seyahat sonrası yeniden hasta ziyaretine gider. Fakat bu sefer birinci kesitte elde edemediği N2 (gelin zambakları) ile birlikte hastaneye gelmiştir. Ö1, Ö2'nin odasına girdiğinde onun yatağında başka birinin Ö5 yattığını görür. Ö2'nin hayatta olmadığı anlaşılır. Ö1, Ö2'ye getirdiği N2'yi Ö5'in odasındaki vazoya yerleştirerek koşar adımlarla hastaneyi terk eder. Kendini tekrar açık uzamda bulan Ö1, "Sanki inadına, dışarıda Elvin'in özlediği parıl parıl bir güneş cıvı cıvı bir kalabalık vardı" der. Bu, anlatının bitiş cümlesidir.

Başlangıç Durumu	Dönüşüm	Sonuç Durumu
Gerçeklik	Ümit	Gerçeklik
Yaşam	Yaşam	Ölüm
Mutsuz	Mutlu	Mutsuz

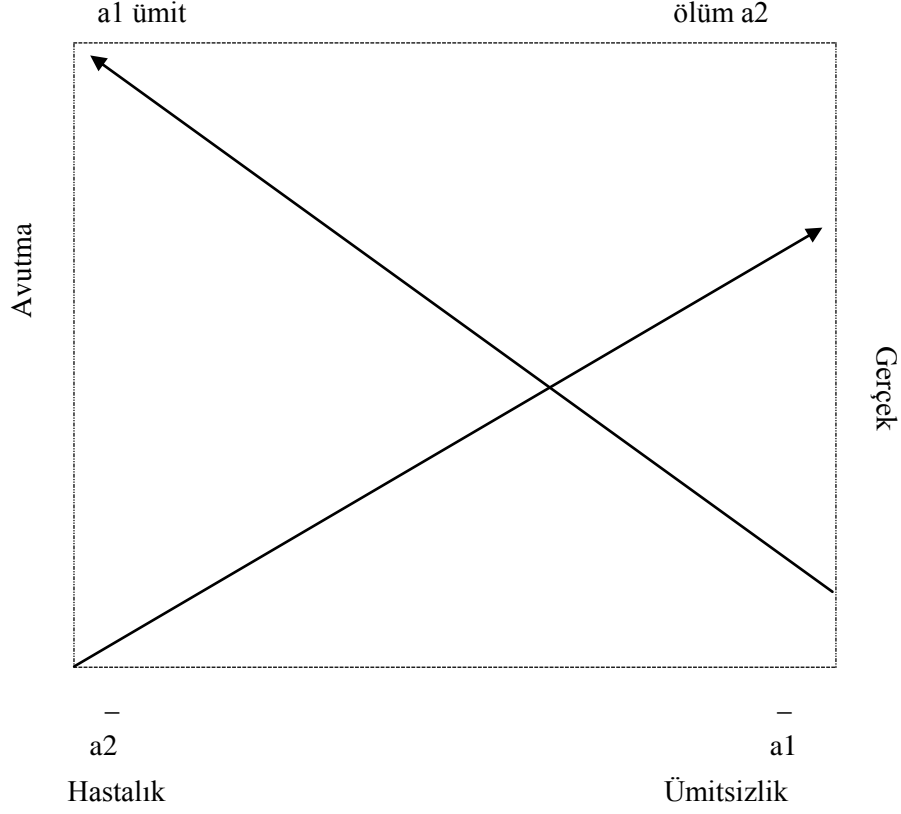
Başlangıçtaki gerçeklik durumunda Ö2, çaresi olmayan bir hastalığa yakalandığından mutsuzdur. Ö2, Ö1'in yaşama dair konuşmaları ve ümitlendirmeleriyle bir an hastalığını yenebileceğini düşünerek ümitlenir ve mutlu olur. Anlatının sonuç durumunda ise Ö2 ölür, ümit biter ve Ö1 mutsuz olur.

Gelin Zambakları adlı öyküde anlatının mutsuzluk ve gerçeklikten ümide, ümitten mutsuzluğa, yaşamdan ölüme doğru ilerlediği görülür.

Öyküde Ö2 hastadır, sağlığına kavuşmak ister. İnanan bir kişi açısından kader, inanmayan bir kişi açısından ise biyolojik yapı göndericidir (G). Gelin Zambakları adlı öyküde Ö2'nin inancına dair bir bilgi ya da ipucu verilmemiştir. Sağlık, Ö2'nin kavuşmak istediği nesnedir. Alıcı Ö2'dir. Ö2'nin sağlığına kavuşabilmesi için Ö1, Ö3, Ö4 ameliyat sırasının erkene alınabilmesi için çaba harcayan yardımcı eyleyenlerdir. Torpilsiz işlemeyen sağlık sistemi Ö2'nin sağlığına kavuşmasında engelleyici eyleyendir.

Öykünün Göstergebilimsel Dörtgen Aracılığıyla İncelenmesi

←·····→ Karşıtlık Ekseni: a1 ve a2 / Bekleyiş

←·····→ Alt Karşıtlık Ekseni: a1 ve a2 / Gerçek

←---→ Çelişkinlik Ekseni: Ne a1 ne a1

←---→ Çelişkinlik Ekseni: Ne a2 ne a2

—····→ Bütünleyicilik Ekseni: a1 ve a2 / Avutma

—····→ Bütünleyicilik Ekseni: a1 ve a2 / Gerçek

Anlatıda hastalığın varlığına karşılık Ö1'in Ö2'yi ümitlendirmesi bütüncül ekseninde avutma duygusunu doğurmuştur. Hastalığın ilerlemesi, Ö2'yi ümitsizlik duygusundan ölüme götürmüştür. Bu da gerçeği doğurmuştur.

Anlatının başında anlatıcı konumundaki Ö1, “Gökyüzü boydan boya mavi. Bu uçsuz bucaksız mavinin tam ortasında, parıl parıl ışınlarını, gözlerimizi kamaştırırcasına dört bir yana saçan, masalarda ayın on dördü güzellerin tombul, beyaz yüzlerinden farksız bir güneş. Kışın o puslu, soğuk günlerinden tek bir iz bile yok. İnsan, yeni yıla bir hafta kaldığını bilmeseydi, bahar çattı geldi diye aldanıp avunacak.” şeklinde bir bahar / yaşam betimlemesi yaparken anlatının sonunda “Sanki inadına, dışarıda Elvin’in özlediği parıl parıl bir güneş, cıvı cıvı bir kalabalık vardı.” gibi başlangıç durumundaki betimlemenin benzerini yapar. Bu, kendisi için yaşam durumunun devam ettiğini gösterir. Ö1 için anlatıdaki dönüşüm, yaşamdan ölüme geçişe şahit olmalıdır.

Anlatının başında Ö2, +yaşamdadır. Hastalığının kendisini –yaşama çektiğini bilmesine karşın yine de bir mucize beklemektedir. Onun için dönüşümü gerçekleştiren kader'dir. Ö2, anlatının sonunda –yaşama geçer.

ÖYKÜDE KİŞİLERİN BAKIŞ AÇILARI

İç Öyküsel Anlatıcı: İkinci Derecede Bir Kahraman

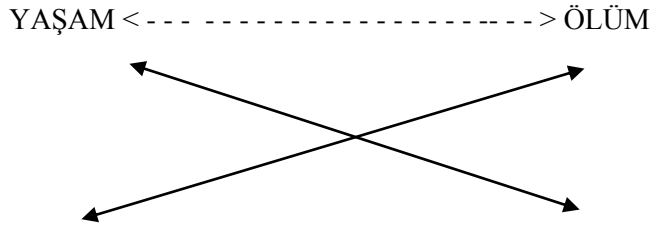
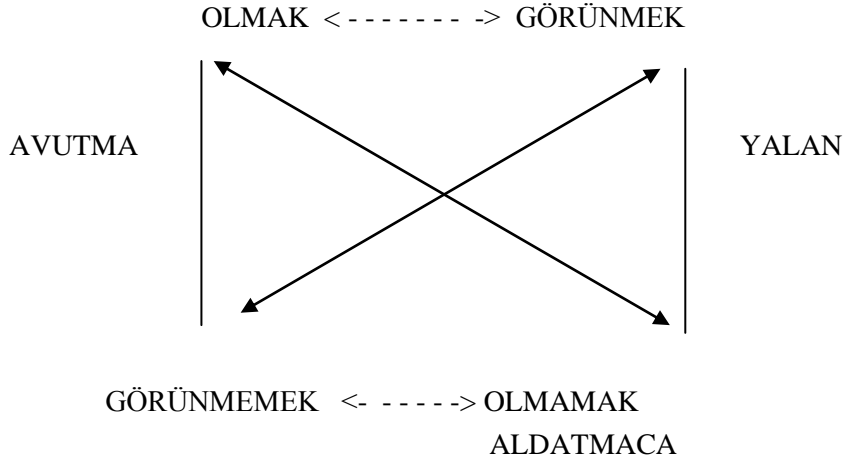
“Gelin Zambakları” öyküsünde Ö1, olayları anlatırken aynı zamanda kahramandır.

Öyküde anlatı boyutunun yapısında iç öyküsel bir anlatıcı vardır. Anlatıcı olayları gözlemleyen, yaşayan biri gibi anlatır. Anlatının içinde bir karakter olarak yer alır.

“Gelin Zambakları ” öyküsünde mantıksal anlamsal düzeyde incelendiğinde dört farklı bakış açısı görülür:

Ö1'in Bakış Açısı: Anlatıda Ö1, Ö2'nin aslında iyi olmayacağını bildiği halde ona karşı bunu hissettirmemeye çalışır. Ö1, aynı şeyi Ö3'e de yapar. Ö1, Ö2'nin öleceğini bilmesine rağmen bilmiyormuş gibi davranır. Bunun nedeni Ö1'in Ö2'yi biraz olsun avutmak istemesidir. Bu haliyle o, bir yalanı temsil eder.

Ö1'in Bakış Açısından;
GERÇEK

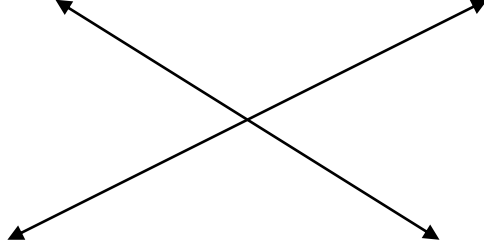

ÖLÜMÜN YOKLUĞU <-----> YAŞAMIN VARLIĞI

Elvin'in Bakış Açısı: Ö2, hastaneden çıkacağına inanır gibi görünse de aslında o da buna inanmaz. Bu durumda Ö2 de yalanı temsil eder.

Elvin'in Bakış Açısından;

YAŞAM <----->ÖLÜM

ÖLÜM OLMAMA <-----> CAN ÇEKİŞME

Elvin'in Babasının Bakış Açısı: Kızının hastalık süreci onda ümidi yok etmiştir. O, yalnızca kızının hatıralarda kalmasını istemektedir.

Doktor'un Bakış Açısı: İşi gereği Ö2'nin durumu hakkında renk vermez. Ö1'in sorusu üzerine "İnsan yaşadığı sürece her zaman ümit vardır. Ameliyata alınabilmesini sağlayacak birini bulun. Vakit kaybetmeyin." der.

ÖYKÜDE KİŞİLERİN OLUŞMASI VE ÖZELLİKLERİ

Öyküde kuşkusuz en işlevsel rol, Ö1'e düşer. Ö1, Ö2'nin arkadaşıdır. Ö2'yi hastanede ziyarete gider. Onu, ölümcül hastalığı karşısında yaşama bağlamaya çalışır.

Ö2, hastalığının derecesini bilmesine karşın yine de yaşamda kalmak ister. Eğer bunu başarabilirse kimseyi umursamadan, gönlünce yaşayacağını hayalini kurar. Ölüme kendisini hazırlamasına rağmen oğlunun kendisinden sonraki yaşamına kendisini alıştıramaz.

Ö3 (Elvin'in babası), kızının hayatta kalamayacağını bilmesine karşın, onu en azından hatıralarda yaşatmak adına Ö1'den kızıyla ilgili hatıralarını yazmasını ister.

Ö4 (Doktor), anlatıda, anlatıcının ifadesiyle "Yaşayan ölümlerle her gün temasta bulunmaktan olacak her hareketinde bir tuhafılık sezilen" Ö4, aslında sıradanlığı temsil ederken, hasta yakınlarının ondan daha fazla ilgi beklemesi gereğince "duygusuz" biri olarak gösterilir.

Ö5, anlatıda Ö1'in Ö2'yi ikinci kez ziyaretinde Ö2'nin yatağında bulunması sebebiyle Ö2'nin yaşamdan ölüme geçtiğini gösterir. Bunun dışında anlatıda bir görevi yoktur.

YAŞAM X ÖLÜM

Öyküde sürekli bir yaşam-ölüm karşıtlığı vardır. Bu, kahramanlar, uzam ve nesnelere açısından kendini gösterir. Ö1, anlatıda yaşamın temsilcisidir. Öykünün sonunda ise Ö2, ölümün temsilcisi durumuna gelir. Anlatının başında Ö1 ve Ö2 yaşamda beraberdir ($\text{Ö1} \cap \text{Ö2}$). Anlatının sonunda Ö1 ve Ö2 ayrılırlar. ($\text{Ö1} \cup \text{Ö2}$). Öyküde karanfil (N1) ölümü; gelin zambakları (N2) yaşamı temsil etmektedir. Fakat aslında başlangıç durumunda olmayan N1 yaşamı temsil ederken sonuç durumunda olan N2, ölümü temsil eder. Hastane bahçesi, gökyüzünün maviliği, parıl parıl bir güneş, cıvıl cıvıl bir kalabalık, baharla beraber gelecek güneş, yeşeren otlar, bahara duran ağaçlar, renk renk açan çiçekler arzu edilen, yaşamı çağrıştıran bir uzamken; hastane koridoru ve odası ümitsizliği, ölümü çağrıştıtır.

ÖYKÜDE UZAMIN OLUŞMASI

Öyküde işlevi olan 2 uzam görülür:

Uzam 1: (Açık Uzam) Dışarı: hastane avlusu, günlük güneşlik, hastaları kendine çeken bir uzam. Öykünün başında yapılan bu şekilde bir betimlemeden sonra, öykünün sonunda da “Sanki inadına, dışarıda Elvin’in özlediği parıl parıl bir güneş, cıvıl cıvıl bir kalabalık vardı.” betimlemesi yapılır.

Uzam 2: (Kapalı Uzam) “Radyoloji bölümünün basamaklarını ikişer ikişer çıktım. Ayaklarım önünde, sonu yokmuşçasına uzanan koridordaki o ürkütücü sessizliği yarararak ileledim.” cümlesiyle ifade edilen iç sıkıcı ve ürkütücü bir hastane koridoru, birinci kapalı uzamı oluşturur. “Soluduğum, insanın duygularını altüst eden o ağır hastane kokusu doldurdu ciğerlerimi” cümlesiyle hastane koridorunun insanda uyandırdığı olumsuz duygular verilmektedir. Aynı şekilde Ö2'nin iki yüz yedi numaralı hastane odası, ikinci uzamı oluşturmuştur.

ÖYKÜDE ZAMANIN DÜZENLENİŞİ

Öyküde görülen geçmiş zamanın anlatımı söz konusudur. Anlatıcı Ö1, önce yılbaşına bir hafta kala yaptığı hastane ziyaretini, daha sonra da yılbaşına iki gün kala yaptığı ziyareti anlatmıştır. Öyküde bunun dışında anlatıya girmiş bir zaman anlatımı yoktur. Anlatıda yer alan iki olay zamanı da bir hastanede hasta ziyaretine girip çıkma sürecidir. Birinci hasta ziyaretinde karşılıklı konuşmalardan dolayı süreç biraz daha uzunken ikinci ziyarette hastanın ölmüş olması nedeniyle süreç daha kısadır.

SONUÇ

Suat Engüllü, “Gelin Zambakları” adlı öyküsünde yaşamla ölüm arasındaki kısa anda yaşayan insanla onun bu sürecine şahit olan yakınlarının duygularını yansıtmıştır. Her insanın hayatında bir kere olacak olan, fakat hiç kimse-nin buna kendini alıştırmadığı kısa bir dönemin öyküsüdür bu. Yazar, bu ölüm ve yaşam arasında birbirine çok yakınlaşan zıtlık anını, açık uzam/kapalı uzam; hastane içerisinin kasvetli durumu/dış dünyanın ve dışarıdaki insanların cıvıl cıvıl görüntüsü, yaşamı ifade eden gelin zambakları/ölümü çağrıştıran karanfiller gibi zıtlıklar içerisinde anlatmaktadır. Bunun yanında bu hikâyede, örneğini aldığı hayatta da olduğu gibi, yaşam-ölüm çatışmasında bütün olumsuz şartlara rağmen ümit ışığı, mucize uzaklığında da olsa kendini göstermektedir. Bu hikâyede, çaresi olmayan bir hastalığa tutulan bir insanın, kıyısında bulunduğu hayata tutunma arzusu anlatılmaktadır.

“Gelin Zambakları” öyküsünde Engüllü, insanî bir sorun olan yaşam - ölüm çatışmasını anlatırken toplumsal bir soruna da eleştirel bir bakış açısıyla ışık tutmaktadır. *Torpil*, geri kalmış toplumların en önemli sorunlarından birisidir. Bu hikâyede yazar, insanların ortak kullanım alanı olan hastanelerde işlerin olması gerektiği gibi gitmediğini göstermektedir. Hasta ziyaretine giden Ö1, hastanede doktora (Ö4) hastanın durumunu sorunca Ö4, “İnsan yaşadığı sürece her zaman umut vardır. Ameliyata alınabilmesini sağlayacak birini bulun. Vakit kaybetmeyin.” sözü üzerine “Evet, şimdi vakit kaybetmeyin demesi kolay. Yaşamla ölümün birleştiği yere getirilip neredeyse kendi haline terk edilmiş birinin ölüm denen boşluğa yuvarlanmaması için her yolu denemeye, her çareye başvurmaya hazır olanları vakit kaybetmeyince uyarmak. Ya sizi, sizi kim, nasıl, neyle uyarmalı? Koca altı aydır böbrek diye tutturup sözde ilaçlayarak kaybettiğiniz vaktin hesabını kimden sormalı?” diye düşünür. Nihayet ameliyatla birkaç ay da olsa yaşamda kalma olasılığı bulunan Ö2’nin, Ö1’in ilk ziyaretinden birkaç gün sonra ölmesi, ameliyatın (*torpil* bulunmadığı için) yapıl(a)madığını göstermektedir. Bu sorun, hastaneye gelerek hayata tutunma gibi zor bir süreç içerisinde insanların, bir de *torpil* bulma sıkıntısı karşısında içine düştükleri zor durumu göstermektedir.

KAYNAKLAR

ENGÜLLÜ, Suat, “Gelin Zambakları”, Türk Öykü Dağarcığı (Hazırlayan: Ali İhsan Kolcu), Konya, Salkımsöğüt 2006, s. 383-387.

KIRAN, Ayşe (Eziler) – KIRAN, Zeynel, Yazınsal Okuma Süreçleri (2. baskı), Ankara: Seçkin, 2003.

ÇEVRE MALİYET RAPORU: AŞKALE ÇİMENTO

ENVIRONMENTAL COST REPORT: AŞKALE ÇİMENTO

*Abdulkadir ALBEZ**

ÖZET:

Bu çalışmanın amacı; özellikle çevreye zararlı atık yayan bir işletmenin, çevreye vereceği zararı önlemek veya azaltmak için yaptığı harcamaları özel olarak kaydedip ve raporlamasının gerekliliğini ve önemini vurgulamaktır. Bu amaçla, belki de çevreye atık yayan endüstrilerin başında gelen çimento sanayinden Aşkale Çimento'nun ulaşılan 2008-2012 yıllık faaliyet raporları incelenmiştir. Fabrikanın yaydığı zararlı atıklardan çevreyi korumak için yaptığı bazı çalışmalardan bu raporlarda kısaca bahsedilmiş ancak neler yapıldığı ne kadara mal olduğu ayrıntıları bulunamamıştır. Faaliyet raporları bu haliyle işletmenin çevreye duyarlı olduğu izlenimini vermemektedir. Oysa yapılan harcamaların mali tablolarında da görülecek biçimde kaydedilmesi ve özel tablo haline getirilip yıllık faaliyet raporlarında yer verilmesi işletmenin çevre sorumluluğunu gösterecek ve bu da kamuoyunda işletmeye saygınlık sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Muhasebesi, Çevre Maliyeti, Çevre Maliyet Raporu

ABSTRACT:

The objective of this is to stress the necessity and importance of registering and reporting the expenditures that a company emitting dangerous waste to the environment makes to prevent or decrease the danger it gives to the environment. For this purpose, the activity reports of 2008-2012 of Aşkale Çimento, as cement industry is one of the leading industries emitting waste material to the environment have been investigated. Some activities about preventing the environment from the wastes the factory dump to the environment and were shortly mentioned in the reports, but the details about what had been done and how much they had cost couldn't be found. The activity reports Show that the establishment is not sensitive to environment. In fact, recording the expenditures in financial reports clearly and turning them into

* Yrd.Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi Aşkale Meslek Yüksekokulu
(e-posta: aalbez@atauni.edu.tr)

special tables in its annual activity reports would Show its environmental responsibility and this would create a respectability to the business.

Key Words: *Environmental Accounting, Environmental Cost, Environmental Cost Report.*

GİRİŞ

Çevresel sorunları çözebilmek ve çevre kalitesini maksimum kılabilmek için bütün bilim dalları bir faaliyet içindedir. Bu doğrultuda muhasebe biliminin de çevreye ilişkin araştırmalarda bulunması ve çevre konusundan sorumlu tutulması kaçınılmazdır. Muhasebeciler de çevresel sorunların çözümüne katkıda bulunabilmek için Çevre Muhasebesi kavramını gündeme getirmiştir (Kırılıoğlu ve Can, 1998;1,15).

İşletmelerin çevreye olan olumsuz etkilerinin azaltılması konusunda pek çok farklı grubun baskıları söz konusudur (Peattie, 1995). Toplumsal baskılar, tüketici talepleri, çevreyle ilgili çeşitli organizasyonlar ve yasal düzenlemeler, işletmeleri çevre konusunda duyarlı davranmaya ve karar alma süreçlerinde çevresel faktörleri de dikkate almaya yöneltmektedir (Haftacı ve Soyulu, 2008). Çevre muhasebesi, faaliyetlerin çevresel maliyetlerinin muhasebe sisteminde gösterilebilmesi için kullanılan bir tekniktir. Çevre muhasebesi, paydaşların büyük çoğunluğu için son derece önem taşımaktadır (Mathews, 1997). Dolayısıyla paydaş gruplarının baskıları nedeniyle çevre muhasebesi gittikçe daha fazla önem kazanmaktadır (Brown ve Fraser, 2006).

Günümüzde şirketlerin çevre konuları ile ilgilenmelerinin temelinde yasal zorunluluklar, toplumdaki çevre bilinci nedeniyle baskılar, elde edilecek tasarruf gibi değişik nedenler yatmaktadır. Bu gerekçelerden, önemli biri şirketlerin devamlılıklarını sağlayabilmeleri için gerekli olan karlılık, diğeri ise, bununla bağlantılı olarak şirketlerin kendilerini tanıtılabilmeleri, belki biraz da çevreci şirket olarak elde edecekleri şöhretten faydalanmaktır (Gönel ve Atabarut, 2005; 81).

Türkiye'de (mevcut bilgiler çerçevesinde) kayıtlı şirketlerin hiçbirinde ayrı olarak çevresel muhasebe sistemi ile hareket edilmemektedir; sadece Türkiye'nin belli başlı büyük şirketlerinin yıllık raporları içerisinde çevre ile ilgili faaliyetler, yatırımlar, değerlendirmeler yer almaktadır (Gönel ve Atabarut, 2005; 81).

Ekolojik yaşamı etkileyen ve her geçen gün artan çevre kirliliğinin çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerin belki de en önemlisi çevreye atık yayan endüstri işletmeleridir. Bu işletmeler içerisinde çimento fabrikaları önemli bir yer işgal etmektedir.

I. ÇEVRE VE İŞLETME

A. Çevre Kirliliği ve İşletmelerin Çevre Sorumluluğu

Çevre; dünya üzerinde yaşamını sürdüren canlılarının hayatları boyunca ilişkilerini sürdürdüğü dış ortamdır. Diğer bir deyişle Ekosistem olarak tanımlanabilir. Hava, su ve toprak bu çevrenin fiziksel unsurlarını, insan, hayvan, bitki ve diğer mikroorganizmalar ise biyolojik unsurlarını teşkil etmektedir.

Çeşitli kaynaklardan çıkan katı, sıvı ve gaz halindeki kirletici maddelerin hava, su ve toprakta yüksek oranda birikmesi çevre kirliliğinin oluşmasına neden olmaktadır. Hızla artan dünya nüfusunun ihtiyaçlarının karşılanması için teknolojinin gelişmesine bağlı olarak endüstrileşmenin de artması gerekmektedir. Sanayideki bu artış beraberinde var olan doğal kaynakların hızla tükenmesine neden olmaktadır. Doğal kaynaklar hızla tükenirken, üretim ve tüketimden kaynaklı atıkların önlemler alınmadan doğaya atılması Çevre Kirliliğinin oluşmasına ortam sağlamaktadır. Çevre kirliliğinin en önemli nedenleri aşağıda kısaca sıralanmıştır (<http://www.cevreonline.com/cevrekr/cevrekirlilik%20nedenleri.htm>).

- Hızlı nüfus artışı,
- Plansız kentleşme,
- Plansız endüstrileşme,
- Doğal kaynakların ölçsüz kullanılması,

Son yıllarda teknoloji ve sanayinin hızla gelişmesi, çevre sorunlarının da artmasına sebep olmuştur. Artan nüfusla birlikte devreye giren altyapılar, faaliyete geçtikleri günde bile yetersiz kalmaktadır. Bu plansız endüstrileşme ve sağlıksız kentleşme, nükleer denemeler, bölgesel savaşlar, verimi artırmak amacıyla tarımda kimyasal maddelerin bilinçsizce kullanılmasıyla birlikte, gerekli çevresel önlemler alınmadan ve arıtma tesisleri kurulmadan, geri dönüşüm alanları hazırlanmadan yoğun üretime geçen sanayi tesisleri veya sanayi bölgeleri çevre kirliliğini tehlikeli boyutlara çıkarmıştır.

Bir şirket sadece kar ve zarar hesapları ile ilgilenmemeli, aynı zamanda çevre sorunları vb. sosyal sorunlara da ilgi duymalı ve bu sorunların çözümüne yardımcı olmalı, elindeki beşerî, malî, teknik imkânlarının bir kısmını bu amaç için kullanmalıdır. Ekonomik gelişme, çoğu defa çevre kirlenmesi, doğal kaynakların tahrip edilmesi, kent yaşamının bozulması ve bunlara benzer pek çok sosyal ve ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir (Savaş, 1978; 129-130).

Çevre bilincinin gelişmesine paralel olarak, pek çok küçük ya da orta ölçekli firma, kendi çaplarında önlemler alma ve uygulama yolunu benimsemekte-

dirler. Hatta, birçok işletme çevreye herhangi bir zararı olmasa bile, fabrika atıklarının yeniden kullanılabilmesi için fon ayırmaktadırlar. Ayrılan bu fonların yeniden kazanımların sağladığı ek gelire rahatça kendini karşıladığı da bir gerçektir. Çevreyi koruduğunuz takdirde, yalnız doğa değil, işletmeniz de kazanır görüşü artık pek çok işletmede egemen olan bir düşüncedir. İşletmenin kamuoyu önünde puan toplamasında en önemli etken olarak çevreye olan saygı gösterilmektedir (Mckee, 1992; 13).

B. Çimento Fabrikalarının Çevreye Verdikleri Zararlar ve Bu Zararları Azaltıcı Önlemler

Çimento üretimi hammaddelerin (kalker, kil, kireçtaşı ve marn) çıkarılması; kırılması ve öğütülmesi sonucu elde edilen malzemelerin yüksek sıcaklıkta kalsinasyonu (döner fırınlarda), sonucu elde edilen klinkerin (yarı mamul) soğutulması, klinkerin alçıtaşı, cüruf, tras gibi malzemelerle karıştırılması ve nihai ürün olarak çimentonun elde edilmesini kapsamaktadır. Çimento fabrikaları genellikle hammadde taşıma giderlerini minimize etmek için kalker (kireçtaşı) ocaklarının yakınlarında kurulur.

Çimentonun üretimi; hammaddelerin çıkarılması, kırılması ve öğütülmesi, malzemelerin fırında kalsinasyonu, elde edilen klinkerin soğutulması, klinkerin alçıtaşıyla (ya da diğer malzemelerle) karıştırılması ve öğütülmesi, depolanması ve nihai ürünün (çimento) paketlenmesini kapsamaktadır. Çimento üretimi esnasında, gaz ve toz emisyonları ile birlikte çeşitli toz tutma sistemlerinde tutularak prosese geri döndürülenler de dahil olmak üzere, çeşitli atıklar meydana getirir.

Çimento üretiminde temel olarak dört adet üretim yöntemi mevcuttur. Bunlar; yaş, yarı yaş, yarı kuru ve kuru proseslerdir. Söz konusu yöntemlerden ülkemizde ağırlıklı kullanılan üretim teknolojisi kuru prosesidir. Kuru proseste hammadde öğütülür ve fırından gelen yanma gazlarıyla kurutularak içinde %1 nem olan farin haline getirilir. Farin çok kademeli siklonlardan oluşan bir ön ısıtıcıda ısıtılır. Burada kısmi bir ön kalsinasyon sağlanır. Eğer bir ön kalsinatör kullanılırsa, kalsinasyon işlemi % 80-90 oranında tamamlanır. Malzeme daha sonra yatay ve eğimli bir döner fırında 1400 – 1450 °C sıcaklıkta pişirilerek klinker elde edilir ve fırın çıkışında klinker soğutucuya gönderilir. Ön kalsinatör kullanımı maliyeti düşürdüğünden tercih edilmektedir. Kuru prosesin ısı enerjisi kullanımı, diğer proseslere göre daha düşük olup 750950 kcal/kg klinker dolayındadır.

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı'nın 2009 yılında yayımladığı 'Çevresel Etki Değerlendirmesi Sektörel Rehberleri' adlı kitapçıkta çimento fabrikalarının çevreye verdikleri zararlar ve azaltıcı önlemler aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

Çimento üretimi, hammaddenin ocaktan çıkartılıp, işleme tabi tutularak yarı mamul klinkerin üretilmesi ve nihai ürün olan çimentonun paketlenmesine kadar tüm işlemleri kapsamaktadır.

Bu aşamalarda en önemli çevresel olumsuz etki partikül emisyonudur. Elektrostatik veya torba filtreler, tesiste oluşan fırın tozunun ve diğer partikül maddenin kontrolü için en çok kullanılan yöntemlerdir.

Malzemelerin taşınmasından kaynaklanan tozun kontrolü ise daha zordur. Hammadde depolama yığınları, taşımada kullanılan konveyörler ve fabrika yolları hava kalitesinin düşmesinde daha fazla olumsuz etkiye sahiptirler. Mekanik toz toplayıcılar, kırıcılar, konveyörler ve yükleme tesisleri gibi yerlerde etkin kontrol sağlayabilmektedir. Ayrıca, toplanan tozun geri dönüşümünün sağlanması ile harcamalar azaltılmakta ve katı atık üretimi en aza indirilmektedir.

Fabrika yolları, vakumlu süpürücüler ve/veya arozözler (trafik ve rüzgardan uçan tozları engellemek için) kullanılarak temizlenmelidir. Depolama yığınlarının üstü mümkün olduğunca kapatılmalıdır. Fabrikaya malzeme getirip götüren kamyonlar branda ile örtülmelidir ve araçlara hız sınırlaması getirilmelidir.

Azaltıcı önlemler ve potansiyel olumsuz etkiler aşağıdaki gibi eşleştirilebilir:

- Tüm fabrika işlemlerinden, kırma-eleme, öğütme, fırınlar ve klinker soğutucuları, malzeme depolama ve paketlemeden kaynaklı atmosfere partikül yayılımı; partiküllerin torbalı filtreler ve elektrostatik çöktürücüler ile kontrolü, kuru proses operasyonları için nemiendirilerek, fırın partikülü yayılımının kontrolü,
- Elektrostatik ve torbalı filtrelerin çalışmaması durumunda oluşabilecek hava kirliliği; elektrostatik filtrenin bağlı olduğu ünitenin çalıştırılmaması, otomasyonun sağlanması, paralel bölmeli toplayıcı tasarlayarak, toplayıcının bir parçası bozukken diğer parçasının kullanılabilmesinin sağlanması,
- Toz yayan ekipmanlardan kaynaklanan toz emisyonları; konveyörlerin, kırıcıların, malzemenin, transfer noktalarının, depolama alanlarının kaplanması veya kapatılması, gerekli yerlerde mekanik toz toplayıcılarının veya torba filtrelerin kurulması, yolların asfaltlanması, fabrika yollarının vakumla süpürülmesi, fabrika yolları ve depolama yığınlarında içine spreyleme yapılması,
- Yakıt yakılmasından kaynaklı atmosfere SO_x ve NO_x fırın gazı yayılımı; kömür kullanımı ve ön ısıtıcı/ ön kasinatörlü kısa döner fırınların kullanılmasıyla bu emisyonların azaltılması yakma sisteminin modifikasyonu,

- Tehlikeli atıkların yakılmasından veya atık yağların yakıt yerine kullanılmasından kaynaklanan toksik hava kirleticilerinin (eksik yanma ürünün ya da kurşun gibi metallerin) atmosfere yayılımı; tehlikeli atık ve atık yağların yakılmadan önce analiz edilmesi, fırın işletim etkinliğinin sağlanması (atığın fırının “sıcak” ucuna atılması),
- Tehlikeli atıkların bulundurulması ve depolanmasının çevreye oluşturacağı risk; Tehlikeli atık depolama prosedürlerine uyulması ve olası durum planlarının geliştirilmesi,
- Yollardan, yığınlardan partikül/toz yayılımı; yol iyileştirme, yığınların üzerine su püskürtülmesi, taşıtlara hız sınırlaması getirilmesi,
- Fırın tozundan, ham madde, klinker, kömür ve yığın halinde depolanan diğer maddelerin üzerine düşen yağışla kontamine su oluşması ve bunların yeraltına sızarak yeraltı ve yüzey sularını kirletmesi; yığınların örtülerek ve/veya çevreleyerek yeraltı ve yerüstü sularına sızması ve kaçağın önlenmesi (ör. kuşaklama kanalları ortalama 24 saatlik bir yağmur suyunu içerebilecek yeterli büyüklükte olmalıdır),
- Yığın malzemeler için sabitleştirici spreyleyler,
- Sıvı atıklardan ve proses soğutma suyunun salınmasından kaynaklanan su kirliliği veya atık yığınlarından sızıntılar; yığınlara sızabilecek yağmur miktarının ve kontrolsüz kaçağın en aza indirilmesi,
- Toz ve depolanan/taşınan malzemelerin işçiler üzerinde sağlık etkileri; tesiste bir Güvenlik ve Sağlık Programı'nın yürütülmesi,
- Yetersiz depolama alanı nedeniyle oluşan bölgesel katı atık problemi; atık miktarına yetecek atık depolama alanlarının planlanması, fırın tozu ya da diğer yan ürünlerin uygun olan yerlerde dolgu maddesi olarak kullanılması (ör. fırın tozunun toprak kireçlemede, asit nötralizasyonunda, ve tehlikeli atık dengelemede kullanılması),
- Malzeme ocaklarından hammadde çıkarılması ve fabrikaya ham madde, yakıt ya da çimento taşıyan ağır kamyonların oluşturduğu tehlikeler ve gürültü oluşumu; yer ve nakliye güzergâhının uygun seçilmesi, rüzgar kesici ağaçlandırma yapılması, üniteler için kapalı alan oluşturulması.

II. ÇEVRE MUHASEBESİ

A. Çevre Muhasebesinin Tanımı

Açık bir sistem olarak geniş bir çevreyle etkileşim içinde bulunan muhasebe, bir işletmenin yalnızca ekonomik faaliyetleri ile ilgili olarak değil aynı zamanda sosyal faaliyetleri ile ilgili olarak da bilgi üretir. Bu özellikleri nede-

niyle muhasebe, güvenilir verilere dayanarak doğru, tarafsız, dürüst, açık ve anlaşılabilir bir şekilde ve sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmelidir.

Çevre muhasebesi, çeşitli bilim adamları tarafından farklı şekilde yorumlanmaktadır. Çevre muhasebesi en genel şekliyle, “çevresel kaynakların kullanımı ve bu kaynakların kullanımı sonucunda doğacak etkilerin muhasebesi” olarak tanımlanabilir (Gautam, 1997; 1). Literatürde muhasebenin yeşillenmesi anlamına gelen yeşil muhasebe (greenaccounting), ekolojik muhasebe olarak da adlandırılan çevre muhasebesi ya da bir diğer adıyla doğal kaynaklar muhasebesi (environmental accounting) hakkında, özde aynı olmasına rağmen birçok farklı tanım yapılmıştır.

Bunlara göre çevre muhasebesi; Mali nitelikteki çevresel işlemlerin ve olayların para ile ifade edilmiş şekilde kaydedilmesi, sınıflandırılması, özetlenerek rapor edilmesi ve sonuçlarının yorumlanmasıdır (Kırılıoğlu, Can,1998; 56). Yapılan bu tanımda niceliksel bilgilere dayanılarak çevreyle ilgili mali nitelikteki olaylara ve işlemlere ilişkin açıklama yapılmış, niteliksel bilgiler gözardı edilmiştir. Fakat “Tam Açıklama Kavramı” gereği işletmenin çevreyle olan ilişkilerinden kaynaklanan, mali nitelikte olmayan bilgilere de çevre muhasebesi kapsamında yer verilmelidir.

Güvemli ve Gökdeniz’e göre, çevre muhasebesi, uygulanmakta olan muhasebe sistemlerinde özellikle maliyet ve kâr analizlerinde çevre faktörlerinin planlanıp, uygulanmasıdır (Güvemli, Gökdeniz, 1996; 24). DİE çevre muhasebesini, ekonomi ve çevre arasındaki etkileşimi açıklamak amacıyla çevrenin durumu ve gelişimi hakkında makro seviyede bilgi üretmek şeklinde tanımlamıştır (DİE, Su İstatistikleri ve Doğal Kaynaklar Muhasebesi, 1994; 3).

Gray’e göre çevre muhasebesi, geleneksel muhasebe uygulamalarının olumsuz çevresel etkilerinin tespit edilmesi ve azaltılması, çevresel maliyet ve kârların ayrıca tanımlanması, çevresel etkilerin giderilmesi konusunda çalışmaların belirlenmesi, çevreyle ilgili iyi niyetli yönetim kararlarının teşviki için bilgi ve kontrol sistemi ile mali ve mali olmayan muhasebe sistemlerin planlanması, iç ve dış amaçların değerlendirilmesi, raporlanması ve performans ölçümüne ilişkin yeni modellerin geliştirilmesi, geleneksel mali kriterlerle çevresel kriterlerin çeliştiği alanların tanımlanması, incelenmesi ve düzeltme yollarının aranması vb. konuları kapsayan muhasebe sürecidir (Gray ve diğerleri, 1993; 13).

B. Çevre Muhasebesinin Amaçları

Çevre muhasebesinin de diğer muhasebe sistemlerinde olduğu gibi en temel amacının bilgi üretmek ve bunu paylaşmaktır.

Bu doğrultuda çevre muhasebesinin belli başlı amaçları arasında şunlar yer almaktadır (Özkol, 1998; 21) ;

- Geleneksel muhasebe uygulamalarının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için araştırma yapmak,
- Geleneksel muhasebe sistemi içinde, çevresel maliyet ve gelirleri ayrı olarak tanımlamak,
- İşletmelerin hem iç hem de dış çıkar grupları için, yeni performans ölçüm raporları, formları geliştirmek,
- Yönetim kararlarından daha fazla çevresel yararlılık elde edebilmek için yeni finansal ve finansal olmayan muhasebe bilgi ve kontrol sistemleri oluşturmak.

Çevre muhasebesinin hem makro hem de mikro düzeyde uygulanması mümkündür. Mikro anlamda işletmelere ve belediyelere uygulanabileceği gibi makro açıdan da milli gelir hesaplamasında uygulama alanı bulur.

C. Çevresel Maliyet Türleri

Gelişen çevre anlayışı ile birlikte, işletmelerin çevresel yönelimli faaliyetleri ve bu faaliyetlere bağlı olarak da çevresel anlamda giderleri artmaktadır. Dolayısıyla, artık bu tarz giderlerin diğer giderler veya genel giderler arasında izlenmeyip, ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi gerekmektedir. İşte bu tip giderler için ana başlık çevresel maliyetler terimi olmaktadır (Özbirecikli, 2002; 48).

Genel tanımıyla çevresel maliyet, işletmelerin çevreye verilen zararı tazmin etmek veya çevreye verilecek zararı önceden önlemek amacıyla katılan maliyetler olarak tanımlanmaktadır (EPA, 1995; 11).

Günümüzde çevresel bazda bilinen iki standart mevcuttur. ISO 14000 Uluslararası Çevre Yönetim ve Denetim Sistemi Standartları ile BS (British Standard) 7750 İngiliz Çevre Yönetim Sistemi standartlarıdır. Çevre Yönetim Sistemi (ÇYS), “işletmelerin faaliyetlerinden, ürünlerinden ve hizmetlerinden doğabilecek zararlı etkilerden çevreyi ve insan sağlığını koruyacak yönetim araçları, prensipler ve prosedürler dizisidir”. (ÇYS)’nin işletmelere uygulanmasındaki en önemli avantaj işletme maliyetlerinde meydana gelebilecek azalmadır. “Kirlilik önleme ve atık yönetim (azaltma) konusuna verilen önem, yöneticileri sürekli olarak daha düşük maliyetli çözümler aramaya yöneltmektedir” (Alagöz ve Yılmaz, :156)

Çevresel maliyetlerin iki boyutu vardır. Bunlar; (1) işletmenin faaliyet sonucunu (kar/zarar durumunu) direkt olarak etkileyen maliyetleridir (özel maliyetler). (2) İşletmenin sorumlu olmadığı, birey, toplum ve çevre ile ilgili maliyetleridir (sosyal maliyetler) (Yağlı, 2006; 54).

Özel maliyetler bir işletmenin çevresel sorumluluklarından dolayı katlandığı ve kar/zarar durumunu direkt olarak etkileyen maliyetlerdir ve bu maliyet terimi, bazen içsel maliyetler şeklinde de ifade edilmektedir (Özbirecikli, 2002; 59).

Sosyal maliyet, çevre muhasebesi anlayışı çerçevesinde bir firmanın parasal olarak sorumlu tutulmadığı çevre ve toplum üzerindeki etkilerinin maliyeti olarak tanımlanmaktadır (Özbirecikli; 2002; 50).

Sosyal maliyetlerin saptanması anlamında çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlar (Kırılıoğlu, Can, 1998; 119);

- Azaltma (Kaçınma) Maliyeti Yöntemi,
- Zarar Maliyeti Yöntemleri,
- Kullanma Maliyeti Yöntemleridir.

Azaltma maliyeti; işletmelerin çevresel sorunları önlemek ya da bu sorunları en aza indirmek amacı ile mamulün tasarlanmasından yok edilmesi veya güvenli bir yerde toplanmasına kadar olan tüm yaşam sürecinin planlanması yürürlüğe konması için katlanmak zorunda oldukları maliyetlerdir

Kullanma maliyeti; çevresel varlıkların kullanılarak tüketilmesinden kaynaklanan giderleri kapsayan bir terimdir. Buna göre, çevresel kaynakların kullanılması sonucu oluşan yıpranma, aşınma vb. maliyetlerin belirlenmesi gerekmektedir (Kırılıoğlu ve Can, 1998; 116).

Zarar maliyetleri ise, neden olunan çevresel kirlenmeden sonra (ceza veya tazminat vb.) ortaya çıkan, çevresel katkısı olmayan ve doğrudan gider veya zarara dönüşen maliyetleri ifade etmektedir (Başkale, 2009; 50).

Tablo 1: Azaltma, Kullanma ve Zarar Maliyeti Örnekleri

Azaltma Maliyetleri		
Çevre planlaması Süreç kontrolü Emisyon ölçüm cihazları Çevreye zararsız ürün tasarımı geliştirme Geri dönüşüm tasarımları Çevreye zararsız ambalaj geliştirme Çevre geliştirme	Çevresel eğitim Biyolog ve kimyager hizmetleri Çevre mühendislik hizmetleri Çevre raporları Çevre etiketleri Çevre güvenilirlik Çevresel bilgi sistemi Çevre yönetim sistemi	Çevre denetimi Çevre el kitabının hazırlanması Ürün sorumluluk sigortası Atık kontrolü Atıkların imha edilmesi Atıkların arıtımı Araştırma ve Geliştirme
Kullanma Maliyetleri		
Hava maliyeti Su maliyeti Toprak maliyeti	Gürültü maliyeti Görüntü maliyeti Doğal gaz maliyeti	Petrol maliyeti Kömür maliyeti Enerji maliyeti
Zarar Maliyetleri		
Hava kirliliği Su kirliliği Toprak kirliliği Gürültü kirliliği	Görüntü kirliliği Cezalar ve tazminatlar Çevre temizleme Şikâyet araştırmaları	Kefalet ve garanti giderleri Satış azalmaları

Kaynak: Kırlioğlu ve Can, 1998: 119-121.

D. Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesi

İşletmelerin yapmış oldukları her türlü faaliyetler sonucunda ortaya çıkan çevresel maliyetlerin, işletmenin diğer faaliyetleri arasında dağınık ve karışık bir şekilde muhasebeleştirilmesi muhasebenin temel kavramlarından önemlilik kavramına aykırı düşmektedir. Diğer taraftan çevresel maliyetlerin yine bu şekilde muhasebeleştirilip kayıt altına alınması ne işletmenin çevresel faaliyetlerini izleyebilme ne de çevresel maliyetlerden yararlanarak çevresel kontrolü sağlama ve ilgili bilgi kullanıcılarına raporlama olanağına imkan tanımamaktadır. Dolayısıyla işletme faaliyetleri içerisinde gittikçe artan bir

şekilde önem kazanan çevresel faaliyetlere ilişkin bilgilerin önemi de, onu kayıtlarda ayrı ve belirgin bir şekilde göstermeyi gerekli kılmaktadır (Kılıç, 2008; 34)

TMS / TFRS çevresel maliyet ve borçların muhasebeleştirilmesi ve raporlanması açısından incelendiğinde mevcut TMS / TFRS seti içinde doğrudan çevresel varlıklar, çevresel giderler, atık oluşum maliyetleri, çevresel borç karşılıkları ve koşullu çevresel borçların muhasebeleştirilmesi ve raporlanmasını inceleyen hiçbir TMS / TFRS'nin olmadığı görülmektedir.

Aynı zamanda, Avrupa Muhasebeciler Federasyonu (Fédération des Experts comptables Européens, Federation of European Accountants, FEE) gibi bir işletmenin finansal durumu ve faaliyet sonuçlarını etkileyen veya etkilemesi olası olan çevresel maliyet ve borçların muhasebeleştirilmesi ve raporlanması konusunda ayrı bir TMS / TFRS'na da ihtiyaç olmadığı düşünülür. Çünkü TMS / TFRS'nin kaynağını oluşturan IAS / IFRS'da açıklanan muhasebe ilkelerinin ortaya çıkacak çevresel sorunlarla başa çıkmada yeterli olduğuna dair bir görüş vardır (Ulusan, 2010:88)

Bilindiği gibi Türkiye'de 1994 yılından beri uygulanmakta olan tekdüzen hesap planında çevresel maliyetler için herhangi bir hesap grubu önerilmemiştir. Aslında her ne kadar 750-Araştırma ve Geliştirme Giderleri Hesabı kapsamında çevre koruma önlemlerine dönük araştırmalar yer alabilmekteyse de, bu hesabın daha çok işletmelerin üretimle ilgili araştırma geliştirme çalışmalarında yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir (Sönmez, Bayri,15). Bu koşullar altında, çevresel maliyetlerin gerekli kıstaslar kullanılarak dönem gideri olarak veya aktif bir hesaba kaydedilmesine, karar verildikten sonra ilgili hesapların altına yardımcı hesaplar açılarak kayıt yoluna gidilmesi, günümüz mevzuatına uygun iyi bir çözüm olabilecektir (Kılıç,2008; 35).

Tek düzen hesap planında çevresel maliyetler:

- Çevre faaliyetleri ile ilgili yatırımların izlenmesi ve muhasebeleştirilmesi, aktifleştirilen yatırımların ilgili hesaplara devri,
- Çevre maliyetlerinin uygun hesaplarda izlenmesi ve muhasebeleştirilmesi,
- Çevre maliyetlerinin, ürün maliyetlerine yüklenmesi,
- Hesapların kapanışı şeklinde muhasebeye yansıtılabilir.

E. Çevre Muhasebesinde Raporlama

Özellikle gelişmiş ülkelerde, çevre bilincinin artmasıyla birlikte kamuoyunun baskısı ve diğer taraftan işletmelerin çevreye yönelik hassasiyetlerini arttırmaya çalışan kanun koyucuların baskısı sonucunda normal mali raporlara çevresel üretim raporlarının da eklenmesi zorunluluğu doğmuştur. Hatta

işletmelerin çevreye yönelik faaliyetlerini daha net görebilmek için çevresel raporlar yıllık mali raporlardan ayrı olarak da düzenlenebilir. Finansal nitelikli çevresel bilgilerin ayrıntılı olarak raporlandığı çevresel maliyet raporları, bilgi kullanıcılarının işletmenin çevresel maliyetleri hakkında daha kolay ve daha hızlı bilgi edinmesini sağlayabilir (Altınbay, 2007; 9-10).

Çevresel raporlamanın içsel amacı, yatırımcılar ve raporlamayla ilgilenen diğer taraflar için faydalı olacak şekilde işletmenin çevresel etkileri ve faaliyet performansı hakkında bilgilendirme yapılmasını sağlamaktır (Ayrıçay, Karataş, 2008; 291).

Finansal nitelikli çevresel bilgilerin muhasebe sistemi içine entegrasyonunda zaten bir sorun yoktur. Dolayısıyla çevresel bilgiler diğer muhasebe işlemleri ile birlikte kayıtlara alındıklarından muhasebenin nihai raporlarında yer alırlar. Ancak bunun yanında çevresel bilgilerin daha net görülebilmesi için ayrı raporlar da düzenlenebilir. Finansal nitelikli çevresel bilgilerin ayrıca raporlanabileceği çevresel maliyet raporları ilgi gruplarının işletmenin çevresel maliyetleri hakkında daha kolay bilgi edinebilmesini sağlayabilecektir. Dolayısıyla finansal nitelikli çevresel bilgiler ölçülerek kayıtlara alındıktan sonra işletmenin ilgi gruplarından özellikle işletme yönetimin kullanımına uygun biçim ve periyotlarda hazırlanabilir (Kırılıoğlu, Can, 1998; 145).

Muhasebede nasıl ki finansal nitelik taşımayan belgelerin de üçüncü kişilerin bilgilerine sunulabilmesi için raporlanması gerekebiliyorsa çevresel bilgilerin muhasebe sistemine entegrasyon süreci içinde finansal nitelik taşımayan ancak üçüncü kişiler veya ilgi grupları açısından önem arz edebilecek çevresel bilgilerin de raporlanması gerekebilmektedir.

Finansal nitelik taşımayan çevresel bilgilerin finansal nitelik taşıyan bilgilerle birlikte raporlanması mümkün olamayacağından dolayı bunlar için ayrı raporların düzenlenmesi gerekebilmektedir. Çevre muhasebesinde raporlanması öngörülen başlıca finansal nitelik taşımayan çevresel bilgiler aşağıda belirtilmeye çalışılmıştır:

- İşletmenin çevre politikası
- Çevre ile ilgili yasalar ve yönetmelikler
- Çevre kütükleri
- Mali nitelik taşımayan çevresel etkiler
- Dahili çevresel denetim planları ve raporları
- Çevre yönetim kayıtları
- İşletmede uygulanan çevre yönetim sisteminin gözden geçirilmesi
- Çevresel kontrol, ölçüm ve testlerin raporları

Kullanma Mal.							
Zarar Mal.							
Top.							
GENEL YÖN. GİD.							
Azaltma Mal.							
Kullanma Mal.							
Zarar Mal.							
Top.							
FİNANS MAN GİD.							
Azaltma Mal.							
Kullanma Mal.							
Zarar Mal.							
Top.							
ÇEVRESEL MALİYETLER TOP.							

Kaynak: (Kırılıoğlu ve Can, 1998:146).

II. AŞKALE ÇİMENTODA ÇEVRE MALİYETİ RAPORU

Aşkale Çimento Sanayi T.A.Ş., Türkiye Çimento ve Toprak Sanayi A.Ş tarafından bölgenin çimento ihtiyacını karşılamak üzere 09.04.1968 tarihinde, Aşkale İlçesine 3 km mesafede Trabzon yolu üzerinde temeli atılmış, 31.10.1971 tarihinde döner fırın ateşlenerek işletme faaliyetine başlamıştır.

Kuruluşundan 1984 yılı sonuna kadar Türkiye Çimento Toprak Sanayi T.A.Ş.'ye bağlı bir fabrika müdürlüğü olarak çalışan şirket 01.01.1985 tarihinden itibaren müessese statüsüne çevrilmiş, 26.02.1987 tarihinde ise Aşkale Çimento Sanayi T.A.Ş statüsünü almıştır. 30.07.1991 tarih ve 91/34 sayılı karar ile özelleştirmek üzere Türkiye Çimento ve Toprak Sanayi'ye ait hisseleri T.C. Başbakanlık Kamu Ortaklığı İdaresine devredilmiştir.

1993 yılında Erzurum ve bölge insanı tarafından kurulan, 1000 ortaklı ER-ÇİMSAN şirketi tarafından özelleştirme yoluyla 31 milyon 250 bin dolara satın alınmıştır. Özelleştirme ile birlikte hem yatırımlara hem de pazar payının genişletilmesi noktasında düğmeye basılmış, ilk etapta fabrikanın hantal yapısını ortadan kaldırmak için iyileştirme yatırımlarına başlanmıştır.

Aşkale Çimento, özelleştiği 1993 yılından bu yana bin ortaklı yapısı ile zor ve hatta imkânsız şartlara rağmen başarılar gerçekleştirmiştir. Aşkale'de zarar eden bir fabrikanın küllerinden bugün Erzurum, Aşkale, Trabzon, Van, Ağrı, Tercan, Erzincan, Giresun, Gümüşhane ve Gürcistan - Batum devasa sanayi tesisleri yükselmiştir.

Şirket özelleştikten sonra pazarlama ağını hızla büyüterek, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgeleri'nin büyük bir kısmına ürün pazarlaması yapmaya başlamıştır. Yaşanan yoğun rekabet ortamında şirket, serbest piyasa ekonomisinin gereği olarak ve rekabet şartlarına uyarak ürünlerini en üst kalite seviyesinde üretmiş müşteri memnuniyetini sağlayarak, yaşanan ekonomik krizlere rağmen üretimin tamamını, maksimum kar marjı ile satmış bulunmaktadır. Şirketin yurt dışı pazarında şu an itibariyle İran, Azerbaycan, Gürcistan, Nahçıvan, Irak ve Rusya'ya ihracatı vardır (<http://www.ceis.org.tr/askale-cimento-fabrikasi-8-5.html>).

Aşkale Çimento'nun sahibi olan Erçimsan Holding'in internet sitesinden yayınlanan faaliyet raporlarında çevrecilik ile ilgili yapılanlar yıllar itibariyle şu şekilde ifade edilmiştir:

2008 Yılı Faaliyet Raporu 'Aşkale Çimento Fabrikası'ndaki Harami Dere Rehabilitasyonu ve Saha Betonu için 2.479.112,-TL harcama yapılmıştır. Çevre Duvarları ve Koruma Demirleri için 175.900,-TL, atık ve pis su arıtma tesisi için 58.740,-TL, Atık Sıcak Hava ve Buhar Kazanı için 570.000,-TL, Aşkale İdame Yenileme yatırımları için 5.927.752,-TL harcama yapılmıştır.'

2010 Yılı Faaliyet Raporu 'Aşkale'deki fabrikada yeni hammadde yolu istinat duvarı projesi başladı ve 2011 yılında tamamlanması planlanıyor. Böylece yol üzerindeki çirkin görüntü giderilecek ve çevresel açıdan önemli bir kazanım elde edilecek.'

2011 Yılı Faaliyet Raporu ‘Aşkale’de Merkezi yönetim ve yeni kırıcı binası tamamlandı. Yine Aşkale Çimento Fabrikasında; döner fırın soğutması değiştirildi. Böylece birçok manada kazanım elde edildi. 1’inci ve 2’inci döner fırın elektro filtreleri torbalı filtreye çevrilme projesi başlatıldı. 2’inci fırın filtresi tamamlandı. 1’inci fırın filtresinin tüm malzemeleri satın alındı, uzun süreli bir revizyonda montajı yapılmak üzere hali hazır beklemektedir. Kü-kürtlü Köyü’nde arazi alımı yapıldı. Ayrıca saha betonları ve çevre duvarları, ambar binası, lojman tadilatları, su deposu ve çevre düzenlemesi, çelik bant, kameralı kontrol sistemi, jeneratör alımı, araç takip sistemleri, yakıt seviye ölçer ve araç alımları yapıldı.’

Firmanın 2012 yılı faaliyet raporunda ise, çevrecilik adına yapılan veya yapılmayan herhangi bir şey ile ilgili tek kelimeye bile yer verilmemiştir.

Aşkale Çimentonun kendi muhasebe servisinden alınan bilgilere göre bu güne kadar çevrecilik adına yapılanlar ve maliyetleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3: Aşkale Çimento’nun çevre kirliliğini önleme adına yaptığı harcamalar

Cinsi	Tutarı
Elektro Filtre	950.000,00 TL
Torbalı Filtre	50.000,00 TL
Ağaçlandırma	283.117,40 TL
Yurt dışı CTP Filtre	5.230.200,15 TL
Çevre Temizlik Aracı	75.000,00 TL
Atık Su Arıtma	40.000,00 TL
Stokhol Saha Kapaması	2.600.000,00 TL
Kapalı Klinker Stokholu	1.000.000,00 TL
Preblending	1.200.000 USD ×1,923 = 2.307.600,00 TL
Açık Stokhol Islahı	300.000,00 TL
	TOPLAM = 12.835.917,55 TL

SONUÇ

Çağımızın en büyük sorunlarından biri, belki de en önemlisi olan çevre kirliliği yaşamı ve doğal hayatın devamlılığını tehdit etmektedir. Çevre kirliliğine neden olan pek çok etken var. Bu etkenlerden en önemlisini sanayileşme çağında olmamızdan dolayı fabrikalar oluşturmaktadır. Fabrikalar, hava, su, toprak, görüntü ve hatta gürültü gibi birçok kirlenmeye yol açmaktadırlar.

Artan çevre bilincine bağlı olarak çevre kirliliğinin önlenmesi çalışmaları da artmış ve çevresel yatırımlara bir yöneliş başlamıştır. Bu durum aynı zamanda toplumu oluşturan bireylerin konuyla alakalarının artmasına ve bilgi sahibi olmalarında etkili olmuştur. Bu çerçevede yapılması gerekenler şu şekilde ifade edilebilir: iş yerleri, fabrikalar çevreyi kirletmemek için gerekli önlemleri almalı, temiz yakıt ve filtre sistemleri kurulmalı, geri dönüşümü mümkün olan hammaddeler kullanılmalı, personel çevre konusunda eğitilmeli, yeşillendirme çalışmaları yapılmalı, teknolojik yenilikler takip edilmeli ve uygulanmalı, yetkili kurumlardan gerekli yasal izinler mutlaka alınmalıdır. Denetleyici kurumlar da, bu tür yerleri sık sık denetlemelidir.

İşletmeler faaliyetlerini sürdürürlerken kâr elde etme amaçlarının yanı sıra, yaşanabilir bir çevrenin korunmasına özen göstermelidirler. İşletmelerin sürekliliği ve toplumun refahı için, işletmeler faaliyetleri sonucu ortaya çıkan atıkları, çevreye zarar vermeden bertaraf etmeleri yerine getirmeleri gereken işlevlerden birisidir.

Çevresel sorunların küresel boyut kazanması ve tüketicilerin çevresine ve dünyaya değer veren işletmecilik anlayışını talep etmesi, işletmelerin çevresel sorunlara karşı yükümlülüklerini artırmıştır. Artan bu yükümlülükler beraberinde işletmelerin katlandığı çevresel maliyetleri de artırmıştır. Çevresel maliyetlerin, işletme giderleri içinde payının artması, bu maliyetlerin ayrı bir sistem içinde takip edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu zorunluluk çevre muhasebesi kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İşletmelerin çevresel yaklaşımları tüketicilerin ve yatırımcıların karar alma mekanizmalarında önemli rol oynamaya, işletmeler kârlılık yanında “çevreye duyarlılık” konusuna da önem vermeye başlamışlardır. İşletmelerin çevreye duyarlılığının bir göstergesi de çevresel faaliyet, gider ve maliyetlerin muhasebe olarak kayıt altına alınması, kısaca işletmede çevre muhasebesinin uygulanması ve çevresel raporun oluşturulmasıdır. Çevre muhasebesi kullanımı sonucunda işletmenin çevreye yaklaşımı ve çevreye yönelik uygulamaları ile ilgili sonuçlar yatırımcıların kararlarında etkili olabilir.

Çevresel rapor, çevreye duyarlı bir işletme imajı kazandırarak toplum içerisindeki saygınlığını artırır. İşletmeye rekabet üstünlüğü sağlar, sektörle ilgili

yatırımcılara yatırım kararlarında veri oluşturur, çevresel maliyetlerin kontrol altına alınmasını sağlar, çalışanların motivasyonunu artırır.

Aşkale Çimentonun internet sitesinde yayınladığı yıllar itibariyle Bilanço ve Gelir Tabloları ve Dipnotları incelenmiş, hiç birisinde Tablo:1’de belirtilen harcamaları fark ettirecek bir kayda rastlanmamıştır. Bu durum göstermektedir ki, Erzurum’un en büyük firması ve çevre kirliliğinin artmasına katkısı yüksek olan Aşkale Çimento çevre muhasebesi ve çevresel rapor uygulaması yapmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akün, L., (1999) *Çevre Muhasebesi*; Genel Bir Bakış, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt:1, Sayı:1.
- Alagöz, Ali; Yılmaz, Baki, (2001); **Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetler**, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Yıl:1, Sayı:1-2.
- Altınbay, A., (2007), *Çevresel Maliyetlerin Raporlanması*, 09.02.2009, <http://www.akademikbakis.org/sayi11/makale/evresel.pdf>.
- Ayrıçay, Yücel; Karataş Abdülmecit (Ed.), (2008) *Çevre Finansmanı: Muhasebe ve Finansman İçin Yeni Trendler*, Ankara: Gazi Kitabevi, Eylül.
- Brown J. ve Fraser M., (2006), *Approaches and Perspectives in Social and Environmental Accounting: an Overview of the Conceptual Landscape, Business and Strategy*, Vol.15, No 2.
- DİE, (1994) *Su İstatistikleri ve Doğal Kaynaklar Muhasebesi*, Ankara.
- EPA: (1995), “*An Introduction to Environmental Accounting as a Business Management Tool: Key Concepts And Terms*”, Washington.
- Gautam, H.C., (1997), “*Environmental Accounting at National and Firm Level A Case of India at DER 8th Congress*”, Fransa.
- Gray, R., Bebbngton, J., Walters D., (1993), *Accounting fort he Environmental, Founded by the Chartered of Certified Accuntants*.
- Gönel, F. ve Atabarut, T. (2005). *Şirketlerin Yeni Yönetim Aracı: Çevresel Muhasebe*, Tüsiad, Tüsiad-T/2005. 28 Ekim 2008,
- Güvemli, Oktay ve Ümit Gökdeniz, (1996), “*Çevre Muhasebesindeki Gelişmeler*”, MÖDAV Dergisi, İstanbul.
- Haftacı V. ve Soylu K., (2008), *Çevresel Bilgilerin Muhasebesi ve Raporlanması*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 15, No.1.

- <http://www.ceis.org.tr/askale-cimento-fabrikasi-8-5.html>
- <http://www.cevreonline.com/cevrekr/cevrekirlilik%20nedenleri.htm>
- http://www2.cedgm.gov.tr/cedbim/EIA_Guidelines_t.htm
- Kılıç, E., (2008), *Türkiye Konaklama İşletmelerinde Çevre Muhasebesi ve AB Uygulamalarıyla Karşılaştırılması: Antalya Bölgesinde Bir Araştırma*, Akdeniz Üniversitesi SBE, Antalya,
- Kırloğlu, Hilmi; Can, Ahmet Vecdi, (1988) *Çevre Muhasebesi*, Değişim Yayınları, Adapazarı
- Mathews M.R., (1997), *Twenty-Five Years of Social and Environmental Accounting Research: Is There a Silver Jubilee to Celebrate*, Accounting, Auditing and Accountability Journal, Volç 10.
- Mckee, Brandford (1992), "Amerikan Firmaları Çevre Korumada ilginç Yöntemler Geliştirdi", ABD Haberleri, Sayı: 11-12, Ankara.
- Özbirecikli, M., (2002), *Çevre Muhasebesi*, Naturel Kitap ve Yayıncılık, Ankara.
- Peattie K., (1995), *Environmental Marketing Management Meeting The Green Challenge*, Pitman Publishing, London.
- Özkol, Erdal, (1998), "Çevre Muhasebesi", Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 1.
- Savaş, Vural (1978), *Piyasa Ekonomisi ve Devlet*, Beta Yayınları, Sermet Matbaası, İstanbul.
- Sönmez F., (2004), Bayri O., *Çevre Sorunları ve Çevre Muhasebesi*, Yaklaşım Dergisi no:138.
- Ulusan, Hikmet, (2010), *Türkiye Muhasebe Finansal Raporlama Standartları'nın Çevresel Maliyet Ve Borçların Muhasebeleştirilmesi Ve Raporlanması Açısından İncelenmesi*, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi - Selçuk Üniversitesi, Sayı:13, 75-99

KÜLTÜRÜMÜZDE ÇERÇİ ESNAFLIĞININ SON ÖRNEKLERİNDEN “TESPİH ÇERÇİLİĞİ”

ONE OF THE LAST SAMPLES OF PEDDLERY TRADESMANSHIP
IN OUR CULTURE : ROSARY PEDDLERY

*Necdet TOZLU**

ÖZET

Bu makalede, kültürümüzde önemli bir yer tutan “tespîh”in satıcı ve alıcıyı buluşturduğu “tespîh pazarları” konu edilmiştir. Kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel “çerçi” esnaflığının “tespîh çerçiliği” boyutu irdelenerek halen canlılığını sürdüren Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin, Malatya, Muş, Diyarbakır ve Konya illeri “tespîh pazarları” örneğinde yapılan gözlem ve mülakatlar sonucu bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sonuç olarak bu makalede, halk kültürüne ait gittikçe sayısı azalan “tespîh çerçiliği” ve “tespîh pazarları”nın günümüze ait bir tespiti ve yorumlanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tespîh, Tespîh Pazarı, Çerçi, 33, 99, Kehribar, Oltu Taşı.

ABSTRACT

In this article, we pointed out the importance of rosary bazaars which hold an remarkable place in our culture, and meet the sellers and buyers of rosary. We investigated the dimension of beads counting of traditional rosary tradesmanship that is gradually disappearing, making some evaluations as a result of interwievs and observations in Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin, Malatya, Muş, Diyarbakır and Konya in which rosary still remains alive. As a result, we aimed at updated determination and evaluation of “rosary bazaars” and “beads counting” belonging to folk culture, which has been disappearing over time.

Keywords: Rosary, Rosary Bazaar, Paddler, 33, 99, Amber, Oltu Stone.

* Erzinçan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. necdettozlu@hotmail.com

GİRİŞ

Birçok din ve kültürde varlığını sürdüren tespih, bizim kültürümüzde de önemli bir yere sahiptir. Günümüzde tespih edinmenin yollarından biri, tespih mağazalarıdır. Bunun dışında bir de seyyar tespih satıcısı, ya da tespih çerçesi diyebileceğimiz gezgin tespih satıcıları var ki; bunların sayıları günden güne azalmaktadır. Bu tespih çerçilerinin bazı illerde, haftanın belirli günlerinde bir araya gelerek geleneksel bir alışveriş türünü sürdürdükleri gözlenmiş, geleneksel kültüre özgü uğraşları kayıt altına alınmıştır.

Tespih, Arapça “sebh” kökünden gelen ve mastarı “subh” olan kelimenin çoğulu olmak üzere “tespihat” veya “tespih” olarak kullanılmaktadır. “Subhanallah” diyerek Allah’ı anmak manasını taşır. “Sübha” çekilen *tespih* veya *tespih tanesi* anlamına gelir.¹ Sözlükte “suda hızla yüzüp mesafe almak” mânasındaki sebh (sibâha) kökünden türeyen tespih, terim olarak Allah’tan başkasına nisbet edilemez anlamındadır. Râgıb el-İsfahânî, tespihin terim anlamının kelimenin kökündeki “hızlı biçimde yüzme” mânasıyla alâkalı olduğuna dikkat çekerek bu kavrama “kulun Allah’a ibadet etme niyetiyle her türlü kötülükten hızla uzaklaşması” anlamı verir.²

Türkçe manası “Allah’ı tazim etmek, onu noksan sıfatlardan ve uluhiyetle bağdaşmayan tariflerden tenzih etmek, ululamaktır. Arındırmak, irak tutmak, anlamlarına gelen tespih, aynı zamanda yaratılanların Yaratıcıya anma vasıtasıdır.”³ “Tespih (tesbih) kelimesi Allah’ı zikretmenin yanında zikirlerin sayısını belirlemede kullanılan aletin adı olmuş ve Türkçe’de ses uyumuna göre “tespih” şekline dönüşmüştür.”⁴

Bugün kültürümüzde tespih taşımının iki boyutunun olduğu söylenebilir:

Birincisi: Dini boyutudur ki, çoğunluk bunun içindedir. Bir ipe dizili belli sayıdaki tanelerin elde çekilerek Allah’ın hatırlanması, yaratıcıyla adeta iletişime geçilerek kulluğun sunulması, ona göre davranış geliştirmesi gibi yönlendirici, düşündürücü ve bu idrak içinde olmayı kazandıran bir eylem oluşudur.

İkincisi: Aksesuar olarak taşınan tespihin, herhangi bir amaç gütmeyen alışkanlık olarak sadece elleri meşgul etmek için onu bir oyuncak gibi sallayıp veya çeşitli figürler meydana getirerek parmaklar arasında çevirmek

¹ Halit Erkiletlioğlu, *Sanatta ve Maneviyatta Tespih*, Kayseri, 1998, s. 9.

² www.islamansiklopedisi.info/Tesbih md. Metin Yurdagür, c.40, s.527.

³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.7, İstanbul, 1993, s.256

⁴ www.islamansiklopedisi.info/Tesbih md. Erdoğan Ateş, c.40, s.529.

ve dolaştırmak şeklindedir. Tespih çekmek, tespih tanelerini birer birer işaret parmağı ile başparmak arasından geçirmektir. Daha çok kırsal kesimlerde ve hapisanelerde tespih çekmenin yaygın olduğu söylenebilir. Hapisanelerde ki işsiz mahkûmların, boş ellerini meşgul edebilmek ve sabır kazanmak amacıyla tespih çekmeye yöneldikleri söylenirken; özellikle kış aylarında işlerin azaldığı kırsal yaşamda da benzer düşünceyle erkeklerin tespih çekmeyi alışkanlık ettiği fikri ileri sürülür. Futbol fanatığı kimselerin, tuttıkları futbol takımının renklerini taşıyan tespihleri çektiğine rastlandığı gibi; siyasi görüşlerini sembolize eden (imamesinde üç hilal, kurt başı vb.) tespihlerin çekildiği de görülmektedir. “Tespih çekmenin beyni rahatlattığı, dikkati başka tarafa yönlendirdiği, sabrı artırdığı için çok faydalı olduğunu söyleyenler vardır.”⁵

“Müslümanların kullandığı tespih 33, 99, 100, 500, 1000 ve 5000’lik olabilmektedir. Genellikle 99’luklar cami ve evlerde, 500’lük ve 1000’likler tekelerde ve dergâhlarda yer alır. Bunların taneleri normal tespih taneleri büyüklüğünde olduğu gibi çok daha büyük olanları da vardır. Suriyeli Alevîler kırk erenlerden esinlenerek kırklı tespih kullanırlar. Alevî tespihlerinde renklerden kırmızı Hz. Ali’yi, beyaz Fâtıma’yı, sarı Hasan’ı ve yeşil Hüseyin’i temsil etmektedir.”⁶

Tespihin Kısa Tarihçesi ve Kültürümüzde Yeri

İnsanların uğur sayarak birtakım taş, boncuk, kemik vb. küçük parçaları bir ipe dizerek üzerlerine takmaları, boyunlarına asarak taşımaları oldukça eskidir. İlk insanların avladıkları hayvanların kemiklerini üzerlerinde taşıdıkları ve bunun uğruna inandıkları söylenir. Daha sonra bu tip takılar düşmandan koruyacağı inancıyla savaşlarda da takılmaya başlanmıştır. Bugün bile bazı taşların özel uğurlar getirdiklerine inananlar bulunmaktadır.

“Boncukların dini amaçla ve duaları saymada kullanılmasına ilk olarak Hindistan’da, MÖ 1000 yıllarında Hindu inanişinde rastlandığına dair görüşler ileri sürülür. Tespihin ataları Hindistan’da doğuya sonra Ortadoğu’ya en sonunda da Avrupa’ya yayılıyor. Tespihin kullanım amacı Müslümanlık, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm’de aynı olup hepsinde de duaları ve dualar arasında bölümleri saymada kullanılabilir. Tespihin ortaya çıkmasını hadis kaynaklarında yer alan belli sayıda zikirlerle alâkalı rakamların etkile-

⁵ www.sifalitaslar.com

⁶www.islamansiklopedisi.info/Tesbih md. Nebi Bozkurt, c.40, s.530, geniş bilgi için bk. Deniz Gürsoy, *Tespih, Parmak Uçlarındaki Huzur*, İstanbul, 2006, s. 34.

diği şüphesizdir. Zikirlerin eksik veya fazla yapılmasının sünnete uygun düşmeyeceğini düşünen sahâbeden bazıları çakıl taşı, hurma çekirdeği veya ip üzerine atılmış düğümlemlerle sayıyı belirlemeye çalışırlardı.”⁷

Tespihin Türkler tarafından ne zamandan beri kullanıldığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. İslam dünyasında ise tespihin ilk ortaya çıkışının sahâbe döneminde başladığını söyleyenler vardır.⁸

Bazı mesleklerde gördüğümüz “meslek piri” yaklaşımı (Örn: Berberlerin piri: Selman-ı Farisi, Terzilerin piri: Hz. İdris, Dericilerin piri: Ahi Evren gibi.)⁹ tespihçilikte de karşımıza çıkmaktadır. “Tespihçiliğin piri Veysel Karanî kabul edilir ve tespihçi dükkânlarına:

“Besmeleyle açılır her gün bizim tezgâhımız
Hazret-i Veysel Karanî pîrimiz üstadımız”

yazılı levhalar asılırdı. Onun Hz. Muhammed’in Uhud Savaşı sırasında dişinin kırıldığını duyunca otuz iki dişini kırdığı ve peygamberin kırılan dişiyile bu rakamı otuz üçe tamamladığı rivayet edilmektedir.”¹⁰ Bu rivayet halk arasında çeşitlenmiş ve söylencelere dönüşmüştür. Diyarbakırlı Necat Usta’nın konunun temeline ilişkin anlattığı rivayet şöyledir: “Bir gün peygamber efendimiz ile Veysel Karani omuz omuza savaşıyorlarmış. Savaşta peygamberin bir dişi kırılır. Bunu gören Veysel Karani, bütün dişlerini çektirerek; peygamberin bir dişi yoksa benim dişlerim neye yarar demiş. Sonra bu 33 dişi bir ipe geçirerek salavat çekmeye başlamış. Bizde tespih kültürü bu temele dayanır.”¹¹

Bu çeşitlenmeyi Diyarbakırlı Emin Usta’nın anlatısından da şöyle dinlemekteyiz: “Veysel Karani, peygamber efendimizi görmeye gitti, ama o esnada peygamberimiz savaştaydı. Peygamberimize bir hediye bırakmak istedi, ancak hiçbir şeyi yoktu. Biraz düşündükten sonra yerden bir taş alarak 32 dişini kırar ve bunları peygamberimizin eşine teslim ettikten sonra oradan ayrılır. Peygamberimiz savaştan evine döndüğünde Veysel Karani’nin dişlerini görür. Onu ziyarete gider, fakat vefat ettiğini öğrenir. Bu durum karşısında üzülen peygamber, kendi dişinden birini kırarak 32 dişe ekler, bunları

⁷<http://birhabersin.blogspot.com.tr/2013/05/tespih-hayatn-her-kosesinde.html>.

⁸ Erkiletlioğlu, a.g.e. s.11.

⁹ www.akintarih.com/turktarihi/turkbilim/pirler.htm.

¹⁰ <http://www.diyaretislam.com/tesbih-2.html>, geniş bilgi için bk. Necip Sarıcı, *Dua Taneleri Tespih*, İstanbul, 2008, s.83.

¹¹ Necat Usta, 12.05. 2012’de yapılan mülakat, Diyarbakır.

bir ipe dizer ve salavat çekmeye başlar. O gün bu gündür tespih salavat için çekilir.”¹² Bu iki anlatıda da tarihi gerçeklik açısından bakıldığında yanlış bilgiler vardır. Birinci anlatıda geçen; Veysel Karani'nin peygamberimizle omuz omuza savaşması gerçek olmadığı gibi, ikinci anlatıdaki yanlış bilgi de Veysel Karani'nin peygamberimizden önce değil, yaklaşık 24 yıl sonra vefat etmiş olmasıdır. Burada görüldüğü gibi halk anlatılarında bazen tarihi gerçeklikten çok konunun halk muhayyilesinde nasıl şekillendiği ve nasıl çeşitlenerek yayıldığı önem kazanmaktadır.

Müslümanların sünnet kabul edip namazın dua bölümünde "Sübhaneallah, Elhamdülillah, Allahuekber" kelimelerini 33'er defa tekrarlamaları uygulamasının başlangıcına ilişkin anlatılara bir örnek de; Erzincanlı bir tespih tiryakisi olan Hamit Kefçi'nin büyüklerinden dinleyip bize naklettiği şu anlatıdır: "Tespihçilerin piri Veysel Karani peygamberimizi ziyarete gelir. Kendilerini Ayşe validemiz karşılar ve peygamberimizin evde olmadığını söyler. Peygamberimiz eve dönünce Ayşe validemiz Yemen illerinden birinin ziyarete geldiğini haber verir. Bu arada evin kapısının üstünde bir nur belirir ve peygamberimiz hayretle "Subhanallah!" sanki Veysi görüyorum der. Bu hal aynıyle Allah tarafından Veysel Karani'ye gösterilir, o da: "Elhamdulillah" der. Bu duruma gökteki melekler de "Allahuekber" diyerek iştirak ederler.”¹³ Bu anlatılar, kültürümüzde tespih kullanımının başlangıcına dair yaklaşımların halk zihnindeki çeşitlenmelerinin bir görünümüdür.

"Osmanlılarda tespihçiliğin arşiv kayıtları XVI. yüzyıldan itibaren tutulmaya başlamış, bir sanat halini alması XVII. yüzyılda gerçekleşmiştir. İstanbul İslâm dünyasında tespihçiliğin merkeziydi. Türk erkeğinin çok sevdiği bir aksesuar olan tespihin çok yüksek değer taşıyanları vardı. Müzelerde ve özel koleksiyoncular elinde çok değerli tespihler bulunmaktadır. Sarayda özellikle bayramlarda hediyeleşme bir gelenektir ve sadrazamların Kadir gecesi padişaha seccade ve tespih takdimi usuldendi. Ramazan davetlerinde dış kirası olarak değerli tespihler de hediye edilirdi.”¹⁴

Tespihin kültürümüzde önemli bir yerinin olduğu, her kişide olmasa da hemen her evde bulunabilecek kadar yaygın olduğu söylenebilir. Bireysel açıdan da tespih taşımının bir aksesuar, bir gönül işi, bir merak olduğu görülmektedir.

¹² Emin Usta, 12.05. 2012'de yapılan mülakat, Diyarbakır.

¹³ Hamit Kefçi, 23.02.2014'te yapılan mülakat, Erzincan.

¹⁴ <http://www.diyaretislam.com/tesbih-2.html>, geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Merkez-Bahriye Teşkilâtı, TTK, Ankara, 1990, s.176.

AMAÇ

“Tespîh çerçiliği” ve “tespîh pazarları” konusu Anadolu kùltürünün önemli bir kesitidir. “Tespîh çerçiliği” denilen işin özü; tespîh dolu çantasını omuzlayan seyyarın (gezici, gezgin), tespîh pazarlarına ulaşarak açtığı küçük tezgahında tespîhlerini müşterisiyle buluşturmasıdır. Kişi bir tespîh satıcısıdır, ama belli bir mekânı, dükkânı yoktur. O, orta büyüklükte bir valiz ya da çanta içine tespîhlerini doldurur ve işe çıkar. Onu bir otobüs terminalinde, bir tren garında, kalabalık bir cadde kenarında küçük tezgahına dizdiği tespîhleriyle görmek mümkündür. Bu tür tespîh satıcıları, haftanın muayyen günlerinde de farklı şehir ve bilindik mekânlarda biraraya gelerek bir “tespîh pazarı” oluştururlar. Bu nedenle bu araştırmada, geleneksel bir kùltürel olguyu kayıtlamak, kaybolup unutulmasına mani olmak, toplumu bu gerçekten haberdar kılmak için bu mesleğin derinlemesine araştırılması konu edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan araştırmada, Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin, Muş, Malatya ve Konya illerinde kurulan tespîh pazarlarına ilişkin “tespîh çerçiliği” ve “tespîh pazarları”nın incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, gözlem ve mülakat yöntemi kullanılmıştır. Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin, Muş, Malatya ve Konya illerinde kurulan tespîh pazarları örnekleminde pazarın kurulduğu gün ve saatte mekânda canlı gözlem yapılarak mülakatlar gerçekleştirilmiş ve konuya ilişkin bazı tespitler yapılmıştır. Araştırma sürecinde gözlemler, çerçilerin her birinden önceden izin alınmak suretiyle doğrudan doğal gözlem şeklinde gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar da yine aynı şekilde, çerçilerden önceden randevu alınarak ve onların uygun görmeleri üzerine bire-bir, yüz yüze gerçekleşmiştir.

Araştırmanın Konusu ve Çalışma Alanı

Bu araştırmada; biri konu alanı, diğeri inceleme olmak üzere 2 tür çalışma alanı bulunmaktadır. Araştırmanın konu alanını “tespîh çerçiliği”, çalışma alanını ise Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin, Muş, Malatya ve Konya illerindeki tespîh pazarlarında, araştırmaya gönüllü olarak katılan ve kendileri üzerinde, doğal gözlem ve mülakat yapılan elli (50) kişi oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Araştırma sürecinde, araştırmacı tarafından geliştirilen “Tespîh Çerçiliği Gözlem ve Mülakat Formu” kullanılmıştır. Bu amaçla sırayla aşağıda ifade edilen işlemler yapılmıştır.

Öncelikle “Anadolu’da Tespih Çerçiliğiyle” ilgili kültürel yaşam örüntüleri ve halkın bu satıcılığa ilişkin değerlendirmeleri konusunda, çalışma alanını oluşturan Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin, Muş, Malatya ve Konya illerinde hem satıcılar, hem de tespih alıcılarıyla, birçok mülakat yapılmış ve bu mesleğe ilişkin geniş bir arkaplan ile bakış açısı oluşturulmuştur. Bu çalışma süreci, 2009 yılı Kasım ayında başlamış; düzenli aralıklarla 2012 yılı Kasım ayına kadar devam ettirilmiştir. Araştırmacı, gerçekçi bir değerlendirme yapabilmek amacıyla bu süreci bizzat kendisi yönetmiş ve sürecin uzun olmasını sağlamıştır. Bu süreçte, tespih pazarlarında, incelemeler yapılmış; gerekli notlar alınmış; daha sonra üzerinde değerlendirme yapmak amacıyla ortamı yalın bir şekilde betimleyen fotoğraflar çekilmiştir. Bütün bu işlemlerden sonra, satıcı ve alıcılarla tekrar mülakatlar yapılarak, araştırma formu oluşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonra, çalışma alanını oluşturan illerde geliştirilen “Tespih Çerçiliği Gözlem ve Mülakat Formu” gözlemlerin ardından satıcılarla yapılan mülakatlarda kullanılmıştır.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Tespih çerçisi esnafının halk kültüründeki yeri, işlevi, sorunları, tespih algısı ve yaptıkları işin gelenekselliği ile ilgili veriler mülakat formlarına, her bir kişi için ayrı ayrı işlenmiştir. Verilerin yorumlanmasında bu formlardan elde edilen bulgulara ilişkin 10 başlık açılmış ve bunlar yorumlanmaya çalışılmıştır.

BULGULAR ve YORUM

1. ÖRNEKLEMDEKİ İLLERDE TESPIH ÇERÇİLERİ, TESPIH PAZARLARI VE KURULDUĞU YERLER İLE KURULUŞ GÜNLERİ

“Çerçi”, sözlükte “köy, pazar vb. yerlerde dolaşarak ufak tefek tuhafiyeye eşyası satan kimse; “bazı bölgelerde tuhafiyeci”¹⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Oysa çerçinin Anadolu’da daha geniş bir anlam ifade ettiğini, adeta “seyyar satıcı, seyyar bakkal” anlamında kullanıldığına da işaret etmek gerekir. Nitekim çerçi; 1960’lı yılların sonlarına kadar köylere ve kırsala gelen her türlü satıcıya verilen addı. Öyle ki, meyve satmaya gelen de çerçi, kap kaçak, naylon, sele sepet, oyuncak, çamaşır mandalı vb. ihtiyaç malzemesi satan da çerçiydi. (Örn: Bizzat yaşadığım Gümüşhane, Bayburt, Erzincan yöresi.) “Çerçiliğe yeni başlayanlar, omuzlarına attıkları bir heybe ile dolaşırdu. Heybe mesleğin olmazsa olmaz koşullarının başında geliyordu.

¹⁵ Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 2005, s.416.

Şimdiki süpermarketlerde nasıl ‘eldivenden merdivene’ hatta otomobile kadar her şey bulunuyorsa, çerçilerin heybeleri de iğneden ipliğe, artık Allah ne veriyse, köylünün ihtiyacı neyse onlarla dolu olurdu.”¹⁶ Heybenin bir gözünde de mutlaka çocukları sevindirecek oyuncak, şeker, yiyecek vb. şeyler bulundurulurdu. Alışverişte paranın yok denecek kadar az kullanıldığı, alışverişin genellikle mübadele (değişme-değiştokuş) ile yapıldığı o zamanlarda, yumurta önemli bir birimdi. Bu ürün 3 yumurtaya, şu ürün 5 yumurtaya gibi. Ayrıca “kabı kabına” denilen bir usûl de vardı ki; bir kap tahıla karşılık, bir kap meyve verilmesi gibi. Çerçinin sıtma görmemiş sesi hâlâ kulaklarımdadır: “Kabı kabına, kabı kabına, kabı kabına...” Sattığı malın karşılığında köylünün yetiştirdiği ürünleri alan çerçi, onları kasabada, şehirde paraya çeviriyordu. Önceleri sırtındaki heybesiyle yaya olarak bu işi yapan çerçi, zamanla at, eşek, katır gibi yardımcılarla işi büyüttü. Motorlu taşıtların gelişmesiyle de çerçi, ayağını yerden keserek kamyonet, minibüs vb. araçlarla motorize ekipmanını kurdu ve faaliyet alanını iyice genişletmiş oldu. Dolayısıyla başlangıcından itibaren çerçinin daha geniş bir anlam içerdiği, “seyyar satıcı”ya denk düştüğü söylenebilir.

Tespîh pazarları, tespîh çerçilerinin müşteriyle buluştukları mekanlardır. Çerçiler, tespîhlerini küçük masaların üzerine dizerek satışa sunarlar. Tespîh ilgilileri bu mekanda, ellerinde bulundurdıkları tespîhleri bazen takas ederek değişir, bazen ihtiyaçtan satar, bazen sadece fiyat öğrenmek ister, bazen de yeni tespîhler edinirler. İstanbul Beyazıt’ta, Ankara’da, Kayseri’de (devamlı) Sivas ve Erzurum’da tespîh pazarları çok eskilerden beri varlığını sürdürmektedir. Çalışmamıza konu olan: Adıyaman, Muş, Şanlıurfa, Malatya, Mardin ve Diyarbakır tespîh pazarlarının kurulduğu yerler ve günleri şöyledir:

Adıyaman: Uzun yıllardan beri Adıyaman’da tespîh pazarı kurulmaktadır. Şehir merkezinde Ulu Cami karşısındaki Oturakçı Pazarı’nda bulunan “Hısnı Mansur Çayevi”nde (Eskiden adı Çevre Çayevi’ydi) pazar günleri sabahın erken saatlerinde başlayan tespîh alışverişleri öğlen vakti saat 12.00-13.00 sularında nihayetlenir. Hısnı Mansur Çayevi, 35-40 metrekare büyüklüğünde eski bir taş yapıdır. Burası, yaklaşık on yıldır Mustafa Çalğan tarafından işletilmektedir. Duvarların dört yanında, üzeri minderlerle kaplı ve arkalık yastıklarıyla oturumu güzel sedirler tespîh meraklılarını ağırlar. Alçak ahşap iskemleler ve küçük masalar ihtiyacı karşılayan diğer eşyalardır. Tespîh satıcıları bu şirin çayevinde ve önündeki sokakta, tezgahlarını masaların

¹⁶ Once Upon a Time, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, Teknogon, İstanbul, 1993 Sayı 2, s. 26.

üzerine açar ya da bu masaları tezgah olarak kullanıp tespihleri masaların üzerine dizerek satışa sunarlar. Mekanın güneybatı köşesinde kurulu çay ocağında kaynayan suyun buharı yükselmekte; su sesi ve bardak, kaşık şıkırtıları müşterilerin çay iştahını kabartmaktadır. Mekanı çevreleyen alanın kullanımdan kalkmamış bir diğer adı Demirciler Pazarı, daha eski adı da Sipahiler Pazarı'yıdır. Tespihe gönül vermiş insanların Pazar günleri bir araya gelerek alışveriş yaptığı, tespih zevkini yaşadığı mekân bu Hısnı Mansur Çayevi ve öündeki sokaktır.

Fotoğraf 1: Adıyaman Hısnı Mansur Çayevi (Tespah Pazarının Merkezi)

Fotoğraf 2: Adıyaman Tespih Pazarı'ndan Bir Görünüm.

Fotoğraf 3: Adıyaman Tespih Pazarı'ndan Bir Başka Görünüm.

Tespihe gönül vermiş insanların, pazar günleri bir araya gelerek tespih alışverişi yapıp tespih zevkini yaşadıkları bu mekan eskiden “Çevre Çayevi” iken şimdilerde “Hısnı Mansur Çayevi” adını taşımaktadır.

Şanlıurfa: Balıklı Göl arkasındaki Haşimiye’de bulunan Gümrükhan (Eski kervansaray) tespih pazarının kurulduğu yerdir. Pazar günleri tespih satıcılarının müşterileriyle buluştukları Gümrükhan, uzun yıllardan beri bu işlevi görmektedir.

Muş: Şehir merkezindeki Kuyumcular Çarşısı’nın yan sokağında tespih pazarı kurulmaktadır. Pazarın belli bir günü yoktur.

Malatya: Şehir merkezinde Cumhuriyet Caddesi, Hamidiye sokakta bulunan, Hamidiye iş hanında (Söğütlü Cami’nin bitişiği) 50 yıldır varlığını sürdüren “Tespilhçiler Çayocağı” cuma günleri birçok ilden gelen tespih satıcısını ağırlamakta ve tespih pazarına ev sahipliği yapmaktadır. Çay ocağı sahibi Ahmet Geçit, kendisiyle yapılan mülakatta: “Tespilh satıcıları birçok ilden bizim kahvemize gelerek, satış yapıyor. Biz de vatandaşlar ile tespih satıcılarının bir araya gelmesini sağlıyoruz. Sonuçta tespihçiler, bundan ekmek paralarını kazanıyor, biz de bu işe ortam sağlamanın mutluluğunu yaşıyoruz.”¹⁷ ifadelerine yer vermiştir.

Mardin: Şehir merkezinde Birinci cadde üzerinde bulunan Mehmet Köle’ye ait kahvehane cumartesi ve pazar günleri uluslararası boyutta tespih pazarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu kahvehane, uzun yıllardır tespih meraklılarının buluştuğu bir mekân olarak önemli bir işlevin merkezi konumundadır.

Diyarbakır: Gazi Caddesi, Ulu Cami arkasındaki sokakta “Tespilhçiler Kıraathanesi” (Diyar Kıraathanesi) cumartesi günleri tespih pazarının kurulduğu yerdir. Merkezi Diyar Kıraathanesi olmak üzere bu sokak, uzun yıllardır her hafta cumartesi günleri tespih meraklılarının buluşmasına imkân sağlar. Sabahın erken saatlerinde kurulan tespih pazarı, akşama doğru dağılır. Büyük bir şehir olan Diyarbakır’da ayrıca Perşembe günleri Ulu Cami önünde, Sipahi Çarşısı’nda da bir tespih pazarı kurulmaktadır.

¹⁷Ahmet Geçit, 19. 12. 2009’da yapılan mülakat, Malatya.

Fotoğraf 4: Şanlıurfa Tespih Pazarı'ndan Bir Görünüm.

Fotoğraf 5: Şanlıurfa Tespih Pazarı'ndan Bir Başka Görünüm.

Fotoğraf 6: Mardin Tespih Pazarı'ndan bir görünüm.

Fotoğraf 7: Diyarbakır Diyar Çayevi Tespih Pazarı'ndan Bir Görünüm.

Fotoğraf 8: Diyarbakır Tespih Pazarı'ndan Bir Başka Görünüm.

Konya: Merkez ilçe Karatay'da, Sarraflar caddesindeki tarihi Kapı Cami'nin (İhyaiyye Cami) önünde cumartesi günleri tespih pazarı kurulur.

Yukarıda anılan şehirlerde tespih pazarlarının cami yakınlarında (avlusunda, yan sokağında, karşısında) kurulduğu gözlenmektedir. Bunun sebebi tespihin daha çok dinle ilişkilendirilip ibadetin bir parçası şeklinde algılandığı ve kullanıldığı yönüyle izah edilebilir.

2. TESPIH ÇERÇİLERİNİN, YAŞ ARALIĞI, ÖĞRENİM DURUMLARI, MESLEKLERİ VE TESPIH ÇERÇİLİĞİ SÜRELERİ

Tespih çerçisi esnafının yaş aralığı, 30-85 arasında değişmektedir. Bunların tamamına yakını okuryazar, geneli de ilkokul mezunudur. İçlerinde az sayıda lise mezunu ve yüksekokul-üniversite mezunu vardır. Geçimini tespih satıcılığı üzerine kurmuş, bunu gerçek bir meslek edinmişlerin sayısı bu işi yapanların hemen hemen yarısı kadardır. Diğer yarısının büyük bir kısmı, emekli ya da asıl mesleği yanında bir ek gelir elde etmek için bu işi yaptığını söylemektedir. Az bir kısmı da hobi olarak tespih çerçiliği yaptığını ifade etmektedir. Tespih çerçileri içinde emeklilerin çoğunluğu dikkat çekicidir. Örneğimizde yer alan illerin tespih pazarlarında ortalama 20-80 arasında esnafın olduğu görülmüştür. Bunların bir kısmı mülakat talebimizi kabul etmemiştir. Bazıları da adını vermek istememiştir. Kimliklerini belirten ve mülakatı kabul edenlerin illere göre dağılımı ve ilgili bilgileri Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: Tespih Çerçilerinin, Yaş Aralığı, Öğrenim Durumları, Meslekleri ve Tespih Çerçiliği Süreleri

Kişiler	Yaş	Öğrenim Durumları	Meslekleri	Tespihçilikte süresi	İller	Hobiler Meslekler	Ek İş,	Baba Mesleği
1	40	İlkokul	Tespih ustası	15	Adıyaman	xx		Baba M
2	49	İlkokul	Çiğerci	17		x	x	
3	46	İlkokul	Tespih ustası	30		xx		Baba M
4	56	İlkokul	Berber	28		x	x	
5	61	Yüksekokul	Emekli öğretmen	30		x	x	
6	67	İlkokul	Tespih ustası	25		xx		Baba M
7	74	İlkokul	Tespihçi	20		x	x	
8	80	İlkokul	Tespihçi	25		x	x	
9	85	Okur-yazar	Tespihçi	40		xx		
10	65	İlkokul	Emekli	20	Şanlıurfa	x	x	
11	65	İlkokul	Tespih ustası	13		x		Baba M
12	45	Ortaokul	Tespihçi	15		xx		
13	55	İlkokul	Fırıncı	15		x	x	
14	40	Lise	Taşeron	10		x	x	
15	51	İlkokul	Tespih ustası	20	Mardin	xx		
16	47	Lise	Tespihçi	18		xx		
17	57	Yüksekokul	Tespihçi	25		x	x	

18	39	Lise	Tespihçi	18		x	x	
19	57	İlkokul	Tespihçi	15		x	x	
20	57	İlkokul	Tespih ustası	30	Malatya	xx		Baba M
21	30	Açıköğretim	Tespihçi	15		xx		
22	34	İlkokul	Tespihçi	12		xx		
23	42	Meslek Lisesi	Tespihçi	15		xx		
24	42	Teknik Lise	Tespihçi	02		xx		
25	35	İlkokul	Tespihçi	15		xx		
26	64	İlkokul	Tespihçi	30	Muş	x	x	
27	60	İlkokul	Tespihçi	33		xx		
28	48	İlkokul	Tespihçi	15		xx		
29	43	İlkokul	Tespihçi	10		xx		
30	36	Ortaokul	Tespihçi	20	Diyarbakır	xx		
31	50	İlkokul	Emekli	10		x	x	
32	58	İlkokul	Emekli	13		x	x	
33	60	İlkokul	Tespihçi	20		xx		
34	68	İlkokul	Tespihçi	25		xx		
35	60	İlkokul	Tespihçi	18		x		
36	48	İlkokul	Tespihçi	22		xx		
37	59	İlkokul	Tespihçi	30		x		
38	45	İlkokul	Tespihçi	20		x		
39	55	okuryazar	Tespihçi	15		x		
40	62	İlkokul	Emekli	20	Konya	x	x	

41	56	İlkokul	Tespihçi	30		xx		
42	55	İlkokul	Tespihçi	25		xx		
43	68	Lise	Emekli	23		x	x	
44	48	İlkokul	Emekli	26		x	x	
45	52	Lise	Tespihçi	30		xx		
46	57	ortaokul	Tespihçi	20	Mardin	x	x	
47	63	İlkokul	Tespihçi	33		x	x	
48	66	İlkokul	Tespihçi	35		xx		
49	70	İlkokul	Tespihçi	30		xx		
50	45	İlkokul	Tespihçi	20		xx		

Tespih satıcıları, tezgâhlarında tespih dışında az da olsa yüzük, çakı, çakmak, saat gibi ürünler de bulundurlar. Asıl iş tespihtir, ama bu yan ürünler de alışverişlerine bir artı değer katar. Bunların çoğu tespihçiliği bir meslek olarak değil; tespih sevgisinden kaynaklanan bir gönül işi olarak kabul etmektedir. Tespih pazarında tespih çerçiliğiyle uğraşanlar alışveriş esnasında kendi aralarında şakalaşır, gündelik siyasetten konuşur, ürünleriyle ilgili sohbet eder ve fiyatlarla ilgili değerlendirmeler yaparlar.

3. TESPIH ÇERÇİLİĞİNE NASIL BAŞLADIKLARI

Tespih çerçiliğiyle uğraşan insanların mesleğe başlama gerekçelerinden yola çıkarak onları 3 grupta değerlendirmek mümkündür. Birinci grupta yer alanlar; bu işin aileden kalma baba mesleği olduğunu söylüyorlar. Bunlar, hem tespih üretimi yapıp hem de tespih pazarlarında satış yaparak tespihçiliği sürdürmektedirler. Bu gruba giren çerçilerin mesleğe başlamalarıyla ilgili değerlendirmeleri şöyledir:

“Bu iş baba mesleğidir. Tespihçiliği önce bir hobi olarak yaptım, daha sonra iş olarak benimseyip ve geçim sıkıntısı nedeniyle de ticari boyuta dönüştürdüm.”¹⁸

“Tespihçilik bende baba mesleğidir. Tespihleri babam kendi yapıp satıyordu. Ben de önceleri boş vakitlerimi doldurmak amacıyla babama yardım etmeye

¹⁸ Mustafa Muşlu, 05.05.2012’de yapılan mülakat, Muş.

başladım. Tespihle uğraşırken bütün dertlerimi ve kederlerimi unutuyor, kendimi daha mutlu hissediyordum. 16 yaşımdan beri bu işi yapıyorum.”¹⁹

“Bu işe babama yardım ederek başladım. Babamla birlikte gidip tespih satar, babama yardımcı olurdum. Babam vefat edince aileme bakmak için ben bu işe devam ettim. Bu iş babamdan bana miras olarak kalmıştır.”²⁰

“15 yaşında okulu bırakıp babamın yanında bu işe başladım, şu an 36 yaşındayım, yani 21 senedir bu işi yapıyorum.”²¹

İkinci grupta toplayacağımız satıcılar ise, sebepleri birbirinden farklı olsa da herhangi bir meslekleri olmadığı için tespih işini seçtiklerini ifade etmekte. Gerekçeleri şöyledir:

“Tek mesleğim tespihçilik. Tespihi tanımayan kişiler zaman zaman soruyor: ‘Nasıl geçiniyorsunuz?’ diye. Tespihçiyim dediğimde iç geçirenler oluyor. ‘Allah büyüktür geçinirsin.’ diyorlar.”²²

“Başka bir mesleğim olmadığından geçimimi sağlamak için bu işi yapıyorum. Babamın ve amcamın tespihlere karşı ilgisi vardı. Babam koleksiyon oluşturmuştu. Değişik illerden tespih alır, getirtirdi. Ve onların ellerinde sık sık gördüğüm için ilgimi çekmişti. Tespih sevgisi böyle başladı. Zaten namazlardan sonra da tespih çekiyorduk, derken alışkanlık oldu. Tespihlerle uğraşmayı, almayı ve satmayı seviyorum çünkü toplumda tespihlerle ilgilenip tespih tiryakisi olan çok kişi var. Onlara bu imkânı sağlamak beni sevindiriyor.”²³

“Maddi sorunlardan dolayı ortaöğrenimi yarıda bırakmak zorunda kaldım. 2003 yılında tek geçim kaynağı olan tespih alışverişine başladım. Elimdeki tek tespihi götürüp pazarda sattım ve bu işe başladım. O gün bu gündür bu işi yapıyorum.”²⁴

Bir başkası: “Genç yaşlarda birçok karanlık günlerin ardından ve yirmi beş yıllık çalkantılı bir yaşamdan sonra Allah’a dönüş yaptım. Bana en uygun mesleğin bu (tespihçilik) olduğuna karar verdim. Tespihçiliğe başlamamda Hac vazifemi yerine getirmem etkili oldu.”²⁵ derken, hem yaşadığı fırtınalı

¹⁹ Hüseyin Bora, 19.12.2009’da yapılan mülakat, Malatya.

²⁰ Mahmut Bey, 19.12.2009’da yapılan mülakat, Malatya.

²¹ Mustafa Abi, 20.12.2009’da yapılan mülakat, Şanlıurfa.

²² Salih Amca, 12.05.2012’de yapılan mülakat, Diyarbakır.

²³ Şehmus Nuhoglu, 05.12.2009’da yapılan mülakat, Mardin.

²⁴ Ayhan Esin, 20.12.2009’da yapılan mülakat, Şanlıurfa.

²⁵ İsmet Altın, 20.12.2009’da yapılan mülakat, Şanlıurfa.

hayattan uzaklaşmasını ve sığınılacak bir liman olarak tespihçiliğe başlamasını; hem de seçtiği yeni hayat tarzıyla uyumlu gördüğü bu mesleğin ilişkisini kurmaktadır.

Cemal Öncel de: “Tespilhçiliğe 2002 yılında başladım. Elimde birkaç tespih vardı, onları satmak için Gümrükhan’a gitmişim. Oradaki alışverişten iyi kâr edince bu iş bende önce hobi olarak daha sonra geçim kaynağı, meslek olarak devam etti.”²⁶ diyerek tespih çerçiliğini kârlı bir iş olduğu için tercih ettiğini söylemektedir.

Üçüncü grup; içinde tespih sevgisi olan, aynı zamanda bir ek gelir elde etmek için bu işi yapan gruptur ki, bunların çoğunluğu ya emeklidir, ya da bir başka mesleği de devam ettirmektedirler.

Tahsin Karaca: “Sadece tespih satarak geçimimi sağlayamıyorum. Belli bir işim var, berberim. Tespih satışlarını hem hobi olarak hem de ek gelir için yapıyorum.”²⁷ M. Yaşar Almacı: “Emekliyim, bu işi de seviyorum, hem üç-beş de burdan kazanıyor, geçinip gidiyoruz.”²⁸ diyerek bu durumu ifade etmektedirler.

Emekli olduktan sonra geçinemediğim için bu işe başladım diyenler var. Başka bir iş olmadığı için bu işe başlayanlar var. Bu işi kolay olduğu için seçen ve bu yüzden tespih satıcılığı yapanlar da var. Ayrıca önceki mesleğine göre, tespihçilikten daha iyi para kazandığı için bu işe girdiğini söyleyenler de var.

Yukarıdaki ifadelerden tespih satıcılığını asıl meslek edinmişlerin yanında, geçim sıkıntısı nedeniyle bu işi ek bir gelir getirsin diye yapanların sayısının da bir hayli fazla olduğu anlaşılmaktadır.

TESPİH ÇERÇİLİĞİNİN ZORLUKLARI VE TESPİHÇİLERİN KAZANÇLARI

Tespilh çerçiliğinde, işin en zor yanlarından birinin pazarlık (fiyat belirleme) olduğu anlaşılıyor. Özellikle tespih ustaları: “Bizler aynı zamanda bir sanat eseri üretiyoruz. Onun için de yaptığımız tespihlere fiyat biçmekte zorlanıyoruz.”²⁹ diyerek bu duruma işaret ediyorlar. Taklit tespihlerin farkedilmesi ve bunun müşteriye anlatılması işin zorluklarının bir başka yanıdır. Bir

²⁶Cemal Öncel, 20.12.2009’da yapılan mülakat, Şanlıurfa.

²⁷ Tahsin Karaca, 27.12.2009’da yapılan mülakat, Adıyaman.

²⁸ Mehmet Yaşar Almacı, 27.12.2009’da yapılan mülakat, Adıyaman.

²⁹ Adnan Usta, 27.12.2009’da yapılan mülakat, Adıyaman.

çerçi: “Bazen tornacıardan aldığımız tespihler taklit çıkıyor. Bu konuda sıkıntı çekiyor, müşterilerle münakaşaya giriyoruz.”³⁰ diyor. Tespihlerin sahtesini anlamak da ayrı bir bilgi ve tecrübeyi gerektiriyor. Tespihçiler, buna “meslek sırrı” diyor, bazı uygulamalarla taklitleri gerçekten ayırt edebildiklerini söylüyorlar. Örneğin; kehribar tespihin sahtesini anlamak için yapılan deney şöyledir: “Tespilh tuzlu suya atıldığında, sahte ise dibe çöker, gerçek ise suyun üstünde kalır.”³¹ Tespih tamirâtı işin bir başka zorluğudur. Tespih ustası bu zorluğu şöyle açıklıyor: “Herhangi bir ustanın yaptığı tespihin tamiri zordur. Çünkü hem zaman alıyor, hem de başkasının işine, sanatına müdahale etmiş oluyorsun.”³²

Bunun yanında, genel piyasanın zorluklarını burada da görmek mümkün. Doların yükselmesi, fiyatların artması, geçim şartlarının ağırlaşması onları da olumsuz etkilemektedir.

Kazançlarına gelince; genelde tespih çerçilerinin kanaatkâr insanlar oldukları görülüyor. “İdare eder, şikâyetimiz yok.” diyenler yanında; kazancından memnun olduğunu ve bu işten kazandığı parayla ailesini geçindirebildiğini söyleyenler de çoğunluktadır. Bir kısmı da, işin aslında bir hobi olduğunu, kazancın ikinci planda yer aldığını, sayıca az bir kısmı da, bu işin çok fazla bir getirisi olmadığını söylemektedir. Künye vermek istemeyen bir satıcı ise; kahırla, bu mesleğin yapılabilecek en son meslek olduğunu ifade etmektedir.

4. TESPIH FİYATLARI ve ALIŞ-VERİŞ ŞEKLİ

Bu pazarlarda görülen tespihlerin neredeyse tamamına yakını ikinci eldir. Tespihlerin fiyat aralığı da oldukça değişkenlik göstermektedir. 2 liradan başlayan fiyatlar 10.000 liraya kadar tırmanmaktadır. Kaliteli tespihlerin fiyatlarında da önemli oranlarda farklılaşmalar dikkat çekmektedir. Tespih türleri arasında fiyatça en pahalı olan kehribar tespihtir. Bu tespihler, 800-1500 lira arasındaki fiyat aralığında alıcı bulmaktadır. Alışverişin çoğu takas yoluyla yapılır. Bir tespih beğenilir, müşteri eski tespihini satıcıya verdikten sonra üste kaç lira vereceğini sorar ve farkı öder. Bir satıcı en pahalı tespihini 1.450 TL’ye sattığını söylemekte; bir başkası: “Beş liradan başlayıp yirmi bin liraya kadar olan tespihlerimiz var. En pahalısı sıkma kehribar

³⁰Mustafa Kara, 28.11.2009. da yapılan mülakat, Konya.

³¹İbrahim Zıvıak, 28.11.2009. da yapılan mülakat, Konya.

³²Ümit Demir, 19.12.2009. da yapılan mülakat, Malatya.

Osmanlı'dan geliyor. Özelliği tespihin Osmanlı'dan kalmış olması. Bu tespihin yaklaşık fiyatı on bin liradır."³³ açıklamasında bulunmaktadır.

Tespih çerçilerinden bir başkası, konuya ilişkin şu bilgiyi vermektedir: "Alışverişte "takas" usulü yaygındır. Biz de, genellikle takas yapmak suretiyle, tespih alışverişini sürdürüyoruz. Örneğin; bir müşteri elindeki değerli bir tespihi değiştirerek yeni bir tespih edinmek istiyor. Ben, ondaki tespihi, biraz daha düşük değerdeki bir tespihle değiştiriyorum. Bir alıcı olduğunda da, o tespihi yüksek fiyatla satıyorum. Kâr oranı yüzde yirmi beş diyebilirim."³⁴ Alışverişlerde "takas" usulünün çok kullanılışı dikkat çekicidir. Çerçi kültürünün başlangıcında gördüğümüz "değiştokuş" günümüzde neredeyse hiç kalmamışken bunun tespih çerçiliğinde hâlâ kullanımda olması bu alandaki geleneğin çok değişmediğini ve devam etmekte olduğunu gösterir.

Cinslerine göre bazı tespih fiyatları şöyledir:

"Tespih fiyatları 5 liradan başlamaktadır. Dalgalı özel ton yeşim tespihi 60 lira, mercan taş tespihi 70 lira, kaplangözü 55 lira, ametist 62 lira, 99'lük akik taşı tespihi 70 lira, yeşil akik 60 lira, iri boy yeşil akik 65 lira, yıldız taşı 70 lira oval kesim akik 40 lira, siyah inci 100 lira, mavi akik 60 liradır. Ateşli kehribar denilen tespih 2000 lira ile en pahalılar arsında yer alıyor."³⁵

Çerçiler, en çok kehribar tespihin alınıp satıldığını belirtiyorlar. Tespih seçiminin de, kişinin maddi durumuna, kariyerine, yaşına ve zevkine göre değiştiğini ifade ediyorlar.

5. TESPIH ÇERÇİLERİNE GÖRE TESPIHİN FAYDALARI VE SAĞALTICI ÖZELLİKLERİ

Tespihlerin büyük bölümü taşlardan ve madenlerden yapılır. "Bunların da farklı derecelerde manyetik güçleri vardır ve pek çoğu tedavi edici özelliğe sahiptir. Tüm varlığımızı etkileyebilecek güçlü potansiyele sahip titreşim ve frekansları çeker, güçlü enerji alanları yaratarak bu enerjileri bize yüklerler. Değerli taşlar, vücudumuzu, ruhumuzu ve zihnimizi canlandırır, dengesizlikleri tedavi eder. Bunlar, renkleri, ışığı, yaşamı, canlılığı, saydamlığı, berraklığı ortaya çıkarır, yaydıkları ışıklarla, bizi rahatlatır, dengeler, yatıştırırlar. Böylece yeteneklerimizi daha iyi kullanabiliriz."³⁶

³³ Mehmet Araz, 27.12.2009. da yapılan mülakat, Adıyaman.

³⁴ Hakan Güler, 12.05.2012. da yapılan mülakat, Diyarbakır.

³⁵ Bekir Şamata, 05.12.2009. da yapılan mülakat, Mardin.

³⁶ www.Sifalitaslar.com

Çerçilerin her biri, tespihin sayısız faydasından bahsetmektedir. Stresten tutun, kalbe, dalağa kadar neredeyse her derde deva olduğu ileri sürülmektedir. Bu iddialar, gerçekten inanılarak söylenebileceği gibi; insanları tespih satın almaya ikna etmek, tespihi kullanımda yaygınlaştırmak, dolayısıyla piyasa yaratıp para kazanmak şeklinde de yorumlanabilir. Çerçilere göre tespihin faydaları şunlardır:

"Tespih, huzur ve mutluluk verip derdi, tasayı unutturur. Kehribar tespih, vücuttaki elektriği alır, gerginliği azaltır. Depresyona, zehirlenmelere, guatr, astım ve tüberküloza iyi gelir. Eldeki mikrobu öldürür. Mideye kuvvet verir, kanamaları durdurur. İnsandaki negatif enerjiyi alır, duygu ve sevgi aşılır. Öz güven sağlar, zihni dinç tutar. Kehribarı, Osmanlı ilaç yapımında kullanılmış. Özellikle; astım, boğaz iltihabı ve hepatit hastalığında kullanıldığı söylenir."³⁷

Fotoğraf 9: Akik taşlı tespih

"Akik taşlı tespih, negatif enerjiyi alır, tansiyonu düzenler, kanı hızlandırır, sinirsel hastalıklara iyi gelir. Göz sağlığı için yararlı olup uyku verir ve kalbi korur. Ayrıca güzel konuşma ve yazma yeteneği de verir. Mavi akikler, nazara karşı etkilidir. Yosun akik, insanın içini sevgiyle doldurur, ruhsal gelişimi sağlar. Kaplangözü taşı; cesareti artırır, inatçılığı azaltır, nazardan korur. Kabus gören çocuklar için faydalıdır. "³⁸

³⁷ Mehmet Araz, 27.12.2009. da yapılan mülakat, Adıyaman.

³⁸ Mustafa Kara, 28.11.2009. da yapılan mülakat, Konya.

"Mercan taşı; kişinin ruhsal durumunu güçlendirir, nazara karşı korur. Başta sedef hastalığı olmak üzere, pek çok cilt hastalığında tedavi amacıyla kullanılır. Kalbi ve dalağı kuvvetlendirir."³⁹

"Zümrüt taşı; başarı duygusu verir. Yakut taşlı tespih, kan dolaşımını düzenler, nefrit taşlı tespih, pisliklerin bedenden atılmasını sağlar."⁴⁰ diyorlar.

Tespihlerin burçlarla alakalı olduğunu ve insanın kişiliğine göre tespih kullanması gerektiğini söyleyenler de vardır.

6. TESPIH TEDARİK YERLERİ ve TEZGÂHLARDAKİ TESPIH SAYILARI

Tespihlerin, Erzurum, Eskişehir, Van, İstanbul, Mısır ve Ürdün'den temin edildiği ifade ediliyor. Çerçiler daha çok ikinci el tespih alıp sattıkları için birbirlerinden ve müşterilerden de tespih alırlar. Bir çerçi, tespih tedarikini şöyle anlatıyor: "Genellikle il dışına çıkıyoruz. Türkiye'nin yüzde seksenini gezdim. Oralarda da bizim gibi kıraathenelerde toplanırlar. Değerli gördüğümüz tespihleri uygun bir fiyata almaya çalışıyoruz. Elimizde bulunanları ise alıcı bulunca satıyoruz. Ancak tespihin gerçek yeri Ürdün'dür."⁴¹

Tespih çerçilerinin tezgâhlarında 30 ile 300 arasında değişen sayıda tespih bulunmaktadır. Örneğin: Adıyaman tespih pazarında; Mehmet Araz'ın tezgâhında 76, Muhtar Emmi'ninkinde 44, Kadir Dayı'nın standında 118 tespih, Ciğerci Hüseyin'in 36, Berber Tahsin'in ise 50 adet tespihi var.

³⁹ Tahsin Karaca, 27.12.2009'da yapılan mülakat, Adıyaman.

⁴⁰ Osman Özalp, 19.12.2009. da yapılan mülakat, Malatya.

⁴¹ Ahmet Korhan, 05.12.2009'da yapılan mülakat, Mardin.

Fotoğraf 10: Diyarbakır Tespih Pazarından Bir Tespih Tezgahı

Fotoğraf 11: Şanlıurfa Tespih Pazarı'ndan Bir Tezgah Görünümü

7. TESPİHİN HAMMADDELERİ, YAPILIŞLARI ve TÜRLERİ

Tespah yapımında değişik ham maddelerden yararlanılan malzemeler beş gruba ayrılır:

- “1. Zümrüt, yakut, elmas, necef, firuze, laciverttaşı, zeberced, yeşim, akik, altın, gümüş gibi değerli taş madenler.
2. Fildişi, suaygırı dişi, balina dişi, bağa (deniz kaplumbağası kabuğu) deniz fili, bağa boynuzu ve deve kemiği gibi hayvansal maddeler.
3. İnci, mercan, sedef, yüsrü gibi deniz kökenli maddeler.
4. Kehribar, lületaşı gibi fosiller.
5. Ağaç, yılanağacı, abanoz, ödeağacı, sandalağacı, maverd, kanağacı, zeytin, pelesenk, gül, demirhindi, lale ağacı, saten şeker, tik, kokobolo, morağaç ve kalenbek...

Bu ağaçların birçoğu Hindistan, Mısır, Madagaskar ve Güney Amerika'dan getirilir. Sert kahverengi bir ceviz türü olan ve Seylan, Endonezya, Hindistan gibi ülkelerde yetişen kuka bir tür Hindistan cevizi olan narçık, sırçalı kuka, zeytin ve hurma çekirdeği gibi malzemelerden de yapılıyor.”⁴²

Tahsin Karaca: “Kehribar tespahlerin çoğunlukla kozalaklı ağaçların reçinesinden yapıldığını ancak tropik ağaçların reçinesinin de kullanılabildeğini”⁴³ belirtmektedir. Mehmet Araz ise: “Kehribar’ın Rus yapımı olduğunu ve hammaddesinin 30-60 bin yıl toprak altında kalan fosiller olduğunu söylüyor.”⁴⁴

“Tespahlerin makul olanı büyüklük ve şekil bakımından taneleri aynı olanıdır. Denk getirilememişse bile en büyük taneden başlayarak küçüğe doğru dizilir ve buna servi dizimi denir. Tespahler eskiden ibrişim denilen ipeklere, günümüzde ise boyanarak istenen renge getirilen naylon iplere dizilmektedir.”⁴⁵

Tespah çerçileri, tespah hammaddesi olarak; Kehribar, gergedan boynuzu, su aygırı dişi, boğa, mars, balina dişi, fildişi, mamut dişi, bufalo boynuzu, ren geyiği boynuzu, koç boynuzu, manda boynuzu, narcıl, kuka, kotalin, yılan ağacı, gül ağacı, öd ağacı, pelesenk ağacı, abanoz ağacı, vengi ağacı, azube

⁴² www.islamansiklopedisi.info/Tespah md._Nebi Bozkurt, a.g.e., cilt: 40; s. 531.

⁴³ Tahsin Karaca, 27..12.2009’da yapılan mülakat, Adıyaman.

⁴⁴ Mehmet Araz, 27.12.2009’da yapılan mülakat, Adıyaman.

⁴⁵ www.islamansiklopedisi.info/Tespah md.Nebi Bozkurt, a.g.e., cilt: 40; s. 531.

ağacı, zeytin ağacı ve şimşir ağacı kullanıldığını; hammaddenin de genellikle yurt dışından getirildiğini, bunun da işin en zor kısımlarından biri olduğunu belirtiyorlar.

Tespih yapımında: “Eskiden “çıkırık-kemâne” denilen el tornaları kullanılmış. 1965’ten sonra elektrikli tornaya geçilmiş, son dönemlerde ise bilgisayarlı tornalarla bu iş daha kolay hale gelmiştir.”⁴⁶ Günümüzde tespih taneleri, tespih ustaları tarafından bilgisayarlı tornalarda yapılmaktadır. Aşağıdaki fotoğraf, günümüz tespih atölyelerinden bir görüntüdür.

Fotoğraf 12: Diyarbakır’dan Bir Tespih İmalathanesi Görüntüsü

Tespihi oluşturan parçaların her birinin özel adı ve işlevi vardır. “Tam bir tespih taneler, imâme, nişane (durak), pul, tepelik, püskül veya kamçı gibi bölümlerden meydana gelir. Parçaların birbirine uyumlu ve bir bütün halinde olması gerekir. Doksan dokuzluk tespihlerde otuzüçlük bölümlerin arasına diğer tanelerden biraz dışa doğru taşan ve durak denilen (nişane, halk arasında müezzin) iki adet ayırıcı parça yerleştirilir. Duraklar biçim bakımından imâmelerle bir bütünlük arz eder. Tanelerin arasına süs olarak fazladan konulan parçalara “harç” adı verilir. Tespihlerin küçük tanelilerine “zenne” (kadın tespihi), 1000 tanelilerine “elfiye” denir.”⁴⁷

⁴⁶ www.islamansiklopedisi.info/Tesbih md.Nebi Bozkurt, s.530.

⁴⁷ www.islamansiklopedisi.info/Tesbih md. Nebi Bozkurt, s.531.

Bilgisayarlı tornaların gelişmişmesiyle seri imalatlar artsa da buralarda ucuz sıradan tespihler üretilmektedir. Asıl tespih işçiliği, makinede değil, el emeğinde şekillenmektedir. Adıyaman tespih atölyesi ustası Adnan Bey'in ifadesiyle: "Bu iş tamamıyla göz nuru ve el emeğidir." Fabrikasyon tespihler bir liradan satılırken, el işçiliği tespihlerin en düşüğünün fiyatı yüz liradan başlamakta. Çerçiler; tespih işçiliğinde, Türkiye'nin zirvede olduğunu, hiç bir yerde bu kadar güzel tespihlerin yapılmadığını söylüyorlar. Bir tespih satıcısı: "Türkiye tespih işçiliğinde her zaman zirvesinde kalmayı başarmıştır. Bu kadar güzel işçiliği olan başka bir ülke yoktur. Mısır'da tespih atölyelerine gittim, hammaddeleri bol ama işçilikleri kötüydü"⁴⁸. diyerek bu tezi doğruluyor.

Mardin'de, bir atelyede hurda halindeki gümüş külçeler potada eritilerek işlenip tespihe dönüştürülür. Önce ince çubuklar halinde kalıba dökülen gümüş, tel haline getirilir, sonra el işçiliği ile tespih yapılır. Bunlara telkari tespihler denir.

Bir tespih ustası, tornada tespih üretirken yeni modeller deneyişini şöyle anlatıyor: "Çalışmalarım da bazen yeni model tasarlıyorum, bazen de tornamda bıçağın gideceği yöne göre hareket ediyorum. Yani şiir yazmak gibi bir şey bu, kendiliğinden geliyor."⁴⁹

Kullanılan ham maddelere göre tespih türleri: Kehribar, Oltu taşı, Agani, Damla, Boğa, Koka, Deve Kemiği, Su Damla, Ateş Damla gibi türlerdir. Tespih ustası: "Ham maddesi ne olursa olsun her birine "Bismillah!" deyip el attığında onu okşaya okşaya sabırla tane tane işlerken adeta kendi ruhuna da şekil vermiş o-luyorsun. Benliğinize, incelik, nezaket, zerafet ve gönül derinliği kazandırıyor."⁵⁰ şeklinde işin felsefesini yapıyor. Bir başka usta: "Bu iş, bende öyle bağımlılık yapmış ki, tornamdan uzak kaldığım zaman tornamın sesini özleyorum, tespihin talaş kokusu burnumda tütüyor."⁵¹ diyor. Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki, sanatçılık, farklı dikkatler ve üstün meziyetler ister. Çünkü onlar dıştaki küçük dünyanın eşyalarına şekil verirken, içteki büyük dünyanın derinliklerinde gezinmeyi bilirler.

⁴⁸ Felemez Aygün, 05.12.2009'da yapılan mülakat, Mardin.

⁴⁹ Talip Yıldırım, 19.12.2009'da yapılan mülakat, Malatya.

⁵⁰ Emin Cinaklı, 12.05.2012'de yapılan mülakat, Diyarbakır.

⁵¹ Adnan Usta, 27..12.2009'da yapılan mülakat, Adıyaman.

8. TESPIH ALICILARI

Tespîh alıcılarının değişik amaçlarla tespih satın aldıkları görülmektedir. Kimileri koleksiyonuna katmak için kimileri dini içerikli zikir çekmek için kimileri el alışkanlığı, tiryakilik olarak elinde bulundurmak için kimileri de tespihi hediye etmek için almaktadır.

Her kesimden insanın tespih taşıdığı görülmektedir. Sofiler, gençler, memurlar...Kimi süs olsun diye, kimi sabır için, kimi de salavat getirmek için tespih alır. Kısacası onlar için tespih arkadaştır. Bir başka alıcı kesim turistlerdir. Özellikle Suriyeli, Yunan ve İtalyan turistlerin tespihe çok rağbet gösterdiği ifade edilmektedir. “Tespîh sadece Müslümanlar için değil Budizm hatta Hinduizm, Brahmanizm gibi eski Uzakdoğu dinlerinde de önemlidir. Avrupa’da Katolik rahip ve rahibelerin kullandığı 64 taneli çarmıha geçirilmiş İsa tasvirli tespihler ise dini kıyafetlerin tamamlayıcısıdır.”⁵² Bu bakımdan yabancı turistlerin de bu pazarlarda alışveriş yaptığı görülmektedir. Bunlar en çok kehribar ve akik türden tespihleri alıyorlar. Sonra Mardin’de işlenen gümüş telkari tespihlere rağbet edildiği görülür. Tespih pazarına Suriye’den katılan Abit Ahmet, tespih alma ve satmadan ziyade, tespihe olan özlemini gidermek için pazara geldiğini söylüyor. Ortadoğu ülkelerinde tespihin farklı mesajlar verdiğine dikkat çeken Ahmet: “Tespîh kimine göre erkekliğin ya da kabadayılığın göstergesidir. Kimine göre ibadet aracı, kimine göre sabır taşıdır. Kimileri uğuruna inanır, kimileri bazı hastalıklara karşı iyi geldiği için elinde bulundurur. Kimi can dostlarına hediye verir, kimileri de tespihi hediyeleşmek suretiyle barışın sembolü olarak tanımlatırlar.”⁵³ diyerek, Ortadoğu tespih algısına açıklık getirmektedir.

Bir müşteri: “Hafta sonlarını ipe çekiyoruz. Aramızda kamu görevlileri var, hamallar var, bu işi meslek ve geçim kaynağı edinmiş insanlar var. Kurulan pazara çevre illerden ve Suriye’den gelenler var. Tespih merakına kapılan bir daha *kurtulamaz.*” açıklamasında bulunuyor.

Pazarda yerli turistler daha çok kehribar, mercan, kök ve gümüş tespihler alıyor. Yaşlı kesim 99’luk tespihleri, ceviz ve ıhlamur ağacından yapılmış olanları, akikleri tercih ediyor, koleksiyoncular ise kıymetli tespihler arıyorlar.

⁵² Mustafa Çalık, *Parmakların Sakızı Mistik Taneler Tespih Skylife*, 2001, s.77.

⁵³ Abit Ahmet, 05.12.2009’da yapılan mülakat, Mardin.

Genel olarak tespihi, gençler bir süs eşyası, oyuncak, araç olarak alıyor, yaşlılar ise, dinî amaç için alıyorlar. Sonuçta her yaştan insan için tespih merakı farklı bir yaşam tarzı olarak çıkıyor karşımıza.

Alıcılar tespihin iklimsel dayanıklılığını da göz önünde bulundurduklarını belirtiyorlar. Kehribar dışındaki malzemenin güneşe dayanmadığını, imame-lerde, eğilme-bükülme ve tanelerde çatlama meydana geldiğini söylüyorlar. Bu sebepten Arapların en çok kehribar tespihleri tercih ettiği ifade ediliyor. Güneş ışığı, su, ıslak el, ter, nem de tespihin parlaklığını yok ettiği için kulanıcılar uyarılıyor. Hayvansal ürünlerden ve ahşaptan yapılan tespihlerin de güvelenme ihtimaline karşı naftalin kullanılarak korunması tavsiye ediliyor.

9. TESPIH ÇEKME USÛLLERİ

Tespih, sofinin elinde farklı, kabadayının elinde farklı, delikanlının elinde farklı, beyefendinin elinde farklı çekilir. Sofi, sol göğsünün hemen altında sağ elinde tuttuğu üç sayı tespihini, gözlerini kapatıp başını da hafifçe sola yıkarak sessiz ve derinden çeker. Kalbinde huşu, dilinde zikir gayş halinde ötelere yolculuğu vardır. O, tespihinde huzuru yakalamanın peşindedir. Kabadayı, yaldır yaldır yanan pahalı siyah iri taneli tespihini şıkırdatarak gururla çekerken dünyaya meydan okuma edası içindedir. Delikanlı, cebinden çıkardığı tespihi hemen çekmeye başlamaz. Önce tespihin imamesi sıvazlanır, sonra işaret parmağı ile ortanca parmak arasına alınan tespih çevrilmeye başlanır. Delikanlı: “Hayatı tespih yapmışım sallıyormuşum.”⁵⁴ kabilinden küçük taneli pahalı tespihini, takibedilmesi zor bir hızla parmakları arasında çevirip âdetle ahenkle dansettirirken dünyayı umursamazlığını, boşvermişliğini, hiçbir şeyi ciddiye almazlığını sergiler. Beyefendi, taşıdığı kibar tespihi, edeple çok gösterişe sunmadan çeker. “*Toplum içinde tespih sallamak ayıp karşılanır, saygısızlık addedilir.*”⁵⁵ Sonuçta tespih, alışkanlığı olan için bir bağımlılıktır. Güzel bir tespihe alışan insanın tespihsiz durması veya sanat değeri olmayan sıradan bir tespihi çekmesi çok zor olur. Bu tiryakilere, tespih temin eden tespih çerçesinin de, para kazanmanın yanında farklı duyarlılıkları, farklı hassasiyetleri vardır.

1995’te Prof. Dr. Mehmet Aydın anlatmıştı: Bir bilimsel toplantı sonucu İzmir’e dönmek üzere bulunduğu şehrin otobüs terminaline gitmiştir. Vakit geçirmek için dolaşırken, yaşlı bir tespih çerçesi ilişir gözüne. Aydın;

⁵⁴ <http://bizimzaman.blogspot.com.tr/> (Söz-Müzik: Tayfun Soydemir, *Ankara türküsü, kırık hava.*)

⁵⁵ Hakan Güler, 12.05.2012’de yapılan mülakat, Diyarbakır.

tespihlere bakar, inceler, birini almaya karar verir. Parasını ödeyip tespihi aldığı sırada satıcı: “Beyim mücade et tespihi silip de vereyim.” diyerek tespihi geri alır siler, birşeyler yapar ve tekrar müşterisine verir. Aydın, aldığı yeni tespihini çekerek terminalde dolaşırken, tanelerden birinin eksik olduğunu farkeder. Hâlbuki almaya niyetlendiğinde dikkatlice saymış ve tespih tanelerinin 33 tane olduğunu görmüştür. Geri dönüp tespih satıcısına gelerek durumu anlatması üzerine, tespihçi: “Ne diyorsun efendi, 33'lük tespihi vereyim de ellerini arkana atıp şeyinin üzerinde çekesin, biz de günaha mı girelim.” demiş. Aydın: “Bizi sakalsız, bıyiksız, kravatlı görünce; bu, tespihi ellerini meşgul etmek için çeker, dini bir amacı olamaz diye düşünmüş ve silme bahanesiyle aldığı tespihi değiştirip eksik taneli başka bir tespih vermişti.” diye anlatmıştı.

Arif Nihat Asya bir vecizesinde: “Tespih elin sakızıdır!” der ve tespih isimli şiirinde:

<p><i>Önümüzden geçer gider...</i> <i>Bir siyah tespih geceler;</i> <i>Bu tespihi bir çeken var.</i></p>	<p><i>Göğe açık yüzümüze,</i> <i>Nur arayan gözümüze</i> <i>-Testi testi kadeh kadeh-</i> <i>Işıkları bir dökten var.</i></p>
--	--

diye seslenir.

Onun, iki yüze yakın tespihten oluşan bir koleksiyonundan bahseder Yavuz Bülent Bakiler:⁵⁶

Konuşurken, okurken, yazarken, düşünürken... otuz üçlük veya doksan dokuzluk bir tespihin taneleri, parmaklarının arasından kayıp giderdi. Bazen ders anlatırken bile, tespihiyle oynardı.

Birgün, tespihleri üzerine konuşurken demişti ki:

-Bana güzel bir sekreter bulacaksın Yavuz Bülent! Ona, tam bir sene durmadan tespihlerimin hikâyelerini anlatacağım. Ben söyleyeceğim o yazacak! Birbirinden güzel hikâyeler tam bir sene sayfalar üzerine dökülecek. Benim, kıymetli tespihlerimin olduğunu biliyor musun sen? Mesela bir aylık maaşımı vererek aldığım bir tespihim bile var.

⁵⁶ Yavuz Bülent Bakiler, *Arif Nihad Asya İhtişamı*, Ankara, 2002, s. 77-79.

O tespihimle sarmaş- dolaş bir başka tespihimi, bana bir ayakkabı boyacısı hediye etmişti. Taneleri, imamesi plastikten yapılan basit bir tespihti o!

-Hepsiyle ayrı ayrı dostluklar kurarım. Elime almakta hiçbirini ihmal etmem. Hepsini Mevlevi usulüne göre elime alırım, elimden bırakırım. Mevlevilikte el öpmek yoktur. Biz Mevleviler, kullandığımız eşyaları öperiz. Bu bakımdan ben de çekeceğim her tespihi öperek elime alırım. Kaç gün elimde kalacaksa kalır. Ama tespihi bırakırken de öperek onu uğurlarım. Öperek bir başka tespihi elime alırım. Bütün tespihlerim için bu kaide geçerlidir. Tespih tiryakiliği bu olsa gerek.

SONUÇ

Anadolu, binlerce yıllık kültür birikiminin harmanlandığı yerdir ve bünyesinde milletimize ait sayısız değeri barındırmaktadır. Gelişen dünyanın yeni yaşam biçimi, kültürel ve ekonomik değerlerin bir kısmına (alışveriş, eğlence vb.) yaşama imkanı vermeyecektir. Bu değerlerin top yekûn kaybolmadan acilen mevcut hallerinin kayıt altına alınması gerekmektedir. Bu makalede de, bu düşünceden hareket edilerek, söz konusu geleneksel “tespih pazarı” gibi bir ekonomik ve kültürel olgu bazı yönleriyle kayıt altına alınmış, konuya dikkat çekilmiştir. “Tespih çerçesi” diye adlandırdığımız seyyar tespih satıcılarıyla ilgili de çeşitli yönleriyle yorumlar yapılmış ve bilgilendirme sağlanmıştır.

Araştırma sonuçlarına 239re, tespih fiyatlarının hem Türk Lirası hem de Dolar bazında ucuzdan pahalıya doğru oldukça değişkenlik gösterdiği saptanmıştır. Daha çok takas usulüyle gerçekleşen alışverişleriyle tespih çerçecilerinin ortalama yüzde 25 kâr marjıyla çalışarak geçimlerini sağlayacak geliri elde ettikleri anlaşılmıştır. Bu araştırmada, Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin, Muş, Malatya ve Konya illerinde kurulan tespih pazarlarının halen varlıklarını ve işlevlerini sürdürdüğü saptanmış, buralarda mesleklerini sürdüren “tespih çerçecileri”nin yaş, eğitim, yaşam kalitesi vb. hususlar hakkında edinilen bilgiler dikkate sunulmuştur.

Toplumda tespih taşımanın irdelenmesi sonucunda; bunun bazıları için bir tiryakilik, bazıları için de dini ritüelin bir parçası olduğu kanaati ortaya çıkmıştır. Tespihlerin yerine göre nazar kırıcı, çeşitli hastalıklara karşı sağaltıcı özelliklerinin olduğuna inananların da bulunduğu görülmüştür. Ayrıca tespih ve onun çekiliş şekli sahibinin karakterini, inanç ve estetiğini de ortaya koyar. Tekkede inzivaya çekilmiş zikir ile uğraşan bir sufînin çektiği tespihle, omuzuna çeketini atmış, gömleğinden üç düğmesini çözmüş, ayakkabılarında topuğuna basmış elinde tespihi hızlı çeviren iki tip arasında, tespih çok

farklı anlamlar ifade eder. Son tahlilde tespih kişinin bir kabadayılık veya dindarlığının alemet-i farikası şekline de bürünür.

Sahip olunan tespihin yapım malzemesi ve ince el işçiliği onun kıymetini belirleyen etkenlerdendir. İyi bir tespihe sahip olmak hem statü hem de toplumsal itibar açısından önemli bir göstergedir. Toplumun değişik katmanlarında kullanılan tespih, sahip olanlar açısından onun çeşitliliğine de etki etmiştir. Yani eğitim seviyesi, gelir durumu, şehirli ve köylü olmak gibi daha birçok kriter kullanılan tespihin şeklini ve kıymetini belirlemektedir.

Tespih ayrıca bir yatırım aracıdır. Bu özelliğinden dolayı ticareti gelişmiştir. Toplumun üst tabakaları için, farklı bir aracı zümre bunu imal edip satmaktadır. Varlıklı tespih meraklıları koleksiyonlar oluşturmuş ve onlarca değerli, pahalı tespihi biriktirmişlerdir. Ancak kırsal kesimde, tespihlerin yapım malzemesi ve alıcı sınıfına bağlı olarak ihtiyacı karşılamak için “tespih çerçiliği” ve “tespih pazarları” oluşmuş ve varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir.

Tespih çerçiliği bir istihdam kapısı olmanın yanısıra toplumdaki kopmadan hayata tutunmanın da bir yoludur. Bu işle iştigal edenler, toplumun farklı yaş, gelir, eğitim ve inanç guruplarıyla temas halindedirler. Bu durumları onları daha fazla öğrenmeye itmiş olmalı ki, sözü sohbeti dinlenen kültürel açıdan zenginleşmiş birer kişilik olarak ortaya çıkarlar. Bu münasebetle, bu işle iştigal edenleri sadece basit bir ticaret şekli olan ‘çerçi’likle tanımlamak haksızlık olur. Yaşanan kültürün sonraki nesle veya farklı mekânlara taşınması açısından emsalsizdirler. Espri ve pazarlık yetenekleri, ikna kabiliyetleri açısından da her biri şahsına münhasır kişilerdir. Çerçilerin haberleşmenin az olduğu dönemlerde, dar bölgelerde kültür aktarımı açısından da önemli vazifeler ifa etmiş oldukları kuvvetle muhtemeldir.

Tespih pazarları ise değişen sayılarda çerçinin katılımıyla, on beş ile yüz çerçi arasındaki çerçinin sergisinden oluşmaktadır. Bu sergiler, bir kahvehanede, bir cami bahçesi ve bir handa ticari mekan olarak yer bulmaktadır. Açılan sergiler ve müşteri profili ticari mekânın yeri açısından da değişir. Önceleri çok fazla rağbet gören bu pazarlara ilgi azalmakla beraber devam etmektedir. Belki de modernleşmenin getirdiği bireyselleşmeden kaçarak, dost ve ahbablarla bir arada olmanın da vesilelesi olmaktadır. Tespih pazarlarının, insanın ve malın hızla tükendiği bu dönemde, samimi bir sohbet ve buluşma mekânı haline dönüştüğünü de söylersek abartmış olmayız.

KAYNAKÇA**Araştırma ve İnceleme Eserler**

Abdulhey el-Kettâni, et-Teratibü'l-İdariyye (Çev. A. Özel), İz Yay. İstanbul, c. III, 98,100.

Ateş, Erdoğan, İslam Ansiklopedisi, c.40.

Bakiler, Yavuz Bülent, Arif Nihad Asya İhtişamı, Ankara, 2002.

Bozkurt, Nebi, İslam Ansiklopedisi cilt: 40.

Çalık, Mustafa, Ellerin Mistik Sakızı, Skylife, 2001.

Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c.7, İstanbul, 1993.

Erkiletlioğlu, Halit, Sanatta ve Maneviyatta Tespih, Kayseri, 1998.

Gürsoy, Deniz, Tespih, Parmak Uçlarındaki Huzur, İstanbul, 2006.

Sarıcı, Necip, Dua Taneleri Tespih, İstanbul, 2008.

Türkçe sözlük, TDK, Ankara, 2005.

Elektronik Kaynaklar

www.akintarih.com/turktarihi/turkbilim/pirler.htm

<http://birhabersin.blogspot.com.tr/2013/05/tespih-hayatn-her-kosesinde.html>

[http://bizimzaman.blogspot.com.tr/\(Söz-Müzik:Tayfun Soydemir, Ankara türküsü, kırık hava.\)](http://bizimzaman.blogspot.com.tr/(Söz-Müzik:Tayfun Soydemir, Ankara türküsü, kırık hava.))

<http://www.diyaneislam.com/tesbih-2.html>

www.islamansiklopedisi.info/Tesbih md. Erdoğan Ateş.

www.islamansiklopedisi.info/Tesbih md. Metin Yurdağür.

www.islamansiklopedisi.info/Tesbih md. Nebi Bozkurt.

www.sifalitaslar.com (23.03.2014)

Mülakat Yapılanlar ve Kaynak Kişiler

Adı Soyadı	Yaşı	Eğitimi/ Mesleği	İli	Mülakat Tarihi	Tespیحçilik Asıl işi x Ek işi xx
Hüseyin Bora	42	Meslek Lisesi	Malatya	19.12.2009	X
Osman Özalp	34	İlkokul	Malatya	06.12.2009	X
Ümit Demir	30	Açıköğretim	Malatya	19.12.2009	X
Erkan Küçük	42	Teknik Lise	Malatya	19.12.2009	X
Talip Yıldırım	35	İlkokul	Malatya	19.12.2009	X
Nihat Bey	44	İlkokul	Malatya	19.12.2009	X
Mustafa Şahin	62	İlkokul	Malatya	19.12.2009	X
Hamit Kefçi	62	İlkokul (Emekli işçi)	Erzincan	23.02.2014	-
Ayhan Esin	40	İlkokul	Şanlıurfa	20.12.2009	X
Mehmet Bostancı	65	İlkokul	Şanlıurfa	20.12.2009	X
Cemal Öncel	40	Lise	Şanlıurfa	20.12.2009	X
İsmet Altın	55	İlkokul	Şanlıurfa	20.12.2009	X
Osman Yeşil	58	İlkokul	Şanlıurfa	20.12.2009	X
Latif Bey	47	İlkokul	Şanlıurfa	20.12.2009	X
Tahsin Karaca	56	İlkokul (Berber)	Adıyaman	27.12.2009	XX
M. Yaşar Almacı	61	Emekli Öğretmen	Adıyaman	27.12.2009	XX
Adnan Usta	52	İlkokul	Adıyaman	27.12.2009	X
Mehmet Araz	68	İlkokul (Emekli işçi)	Adıyaman	27.12.2009	XX
Halit Mehmet İnan	49	İlkokul	Adıyaman	27.12.2009	X
Kadir Dayı	75	İlkokul	Adıyaman	27.12.2009	X
Mahmut Bey	73	İlkokul	Adıyaman	19.12.2009	X
Kadir Dayı	70	İlkokul	Adıyaman	19.12.2009	X
Hüseyin Ciğerci	65	İlkokul	Adıyaman	19.12.2009	X
Muhtar Emmi	83	Okuryazar	Adıyaman	27.12.2009	X
Ahmet Geçit	45	İlkokul	Malatya	19.12.2009	X
Şehmus Nuhoğlu	51	İlkokul	Mardin	05.12.2009	X
Ahmet Korhan	47	İlkokul	Mardin	05.12.2009	X
Bekir Şamata	39	İlkokul	Mardin	05.12.2009	x
Nihat Çelen	57	İlkokul (fırıncı)	Mardin	05.12.2009	XX

Felemez Ak- gün	58	İlkokul	Mardin	05.12.2009	X
Hüseyin Şener	62	İlkokul (emekli)	Konya	28.11.2009	XX
Abdulvahap Özlen	55	İlkokul (emekli)	Konya	28.11.2009	XX
İbrahim Zıvıak	68	İlkokul	Konya	28.11.2009	X
Mustafa Kara	52	Lise	Konya	28.11.2009	X
Mustafa Abi	50	İlkokul	Diyarbakır	12.05.2012	X
Mehmet Taş	73	İlkokul(Emekli kasap)	Diyarbakır	12.05.2012	X
Hakan Güler	43	İlkokul	Diyarbakır	12.05.2012	X
Emin Cinaklı	37	İlkokul	Diyarbakır	12.05.2012	X
Mustafa Muşlu	48	İlkokul	Muş	17.05. 2012	X
Orhan Sarıgül	39	İlkokul	Hatay	03.11.2012	X
Serkan Erdal	33	Lise (Dolmuş şoförü)	Hatay	03.11.2012	XX
Mehmet Dayı	50	Okuryazar değil	Diyarbakır	12.05.2012	X
Mustafa	41	İlkokul terk	Diyarbakır	12.05.2012	X
Mahmut Bey	65	İlkokul	Malatya	19.12.2012	XX
Emin Usta	36	İlkokul	Diyarbakır	12.05.2012	X
Ali usta	39	İlkokul	Şanlıurfa	20.12.2009	X
Necat usta	55	Okuryazar	Diyarbakır	12.05.2012	X
Mustafa Abi	60	İlkokul	Şanlıurfa	20.12.2009	X
Ahmed Abid	55	İlkokul	Suriye	05.12.2009	-

YAYIN İLKELERİ

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi hakemli bir dergidir. Her akademik yılın Güz ve Bahar Dönemlerinde, en az iki sayı yayımlanır.

Derginin asli yayın dili Türkçedir. Bununla beraber İngilizce ve Almanca hazırlanmış yazılar da yayımlanabilir.

Dergiye basılmak üzere gönderilen çalışmalar daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.

Dergide yayınlanacak yazılar yazım ve dilbilgisi kurallarına uygun olmalıdır.

Bu kurallara uygun olan yazılar hakem(ler) tarafından değerlendirilir. Yazıların yayımlanması için hakemlerin olumlu görüş bildirmesi şarttır. Hakem görüşü doğrultusunda yazarlardan kısaltma ve/veya düzeltme yapmaları istenebilir. Yazılar, olumlu hakem görüşleri alındıktan sonra geliş tarihine göre sıraya konularak yayımlanır. Dergide yayımlanan yazılar ayrıca elektronik ortamda aşağıdaki adreste de yayımlanır.

<http://sosyalbilimler.erzincan.edu.tr>

Dergide yayımlanan yazıların telif hakları yazarı veya yazarları tarafından karşılıksız olarak Erzincan Üniversitesine devredilir. Yazarların ***Makale Sunum Formu***'nu doldurarak imzalaması gereklidir.

Dergiye basılmak üzere gönderilen yazılar, disketler ve CD'ler yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazar/yazarlara aittir.

Dergide yayımlanacak çeviri yazılarda çevirmen, eserin yazarından ve/veya yayın hakkına sahip kişi veya kurumdan yazılı yayım izni almak ve bu izin belgesini yayın kuruluna iletmek zorundadır.

Derginin bir sayısında bir yazarın birden fazla yazısı yayımlanmaz. Ancak ortak çalışma ürünü olan ve birden çok yazarlı çalışmalarda ikinci çalışmanın yayımına izin verilebilir.

YAYIN KOŞULLARI

1. Çalışmalar, Microsoft Word veya buna uyumlu bir kelime işlem programı formatında teslim edilmelidir. Editör, yayımlanacak çalışmalarda kelime sayısı sınırlaması getirebilir.

- Özetler Türkçe eserlerde İngilizce; İngilizce veya Almanca eserlerde kendi dilinde yazılmış olarak toplam en fazla 100-150 kelime olabilir.
- Çalışma ile ilgili anahtar kelimeler (keywords) belirtilmelidir.
- Çalışmanın İngilizce başlığı eklenmelidir.

2. Giriş ve Sonuç kısımları da dahil olmak üzere eserin bütün bölümleri ve başlıkları numaralandırılmalı ve koyu yazılmalıdır. Başlıklar arasındaki hiyerarşik numaralama sistemi aşağıdaki gibi olmalıdır:

I. BAŞLIK

A. BAŞLIK

1. Başlık

a) Başlık

(1) Başlık

(a) Başlık

(i) Başlık

3. Tablo içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, çizim, diyagram, grafik, harita vb.) “Şekil” olarak adlandırılmalıdır.

Tablo ve şekillere başlık (sıra numarası ve ad) verilmelidir.

Tablolarda başlıklar üstte, şekillerde ise başlık altta yazılmalıdır.

Tablo veya şekillere ilişkin olası kaynak bilgileri de tablo veya şeklin altında gösterilmelidir.

Denklemlerde verilecek sıra numaraları parantez içinde ve sağ tarafta yer almalıdır.

4. Ayrı bir içindekiler ve kısaltmalar dizini yer almamalıdır. Kısaltmalar hakkında Türk Dil Kurumu'nun belirlediği esaslara uyulmalıdır. Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı listede yer almayan kısaltmalar için Türk Dil Kurumu'nun benimsediği esaslara göre kısaltma yapılmalıdır. Editör, gerek gördüğünde Enstitü'nün hazırladığı bir kısaltmalar dizinine uyulmasını isteyebilir.

5. Atıf yapılırken Enstitü Tez Yazma Kılavuzundaki esaslara uyulmalı; kaynakça ayrı olarak gösterilmelidir. Dipnotlar sayfa altında yer almalıdır.

6. Dergimize yayımlanmak üzere makale gönderecek yazarların bu gösterilen Enstitü Tez Yazma Kılavuzundaki yazım kurallarına uymaları zorunludur.

7. Çalışmanın başında yazar ya da yazarların e-posta adresleri eklenmelidir. Yazarlar kendilerine ait haberleşme adreslerini veya diğer iletişim bilgilerini yayın kuruluna bildirmelidir.

